

319.508

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

I. ÉVFOLYAM

1992. 1-2. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai
GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria), KÁLMÁN FERENC (Ukrajna),
KESZEG VILMOS (Románia), LÁBADI KÁROLY (Horvátország), LISZKA JÓZSEF
(Cseh és Szlovák Köztársaság)

A szerkesztőbizottság elnökei
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő
VIGA GYULA

A szerkesztőség címe:
Herman Ottó Múzeum, 3529 Miskolc, Görgey utca 28. Telefon: 46/361-411
A folyóirat 1–2. száma az Illyés Alapítvány támogatásával
az Ethnica Alapítvány kiadásában jelent meg.

TARTALOM

Beköszöntő	1
A szerkesztők előszava	2

TANULMÁNYOK

Liszka József: A szlovákiai magyarok néprajzi kutatása (Eredmények és távlatok)	4
Nagy Olga: Eszmék, irányzatok az erdélyi magyar folklórkutatásban	22
Faragó József: A román folklór magyar gyűjtői (Köpeczi Béla művének margójára)	34
Nagy Jenő: Hagyomány és újítás a népviseletben	45
Csoma Zsigmond: Idegen nyelvet tanuló szolga- és cseregyerekek a Kárpát-medence nyugati területein (3 képpel)	54
Keszeg Vilmos: A cseberbenezés (Egy mezőiségi hiedelem eredete és szemantikája)	70

KÖZLEMÉNYEK

Ráduly János: Kibédi és sóváradi határjárás 1838-ban	81
Garda Dezső: Termelés és munkamegosztás a gyergyói földműves családban	90
Silling István: Egy archaikus népi imádság motívumainak jelképrendszere	102
Enyedi Emese: A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben	113
Katona Imre: A drávaszögi folklór helye a magyar néphagyományban	125
Lábadi Károly: Vörös Márta (Egy néveredezettő monda a Drávaszögben)	132
Csoma Gergely: A moldvai magyarok varázslásairól (1 képpel)	139
Király Péter: Adatok Hardicsa néprajzához	143
Czébely Lajos: Halottas szokások és hiedelmek Viskén (5 képpel)	148
Penckőferrné Punykó Mária-Borsos Balázs: Sírversek a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben	155

TUDOMÁNYTÖRTÉNET, KRÓNIKA

Voigt Vilmos: Herrmann Antal pályázata a hazai (különösen az erdélyrészi) ethnographia magántanárává képesítése ügyében (1898) ...	167
Udvari István: Vaszil Latta emlékének	171
Csoma Zsigmond: Burgenland magyar öröksége. Tudományos tanácskozás a Felsőőrségben (1991. október 4–5.)	178

BEKÖSZÖNTŐ

A sorsokat alakító történelemnek, az európai műveltségnek különös műhelye ez a Kárpátoktól övezett Duna-medence. Kapui a szélrózsa minden irányában nyitottak, s ezeken a kapukon keresztül nemegyszer föld-résznyi távolságból induló utak futnak össze, nemcsak távoli utasok, menekülők, vagy hódítók, hanem eszmék, gondolatok, nyelvek és hitek, stílusok és mozgalmak, különféle drága ékszer- és tömegáruk, gyümölcs- és szőlőfajták találkoznak és hatnak egymásra. Így formálódott, alakult, kapta egyedülálló arcát az itt lakó nép; népünk. Ez a hazánk, Európának ez a szeglete, a történelem során önkényesen és sokszor szétdarabolták és egymás ellen fordították lakóitársainkat, néha bizony édes- és tejtestvéreinket is.

Mindez máig nem rombolta le mégsem az egység, a közösség jeleit és a megbékélt, közös élet olthatatlan vágyát.

Mondjuk el, írjuk meg hát bátran, ami a miénk, amit csak mi, az itt élők mondhatunk el, hogy tisztelettel rácsodálkozunk és rácsodálkoztatunk e különös föld, tágabb hazánk és testvéreink feltárt kincseire, a Kárpát-medence európai kultúrájára. Jeles pontja ez az egész Földnek is.

Budapest, 1992. február 6.

Andrásfalvy Bertalan
művelődési és közoktatási miniszter

*

Régi terv valósul meg a NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR indulásával. Több éve vetődött fel bennem egy olyan folyóirat megjelenetésének gondolata NÉP ÉS NEMZET címmel, amelynek célja, hogy a határainkon kívül, elsősorban a Kárpát-medencében élő közel ötmillió magyarság orgánuma legyen és hozzájáruljon a néprajzi, honismereti kutatások fel lendítéséhez, a publikálási lehetőségek bővítéséhez. A folyóiratnak nem csak tudományos szempontból, hanem a magyarságtudat erősítése tekintetében is jelentős szerepet szántam. Európa minden országában különös figyelemmel fordulnak a határon kívüli népességük felé. Ez a figyelem Magyarországon évtizedeken át alig-alig nyilvánult meg. Az utóbbi évek változásai következtében egyre több lehetőség van a határon belüli és kívüli magyar kutatók együttműködésére és népi műveltségük egységben való vizsgálatára. A NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR az egész magyarságra való rátekintést szolgálja. Legyen ez közös és nemes feladatunk.

Debrecen, 1992. április 5.

Ujváry Zoltán
egyetemi tanár
a Györfly István Néprajzi Egyesület
elnöke

A SZERKESZTŐK ELŐSZAVA

*A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak s
a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá.*

(Györffy István)

Többszöri kísérlet után, 1967-ben alakult meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulaton belül az Országos Néprajzi Választmány, és a legtöbb megyei TIT-szervezet mellett Néprajzi Szakosztályok jöttek létre. E szervezetek feladatuknak tekintették, hogy a nagy múltú Magyar Néprajzi Társaságot – elsősorban az ismeretterjesztés területén – segítsék, támogassák. Ez több vonatkozásban is megmutatkozott, de a leginkább talán a magyarországi nemzeti kisebbségek kultúrájának feltárásában, továbbá a határon kívül élő magyarok néprajzi kutatásának megismertetésében. 1982-ben Debrecenben, 1988-ban Egerben Határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások címen konferenciát rendezett a TIT és ezek gazdag tartalmú előadásait ki is adta. A magyarországi nemzeti kisebbségek népi kultúráját füzetekben mutatta be; a néprajzi előadásokhoz vázlatot és irodalmat mellékelő könyv három kiadásban is napvilágot látott. 1975-től ötvenként részt vett a Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciák előkészítésében és lebonyolításában. Éveken keresztül Népművészeti Akadémiát rendezett és annak előadásait megjelentette.

1990-ben más szervezeti formák jelentkeztek az ismeretterjesztés területén is és a TIT Országos Néprajzi Választmánya a *TIT Györffy István Néprajzi Egyesület* néven önállóan bejegyzett egyesületként folytatja munkáját. Már az alakulásnál elhatároztuk, hogy egy folyóiratot jelentetünk meg, amely a magyarság egészének néprajzával foglalkozik, de különös figyelmét szentel mai határainkon túl élőkre, hogy az ott kitűnően tevékenykedő néprajzi gyűjtőknek is legyen lehetőségük eredményeik bemutatására az egész magyarságnak. Megkülönböztetett figyelemmel kívánja kísérni a szomszédos népekkel való érintkezés néprajzi kutatásának eredményeit is.

A Budapesten 1991. május 18–19-én tartott szakmai tanácskozáson, valamint Sárospatakon, a III. Néprajzi Szemináriumon konkretizálódtak a megvalósítás keretei és formái. Az ezeket rögzítő, alább idézett emlékeztető szövege az új kiadvány alapító iratának is tekinthető. (Sárospatakon, 1991. július 2-án keltezett, Balassa Iván, Bodó Sándor, Ujváry Zoltán és Viga Gyula aláírásával.)

„1. A kiadvány címe: *Néprajzi Látóhatár*

2. Kiadó: Györffy István Néprajzi Egyesület mint lapgazda, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a magyar néprajz különböző intézményeinek támogatásával. Az első szám kiadásának költségeit a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke biztosítja.

3. A szerkesztőbizottság elnöke: Balassa Iván és Ujváry Zoltán. Szerkesztő: Viga Gyula. A szerkesztőbizottság tagjai: Lábadi Károly (Jugoszlávia), Keszeg Vilmos (Románia), Liszka József (Cseh és Szlovák Köztársaság), Galambos Ireneusz (Ausztria) és Kálmán Ferenc (Szovjetunió-Kárpátalja).

5. A szerkesztőség címe: Miskolc, Felszabadítók útja 28. Herman Ottó Múzeum (Viga Gyula).

A Néprajzi Látóhatár a kárpát-medencei magyarság néprajzi orgánuma, s elsősorban a határainkon túli magyar népcsoportok kutatási eredményeinek megjelentetését tűzi célul. Mindenekelőtt a kint élő magyar kutatók publikációinak kiadását segíti, de figyelemmel kíséri a magyarországi kutatók vizsgálati eredményeit is. Főleg a hagyományos néprajz eredményeire figyel, de figyelemmel kíséri az érintkező művelődéstörténeti, agrártörténeti, honismereti kutatásokat is. A lap – lehetőségeihez mérten – összekötő kapocs kíván lenni a kárpát-medencei magyarság egyes csoportjai között."

A szomszédos országokban esetlegesen megjelenő magyar néprajzi kiadványok, folyóiratokban, újságokban közölt cikkek csak alkalomszerűen jutnak el a magyarországi szakemberekhez. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy egymás munkáját, eredményeit megismerjük és ez folyóiratunk legfontosabb feladata.

A magyar népi műveltség táji tagozódása ellenére vannak olyan elemek, motívumok, sőt rétegek, melyek az egész magyar nyelvterületen vagy legalábbis annak jelentős részén megőrződtek. Ezek feltárása csak úgy lehetséges, ha közösen folytatjuk gyűjtő és feldolgozó munkánkat a határokon innen és túl. Arra is akadnak példáink, hogy egy-egy új jelenség hogyan tesz meg sok száz, sőt ezer kilométeres utakat a magyar nyelvhatár egyik szélétől a másikig. Milyen jó lenne ennek mechanizmusát felderíteni! A magyarok sok helyen más népek szomszédságában élnek, vagy éppen egy falun belül hat népi kultúrájuk egymásra. Ebben akadályozó vagy éppen közvetítő lehet a különböző vagy azonos vallás, nyelv, történelem. Ezt mindenképpen két oldalról kell vizsgálni. A távolra kivándoroltak (USA) esetében különösen jó lenne ismerni, hogy mi az, ami a népi műveltségből legtovább megmarad, mi az, ami leghamarabb elenyészik, mit vesznek át és mit utasítanak el tudatosan vagy tudat alatt.

Most csak éppen néhány olyan témát említünk meg, melyeket szívesen fogadunk az új folyóirat hasábjain, de ez nem jelenti azt, hogy mások közlésétől elzárkóznánk. Sőt, még a népi kultúra felhasználható és a mai modern műveltségbe beépíthető elemeiről szóló tanulmányokat is elfogadunk, hiszen ezzel Egyeületünk névadója, Györffy István emlékének is tisztelgünk.

Az első évben, 1992-ben csak két számot tudunk, mintegy 300 lap terjedelemben megjelentetni, de az elkövetkező évtől kezdve már négy számot tervezzük, ha ez nem is jelenti feltétlenül az első évfolyam terjedelmének megkettőzését. Az intézmények magasabb, a gyűjtők-kutatók alacsonyabb előfizetési díj ellenében juthatnak a Néprajzi Látóhatárhoz, a szerzők ingyenesen kapják és őszintén reméljük, hogy lesznek olyanok is, akik adományokkal segítik az évfolyamok megjelentetését. Terveink között szerepel, hogy a *Néprajzi Látóhatár Könyvtára* címmel könyvsorozatot adunk ki egy-egy témáról vagy településről, és ezt az előfizetők mérsékeltebb áron kapják meg.

Most, amikor folyóiratunk első számát útnak indítjuk, kérjük, fogadják olyan szeretettel, mint ahogy azt mi készítettük.

1992. március 15.

a Szerkesztők

A SZLOVÁKIAI MAGYAROK NÉPRAJZI KUTATÁSA Eredmények és távlatok

0. Mielőtt a címben és az alcímben jelzetteknek eleget tennék, a félreértéseket elkerülendő, néhány terminológiai, elvi-módszertani és gyakorlati megjegyzéssel szeretném előzetesen tisztázni az alábbi elmondandók háttérét és célkitűzéseit.

1.1. Az első, látszólag terminológiai, de valójában annál jóval súlyosabb kérdés az, hogy milyen összefoglaló kifejezést célszerű alkalmazni a mai Szlovákia területén élő magyar nemzeti kisebbség¹ néprajzi kutatására. Jelen dolgozatban a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság megnevezést használom még akkor is, ha nagyon is tisztában vagyok azzal, hogy ezt inkább egy óhajtott jövőkép, s nem pedig jelenünk vagy a közelmúlt konkrét tudományos eredményeinek indokolják.²

Ahhoz, hogy többé-kevésbé valóban autonóm tudományról, tudományosságról beszélhessünk, megfelelő szintű intézményrendszerre, ill. a kérdéses tudományszak önmeghatározására, elvi-módszertani megalapozottságra is szükség van (a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság esetében tehát feltétlenül időszerű egy ilyen teória kidolgozása, hiszen – ahogy azt a későbbiekben még bizonyítani szeretném – mutat fel annyi, a szlovák és végeredményben a magyarországi néprajztudománytól is megkülönböztető sajátosságot [a kutatás tárgyát és – az attól korántsem független! – módszerét illetően], hogy a tudományos autonómiának egy bizonyos foka megillessen). Annak ellenére, hogy a két fentebb említett feltétel (tehát az intézményrendszer és a teória) korántsem független egymástól, most az elsőre nem térek ki,³ viszont a másodikhoz fűznék néhány megjegyzést.

Semmi kétség, hogy nem lenne helyes (és igazságos sem) túl erős kritikával illetni a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság elméleti megalapozottságának a hiányát, hiszen ez lényegében a vele azonos állami keretek közti létező szlovák néprajz esetében sem egyértelmű,⁴ s a magyarországi néprajztudományon belül sincsenek ezek a kérdések egyértelműen tisztázva (legfeljebb az igény hiányát, azt, hogy még csak fel sem merült

1 „A mai Szlovákia területén élő magyarok” kifejezésnek a „felvidéki vagy felföldi magyarok” szóhasználatnál szembeni előnybe helyezését egy másik dolgozatomban már megindokoltam: *Liszka József* 1991. 490–491.

2 Ezt a kérdést a két világháború közötti időszak szlovákiai magyar néprajzi kutatását áttekintő munkám bevezetőjében már részletesebben taglaltam: *Liszka József* 1990b, 12–14.

3 *Liszka József* 1988a, valamint vö. az 5., 6. és 7. számú jegyzetekkel! Itt szeretnék arra is figyelmeztetni, hogy a jegyzetekben és az irodalomban elsősorban az 1986 után megjelent munkákra hivatkozom. Helyszűke miatt a korábbi művekre csak korlátozott mértékben utalok azzal, hogy az érdeklődőt a fenti bibliográfiához utasítom.

4 *Andrej Melicherčík* 1945-ben szinte máig érvényesen fogalmazta meg a szlovák néprajz elméleti-módszertani alapvetését, ám munkája később nemhogy a szlovákiai magyar kutatók körében nem kapott kellő visszhangot, hanem jószerevével még a szlovák tudományosság is megfélemedezett róla (*Melicherčík, Andrej* 1945). Vö. *Leščák, Milan – Sirovátka, Oldřich* 1982, 34–131. Újabban *Milan Leščák* megkísérelte *Melicherčík* mindenképpen figyelemre méltó, úttörő munkáját rehabilitálni: *Leščák, Milan* 1991.

az útkeresés igénye a szlovákiai magyar néprajzi berkekben, azt lehet nehezményezni, miközben arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kutatóknak ez a kicsi, jórészt a legutóbbi időkgig szervezetlen, intézménytelen csoportja évtizedeken keresztül mennyire el volt zárva az egyetemes tudományosság legújabb áramainak a hatása elől). Annyi azonban egyértelmű, hogy bizonyos fokú elméleti megalapozottság nélkül (a kutatás tárgya, sajátos módszere meghatározása nélkül) néprajzi tudományosságról voltaképpen nem is beszélhetünk, hanem legfeljebb romantikus töltetű, lelemtetés-szerű gyűjtéseket vehetünk számba (ezek jelentőségét nem szeretném alábecsülni, s még vissza is térek rájuk, de mégsem ezek teszik a tudományt tudománnyá). Jelen tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé egy ilyen elméleti-módszertani alapvetésnek akár csak vázlatos ismertetését sem, ám az alább részletezésre kerülő program, feladatcsokor nyújt néhány fogódzót a szóban forgó elmélet-módszertani alapok majdani kidolgozásához is.

1.2. Nyilvánvaló, hogy egy adott népcsoport (nemzet, nemzeti kisebbség stb.) tudományos igényű vizsgálata legalább két szempont figyelembevételével is történhet. Egyrészt elsődlegesen az adott tudományos diszciplína (jelen esetben a néprajztudomány, amelynek kutatási módszerei és célkitűzései alapvetően egyetemesek) szemszögéből, mindenkor szélesebb összefüggérendszerbe helyezetten; másrészt a szóban forgó népcsoport mindenkori sajátos érdekeinek, kulturális igényeinek a figyelembevételével. A két vizsgálati szempont természetesen nincs egymással feltétlenül és minden esetben ellentmondásban, jól kiegészítik egymást, de történetileg is kell, hogy mindenkor szinkronban legyenek.

Konkrétan arról van szó, hogy a mai Szlovákia területén élő magyar nemzeti kisebbség néprajzi vizsgálatának értékelése, ill. a célkitűzések megrajzolása során milyen szempontokat tartsunk szem előtt. Szabad-e az egyetemes tudományosság szigorú mércéjével mérve, annak igényeinek alávetve értékelni az eddig korántsem ezen igényekkel végzett munkát, s szabad-e a feladatok „léccét” is a tudomány legmodernebb törekvései megkövetelte magasságra helyezni? Avagy vegyük figyelembe és tartsuk tiszteltben minden esetben a kisebbségi helyzetből adódó, gyakran nyomorúságos munkafeltételeket, s ugyanebből a helyzetből (is) adódó igénytelenség és provincializmus termékeit értékeljük esetleg túl? Nyilvánvaló, hogy a kettő közül bármelyik szempont előtérbe helyezése csak árthat az ügynek, a tudomány és az adott népcsoport ügyének is.

Ezeknek az evidenciáknak az elmondását azért tartottam fontosnak, hogy indokolja, miért nem tudom és nem is akarom kizárólag sem kívülről, sem belülről szemlélve összegezni és megítélni a szlovákiai magyarok néprajzi kutatásának eddigi eredményeit, a távlatokat mintegy lehetséges programként fölillantva miért nem tudom a helyi adottságoktól (reményektől és hitektől) elvonatkoztatva kizárólag az egyetemes tudomány szemszögéből összegezni. Amikor az eredményekről szólok, akkor természetesen éppúgy figyelembe veszem a szlovákiai magyar kutatók munkásságából származóakat, mint a magyarországi vagy szlovák szakemberek nem lebecsülendő tevékenységét dicsérőket (tudatosítva közben, hogy e vizsgálódások mozgatórugói egymástól nagyon is különbözőek lehettek). A program – amely természetesen egy, czennel vitára (is) bocsátott magánvélemény csupán – kidolgozása során viszont már csak a (fentebb meghatározottak értelmében ma még csak inkább óhajtott mint létező!) szlovákiai magyar néprajzi tudományosság számára jelölöm ki a lehetséges feladatokat. Az így elért eredmények természetesen az egyetemes magyar néprajztudomány szerves részét is alkotják majd, s rajta keresztül, ill. inkább vele párhuzamosan az egyetemes néprajztudományét is.

1.3. Elsődleges feladatom tehát a mai Szlovákia területén élő magyar nemzeti kisebbség néprajzi kutatásának helyzetéről, eredményeiről való mérlegkészítés. Annak ellenére (vagy tán éppen azért), hogy – mások mellett – magam is számos cikkben,

tanulmányban foglalkoztam már a téma különféle szempontú elemzésével, most mégis meglehetősen nagy gondban vagyok. Az eddigi áttekintések, összegzések⁵ ugyanis szinte kivétel nélkül a néprajzi kutatás külső körülményeit (intézményrendszer, szervezethezesség, publikációs lehetőségek kérdése stb.) vizsgálták, s nem a konkrét néprajzi eredményekről adtak számot – egyúttal a távlatok felvillantásával is. Így ezek az összefoglalások, annak ellenére, hogy kétségtelenül bizonyos racionális rendezőelvek szerint készültek, minden esetben csak a felszínről adtak (ráadásul torzított) képet, hiszen hol a néprajzi kutatás intézményes formáiról, ezen belül a néprajzi muzeológiáról,⁶ hol az önkéntes gyűjtőmozgalomról, ill. a Csemadok szerepéről,⁷ hol pedig a publikációs lehetőségek nyújtotta eredményekről és korlátokról⁸ stb. beszéltek, miközben megelégedtek arról a sajátos tényről, hogy ezeket a jelenségeket nem szabad különválasztani vagy egymással szembeállítani (ebben a speciális helyzetben ugyanis az olyan kategóriák, mint az „önkéntes gyűjtőmozgalom”, „intézményes kutatások” stb. oly mértékben összemosódtak, hogy a dolog lényegéről nemhogy nem mondanak semmit, de még inkább össze is zavarják, ezért nem szerencsés az alkalmazásuk). Előfordul ugyanis, hogy a professzionális kutatók munkája alig éri el az amatőröktől megkövetelt szintet, ill. fordított esetek is szép számmal akadnak. Ezek után persze végképp értelmetlen a kutatási eredményeket ilyen külsődleges szempontok szerint osztályozni. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy bizonyos időszakokban a Csemadok keretein belül paradox módon éppen az amatőr-önkéntes gyűjtőmozgalomnak volt szlovákiai magyar viszonylatban bizonyos fokú intézményes háttere, miközben a szakképzett néprajzkutatók múzeumokban (nem néprajzi munkakörben), ill. könyvtárakban, levéltárakban, szerkesztőségekben dolgozva csak szabad idejükből, estéikből-éjszakáikból el-elcsipegetve foglalkozhattak néprajzi munkával. Tulajdonképpen önkéntes módon tehát, s olykor bizony – valószínűleg éppen az említett körülményekből is adódóan – azt sem lehet mondani, hogy nem amatőr szinten...

Az eddigi összefoglalások tehát a szlovákiai magyar néprajzi kutatások „technikai” körülményeiről, eredményeiről nyújtanak többé-kevésbé átfogó képet, s ez nagyon jó dolog, hiszen most nem kell ezeknek a szervezeti kereteknek (vagy éppen „keretelenségeknek”) a bemutatásával foglalkozni. Elég csak mint ismertre vagy viszonylag könnyedén megismerhetőre hivatkozni. A továbblépés szempontjából sokkal fontosabb viszont, hogy azokat a pozitív adatokat, ismereteket vegyük számba, amelyekkel a szlovákiai magyar tájak népi kultúrájáról rendelkezünk, függetlenül attól, hogy ezek az önkéntes gyűjtőmozgalomnak, a vidéki múzeumok munkatársainak, esetleg szlovák⁹ vagy magyarországi¹⁰ szakemberek feladatvállalásainak köszönhetőek. Azt is mondhatnám tehát, hogy számba kell venni mindent (publikált és adattárak mélyén rejtőzködő anyagot), amit a szlovákiai magyar tájak népi kultúrájáról tudunk,¹¹ s abból mintegy automatikusan kiviláglik, hogy mik az elvégzendő feladatok. Ahogy az alábbiakban majd még bizonyítani igyekszem, ez azért mégsem ilyen egyszerű. Megvilágítására először a mai Szlovákia területén élő magyar nemzeti kisebbség népi kultúrájának a legkarakterisztikusabb vonásaival kell megismerkednünk.

5 Itt csak az átfogóbb összegzésekre utalok, míg más részkérdések forrásaira a megfelelő helyeken történik majd hivatkozás: *Botik, Ján–Méry Margit* 1981; *Liszka József* 1988b, 1990b; *Méry Margit* 1984; *Paládi-Kovács Attila* 1984; *Ujváry Zoltán* 1989 stb.

6 *Liszka József* 1989a.

7 *Méry Margit* 1989.

8 *Liszka József* 1985., 1989b.

9 Vö. *Botik, Ján–Méry Margit* 1981., 85–102., 143–147., 209–211.

10 *Paládi-Kovács Attila* 1984.; *Ujváry Zoltán* 1989.

11 Vö. *Liszka József* 1988a.

1.4. Először azt kell tudatosítanunk, hogy szlovákiai magyar népi kultúráról általánosságban nem beszélhetünk. A mai Szlovákia területén, nagyjából falvakon, kisvárosokban élő magyar nemzeti kisebbség természetesen fel tudja mutatni az ún. hagyományos népi kultúra bizonyos maradványait, elemeit, de ez a többé-kevésbé rekonstruálható népi műveltség soha, fejlődése egyik szakaszában sem volt egységes. Tudjuk, hogy a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség mint etnikai csoport, egység is egyúttal ebben a formájában az első világháborút követő békediktátumok eredményeként jött létre több kisebb, nagyjából elkülöníthető néprajzi és történeti egységből és régióból, amelyek korábban szervesen illeszkedtek a Kárpát-medence földrajzilag nekik legközelebb álló nagytáji rendszerébe. Ezért aztán az 1918 után kialakult kelet–nyugati, csaknem félezer kilométer hosszú, keskeny sáv egyes területei, vidékei mindig is közelebbi rokonságban voltak a közvetlen szomszédságban fekvő mai magyarországi területekkel, vagy éppen a szlovák vidékekkel, mint egymással. Az alábbiakban ennek mindössze néhány természetföldrajzi, majd településtörténeti mozgatórugóját veszem számba (figyelmeztetve arra, hogy e kettő – kétségtelenül legjelentősebb – meghatározón kívül több mással is számolni kell. Pl. társadalmi, konfesszionális különbözőségek stb.).

1.4.1. Elég egy pillantást vetni a szóban forgó térség hegy- és vízrajzi térképére, s azonnal szembetűnik, milyen, geográfiaiilag egymástól homlokegyenest eltérő kistájak összefüggő láncolata alkotja a most bemutatásra kerülő hosszú, keskeny területegységet. A néprajztudományban evidenciaként hat, hogy a természetföldrajzi adottságok mily nagy mértékben befolyásolhatják az ott élő népek egész kultúráját, a mindennapi betevő falat előteremtésének módjától a lakóépületek építőanyagán, építési technológiáján keresztül egész a hitvilággal, népköltéssel bezárólag. Nyilvánvaló, hogy a vizekben, mocsarakban, majd később, ezek szabályozása, lecsapolása után szántóföldekben bővelkedő Csallóköz, ill. a Mátyusföld déli része, vagy a Felső-Bodroghöz és az Ung-vidék a maga határháználatti lehetőségeivel az élelemszerzés módjának, a településszerkezetnek egészen más lehetőségeit teremti meg, mint mondjuk a hegyekben, fában, kőben gazdag, keskeny folyóvölgyekre szabdaltnak Gömör. Az előző helyeken nagyhatárú településekkel, tanyavilággal, ehhez kapcsolódó sajátos földműveléssel, gabonatermesztéssel, ősi soron gazdag halászati hagyományokkal számolhatunk, míg emitt a kis völgyi települések népének a gyakorlatában az erdőgazdálkodásnak, erdei gyűjtögetésnek, pásztorkodásnak, fazekasságnak, az ezekhez kapcsolódó migrációs folyamatoknak van jelentősebb szerepe.

1.4.2. Amennyiben a településtörténet oldaláról vizsgáljuk meg a kérdést, akkor szintén hasonló eredményekre jutunk. A Kisalföld északi fele sokat szenvedett a töröktől; a felszabadító háborúk után, a 18. század elején jelentős (magyar, német, morva, szlovák) telepítések zajlottak ezen a vidéken (szinte csak a Felső-Csallóközben számolhatunk az Árpád-kortól többé-kevésbé kontinuális magyar lakosságú falvakkal). Ezzel szemben az ún. Palócföldön, főleg Gömörben a magyar települések folytonossága hosszabb távú és jelentősebb mértékű (viszont itt is jelentős a korábbi német – mánta, buléner, szepességi szász – hatás, ill. ruszin telepítésű falvakkal is találkozunk). Másrészt viszont a Kisalföld északi, szlovákiai felén nagyobb magyar tömegek élnek olyan kompakt egységben (főleg a Csallóköz, a Mátyusföld déli része és a Vág és a Garam közének Duna melléki területei esetében érvényes ez), amelyek évszázadokon keresztül szinte nem is érintkeztek a szomszédos szlovák néppel (kivételesen természetesen a szlovák házaló kereskedők, mesteremberek és idénymunkások révén létrejött kapcsolatszerkezet, aminek jelentőségét nem szabad alábecsülni!). A Garamtól keletre viszont olyannyira elvékonyodik a szlovákiai magyar nyelvterület sávja (két helyen meg is szakad), hogy a magyar–szlovák etnokulturális kapcsolatok óhatatlanul sokkal intenzívebbek nemcsak az előbb említett nagytájhoz viszonyítva, hanem a Felső-Bodroghöz képest is. A magyar népi kultúra

alakulása szempontjából sem hagyhatóak figyelmen kívül azok az interetnikus kapcsolatok, amelyek a Felső-Bodroghöz és az Ung-vidék magyar lakossága közé ékelődött ukrán (ruszin) telepek, valamint az északnyugat-kisalföldi horvát szóróványok létéből adódnak (Pozsony környékén csaknem kéttucatnyi horvát teleppel számolhatunk, amelyek mára ugyan nagyjából elszlovákosodtak, de a peremterületeken elhelyezkedve, élénk kapcsolatban lehetnek a nyelvhatár magyarságával is). Ha a kutatás nem is figyelt oda kellőképpen ezekre az etnokulturális kapcsolatokra (amelyekhez még a Komáromba települt szerb-rác lakosságot, valamint a Kisalföld-szerte gyökeret vert bolgárkertészek és a második világháború után Magyarországról idetelepült szlovákok szerepét is hozzászámolhatjuk), azt nyugodt szívvel ki lehet jelenteni, hogy az egymás mellett élés, a mindennapos együttélés, a kapcsolatok számtalan formája valamilyen módon az itt élő lakosság népi kultúrájában is lecsapódott.

Ezek után a kérdés inkább az, hogy milyen mértékben és mélységben ismerjük ezeknek a fent felsorolt tényeknek a népi kultúra egyes területein nyilvánvalóan lemérhető hatásait, milyen mértékben tudjuk az egyes területi egységek műveltsége között megfigyelhető különbözőségeket konkrét hatásokhoz kötni? Ezekre a – jelen esetben majd' költőinek nevezhető – kérdésekre a továbbiakban majd még visszatérek. A szlovákiai magyar tájak közötti kulturális különbségeket most inkább annak bizonyítására villantottam föl, hogy érzékelhető legyen, mennyire nehéz egy ilyen foghíjasan kutatott, rendkívül sokrétű kultúrával rendelkező területi egységről (akár vázlatos) átfogó képet is adni. A rendelkezésemre álló tér jobb kihasználhatósága érdekében ezért megfordítom a sort, s először – mintegy programként bemutatva – az elvégzendő feladatok vázlatát adom, s velük párhuzamosan sorra rámutatok a már többé-kevésbé elvégzett, kész dolgokra is.

2. Ami az elvégzendő feladatokat illeti, azokat – a kutatástörténeti hagyományokból, valamint a nemzetiségi létből adódó sajátosságokból kiindulva – kettős szálon célszerű kibontakoztatni.

Mivel a néprajztudomány hagyományos, leíró módszerével történő adatfeltáró, -felhalmozó munka eredményei is meglehetősen foghíjasak, az efféle feladatvállalásokra a jövőben is szükség lesz. Mindamellet, a másik szálon haladva, keresni kell azokat az új utakat, lehetőségeket, amelyek a mind ez ideig „arctalan” szlovákiai magyar néprajzi tudományosságnak az európai néprajzi irányzatok főáramához kapcsolódó elméleti-módszertani megalapozásához a kutatások eredményességének a növeléséhez vezetnek.

2.1. Annak ellenére, hogy a néprajztudomány klasszikus értelemben vett kutatási tárgya, a parasztság a maga hagyományos formájában Európa-szerte elűnt, s ennek következtében az általa fenntartott kultúra régióktól függően bár, de mindinkább töredékes mivoltában kerül csak a kutatók szeme elé, mindezek ellenére, szlovákiai magyar viszonylatban továbbra is szorgalmazni kell a hagyományos leíró módszerekkel történő, minél szélesebb körű és sokrétűbb adatgyűjtést. Ebben az esetben természetesen nem kell okvetlenül a klasszikus kikérdezéssel adatgyűjtő módszerre gondolni, mert annak napjai, legalábbis a hagyományos értelemben vett paraszti kultúra egyes jelenségei rekonstrukciója viszonylatában valóban meg vannak számlálva (persze amíg csak lehet, élni kell ezzel az adatszerzési lehetőséggel is), hanem a kutatási módszereinket új szempontokkal kiegészítve, eddig kiaknázatlan forráscsoportok (pl. levéltári anyag, régi helyi sajtótermékek hírvanyaga, fényképek stb.) vizsgálatának a bevonásával lehet az értékelendő adatbázist tetemesen növelni és a történetiség irányában elmélyíteni.

E rövid, általános érvényű elméleti-módszertani megjegyzés után nézzük, szlovákiai magyar viszonylatban hogy állunk a népi kultúra egyes területeinek, témáinak a kutatása terén. Itt jegyzem meg, hogy az utóbbi egy-két évtizedben megjelent szlovák és magyar tematikus monográfiák rendre dolgoznak szlovákiai magyar anyaggal is. Ezeket az adatokat a szerzők egyrészt az alább is bemutatásra kerülő adatközlő publikációkból nyerték, másrészt – egyébként zömük! – saját, azt megelőzően publikálatlan kutatásaira is támasz-

kodik. A Magyar Néprajzi Atlasz és Szlovákia Néprajzi Atlasza szintén tartalmaz szlovákiai magyar kutatópontokat. Ami a helyi alapokból kiinduló, ill. konkrétan csak szlovákiai magyar anyagra irányuló kutatások eredményeit illeti, azokat nagyban befolyásolták bizonyos kutatástörténeti hagyományok. Itt elsősorban a Csemadok szerepére kell utalni a néprajzi kutatások kibontakoztatása terén. Ez a kulturális tömegszervezet ugyanis már az ötvenes évek elejétől a zászlajára tűzte a szlovákiai magyarság népi kultúrájának, a „haladó néphagyományoknak” a feltárását, „megmentését”. Ebből adódóan természetesen csak az olyan műfajok kutatásával foglalkoztak, amelyeket a folklorizmus követelményei alapján színpadra lehetett vinni (tehát: tánc, zene, ének, viselet, részben bizonyos ünnepi szokások). Amikor aztán, a hatvanas évek végére fokozatosan kialakult a szlovákiai magyar értelmiség körében az igény egy teljesebb, komplexebb szlovákiai magyar néprajzi kutatás kibontakoztatására, akkor szinte természetesen fordultak, mint az egyetlen ilyen jellegű magyar szervezet, a Csemadok felé segítségkérő elképzeléseikkel.¹² A Csemadok azonban, alapvetően a folklorizmusra beállított kultúraszemléletéből teljes mértékben érthetően, szinte a legutóbbi időig meglehetősen merően elzárkózott ettől az együttműködéstől, ill. támogatástól (mindezek ellenére persze azért mégiscsak születtek égisze alatt más jellegű munkák is, ám ezek csak olyan kivételek, amelyek a szabályt erősítik, s általában inkább félreértés vagy figyelmetlenség miatt maradhattak a felszínen¹³). 1989-től a helyzet ugyan kissé megváltozott (ahogy arra a dolgozat végén még visszatérek), de alapvetően a Csemadok ma sem tudja, nem is tudhatja ellátni azokat a feladatokat, amelyeket egy komplex, tudományos igényű néprajzi kutatás megkíván. Ehhez járul még ráadásnak a nem színpadi folklórral foglalkozó kutatók (a fentiek ismeretében érthető) idegenkedése egyrészt a Csemadok, másrészt az általa korábban favorizált kérdéskörrel szemben.¹⁴ Az ellenérzések ellenére azonban ezekből a témákból születtek olyan alapos gyűjtések, használható résztanulmányok, amelyek nyomán (elméletileg) viszonylag rövid időn belül szlovákiai magyar méretű és léptékű összefoglalások is létrejöhetnek.¹⁵ Ág Tibor több évtizedes serény munkálkodásának köszönhetően talán a legeredményesebb műfaj a népzene-, népdalkutatás lett.¹⁶ Hasonló-

12 Vö. Görcsös Mihály 1968.; Kósa László 1968.

13 Itt egyrészt a népi építészeti kutatásokra gondolok (pl. Böszörményi István 1988a, 1988b), valamint a Csemadok Érszekújárí Járási Néprajzi Szakcsoportja csodával határos módon megtúrt tevékenységére (vö. Liszka József 1988c, 19–21).

14 Vö. Liszka József 1979. és a nyomában, az Új Szó hasábjain kibontakozott vita, valamint Ág Tibor 1991. és Méry Margit 1989.

15 Itt persze elméletileg azonnal felvetődik a kérdés, hogy vajon érdemes-e egy ilyen, fentebb már részletesebben jellemzett, művilág létrehozott, néprajzilag teljes mértékben heterogén terület-egység néprajzi jelenségeit ebben az adott földrajzi keretben tárgyalni. Véleményem szerint, ha mondjuk nem összmagyar összefoglalásról van szó, akkor szerencsésebb a néprajzi jelenségek által meghatározott természetes történeti-földrajzi keretekben gondolkodni (tehát pl. pannon térség a Kisalfölddel vagy északi magyar nyelvetterület stb.)

16 Voltak persze előzményei, hiszen köztudomású, hogy már Kodály Zoltán első népzenei gyűjtőutjai is ide, a Mátyusföldre és a Zóborvidékre vezettek, majd később Vargyas Lajos itteni gyűjtéseire támaszkodva hozta létre az egy faluközösség (Áj) zenei anyagát a teljesség igényével bemutató első magyar népzenei monográfiát (Vargyas Lajos 1941.). Szomjas-Schiffert György szintén végzett népzenei kutatásokat a Csallóközben (Szomjas-Schiffert György 1972.). Ág Tibor a Hét c. képes hetilap hátoldalán, Zenei anyanyelvünk címen 1979–1980 között, tájegységről tájegységre haladva mutatta be a szlovákiai magyarok népzenei hagyományait (vö. Ág Tibor 1974., 1975., 1977.). A tragikus hirtelenséggel, sajnálatosan korán elhunyt Úrge Mária elsősorban a gyermekfolklór népzenei vetületeivel foglalkozott. Kutatási eredményeit egyrészt a Nő c. képes hetilap „Sípval, dobval...” c., Ág Tibor által szerkesztett rovatában adta közre 1982–1984-ben (vö. Úrge Mária 1986.).

an eredményesnek mondható a néptánc vizsgálata, ahol főleg *Takács András* jeleskedett,¹⁷ míg az ezekhez részben kapcsolódó viselet, elsősorban ünnepi viselet kutatásában *Méry Margit*nak vannak elvéülhetetlen érdemei.¹⁸

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a népi kultúra ma témaköréből ne születtek volna aprólékos, a szakkutatás számára jól hasznosítható leírások vagy akár elemzések is. Születtek, ám ezek általában egy-egy kisebb tájegységhez, netán településhez kötődnek, tehát az egész szlovákiai magyar nyelvterület népi kultúrája érintett témaköréről nem adnak átfogó képet.

Minden bizonnyal a népzenei kutatásokkal való részbeni összekapcsolódása, összekapcsolhatósága folytán a népköltészeti kutatással állunk a legjobban. Amikor *Kósa László* Rozmaringkoszorú címen 1979-ben megjelentette a szlovákiai magyar tájak népköltészeti antológiáját,¹⁹ akkor annak anyaga egyúttal az egyes műfajok tájegységenkénti kutatottságának is tükröztetett. Kósa ugyanis csak kis mértékben támaszkodott saját gyűjtésű anyagokra. Antológiáját elsősorban a régebbi publikált anyagból, ill. szintén kisebb mértékben adattárak kéziratosaiból válogatta össze, s bármennyire is igyekezett, sok esetben egész tájegységek is kimaradtak a reprezentatív válogatásból (pl. a mese esetében a Bódva-völgy, az Ung-vidék és Felső-Bodrogköz. A huszonkettő történeti- és hiedelemmonda közül mindössze két Mátyás-történet származik Gömörből. A maradék anyag egyöntetűen kislétföldi, ami azt jelenti, hogy ennél a műfajnál a többi szlovákiai magyar tájegység teljességgel kimaradt. A kislétföldi anyagban viszont nincs egyetlen egy Mátyás-történet sem, pedig ez a műfaj is rendkívül jellemző erre a tájegységre.²⁰) Azóta persze alaposan megváltozott a helyzet, hiszen Ág Tibor munkásságának köszönhetően a balladáról szlovákiai magyar léptékű összefoglalással is rendelkezünk,²¹ míg a többi műfaj esetében (elsősorban a meséről, mondáról, gyermekfolklóról van most szó) szintén rendelkezünk jó lokális, ill. regionális gyűjtésekkel, forráskiadásokkal.²²

Talán hangsúlyozni sem fontos, hogy az említett témakörök mindegyikében továbbra is folytatni kell (s ha lehet, erőteljesebbé tenni!) a mindenkori feltáró munkát, miközben a már meglévő gyűjtések kiadását is ésszerű lenne meggyorsítani. (Óriási adósságaink vannak ugyanis. Elég *B. Kovács István* úttörő jellegű baraccai népköltészeti monográfiájára gondolni, amely már több mint egy évtizede hányódik az egyik kiadó asztaláról a másikéra.²³ Közben természetesen arra is szükség van, hogy módszeresen áttekintsük az egyes folklóradatait idevágó anyagát, egyes kutatóink hagyatékát – kezdve *Ipolyi*

17 *Takács András* a Hét hátlapján foglalta össze 1984–1985-ben a szlovákiai magyar néptánc-hagyományokat (vö. *Takács András–Martin György* 1981.; *Takács András* 1991.; *Quittner János–Sebők Géza* 1979.; valamint *Martin György* 1982.).

18 *Méry Margit* hatalmas gyűjtési anyagát a Hét hátoldalán 1976–1978 között adta közre szemelgetve, de egy tudományos igényű összefoglalással, amelyhez az anyaga már kétségtelenül összeállt, még adóssunk maradt. Ezen kívül, elsősorban *Jókai Mária*val együttműködve a következő években még a pártákról (1982), valamint a bokrétaokról, kalapdíszekről, népi ékszerokről (1986) adott közre ugyanezen lapban kisebb népszerűsítő, ám egyszersmind dokumentatív értékű sorozatokat (vö. *Méry Margit* 1988., 1991.).

19 *Kósa László* 1979.

20 A Kislétföld északi, szlovákiai fele magyar Mátyás-hagyományához lásd: *Liszka József* 1990d.

21 Ág Tibor–Sima Ferenc 1979.

22 Itt valóban csak a legjelentősebb gyűjteményes munkákra hivatkozhatom. *Gyermekfolklór*: *Bakos József* 1953.; *Gágyor József* 1982.; *Géczi Lajos* 1984. Líra, ballada: Ág Tibor 1974.; *Ujváry Zoltán* 1980. Mese, monda: *Géczi Lajos* 1989.; *Mórocz Károly* 1979.; *Ujváry Zoltán* 1986., 1990.

23 A közelmúltban mindössze egy gyermekeknek szánt népmeseválogatás jelent meg belőle: *B. Kovács István* 1990.

Arnoldéval és mondjuk *Manga János*éval bezárólag – is fel kell dolgozni és ki kell adni.) Annak ellenére, hogy viszonylag szép kutatástörténeti hagyományai vannak,²⁴ az utóbbi időben csak csekélyke eredményeket produkált a különféle „apróműfajok”, proverbiumok gyűjtése és közzététele.²⁵ Ezen a téren persze a már publikált anyag számbavételével is érdemes intenzívebben foglalkozni, hiszen például a Magyar Nyelvőr vagy a Magyar Nyelv régi évfolyamainak a feldolgozása rendkívül eredményesnek ígérkezik...

Annak ellenére, hogy – amint már a fentiekben említettem – a népszokáskutatás (legalábbis, ami annak az ünnepi, kalendáris részét illeti) a Csemadok által erőteljesen szorgalmazott gyűjtési feladatok közé tartozott, ennek a tárgykörnek a feltérképezése korántsem egyenletes Szlovákia déli, magyarlakta vidékein. Mindamellett az egyes kisebb régiók viszonylatában rendkívül értékes monográfiákkal is rendelkezünk. Egész a múlt századig nyúlik vissza a zoborvidéki szokások kutatásának gazdag hagyománya, s ebből adódóan nem is lehet csodálkozni, hogy mára több értékes kötettel és tanulmánnyal is rendelkezünk.²⁶ A kislalföldi részek már jóval mostohábban voltak kezelve a népszokáskutatók által, ám néhány fontos tanulmánnyal azért így is rendelkezünk.²⁷ Ami a kutatottságot illeti, a Zoborvidékkel vetekszik az Ipoly alsó és középső folyása mentének a feltárása. Itt – a *Manga János* megalapozta úton haladva és tudatosan kötődve a nagy tudománytörténeti előzményekhez (Szeder Fábián és Ipolyi Arnold szülőföldjére) – első-sorban Csáky Károlyé az érdem.²⁸ Tovább haladva kelet felé, a nógrádi tájakkal elég rosszul állunk, míg gömöri viszonylatban egyre jobb a helyzet. Itt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke Ujváry Zoltán által kezdeményezett és vezetett Gömörkutatási Programja keretében több fontos munka is született az utóbbi években.²⁹ Gömörtől keletre aztán lényegében érintetlen a táj: ennek a vidéknek (tehát a Bódva-völgyének, az Ung-vidéknek és a Felső-Bodroghköznek vagy a Kassa vidéki szórványoknak) a szokásanyagáról – néhány kisebb figyelemfölkeltő írást leszámítva – szinte semmit nem tudunk.³⁰

Az egyes népszokásokkal foglalkozó munkák általában tartalmazzák a kapcsolódó néphitanyagot is (ugyanígy a mondagyűjtemények), bár ez korántsem rendszeres, s a néphittel, beleértve a népi vallásosság kérdéskörét is, nem foglalkoztak kutatóink olyan intenzitással, mint a szokásokkal (az adott politikai helyzetből ez részben adódik is...). Ezen a területen sokkal átgondoltabb és következetesebb kutatásokra lesz szükség.³¹

Érintőlegesen a folklórhoz kapcsolódik a népi díszítőművészet kutatása. Itt szintén szép eredményeket is elkönyvelhetünk, bár ezek – a témakör természetéből adódóan –

24 Pl. Pelkó Péter 1864.

25 Parák Endre 1988. Tudomásom szerint jelenleg Gágyor József foglalkozik tájainkon intenzívebben szólás- és közmondásgyűjtéssel, ám kutatásaiból mind ez ideig csupán néhány ismeretterjesztő írás látott napvilágot.

26 A teljesség igénye nélkül: Gunda Béla 1958.; Jókai Mária 1981.; Jókai Mária–Simek Viktor 1978.; Kelecsény József 1854.; Kodály Zoltán 1909.; Manga János 1942.; Putz Éva 1989²; Virt István 1987.

27 Khán Antal 1935.; Liszka József 1990c; Marczell Béla 1982.; Mórocz Károly 1979.

28 Csáky Károly 1987. (további irodalommal!), Liszka József 1990a; Manga János 1968.

29 Kotics József 1986.; Ujváry Zoltán 1975.

30 Barna Gábor 1989.

31 Pl. Fehérváry Magda 1990b; Virt István 1987. Ide sorolható részben a népi gyógyászat kutatásának a problematikája is, ahol Danter Izabella munkásságát kell kiemelni (vö. Danter Izabella 1986.), s talán itt érdemes szót ejteni, bár konkrét eredményeket bajosnak tudnék felsorakoztatni, a népi természetismeret kutatásának a fontosságát is. Úttörő jelentőségű munkának, kezdeményezésnek számít, bár adatai zömmel másodkézből vett újraközlések, Bödök Zsigmondnak a népi csillagismeretre vonatkozó munkája (Bödök Zsigmond 1986.).

inkább a második világháború előtti nemzedék munkáját dicsérik, s az összkép itt sem kiegyensúlyozott.³² Végképp hiányzanak az elemző írások, ill. azt sem tudjuk, hogy az egyes délszlovákiai múzeumok gyűjteményeiben (hogy a központi szlovák intézményeket vagy a magyarországi gyűjteményeket már ne is említsem) ma milyen magyar népművészeti anyag található. Ezek számbavétele, központi nyilvántartása, esetleges kiadása fontos és mihamarabb megvalósítandó feladat kell hogy legyen (itt említtem meg, hogy ez nemcsak a népművészeti anyagra, hanem az egyes múzeumok egész néprajzi gyűjteményeire vonatkozik!).

A társadalomnéprajzi kutatásoknak vannak ugyan bizonyos hagyományai és jelenkori eredményei is, ám ezek – néhány kivételtől eltekintve – nem helyi gyökereűk. Mint előzményeket, *Fél Edit* mintaszerű kisalföldi kutatásait vehetjük számba a század első feléből,³³ majd az utóbbi időszakban szintén elsősorban magyarországi szakemberek munkáira figyelhetünk föl.³⁴ Egyértelmű kivételnek számít *B. Kovács István* Vály-völgyi kutatása és abból született dolgozatok.³⁵ Szlovák kutatók is végeztek részben magyar, részben vegyes lakosságú falvakban, területeken társadalomnéprajzi, elsősorban az identitástudatra vonatkozó vizsgálatokat,³⁶ s éppen ezeknek a kutatásoknak az eredményei, ill. a publikációk által belőlük leszűrni végső következtetések figyelmeztetnek bennünket arra, hogy a szlovákiai magyar néprajzi tudományosságnak, mint a terepet és a helyi viszonyokat, mentalitást legjobban ismerő szakembereket magába foglaló, többé-kevésbé szervezett orgánumnak szintén foglalkoznia kell ezekkel a kérdésekkel.

Utójára hagytam az ún. anyagi kultúra egyes témakörei kutatottságának a bemutatását. A fentiekkel, főleg a folklórműfajokkal szemben, ezen a területen feltűnően kevesebb publikált anyag vehető számba, ami azonban egyúttal nem jelenti azt is, hogy ezen területek kutatottsága is ebben az arányban viszonyulna a szellemi kultúra egyes jelenségeinek az ismeretéhez. Arról van inkább szó, hogy a Csemadok már vázolt szerepéből adódóan, a folklórműfajok egy bizonyos csoportja nagy népszerűségnek örvendett, ami egyúttal azt is magával hozta, hogy rengeteg rövid, ismeretterjesztő, egyszersmind adatközlő cikk, dolgozat is megjelent a napi sajtóban, hetilapok hasábjain egyaránt. Viszonyaink ismeretében egyértelmű, hogy ezek maradéktalan számbavételére elengedhetetlenül szükség van, hiszen a szűkös publikálási lehetőségek következtében szinte egyáltalán bizonyos fókú forrásértékké bírnak. Az anyagi kultúra köréből azonban jóval kevesebb számú ilyen tárgyú cikk született, ám mindez nem jelenti azt, hogy a kutatások is szünteltek volna. Ezek eredményei egyrészt az egyes vidéki múzeumok gyűjteményeiben, másrészt színvonalas tanulmányokban tükröződnek vissza, s jól jelzik eddigi ismereteinket és a hiányokat is az adott térség anyagi kultúrájáról.

Annak ellenére, hogy a népi építkezésről már született egy – alapjában véve elhamarkodott – összefoglalás-kísérlet,³⁷ jószerével egyetlen témakör esetében sem lehetne az egész szlovákiai magyar nyelvterületre érvényes áttekintésre vállalkozni. A számba vehető résztanulmányok, helyi mongráfiák viszont egy olyan alapot képeznek, amelyre

32 *Malonyay Dezső* hatására elsősorban az érsekújvári *Thain János* és a rozsnyói *Tichy Kálmán* foglalkozott a két világháború közötti időszakban a népi díszítőművészet emlékeinek a megörökítésével (vö. *Thain János–Tichy Kálmán* 1991. További irodalommal!). Újabb: *Kútivölgyi Mihály–Nagy András* 1982.

33 Pl. *Fél Edit* 1944.

34 *Benkő Éva* 1986.; *Madar Ilona* 1989.; *Szabó László* 1986.

35 *B. Kovács István* 1990b.

36 *Škovierová, Zita* 1983.; *Sigmundová, Marta* 1983. Vö. *Ujváry Zoltán* 1989., 131–132.

37 *Buday Endre* és *Nagy Kornélia* a Hét hátlapján 1978-ban kísérelt meg képet festeni a szlovákiai magyar tájak népi építészetéről, de – megfelelő alap kutatások hiányában – ez a kép jóval halványabbra sikerült, mint a korábban már említett népviseleti vagy népzenei összefoglalások.

támaszkodva, más területeket is bevonva a hasonló jellegű és célkitűzésű vizsgálatokba, idővel nagy eséllyel képzelhető el egy nagyobb léptékű összegzés megszületése is. A településnéprajznál és az építkezésnél maradva az előbbi illetően elsősorban a Kisalföld viszonylatában rendelkezünk néhány irányt szabó tanulmánnyal,³⁸ amelyek eredményei persze még alapos kiegészítésekre szorulnak ahhoz, hogy akár a Kisalföld vonatkozásában is összegzésre lehessen vállalkozni. A szlovákiai magyar nyelvterület más vidékeiről – az Ung-vidéket kivéve³⁹ – aztán nem is rendelkezünk még csak szórványadatokkal sem. Ami a népi építkezést illeti, itt már valamivel jobb a helyzet. A kisalföldi lakóház vonatkozásában *Filep Antal*nak köszönhetően rendelkezünk már egy tudományosan alátámasztott alapáttekintéssel,⁴⁰ ill. jó néhány – nemcsak a lakóházat, hanem az egyes gazdasági épületeket, főleg a szőlőhegyi építményeket tárgyaló – rész tanulmánnyal.⁴¹ Kelet felé haladva aztán ezek az adatközlések egyre ritkulnak,⁴² csupán Gömörből rendelkezünk, *Dám László* kutatásainak köszönhetően egy jó összefoglalással,⁴³ mígnem az Ung-vidékre vagy a Bodroghözbe érve adataink teljesen elkopnak. A kutatás féloldalságának ez az iránya abból a szempontból szerencsésnek mondható, hogy éppen a foghíjasan vagy egyáltalán nem kutatott helyeken még viszonylag több régi objektum áll a szakemberek rendelkezésére, tehát a kutatási hiányosságokat még bizonyos mértékben pótolni lehet. Ezeket az új vizsgálatokat azonban minkenképpen régészeti és történeti adatfeltárásokkal kell kiegészíteni, valamint a népi műemlékvédelemre is nagyobb hangsúlyt kell fektetni. A Kisalföldön ebből a szempontból már valóban túl vagyunk azon a sokat emlegetett kritikus huszonegyedik órán, ám a Zoborvidéken, Hontban, Nógrádban vagy Gömörben még viszonylag bőségesen akadnak olyan építmények, amelyek a népi műemlékvédelem figyelmére érdemesek lehetnek! Mindamellet oda kell figyelni azoknak az objektumoknak a kutatására, dokumentálására is, amelyek manapság ugyan még bőségesen állanak rendelkezésünkre, de – talán éppen ezért – nem méltatjuk őket kellő figyelemre. Idővel ugyanúgy járhatunk velük, mint a népi kultúra sok más jelenségével: a huszonegyedik óra közeledetével kapunk csak észbe, s akkor már a morzsákból kísérreljük meg rekonstruálni őket. (Itt többek között az ötvenes években épült kockaházakra gondolok, amelyeknek Gömörben érdekes dufartos megoldásai, rakott tűzhelyes típusai is kialakultak.⁴⁴) A népi építkezéshez kapcsolódó lakásberendezés kutatása tájainkon szinte a nullával egyenlő,⁴⁵ ezért a jövőben (jelenkutatással kiegészítve) erre is nagyobb hangsúlyt kell fektetni.

Két nagyobb, többé-kevésbé egymásba folyó, egymást szervesen kiegészítő témakör bemutatása maradt még hátra. Az egyik az élelemszerzés egyes módjainak, ill. a megtermelt javak felhasználásának, értékesítésének a kutatása, a másik pedig az előbbihez szorosan kötődő háziipar, népi mesterségek kutatása.

A gazdálkodás hagyományos nagy témaköreinek szinte kivétel nélkül rendelkezünk egy-egy jobb-rosszabb, kisebb területegységekhez, esetleg egy-egy településhez kötődő leírásával. Ezek a sok esetben monográfiacsíráként is felfogható munkák a kutatás jövő-

38 *Hofer Tamás* 1959.; *Kocsis Aranka* 1991.

39 *Novák László* 1986.

40 *Filep Antal* 1970.

41 *Balassa M. Iván* 1990.; *Böszörményi István* 1988a, 1988b; *Dám László* 1990.

42 *Böszörményi István* 1988b.

43 *Dám László–D. Rácz Magdolna* 1986.; *Thain János–Tichy Kálmán* 1991.

44 *Vajkai Aurél* 1976.

45 *Balassa M. Iván* 1990.

beni irányait, az elvégzendő feladatokat is jelzik egyszersmind.⁴⁶ Ugyanígy számba vehetünk néhány olyan kezdeményező értékű tanulmányt, amelyek a gazdálkodáshoz kapcsolódó egyéb témakörök (táplálkozás, népi teherhordás és közlekedés, háziipar, árucsere stb.) vizsgálatából születtek.⁴⁷

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a klasszikus értelemben vett leíró, adatgyűjtő néprajzi kutatás számtalan maradandó eredményt produkált tájainkon, ám ennek ellenére szinte nincs olyan területe a népi kultúrának, amelynek vizsgálatát ne lehetne és ne kellene a jövőben valamilyen szempontból (pl. geográfiai kiszélesítéssel, tematikus bővítéssel, történeti elmélyítéssel stb.) folytatni. A fentiekben vázlatosan bemutatott eredmények nagy vonalakban jelzik, hogy mely területeken kell mindenképpen intenzívebbé tenni a kutatómunkát (elsősorban ott, ahol a változás mértéke – az a bizonyos huszonnegyedik óra! – a legerőteljesebb), ill. melyek azok, ahol már egy színvonalas összegzésre is gondolni lehet (elsősorban viselet, zene, tánc azok a területek, ahol már ma birtokunkban van olyan nagyságrendű és színvonalú adatbázis, hogy ezt az összegzést el lehessen végezni. A népi építkezés témakörét is össze lehetne foglalni egy kis utánnyújtással...). A jövőbeni adatgyűjtéseket mindenképpen módszertani frissítéssel, új forrásanyagok bevonásával kell kiegészíteni (pl. levéltári anyag, régi fotók, hírlapanyag stb.) s változásvizsgálatokkal és jelenkutatással is össze kell kapcsolni.

2.2. Láthattuk, hogy már az ún. hagyományos, tehát a leíró, adatfeltáró dolgozatokat produkáló kutatási vonal feladatvállalásainál is bizonyos módszertani újítások, újszerű vizsgálati szempontok bevezetésére lesz szükség. Ahhoz azonban, hogy a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság valóban a *tudományosság* rangjára emelkedhessen, mind-csak mellett ki kell alakítania egy sajátos profil elméleti-módszertani hátterét, amely csak rá lesz jellemző. (Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne vállalna közösséget az egyetemes magyar néprajztudománnyal, ám ezen belül – s erre számtalan példát lehet hozni más európai népek köréből is – megilletheti, megillethetné egy olyan tudományos rang, amely csak rá jellemző – s csak rajta múlik, hogy rendelkezék vele!)

A szlovákiai magyarság olyan, etnikailag, népiségtörténetileg tarka közegben él, hogy szinte magától adódik az összehasonlító kutatási módszereknek az előtérbe állítása. Az a tény, hogy e módszernek az egyetemes folklorisztika, etnográfia és etnológia történetében nagy hagyományai vannak, nem jelenti, hogy bizonyos helyi sajátosságokból kiindulva ne lehetne ennek akár egy új iskoláját is kialakítani. Sajátos, szlovákiai magyar viszonyokra alkalmazott, s idővel aztán akár egyetemes elméleti eredményeket is hozó összehasonlító módszer kidolgozását természetesen hosszadalmas előtanulmányok kell, hogy megelőzzék.⁴⁸ Ezek hiányában talán túlzottan merésznek is tűnhet egy ilyen nagyszabású programnak akár csak az ötletével is előhozakodni. Minden következményt vállalva mégis megteszem ezt, ugyanis meggyőződésem, hogy csupán kellőképpen megvitatva, az egyes nézeteket ütköztetve érhető el egy ilyen program kidolgozása. Tehát

46 A teljesség igénye nélkül: *N. László Endre* 1988.; *Szanyi Mária* 1976.; *Zsupos Zoltán* 1987. (gyűjtőgető gazdálkodás); *Kotics József* 1988. (méhészet); *D. Varga László* 1984. (halászat); *Fehérváry Magda* 1988., 1990a; *Sándor Eleonóra* 1989. (földművelés); *Timaffy László* 1987.; *D. Varga László* 1986. (állattartás).

47 Táplálkozás: *Markus, Michal* 1976.; *Ujváry Zoltán* 1991.; *Vargáné Tóth Lídia* 1990. Háziipar, mesterségek: *Böszörményi János* 1990., 185–262.; *Kecskés László* 1978.; *Szalay Emőke–Ujváry Zoltán* 1982.

48 Voltaképpen ezek sorát nyithatja meg a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság által, 1991. október 25–26-án Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi felében címen rendezett nemzetközi tanácskozás. Az elhangzott, csaknem kéttucatnyi előadás rezüméi, *Liszka József* szerkesztésében, hasonló cím alatt már megjelentek (Komárom 1991). A teljes anyag megjelenése 1992-re várható.

amolyan előzetes vitaindítónál álljon itt néhány szempont, amelyeket – véleményem szerint – mindenképpen figyelembe kell majd venni:

a) Ami a kutatás tárgyát illeti, azokra a vizsgálatokra kell majd összpontosítani (s ezekhez ideális terepnek minősülhet pl. a történeti Gömör, a Mátyusföld délnyugati szeglete, a Zoborvidék vagy a Kassa-vidéki, részben vagy teljesen elszlovákosodott református magyar szórványok), amelyek az etnikumok közötti kulturális határok és hatások, az egyes kulturális jelenségek migrációjának, átadásának és átvételének, ill. át nem vételének, más környezetben való viselkedésének a problematikájára irányulnak. Ezekhez kapcsolódva természetesen egy sor terminológiai kérdés is tisztázásra szorul majd (a tudományszak megnevezésétől kezdve a kutatás tárgyán és jelenségein keresztül egész a módszerrel bezárólag).⁴⁹

b) A módszert illetően itt csak arra szeretnék figyelmeztetni, hogy ennek mindenképpen interdiszciplináris alapokon kell nyugodnia. Ennek a (mondjuk) összehasonlító néprajzi kutatásnak, módszertanilag tartalmaznia kell bizonyos archeológiai, historiográfiai, szociográfiai, nyelvtörténeti, etnopszichológiai és etnológiai elemeket is.

c) Nyilvánvaló, hogy egy ilyen módszer kidolgozása és főleg módszeres alkalmazása csakis szilárd szervezeti-intézményes keretek között képzelhető el. Ennek megteremtése végső soron tehát elsődleges feladatnak bizonyul, bár közben, ezzel mintegy párhuzamosan, az elméleti-módszertani kérdések alapkutatásait folyamatosan, ösztöndíjakkal meg támogatva akár egyénileg is lehet végezni.

3. Ahhoz, hogy egy nagyszabású program megvalósíthatóságának az esélyeivel tisztában legyünk, tudnunk kell, milyen szervezeti-intézményes keretek állnak (állhatnak) mögötte.

Az 1989-es novemberi társadalmi változások a szlovákiai magyar néprajzi kutatás számára is új lehetőségekkel kecsegtetnek. A központilag irányított pártos „kulturpolitika” megszűntével ugyanis lehetővé vált az önálló kezdeményezések kibontakoztatása. Így egy hónap sem telt el, s a változások első szelével 1989. december 9-én Pozsonyban, a Csemadok egykori Központi Néprajzi Szakbizottsága – utolsónak bizonyult – kibővített vezetőségi ülésén megszüntette önmagát, s a jelenlévő szlovákiai magyar önkéntes és szakképzett néprajzkutatók létrehozták a *Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot*. Alapszabályzata értelmében a Társaság célja és feladatai: „a Csehszlovákia területén élő magyarság, illetve az onnan migrációs folyamatok (kivándorlás, kitelepítés) következtében más országok területére került magyarok népi kultúrájának, valamint a magyar–szlovák etnokulturális kapcsolatok kutatásának támogatása, szervezésükben és irányításukban való részvétel, eredményeinek terjesztése, művelőinek, pártolóinak és a néprajz iránt érdeklődőknek a tömörítése”.⁵⁰ A szervezet ezek szellemében fejté ki azóta is tevékenységét: különböző szintű néprajzi táborozásokat szervez, amelyek egyik fontos feladata a néprajzi utánpótlás kinevelése, ill. egyúttal a tudományos kutatás is.⁵¹ *Hírharang* címen negyedéves tájékoztató füzetet ad ki,⁵² *Népismereti Könyvtár* címen pedig önálló könyv-

49 A 48. számú jegyzetben már említett komáromi konferencián például élesen vetődött fel az „interetnikus kapcsolatok” terminológia létjogosultságának a kérdése.

50 A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság alapszabályzata. *Hírharang* 2. évf., 1991/1–2, 26.

51 E közös célkitűzés egyik kézzelfogható eredménye az Utánpótlás címen tervezett kiadványsorozat első füzeté (1991.).

52 A szlovákiai magyar néprajzi tudományossággal kapcsolatos híreket, tudósításokat, bibliográfiai és egyéb tájékoztatásokat tartalmazó kiadványt *Liszka József* szerkeszti. Az első szám 1990 júliusában jelent meg, majd egy összevont 2–3-as számmal zárult az első, csonka évfolyam. A mai napig megjelent a teljes második évfolyam és a folytatás anyagi feltételei is biztosítva vannak.

sorozatot indított útjára.⁵³ Tudományos tanácskozásokat, szemináriumokat szervez. Külföldi kapcsolatokat tart fenn, s igyekszik a szlovákiai magyar néprajzi tudományosságot bevenni és elfogadtatni a nemzetközi tudományos életben is.

A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság természetesen csak egy a sok új kezdeményezés és lehetőség közül, hiszen nem sokkal utána létrejött a *Csehszlovákiai Magyar Anyanyelvi Társaság*, majd a *Szlovákiai Magyar Folkloristák Szövetsége* (amely – nevével ellentétben – elsősorban nem a folkloristákat, hanem a folklorizmus és a neofolklorizmus művelőit tömöríti), a *Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség*, s legutóbb a *Csehszlovákiai Magyar Tudományos Társaság*. Ezen szervezeteknek a programjában rendre szerepelnek olyan célkitűzések, amelyek a néprajz érdekeit is szolgálják. A közelmúltban, somorjai székhellyel jött létre a *Bibliotheca Hungarica* (a szlovákiai magyar tárgyú nyomtatványok központi gyűjteménye) és a *Nemzetiségi Dokumentációs Centrum*. A pozsonyi Comenius Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéke mellett egy hungarológiai kutatóműhely van kialakulóban.

1991. október elsejével megkezdte tevékenységét a komáromi *Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya* (egyelőre persze inkább a szervezés, megalapozás stádiumában van), amely – ha nem is kizárólagosan! – rövidesen a néprajzi muzeológia szlovákiai magyar központja lehet. Ehhez az intézményhez kapcsolódik a *Szlovákiai Magyar Múzeumegyesület*, amely a sorok megjelenésének az idejére – remélhetőleg – már bejegyzett szervezetként működhet, s a Magyar Nemzetiségi Osztályt önállósulási törekvéseiben segítheti. Szintén központi jellegű, s a néprajz szempontjából döntő jelentőségű a szlovákiai magyar egyetem (*Jókai Egyetem*) kérdése, amely a tervek szerint Komáromban létesülne (az egész oktatási rendszertervezetnek mind ez ideig nincs egy véglegesen elfogadott változata, ám mindegyik koncepció számol a néprajztudomány szerepével és igényeivel).

A központi szerveződések mellett természetesen vidéken, az egyes régiókban is tapasztalhatunk előremutató önszerveződések (pl. az ipolysági székhelyű *Hont Megyei Honismereti Egyesület* vagy a rimaszombati székhelyű *Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület*).

Ezek az egyre szaporodó kezdeményezések remélhetőleg néhány éven belül oly mértékben megizmosodnak, hogy a fentebb vázolt kutatási igényekhez és tervekhez szilárd talaj és intézményes háttérrel lesznek képesek biztosítani. Anélkül az egész vázolt koncepció és program egy-két megszállott mindenkori munkabírásán nyugodna...

IRODALOM

Ág Tibor

1974. Édesanyám rózsafája. Palóc népdalok. Bratislava

1975. Kéménd népzenei hagyományai. Irodalmi Szemle 18., 356–359.

53 A kiadványsorozat első darabja, a *B. Kovács István* szerkesztette Vály-völgy honismertető tanulmánykötet rövidesen elhagyja a nyomdát. Ugyancsak nyomdakész állapotban van a második és a harmadik kötet is (*Fehérváry Magda* szerk.: *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében; Csáky Károly: „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk.” A születéssel és a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén.*)

1977. Népzenei gyűjtés Kelet-Szlovákia magyar falvaiban. Irodalmi Szemle 20., 891–897.
1991. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának körülményei avagy a Csemadok és a néprajzi gyűjtés. Hírharang 2., 3. sz., 13–17.
- Ág Tibor–Sima Ferenc*
1979. Vétessék ki szóló szívem. Szlovákiai magyar népballadák. Bratislava
- Bakos József*
1953. Mátyusföldi gyermekjátékok. Budapest
- Balassa M. Iván*
1990. Az Alsó-Garam menti magyar falvak települése, építkezése és lakásberendezése. Ház és Ember 6. Szentendre, 5–38.
- Barna Gábor*
1989. Adatok Szirénfalva és Csicsér ünnepi szokásaihoz. Néprajzi Közlések V. Bratislava, 68–70.
- Benkő Éva*
1986. Nagycsalád a Medvesalján. Debrecen
- Botík, Ján–Méry Margit*
1981. A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása. Bratislava
- Bödök Zsigmond*
1986. Harmatlegelő. A csillagos ég a néphagyományban. Bratislava
- Böszörményi István*
1988a A Mátyusföld népi építkezésének jellegzetességei. Néprajzi Közlések IV. Bratislava, 41–43., 89–104.
1988b Népi építészet a Nagykürtösi járásban. Néprajzi Közlések IV. Bratislava, 76–84., 110–118.
- Böszörményi János*
1990. Dunamocs évszázadai. Bratislava
- Csáky Károly*
1987. Hallottátok-e már híret? Bratislava
- Dám László*
1990. Adatok a Garam menti szőlőhegyek népi építkezéséhez. Ház és Ember 6. Szentendre, 39–48.
- Dám László–D. Rácz Magdolna*
1986. Lakóházak Dél-Gömörben. Debrecen
- Danter Izabella*
1986. Népi gyógyítás a Csallóközben: Csilizköz. In: A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Budapest–Békéscsaba, 407–414.
- Fehérváry Magda*
1988. Parasztgazdaság a XX. század első felében. Gútai példa. Budapest
1990a Adalékok Vály-völgy hagyományos gazdálkodásához. In: Gömör Néprajza 24. Debrecen, 43–64. (tévedés – B. Kovács István neve alatt jelent meg!)
1990b Egy néphitelem (szemverés) emlékei a csicsói néphagyományban. Új Mindegyes Gyűjtemény 9. Bratislava, 93–103.

Fél Edit

1944. A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. Budapest

Filep Antal

1970. A kisalföldi lakóház helye népi építkezésünk rendszerében. *Ethnographia* 81., 327–349.

Gágyor József

1982. Megy a gyűrű vadorútra. Gyermekjátékok és mondókák I–II. Bratislava

Géczi Lajos

1984. Ung-vidéki gyermekjátékok és mondókák. Új Minden Gyűjtemény 3. Bratislava, 93–185.

1989. Ungi népmesék és mondák. Budapest–Bratislava

Görcsös Mihály

1968. A néprajzi gyűjtésről. *Hét* 13., 49. sz., 11.

Gunda Béla

1958. Magyar népszokások a Zobor-vidéken. *Ethnographia* 69., 151–155.

Ilofer Tamás

1959. A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. *Műveltség és Hagyomány* I–II. Debrecen, 331–349.

Jókai Mária

1981. Ulicskázás a zoboralji Bédén. *Honismeret* 9., 3. sz., 34–35.

Jókai Mária–Simek Viktor

1978. Kár lenne elfelejteni. Zobor vidéki gyermekszokások. Bratislava

Kecskés László

1978. Komáromi mesterségek. Bratislava

Kelecsény József

1854. Koloni népszokások. In: Kubinyi–Vahot: Magyarország és Erdély képekben. Pest, III. 26–32.

Khín Antal

1935. Betlehem-járás a Csallóközben. *Magyar Írás* 10. sz., 88–93.

Kocsis Aranka

1991. Kertek a csallóközi Duna szigeteiben. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Budapest, 157–164.

Kodály Zoltán

1909. Zoborvidéki népszokások. *Ethnographia* 20., 29–36., 116–121., 245–247.

Kósa László

1968. A csehszlovákiai magyar néprajzi kutatás feladatai. *Irodalmi Szemle* 11., 748–761.

1979. Rozmaring–koszorú. Szlovákiai magyar tájak népköltészete. Bratislava

Kotics József

1986. Kalendáris szokások a Medvesalján. Debrecen

1988. Népi méhészkedés Gömörben. Debrecen

B. Kovács István

1990a Malac Julesa. Gömöri népmesék. Bratislava

1990b Erkölc és fegyelmezés a felsővályi egyházban a jobbágyfelszabadulás előtt. In: Gömör Néprajza 24. Debrecen, 105–121.

Kútvolgyi Mihály–Nagy András

1982. Magos a rutafa. Felföldi magyar famunkák. Budapest

N. László Endre

1988. A Duna aranya. Aranymosás a Csallóközben. Bratislava

Leščák, Milan

1991. Horizonty súčasného slovenského národopisu. Od etnológie cez etnografiu, ľudovedu, národopis k etnológii. Múzeum 36. Bratislava 1–5.

Leščák, Milan–Sirovátka, Oldřich

1982. Folklór a folkloristika. Bratislava

Liszka József

1979. „Tudománynak kezdetéről”. Megjegyzések a szlovákiai magyarság néprajzi kutatásának kérdéseihez. Vasárnapi Új Szó, okt. 14., 11.

1985. Néprajzi írásbeliségünk kérdőjelei. Hét 30., 24. sz., 11.

1988a A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája. A 19. sz. elejétől 1986 végéig. Bratislava

1988b A szlovákiai magyarság néprajzi kutatása a második világháború után. In: cf-Lapok (Budapest), 6–7–8. sz., 62–66.

1988c A kurtaszoknyás hatfalu mint néprajzi csoport és helye népi kultúránk rendszerében. In: Kurtaszoknyás hatfalu. Dolgozatok Kéménd község néprajzából. Új Minden Gyűjtemény 7. Bratislava, 13–33.

1989a A szlovákiai magyarok néprajzi kutatásának intézményes formái. In: A határokon kívüli magyar néprajzi kutatások II. Budapest, 136–144.

1989b Az Új Minden Gyűjtemény és a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság. Irodalmi Szemle 31., 72–77.

1990a Farsangvégi maszkos alakoskodó felvonulások a Kisalföld északi felén. Új Minden Gyűjtemény 9. Bratislava, 105–126.

1990b Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938). Bratislava

1990c Falusi temetők a szlovákiai Kisalföld keleti felén. Limes (Győr) 3., 1. sz., 71–85.

1990d Mátyás király alakja a csallóközi néphagyományban. Hét 35., 17. sz., 11.

1991. A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség. Kísérlet a néprajzi szempontú meghatározásra, besorolásra és tagolásra. In: Nemzetiség – identitás. Debrecen, 490–493.

Madar Ilona

1989. Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához. Debrecen

Manga János

1942. Ünnepi szokások a Nyitra megyei Menyhén. Budapest

1968. Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest

Marczell Béla

1982. Csallóközi népszokások. Hét 27., 38. sz., 14–15.

Markuš, Michal

1976. Ľudová strava v obciach Rudná a Kružná. In: Gemer 2. Národopisné štúdie. Rimavská Sobota, 175–212.

Martin György

1982. Magyar néptánc kutatás Szlovákiában. Ethnographia 93., 112–120.

Melicherčík, Andrej

1945. Teória národopisu. Liptovský Sv. Mikuláš

Méry Margit

1984. A Csemadok szerepe a csehszlovákiai magyar néprajzi kutatásban. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Budapest, 174–181.
1988. Az Alsó-Garam mente népviselete. In: Kurtaszoknyás hatfalu. Dolgozatok Kéménd község néprajzából. Új Mindenes Gyűjtemény 7. Bratislava, 40–70.
1989. Az önkéntes néprajzgyűjtők eredményei, problémái a szlovákiai magyarság néprajzi kutatásában. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. Budapest, 145–155.
1991. Etnikus jegyek a szlovákiai magyarok népviseletében. In: Nemzetiség – identitás. Debrecen, 324–327.

Mórocz Károly

1979. Kodály Zoltán nyomában. Bratislava

Novák László

1986. Települések az Ung vidékén. In: Településnéprajz. Nagykovács, 233–241.

Paládi-Kovács Attila

1984. Intézményes és önkéntes magyar néprajzi kutatások Csehszlovákiában. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Budapest, 154–173.

Parák Endre

1988. Proverbiumok. In: Kurtaszoknyás hatfalu. Dolgozatok Kéménd község néprajzából. Új Mindenes Gyűjtemény 7. Bratislava, 187–203.

Pelkó Péter

1864. Eredeti magyar közmondások és szójárások. Rozsnyó

Putz Éva

- 1989² A kolonyi lagzi. Bratislava

Quittner János-Sebők Géza

1979. Dél-szlovákiai magyar falvak hagyományos táncai. Bratislava

Sándor Eleonóra

1989. Paraszti földművelés a 20. század első felében. Múzeumi Híradó 13. Dunajská Streda, 19–43.

Sigmundová, Marta

1983. Výskum povedomia etnickej príslušnosti. Národopisné informácie 1. sz., 4–16.

Škovierová, Zita

1983. Poznatky a skúsenosti z výskumu etnického povedomia v obci Jelence. Národopisné informácie 1. sz., 17–29.

Szabó László

1986. A népi társadalom változásai az Alsó-Garam mente magyar falvaiban (1900–1974). Debrecen

Szalay Emőke-Ujváry Zoltán

1982. Két fazekasfalu Gömörben. Debrecen

Szanyi Mária

1976. A gyűjtögető gazdálkodás emlékei Jánokon. Néprajzi Közlések II. Bratislava, 38–86.

Szomjas-Schiffert György

1972. Hajnal vagyon, szép piros. Énekes várvirrasztók és órákiáltók. Budapest

Timaffy László

1987. Juhászat az Alsó-Garam mentén. In: *Arator*. Budapest, 111–123.

Takács András–Martin György

1981. Mátyusföldi népi táncok. Bratislava

Takács András

1990. Gömör népi táncgyomániai. In: *Gömör Néprajza* 24. Debrecen, 5–28.

Thain János–Tichy Kálmán

1991. Kisalföldi és gömöri népi építészet. Budapest

Ujváry Zoltán

1975. *Varia folkloristica*. Debrecen

1980. Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népdalok és népdalok. Budapest

1986. Menyecske a kemencében. Világjáró palóc adomák és huncutságok. Budapest

1989. A csehszlovákiai magyarság néprajzi kutatásáról. In: *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. II.* Budapest, 127–135.

1990. Mátyás király Gömörben. Mondák, anekdoták a néphagyományban. Debrecen

1991. Népi táplálkozás három gömöri völgyben. Debrecen

Ürge Mária

1986. Csallóközi gyermekjátékok. Múzeumi Híradó 10. Dunajská Streda, 153–167.

Vajkai Aurél

1976. L'udová architektúra v obci Rudná. In: *Gemer* 2. Národopisné štúdie. Rimavská Sobota, 145–174.

D. Varga László

1984. Népi halászati eszközök és módok a Latorca halászatában. Új Mindenes Gyűjtemény 3. Bratislava, 54–74.

1986. Adatok az Ung–Latorca–Laborc mellék pásztorkodásához. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 24. Miskolc, 317–342.

Vargáné Tóth Lídia

1990. A termelés és fogyasztás összefüggései Nyékvárkony népi táplálkozásában. Új Mindenes Gyűjtemény 9. Bratislava, 65–91.

Vargyas Lajos

1941. Áj falu zenei élete. Budapest

Virt István

1987. Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján. Budapest (Folklor archívum 17)

Zsupos Zoltán

1987. Dél-Gömör gyűjtőgető gazdálkodása. Debrecen

ESZMÉK, IRÁNYZATOK AZ ERDÉLYI MAGYAR FOLKLÓRKUTATÁSBAN

Két indoka is van annak, hogy *erdélyi néprajzkutatásról* beszéljünk. Az elmúlt negyvenöt esztendőben az itthoni kutatás kapcsolata – a könyvek, új áramlatok megismerése is – az anyaországgal csetlekes volt. Így magyarázható, hogy egyes áramlatok, melyek a magyar néprajzvizsgálatban végbementek, bizonyos esetekben elkerülték a mi tájainkat. Gondolok itt a történeti néprajzra éppen úgy, miként a szemiotikai vizsgálatokra, melyek nálunk nem gyökereztek meg. A társadalomnéprajz, mint a néprajz harmadik kialakult ága, sajátos módon egészen más előzményekből (hagyományból) táplálkozott, és így kialakulása is némiképpen másként történt. Másfelől a magyar parasztság együttélése a román lakossággal több vegyes közösségben azt eredményezte, hogy a román–magyar kölcsönhatások kutatása is meginduljon.

Tekintsük át az erdélyi magyar néprajzkutatás néhány fontosabb állomását, hogy megértsük azokat a sajátos irányzatokat, melyek itt Erdélyben a történelmi adottságok, az elzárttság keretében kialakultak. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy éppen a zárttság, s a sajátos történelmi körülmények között hogyan alakulhattak ki olyan áramlatok is, melyek a tudományosság és tárgyilagosság *mellett* és olykor *helyett* fékeztek az erdélyi magyar néprajzkutatást. Egyben óhatatlanul azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a néprajz-tudomány kezdeteitől az új áramlatok hogyan korrigálták a régieket.

Romantika és hagyománykutatás

Ahhoz, hogy mai néprajzkutatásunkban követni tudjuk az egymásból kinövő, olykor pedig egymással ellentétes áramlatokat, kissé messziről kell kezdenünk. Vagyis a kezdetektől. Mert az a romantikus irányzat, amely szerte Európában általában immár közel kétszáz éve meghatározta magának a népi hagyományok vizsgálatát, meghatározta az erdélyi néprajzkutatást is, hisz akkor még nem beszélhetünk olyan kényszerű elzárkózásról, mint a közelmúlt idejében. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ez a romantikus irányzat, mely a népi kultúra szépségét, értékét felfedezte, s Európa-szerte megindította a néprajzi gyűjtést, éppen itt nálunk különös nyomatékkal gyökerezett meg.¹

Ha ugyanis elfogadjuk *E. Sapir* megfogalmazását az ethnoszról, miszerint mindannak összessége, ami egyik népet a másiktól megkülönbözteti, ami minden népet egyedivé, sajátossá tesz,² akkor azt is el kell fogadnunk, hogy egy nép ősi hagyományai, szokásai, népi költészete és művészete az, ami eme sajátosság fontos hordozója. Az idegen szavak kéziszótára szerint az *etnika* az etnográfának (a tudományos néprajznak) a *szinonimája*.

Talán nem véletlen, hogy minden népcsoport, minden nemzet éppen abban és azáltal találja meg *önazonosságát*, hogy őrzi a *legősibb elemeket*, azokat *úgyszólván szentként ápolja*, ugyanakkor önmeghatározó jegyeit érzi ki belőlük.

Tagadhatatlan, hogy ennek a romantikus irányzatnak – melyet a néprajzkutatásban 1817–1872 közé helyeznek – következményeként keletkeztek mindazok a vizsgálatok

1 *Cocchiara, Giuseppe* 1962. 253.

2 *Sapir, Eduard* 1971.

amelyek a legkülönbözőbb eredménnyel jártak. Hadd említsük meg talán *Ipolyi Arnold* Magyar Mythológiáját,³ amely az őskeresetek felkutatását, az ősi magyar mitológia rekonstrukcióját kísérli meg. De az *Erdélyi János* vagy a *Kriza* fémjelezte mozgalom is, amely egész Erdély-szerte a népmese gyűjtők tucatjait fogta össze, mind eme „romantikus eredetű készleteknek” (Kósa László) köszönheti létét. Csakúgy, miként *Vikár Béla* gyönyörű *Kalevala*-fordítása is, amelyet a finnugor–magyar rokonság bizonyítására végzett el. Hasonló készletet döntötte el a *Benedek Elek* által 1894-ben megjelentetett Magyar mese- és mondavilág című többkötetes gyűjtését, még pontosabban átírását is.

Találkozás az élő népmesével

A fenti cím nem akar mást kifejezni, mint azt a sajátságosan erdélyi ténnyt, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődés elmaradottsága következtében itt Erdélyben még olyan állapotokat találunk, ahol a mesét még a *felőttek* közt, *élőben* találjuk. Más szóval a felvételeink úgy készültek, hogy a mesemondó *közösségnek* mesélt. A mesét tehát nem egy degradálódott formájában vehettük magnószalagra, amikor már „leszállt a gyermekek közé” (Ortutay Gyula). Így nem is csodálható, ha az így gyűjtött és magnószalagról lemásolt mesék nem hasonlítotak azokhoz, amelyeket immár közel kétszáz éve, Grimmék óta gyűjtöttek szerte Európában, s melyekkel telve vannak az európai archívumok. S tegyük azt is utána, hogy melyek nyomán kiváló német kutatók, mint például *Max Lüthi*, a népmese esztétikai törvényeit leszögezték.⁴ Így aztán az állítólagos népmesét a drámai tömörség, a cselekmény lineáris, minden kitérőt nélkülöző bonyolítása, az egysíkúan „stilizáltsága” jellemezte. A mese hősei pedig, a királyfiak, tündérek és boszorkányok oly finoman társalognak, mint – teszem azt – valamelyik XIX. századi úri szalon hölgyei és úrfiai. Mindez egy XIX. századi stíluseszmenyt alakított ki.

Amikor a *Lüdérc sógor* című kötetem megjelent,⁵ őszinte meglepetéssel, mondhatnám megdöbbenéssel fogadták olvasók és kritikusok egyaránt, hisz ezek mélységesen különböztek az eddig népmesének nevezett történetektől. Ez a megdöbbenés érthető is volt, hisz – s most az erdélyi közvéleményről beszélek – honnan tudhatták volna, hogy Grimmék óta a mese meghamisítása törvény volt és „szent” hagyománnyá vált. (Most és itt nem kívánok kitérni mindazokra a tényezőkre, melyek majdnem kétszáz éve meghatározták a mesekutatást.)

A népmese felfedezése címmel egy kis sorozatban számoltam be⁶ arról, hogyan is alakulhatott ki ez a kanonizált népmese-hamisítás. Ugyanott arról is szóltam, hogy már Grimmék egy halódó, „gyermekek közé leszállt” népmesét találtak. Innen volt az a félreértésük, hogy a népmese a gyermekek műfaja. (Jellemző, hogy ezt is adták címmül: *Kinder- und Hausmärchen*.) Sőt, mivel a mesét csak vázlatosan jegyezték fel, hiszen őket – mint a mitológiai iskola képviselőit – valójában csak a mítoszra mutató archaikus elemek, illetve motívumok érdekelték, később maguk komponálták a mesét, sőt több ízben át is dolgozták, stilizálták. Így alakítottak ki egy olyan csiszolt mesestílust, mely alapjává vált egy népmesét következetesen meghamisító „hagyománynak”, s mely a már említett stílust utána is létrehozta.

A magnetofonról lejegyzett, hamisítatlan népmese felfedezése együtt járt a mesemondó alkotó, alakító tehetségének a felfedezésével. Ez a vizsgálat, melynek kezdete az

3 *Ipolyi Arnold* 1854.

4 *Lüthi, Max* 1950.

5 *Nagy Olga* 1969.

6 *Nagy Olga* 1973a. Itt egy sorozat keretében mutattam rá a hamisítatlan népmesére és a hamisítás konzekvenciáira, illetve a hamisítatlan népmese jegyeire.

1940-ben megjelent, Fedics Mihályról szóló monográfiától számítható,⁷ már jelezte azt a tényt, hogy az egyes mesemondók alkotói hozzáállása, egyéni tehetsége másként-másként alakítja a népmesét, még ha kifejezetten nem is mutattak rá arra, hogy ezek a mesék mennyire mások, mint az eddig, Grimmék óta gyűjtött népmesék. Ezt illusztrálták is azok a kötetek, melyek Erdélyben is megjelentek.⁸

Népmese helyett mesedialektus

Mivel az említett egyéniségekutatás keretében közölt meséket nem közösségben, élőben vették hangszalagra, a mesemondóknak ugyanis az utóbbi évtizedekben már nem volt felnőtt közönsége, így nem derült ki az a tény, hogy a népmesét nemcsak az alkotó hozzájárulása, hanem annak a közösségnek az elvárása, esztétikai igénye is meghatározza, amely a felnőtt hallgatóság körében még aktív szerepet tölt be.

Ez a „felfedezés” is annak az erdélyi sajátosságnak köszönhető, hogy itt az egyenlően gazdasági-társadalmi fejlődés következtében az egyes közösségeknek archaikusabb, illetve racionálisabb mentalitása volt megfigyelhető. Több évtizedes, különböző cigány, illetve román és magyar közösségekben végzett vizsgálataim megerősítették azt a feltevést, hogy a meseci stílusokban való különbségek nem csupán az alkotó mesemondónak tulajdoníthatók, hanem legalább olyan mértékben annak a közösségnek is, amely a mesét *hallgatja, igényli, elvárja, illetve befogadja*.⁹ Az archaikus gondolkodású Mérában (Mera) vagy Szucságon (Suceaga) (Kolozs megye) olyan cigány közösséget találtam, amelyben a mese a maga mágikus fényében ragyogott; a mesét pedig majdnem „igaz” történetnek tartották, akár a hiedelemtörténeteket. E mesék egyben még azokat a varázsmeséket idézték, melyek valószínűen az európai mesék *előzményei* lehettek. Nos, ez megfelelt a két archaikus közösség elvárásainak, esztétikai igényének, másként szólva mentalitásának.¹⁰

Ezzel ellentétben Marosszentkirályon (Sincraiu de Mures) és Hodákon (Hodac) (Maros megye) a helybeli lakossággal már több száz éve békésen – diszkrimináció nélkül – együttélő, magukat magyarnak, illetve románnak valló cigány származású közösségek már olyan meséket mondtak, amelyekre – az európai mesékhez hasonlóan – jelképszerűség a jellemző, viszont a magyar, illetve a román meséknek egy nem is olyan régmúlt rétegét őrizték. Olyan elemeket, motívumokat, melyeket a magyar, illetve a román meseréteg a múlt században még őrzött, de későbbi racionalitása kihullatta.¹¹

Hasonlóképpen a román Hodák községben (Maros megye) az ottani, magukat már románoknak valló, már csak románul beszélő, cigány eredetű lakosság olyan meséket mondott, amelyek *nem különböznek* például a múlt században megjelent román mesék szellemétől, hiszen olyan motívumokat őriznek, melyeket a mai román mesék már elvesztettek.¹²

Hadd utaljak még ezzel kapcsolatosan egy döntő adatra, ámbar később más vonatkozásban még szó kerül róla: a legszebb, legrégebbi székely balladák, melyeket a hetvenes

7 Ortutay Gyula 1940.

8 Faragó József 1962; I. Nagy Olga–Vöő Gabriella 1974.

9 Ezzel kapcsolatban hadd említsem meg *Alkotás és befogadás*. Meseszociológiai vizsgálat című, a diktatúra éveiben visszautasított munkámat, mely kiadásra vár.

10 Ezzel kapcsolatban I. Nagy Olga 1973b; I. még *uő.* 1975a. Ami pedig a mesegyűjteményeket illeti I. *uő.* 1976b.

11 Nagy Olga 1978b.

12 Săineanu, Lazar 1895.

években Ráduly János Kibédén (Chibed) (Maros megye), Pozsony Ferenc pedig a Székelyföldön (a Feketeügy folyó környékén) gyűjtött, ¹³ azt bizonyítják, hogy az archaikusabb, így gyermekibb lelkületű, elszékelyesedett cigány származású lakosság még őrzi azokat a székely balladákat és halotti virrasztóin éneklí. A kibédi magyar lakosság viszont a virrasztási szokással együtt a balladákat is elhagyta. A búzai magyar–román vegyes községben, ahol a falu rendkívüli zártága miatt telente a mesemondás a szomszédság körében még dívott, a már olvasó és racionálisabb közösség meséiből az elvárásnak megfelelően a csoda kihullott a mesékből, a realizmus erőteljes betörését figyelhettem meg. ¹⁴

A Görgényi-havasokban viszonyt, ahol román és magyar mesemondás folyt, olyan meséket mondtak, amelyekben már nemcsak a technika vívmányai, a modern technikai eszközök – autó, vonat, telefon stb. – szerepeltek, hanem a csodát megkerülve még pontosították a cselekmények helyét és idejét. A mesék – megtartva a mesei sémát – inkább egy-egy kalandregényhez hasonlítottak. ¹⁵

A folklórkutatás újabb területei

Az ősiség bővületének konzekvenciája, ha a néprajzi vizsgálatot végző nem vesz tudomást arról, hogy a hagyományos műfajok új műfajoknak adják át a helyüket; ezt nekünk tudomásul kell vennünk.

Amikor Filep Györi Klára hatalmas, 450 darabot kitevő prózaanyagát gyűjtöttem, megdöbbsentem azon, hogy ebből milyen kevés, mindössze hét a tündérmese, holott – maga vallotta be – édesapja még harmincat mesélt a szomszédoknak. (Felnőtteknek!) Hogy ő miért nem mesélte őket? Mert a közösség elutasította, jelenbeli, racionálisabb felfogása miatt gyermekdednek tartotta, s megkívánta, hogy az elbeszélések, amelyeket az asszony- és leányfonóban hallgatott, *elhihetők* legyenek. Tehát a realizmus betört a népi prózába is: ma már valós elbeszéléseket mond valós emberekről, melyeket a folklorisztika „igaz történetek”-nek nevez. (Szerintem ezeket egyszerűbb és tin találóbb népi elbeszéléseknek nevezni. ¹⁶) A néprajz vizsgálójának tudomásul kell vennie, hogy a népi prózában eme „hamupipőkéi” léteznek és ezért gyűjteni kell őket, annál is inkább, mert ha az ún. hagyományos műfajok, mint a mese, monda, legenda stb. mindinkább degradálódott állapotban vannak meg, ezek mind erőteljesebbek. A 60-as években még azon folyt a vita, hogy ezek az elbeszélések képezhetik-e vagy sem a folklórvizsgálatok tárgyát. Szerintem tudomásul kell venni, hogy a folklór mikéntjét nem mi szabjuk meg, hanem a nép, amely mindinkább ezeket vállalja fel! Ezek a realista fogantatású történetek a néprajzkutató számára a népi gondolkodásmód, erkölcsi világ, érzésvilág vizsgálatára alkalmasak. Ez is arra késztet, hogy ezt a vizsgálatot is felvállaljuk.

De nem vetünk észre azt sem, hogy a népnek nemcsak babonái vannak égről, földről, gyógyításról és betegségről, hanem egy évezredek óta kialakult hatalmas népi tudása is. Magam több havadi értelmiséggel együtt összegyűjtöttem ezt a tudást. ¹⁷ Először az lepett meg, hogy ez a specializált női, illetve férfitudás milyen hatalmas. Egy parasztasszony a kendervetéstől a vászon megszövéséig mindent tudott: valamikor ő állította elő az ágy-

13 Ráduly János 1975; l. még Pozsony Ferenc 1984.

14 Erről már hírt adtam *Lüderc sógor* című munkámban (1969), ahol is két búzai mesemondó repertoárjából válogattam.

15 Nagy Olga 1968.

16 E kérdés kapcsán több cikk is napvilágot látott. l. Nagy Olga 1974a, 1975b, 1976c, 1976a, 1988.

17 *Havad. Változó népi kultúra* címmel többedmagammal írt falumonográfia. 1985-ben visszautasított kézirat.

neműt, a felső és alsó ruhaneműt, a házban a mindenféle szöteseket. De ismerte a főzés titkait, az eltevést, az ő reszortja volt a kisállattartás, és olyan dolgokat tudott például a csecsemőgondozás ösztöni oldalával kapcsolatosan, melyeket a legmodernebb orvosi tudomány, a pszichológia is igazol.

De beszélhetünk arról is, hogy a földműves ember ismerte a madarak viselkedésformáit, amelyekből „prognózist” készíthetett az időjárásra, a szél járására, ismerte a vadon élő növényeket és azok gyógyhatását. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a már említett havadi monográfiában a helybeli orvos, *Zillmann Jenő* különböző gyógymódokról megállapította, hogyan és mennyiben igazolhatók tudományos értékeik.) De megemlíthetem azt is, hogy a hetvenes években a marosvásárhelyi Orvostudományi Intézet diákjai gyűjtőívet kaptak, hogy falun felgyűjtsék a növények gyógyhatásáról őrzött tudást. A példákat még lehetne sorolni.

Az egységben levő látásmód igénye

A specializálódás elvárása teremtette meg az egységben való látásmód igényét is: hiszen aki a népszokásokat gyűjtötte, az óhatatlanul találkozott az ezekhez fűződő énekekkel, zenével, táncokkal. Aki népmeséket gyűjtött, annak óhatatlanul ismernie kellett a többi népi műfajt: például a mondát és a legendát. Hiszen hogyan állapíthatta volna meg a mese lényegét azok nélkül a „műfajok” nélkül, amelyekkel rokonságban volt, amelyekből az gyakran kinőtt. (A népmesét a mondától a „happy endes” vég határolja el. Másfelől a mesében is megjelennek, mint háttér, a mondai borzalmak.)

Itt saját tapasztalatomra hivatkozom, hiszen az elmúlt évtizedekben magam is közel háromezer népmesét gyűjtöttem. (Több meséskönyvem mellett két elméleti munkám is megjelent.¹⁸) A mese világának elmélyítése kényszerített rá, hogy etnológiával (a természeti népek hiedelem- és mesevilágával) foglalkozzam, hiszen a mese is ezekből az őselemekből épült fel. De hogyan jutott el a mese az idők folyamán a mentalitás változásával ahhoz a gyönyörű jelképesességhez, melyet ismerünk? A jelképesesség, áttételesség szükséges vizsgálata elvezetett az esztétikai kutatáshoz. A mesék elemzése rávezetett arra, hogy a mese nemcsak esztétikumot képvisel, de a mesélő és a mesehallgató közösség mentalitásának foglalatja is. Így tehát mentalitásvizsgálóvá is kellett lennem. S mert más-más közösségben élő felnőttek körében hallgattam a mesét, rá kellett jönnöm, hogy a háttérben lévő közösség reagálásai, igényei öntudatlanul is alakítják a mesét. Hiszen a mesemondónak igazodnia kell közösségének ízléséhez, esztétikai elvárásaihoz. Ez vezetett el a meseszociológiához, melyet *Alkotás és befogadás* című, megjelenés előtt álló kötetemben fejtettem ki, rámutatva arra, hogy a mesék nem egyformák, s más-más mentalitású mesehallgató közösségek szerint *mesedialektusok* keletkeztek.

E néhány példa – a teljesség igénye nélkül – csupán azt akarja szemléltetni, hogy a specializálódás involválta, maga után vonta azt az igényt, hogy vizsgálatunk tárgyát körüljárva észrevegyük a határjelenségeket. Különböztetni nem érthetjük meg tárgyunkat, hiszen a minden mindennel összefügg törvénye itt is érvényes.

A társadalomnéprajz mint szemlélet

Véleményem szerint a társadalomszemléletű vizsgálat azt jelenti, hogy bármit vizsgálunk is, mindig mögötte kell éreznünk azt a közösséget, amely létrehozta; akár éneket, mesét, akár a népi építkezést vagy a népi ruházzkodást vizsgáljuk – hogy a hagyományos

18 *Nagy Olga* 1974b, uő. 1978a.

néprajztudományi felosztás szerint fogalmazzunk – mindig szem előtt kell tartanunk azt a közösséget, amely létrehozta. Ha ezt látjuk, akkor már óhatatlanul következik az új lépés: mi az, ami még ma is funkciót hordoz a vizsgált anyagban. Fontosak-e a közösség számára bizonyos szokások? Melyek azok, amelyek már csak kegyeletes örökségként, valamilyen „tehetetlenségi” törvény folytán maradnak meg? Egyáltalán hogyan motiválják valaminek a megmaradását? Tehát mindig megvizsgáljuk annak a hagyományalaknak a *passzív* (még megőrzött, de már halott) emlékeit, miképpen a még élő, tehát *aktív* emlékeit. S ebből már természetesen következnek az újabb „miért”-ek is. Miért, hogy bizonyos emlékek újraélednek, új tartalommal telítődnek meg? Miért van szüksége a népi léleknek erre?

A társadalomszempon্তু vizsgálat óhatatlanul vezet rá arra, hogy a réteghelyzetet is rögzítsük: vagyis az egyes népi emlékekhez vagy még élő jelenségekhez hogyan viszonyulnak például az öregek és hogyan a fiatalok. A férfiak meg a nők. Az ingázók meg az otthon maradtok. Hogyan jelentkezik bármilyen egy városhoz közeli, már a polgárosodás útjára lépett faluban, és hogyan egy még hagyományörző faluban.

Íme, mennyi kérdés, amely vizsgálatunkat – bármely jelenség kapcsán – izgalmassá teheti.¹⁹

Az interdiszciplináris vizsgálat szükségessége!

Az interdiszciplináris vizsgálat napjaink mindinkább előretörő igénye. Ez nem véletlen: a tudományok olyannyira atomizálódtak, hogy a valóságnak csak részeit, egyes oldalait tudjuk enélkül megvizsgálni. Ezért nem véletlen, hogy napjainkban mindinkább tudatosodott, ha vizsgálatunkat alaposná, elmélyülté kívánjuk tenni, szükség van arra, hogy igénybe vegyük a társtudományok, határtudományok eredményeit. A kultúrtörténeti tanulmányozása például gyümölcsöző lehet a népművészet vagy a népi díszítőművészet vizsgálatában. Hiszen enélkül hogyan értenők meg, hogyan, milyen eredménnyel integrálta a kívülről jövő hatásokat. A szociológia, szociográfia és néprajztudomány jelentőségéről már beszéltünk. Ha az erkölcsiséget vizsgáljuk, lehetetlen, hogy a társadalomlélektan eredményeit ne integráljuk saját módszerünkbe.

Talán nem érdektelen, ha arra gondolunk, hogy *Gusti* már a harmincas években kitűnő intuícióval látta meg, hogy egyetlen falut a legkülönbözőbb diszciplinák képviselőinek kell körüljárniuk. Ne feledjük, a szociológus *Gusti* avatott ismerője volt a román falu hagyományosságának is.

Ezt az utat követte a negyvenes években a bálványosváraljai falukutató csoport is. Nem véletlen, hogy *Imreh István*, aki részt vett ezekben a vizsgálatokban, a mi tájainkon az interdiszciplináris kutatások egyik legkitűnőbb képviselője. Történelmi munkáinak ismert trilógiája²⁰ nemcsak történeti, de néprajzi fogantatású is, hiszen a közösség hagyományos törvényhozó rendjét vizsgálja. Am éppúgy szociográfia is, hiszen a múltbeli közösség élete éppúgy vizsgálatának tárgyát képezi.

Azt sem tartom véletlennek, hogy éppen nálunk, Erdélyben mind több és több interdiszciplináris jellegű mű lát napvilágot. Hiszem, hogy a fentebb már említett „hagyomány” ehhez mind hozzájárult. Hadd említsem meg *Ráduly János* már szóba került kibédi néphalladás kötetét, amely egyben balladaszociográfiai vizsgálat is, hiszen mivel még élőben talált rá a balladákra, nyomon követhette azok életét, alakulását. Ugyanúgy utalhatok *Pozsonyi Ferenc* Álomvíz martján című, már említett művére is, amely valójá-

19 Ezzel kapcsolatban lásd *Nagy Olga* 1989a.

20 *Imreh István* 1973, 1974, 1979.

ban folytatása a Ráduly által megkezdett kísérletnek. De idesorolható *Péntek János* műve is, mely egyben néprajzi fogantatású, ugyanakkor nyelvészeti munka.²¹ S hadd említsem meg még e sorban *Gazda Klára* Gyermekvilág Esztelneken című munkáját is,²² mely szakítva a régi hagyományokkal, a gyermek nevelésével kapcsolatosan felvállalja nemcsak az ehhez fűződő szokásokat, hiedelmeket, de a teljes költészetet is: mondákat, bölcsődalokat, gyermekjátékokat.

Ha ezekről nem írok itt részletesebben, annak két oka is van: elemeztem Interdiszciplináris vizsgálat a néprajzkutatásban című tanulmányomban.²³ Másfelől a már említett könyvek külön elemzése hozzásegít majd e szemlélet jobb megismeréséhez.

Kölcsönhatások vizsgálata

Nem véletlen, hogy Erdélyben a már említett szoros együttlét magyarok, románok és cigányok között kifejlesztette azt az érzékeny érdeklődést egymás népei iránt, mely igen értékes hozzájárulás a folklór igazi megértéséhez.

Hivatkozhatom több olyan vizsgálatra is, mely bemutatta, hogy a népzene és néptánc viszonylatában ez a szoros együttlét milyen meghatározó. Mindössze néhány ilyen példa: *Pávai István* népzene-kutató adata szerint az Enyed vidéki Lőrincrévén (Leorint) román és magyar fiatalok közösen fogadtak cigánybandát, amely váltakozva húzta a román, illetve magyar táncokat. Ugyanakkor egymás táncába is beállottak.²⁴ *Kallós Zoltán* több ízben is megemlíti, hogy bár Válaszúton (Râscruci) a táncot külön tartották, eljártak egymás táncára. Kallós, a róla készült portréfilmben, melyet a Gulyás testvérek készítettek, elmondja, hogy Válaszúton a magyar és román tánc egymás szomszédságában volt, gyakran átmentek egymáshoz, s táncoltak itt is, ott is.²⁵ A fakitermelő vágterületeken a Görgényi-havasokban, ahová éveken keresztül visszajártam, magyar és román favágóknak meséltek magyar és román mesemondók. A világháború borzalmai között is a felüdülés perceiben éppen mesemondóink vallomása szerint folyt a különböző nemzetiségű mesélők elbeszélése. *Almási István* pedig ezt írja: „Az eredet és a nemzeti sajátosságok kérdését nem lehet tisztázni a rokon és környező népek, valamint az együttélő nemzetiségek zenehagyományának feltárása nélkül.” Ugyanő hivatkozik arra, hogy már *Seprődi János* szorgalmazta a velünk együttélő nemzetiségek vizsgálatát is, *Jagamas János* pedig a magyar népzeneben a „román népzenei elemek behatolását zenedialektikus-meghatározó jelenségek közé sorolja”.²⁶

A kolozsvári Etnológia- és Folklór Intézet, melynek magam is tagja voltam, a hatvanas években a Kolozs megyei Árpástón (Branistea), míg a hetvenes években a Maros megyei görgényvölgyi falvakban végzett összehasonlító vizsgálatokat. Az előbbiben az volt az érdekes, hogy a román–magyar lakosság annyira szoros közösségben élt, amely miatt gyakran találunk olyan mesemondókra, akik egyforma biztonsággal meséltek hol románul, hol magyarul, attól függően, hogy mikor milyen közösségnek kellett mesélni. Több cikk és tanulmány készült el, melyek ezt a kölcsönhatást vizsgálják. *Faragó József* és

21 *Péntek János* 1979.

22 *Gazda Klára* 1980.

23 *Nagy Olga* 1989b.

24 *Pávai István* 1984.

25 *Gulyás Gyula–Gulyás János*: Kallós Zoltán nyomában című film. I–II. rész. Balladaszociográfia.

26 *Almási István* 1984.

Vöð Gabriella több tanulmányban azt elemezték, hogy a más-más nyelvre való áttétel hogyan hatott ki a mesére.²⁷

De említeni kell azt is, hogy a búzai magyar anyagban milyen érdekes román nyomokat találtam. A mesemondók ugyanis – Cégér Ferenc, Eke Ferenc, Simon Imre és mások – bevallották, hogy a meséket románból ültették át magyarra.²⁸ E vizsgálatok egyben fontos hozzájárulást jelentettek az egyéniségekutatáshoz is, hiszen jól megfigyelhető volt az az alkotói hozzájárulás, amely a mese szövegének „átfordítását”, az idegen elemek integrálódását létrehozta.

A görögnyelvű falvak román közösségének mesecanyagát vizsgálva pedig arra a megdöbbentő tapasztalatra jutottam, hogy – túl az etnikai, sőt regionális sajátságokon – azok a társadalomlélektani indítékok voltak a döntőek, melyek a világ minden népénél és minden időben a mesét létrehozták és meghatározták. Ezzel kapcsolatban hadd említsem meg egy román–magyar mesetípus összehasonlító vizsgálatát. A középkori fausti motívum mesetípus-változatáról van szó, melyet Berze Nagy A hálás ördögnek nevezett.²⁹ Ez a kísérlet azért érdekes, mert itt nem egymástól való átvételről, hanem közös forrásról van szó. Nos, az azonos forrásból mindkét nyelvű változatokban éppúgy lemérhető volt a közös hatás, miként azok a megkülönböztető stílusjegyek, melyek nem az etnikai, de a mentalitásbeli (archaikusabb, illetve racionálisabb) különbségeket tükrözték.

Társadalmi összefogás a szakképzés pótlására

A negyvenes években utoljára Gunda Béla professzornak köszönhetően folyt rendszeres szakképzés (1949 óta nincs szakképzés),³⁰ ettől kezdve a magyar nyelv és irodalom katedrán belül biztosítottak folklórelőadást a hallgatók számára.

Az is erdélyi sajátosság, hogy fiatal, ma már elismert kutatók, az impulzust a folklórvizsgálatra a magyar irodalomkutató Antal Árpádtól nyerték; szakdolgozatot írhattak falujuk folklórvizsgálata kapcsán. Ráduly János már említett kitűnő és a folklórtudományban egyedülálló balladaszociográfiája, valamint később a Pozsony Ferenc hasonló kutatásai Antal Árpád professzor irányításának is köszönhetőek.

Kivételt képezett a magyar népzenei kutatás, melyet a Dima-zenefőiskola magyar tagozatán olyan kitűnő tanárok képviseltek, mint Jagamas János és Szenik Ilona.

Ennek a helyzetnek a felismerése késztetett a Korunk-kör megindítására, mely által egyetemistáknak nyújtottunk lehetőséget modern szemléletű néprajzkutatásra: történet-szek, szociológusok, néprajzosok, jeles itthoni személyiségek tartottak előadásokat, melyeket megbeszélés, vita követett. Ez kívánta előkészíteni a jövőendő falukutatókat, vagy ahogyan neveztük: „valóságkutatókat”. Nem véletlen, hogy ebből a körből került ki több olyan fiatal, reményteljes kutató, mint a már említett Pozsony Ferenc, de innen került ki Keszeg Vilmos is. (Ma mindketten lektorok a kolozsvári egyetem néprajz szakán.) De innen került ki a fiatal csíkszeredai csoport több tagja is, akik az úgynevezett *Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportot* alakították meg, s akiknek ma már több tanulmányuk, könyvük jelent meg különböző folyóiratokban, illetve a *Kriterion* kiadásában.

Egyfajta társadalmi összefogásnak tekinthető az is, hogy a legkülönbözőbb profilú folyóiratok, mint a *Korunk*, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a *Hét*, a *Művelődés* egyként helyet adott néprajzi tárgyú írásoknak, tanulmányoknak. Ugyancsak

27 Faragó József 1964. I. még Vöð Gabriella 1970.

28 Nagy Olga 1969.

29 Nagy Olga–Markel, Havni 1968.

30 Az 1990–1991-es tanévtől a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom szakon néprajz mellékszak is választható.

társadalmi összefogásként könyvelhetjük el azt a két pályázatot is, melyet a Korunk indított, s melyekre a felhívással együtt részletes néprajzi útmutatót is adtunk. Ennek anyaga lett a már említett *Metamorphosis Transilvaniae*,³¹ míg a másik pályázat anyagát már a diktatúra tiltotta le. Reményünk van rá, hogy a közeljövőben megjelenik.

Erdélyi helyzetünk egyik sajátossága az is, hogy Ráduly János, egyébként magyar nyelvszakos tanár Kibédén, rangos kutatóvá vált. Hasonlóképpen említhetném a szintén magyar szakos Szabó Juditot, aki egy nagyon szép mesemonográfiával, a geryeszegi mesemondó teljes repertoárjával, a mesemondó és meséinek finom és alapos clemzésével tűnt ki.³²

Előítéletek, visszahúzó tendenciák

Ha az eddigiekben főleg azokról a tendenciákról írtam, melyeket a sajátos helyzetünk és sorsunk, elzártságunk stb. okozott, s melyek dacára is igaz értékek születtek. Talán nem vagyok „szentségtörő”, ha ezúttal azokról a – tán szükségszerűen kialakult – visszahúzó tendenciákról is említést teszek, melyek szintén a zárttság körülményei között fejlődtek ki.

A kiszolgáltatott erdélyi magyar számára a néprajz, néprajzi művek nem csupán az identitástudat hordozói, hanem valamiképpen egyfajta „mítosz” tárgyai is. Ezért van az, hogy nálunk Erdélyben mindenki úgy veszi a folklórműveket, miként – teszem azt – az irodalmiakat: a folklór mindenkié!

Nem véletlen hát, hogy észrevétlenül, s tán nem is tudatosulva, a népről is valamilyen mítoszféle van kialakulva. Ez szinte észrevétlenül nyilatkozhat meg, ha ez a felfogás és szemlélet nem kerül szembe valamilyen másfajta jelenséggel, mely nem egyezik meg a fenti elvárással. Tán nem szerénységtelenség, ha példáim valamiképpen saját munkáimmal kapcsolatosak.

A Lüdérc sógor című, már említett munkámat a mesék „csiszolatlansága” miatt valósággal döbbenet fogadta, ami miatt itthon egyetlen elismerő bíráló nem jelent meg. szemben a magyarországi méltatásokkal. Hajlamosak lehetnénk, hogy ebben csupán a meghamisított népmese iránti nosztalgiát érezzük ki. Valójában azonban többről van szó: csalódásról a „NEP”-ről táplált illúziókban.

Amikor A furfangos hős című esszémet³³ egyik folyóiratunknak leadtam, visszautasították; miként kiderült, amiatt, mert úgy tűnt, hogy amikor azt igyekszem kimutatni, hogy a Till Eulenspiegel, Naszredinek, Csalóka Péterek és így tovább, csakis furfanggal szállhattak szembe a hatalmassággal, valójában megrágalmazom a népet.

Ugyancsak rendkívüli felháborodás diktálta azt a kritikát is, amely Győri Klára széki parasztasszony önéletírását fogadta. A kritikus, aki sajnos valójában a közfelfogást képviselte, a kötetet *obszcénnek*, az emlékiró Győri Klárát pedig *exhibicionistának*, *erkölcstelennek*, *szemérmetlennek*, *manipulálnak* stb. titulálta. A parasztasszonyról is élt egy olyan „mítosz”, hogy az „szemérmes”.³⁴ A széki Győri Klárát a falu még halála után is gyűlölte és megvetette, csak mert rendkívüli tehetsége s ezáltal sajátos egyénisége, különvalósága a falu fölé emelte.

Általában amikor a valódi népi értékeket felszínre hozzuk, ugyanakkor hajlamosak vagyunk arra, hogy magát a paraszti sorsot mitizáljuk, elfelejtkezvén arról, hogy ez utóbbi

31 *Metamorphosis Transilvaniae* 1982.

32 Szabó Judit 1977.

33 Ez a tanulmány később megjelent: Nagy Olga 1974b, 85–99.

34 Szécs István 1976.

nemcsak a szolidaritást, a megmaradást, igazi művészi és irodalmi értékek megőrzését, hanem egyfajta elmaradottságot, önkirekesztettséget, a „magas” kultúrától való elszakadást is jelenti.

Hadd utaljak itt a szociálpszichológus *Csepeli Györgyre*, akinek alább idézett szavaiból lemérhetjük azt az ellentmondásos állapotot, amely a falut jellemzi: „A közösségi társadalmak adta biztonságérzet vitathatatlan, másfelől a közösség elviselhetetlen nyűgöket tett tagjaira, lebéklyozta őket a hagyomány, a szokás, a vallás és nyers erőszak összes lehetséges eszközeivel.”³⁵ Aki a paraszti világot közelebből ismeri, az teljesen elfogadhatja ezt a diagnózist. Hadd utaljak itt *Tárkány Szűcs Ernőre*,³⁶ aki alapvető könyvében bő és egyben elriasztó példákat hoz a paraszti szigorra és kegyetlenségre, amellyel a falu szabályai ellen vétőket bünteti.

A törvény szorításában című kötetemben erdélyi falvak példái jól illusztrálják azt is, hogy a szigor ugyanakkor *rend* is, ami nélkül a közösség nem lehetséges.³⁷ Éppen ezért meg kell próbálnunk teljes empátiával, ugyanakkor tárgyilagossággal megítélni a falu dolgait. Ugyanis abból kell kiindulnunk, hogy nemcsak rideg „komputerek” vagyunk, hanem némileg felelősek is a paraszti világ alakulásáért.

IRODALOM

Almási István

1984. Rokon motívumok. Bölcsőringató. Igaz Szó Évkönyv 1984. 54–55.

Cocchiara, Giuseppe

1962. Az európai folklór története. Bp.

Csepeli György

(é. n.) A szociálpszichológia vázlata. Bp.

Faragó József

1962. Kurcsi Minya havasi mesemondó. Bukarest

1964. Kétnyelvű mesemondók. Korunk 8. sz. 1174–1180.

Gazda Klára

1980. Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia. Bukarest

Imreh István

1973. A rendtartó székely falu. Bukarest

1974. A törvényhozó székely falu. Bukarest

1979. Erdélyi hétköznapiak. 1750–1890. Bukarest

Ipolyi Arnold

1854. Magyar Mythologia. Bp.

Lüthi, Max

1950. Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen. Bern und München

Methamorphosis Transilvaniae. Korunk Évkönyv 1982. Kolozsvár

³⁵ *Csepeli György* (é. n.)

³⁶ *Tárkány Szűcs Ernő* 1981.

³⁷ *Nagy Olga* 1989a.

Nagy Olga

1968. Concretizări de timp și spațiu în basmele din Valca Gurghiului. *Revista de Etnografie și Folclor*. Tom. XIII. Nr. 6. 531–543.
1969. Lüdérc sógor. Erdélyi magyar népmesék. Bukarest
- 1973a A népmese felfedezése. *Művelődés* 7/29–30.; 8/21–22.; 9/19–20.; 10/29–31.
- 1973b A varázsserejű hős egy archaikus meserepertoárban. *Ethn.* LXXXIV. 307–325.
- 1974a Új népi műfaj születésben. *Művelődés* 11–12. sz.
- 1974b Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről. Bukarest
- 1975a Archaikus világkép és mesehagyományozás. *Déri Múzeum Évkönyve*, 619–644. Debrecen
- 1975b Mesék és „igaz” történetek Széken. Szempontok a népi prózakutatáshoz egy erdélyi magyar faluban. Népi kultúra – népi társadalom VIII. 303–337.
- 1976a A mindennapok valósága. *Művelődés* 7. sz. 32–34.
- 1976b A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék. Kolozsvár
- 1976c Élményelbeszélések a népi prózában. *Művelődés* 4. sz. 24–26.
- 1978a A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. Bukarest
- 1978b Zöldmezőszárnya. Marosszentmihályi népmesék. Bp.
1988. Asszonyok könyve. Népi elbeszélések. Bp.
- 1989a A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Bp.
- 1989b Interdiszciplináris vizsgálat a néprajzkutatásban. Kísérlet egy szemlélet nyomonkövetésére. *Korunk* 10. sz. 700–706.

Nagy Olga–Markel, Ilanni

1968. Variantele românești și maghiare ale basmului „Dracul ispășește”. *Revista de Etnografie și Folclor*. Tom. XIII. Nr. 1. 81–93.

Nagy Olga–Vöő Gabriella

1974. A mesemondó Jakab István. Bukarest

Ortutay Gyula

1940. Fedics Mihály meséi. UMNGY I–II. Bp.

Pávai István

1984. Közös elemek a néptáncban. Bölcsőringató. *Igaz Szó Évkönyve* 1984. 54–55.

Péntek János

1979. A kalotaszegi népi hímzés és szókinése. Bukarest

Pozsony Ferenc

1984. Álomvíz martján. Feketeügyvidéki magyar népballadák. Bukarest

Ráduly János

1975. Kibédi népballadák. Bukarest

Sapir, Eduard

1971. Nyelv és kultúra. Bp.

Săineanu, Lazar

1895. Basmele române. Bukarest

Szabó Judit

1977. Rózsa királyfi. Berekméri Sándor gernyeszegi meséi. (Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta, és jegyzetekkel ellátta.) Bukarest

Szűcs István

1976. A dokumentumtól az irodalomig. Utunk 2. szám.

Tárkány Szűcs Ernő

1981. Magyar jogi népszokások. Bp.

Vöő Gabriella

1970. Egy román mesemondó kétnyelvű meseváltozatai.

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1. sz. 121–132.

A ROMÁN FOLKLÓR MAGYAR GYŰJTŐI Köpeczi Béla művének margójára

A sok évszázados múltra visszatekintő magyar–román kapcsolatok újabkori alakulásának tragikus mélypontján*, amidőn Nicolae Ceaușescu a társadalom „homogenizálásának” ürügyével a romániai magyarság fölszámolására törekedett, Magyarország felé pedig ex cathedra a horthyfasizmus és sovinizmus, revizionizmus és huliganizmus rágal-mait szórta, *Köpeczi Béla*, Magyarország akkori művelődési és közoktatási minisztere, csöndes válaszként közzétette fiatalkori román népköltési gyűjteményét: *Une enquête linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie du Nord 1942–1943* (Bp. 1985.). Egy nemzetközileg nagyra becsült államférfi és tudós ilyen gesztusára – ilyen politikai légkörben – még sohasem volt példa a magyar–román tudományos-művelődési kapcsolatok történetében; valószínű, hogy sehol másutt sem a földkerekségen.

I. Illetéktelen vagyok egy román népköltési gyűjtemény szakmai bírálatára, de annál inkább hangsúlyozom, hogy Köpeczi Béla nagymultú és szép magyar hagyományt folytatott. Ezúttal nem arra a hatalmas műfordítói vonulatra gondolok, amelynek eredményeként a román népköltészet a világ összes nyelvei közt magyarul szólalt meg a leggyakrabban,¹ hanem egy szerényebbre, de annál érdekesebbre: azokra a román folklórkutatókra, amelyeket magyarok gyűjtöttek és eredetiben közöltek, miáltal közvetlen román folklorisztikai feladatokat vállaltak; vagy pedig – több esetben – magyarul vagy más nyelvű fordításban is kiadták, miáltal egyszersmind nemzetközi népszerűsítésüket is munkálták.

Ennek a barátságban fogant szolgálatnak a múltját nyomozva, időrendben elsőnek a régebbi századok legnagyobb magyar lírikusára, *Balassi Bálintra* hivatkozom. Ő az 1580-as évben nemcsak egyik versének nótajelzéseként örököltette meg az eltévedt juhait sirató román pásztorleány pontosan azonosítható, ma is élő énekes-hangszeres dalának címet-témáját, hanem egy másik versének élén románul is idézett egy kezdősort – ennek olvasata azonban, bizonynyal a pontatlan másolatások következtében, az utókor számára nem egyértelmű. A tanulság viszont egyértelmű: azon az elméleti bizonyosságon túl, hogy

* Elhangzott Budapesten 1991. június 5-én a Magyar Néprajzi Társaság folklór osztályának felolvasó ülésén.

1 A román népköltészet magyar műfordításainak lehető teljes bibliográfiáját *Domokos Sámuel* állította össze két könyvészetének *Népköltészet* című nagy fejezetében: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831–1960*. Bukarest 1966. 73–127. és *A román irodalom magyar bibliográfiája 1961–1970*. Bukarest 1978. 25–66. *Faragó József* műhelytanulmánya a gondozásában magyarul megjelent tizenegy román népköltési kötetről: *Római népköltési kötetek*. *Korunk* XLV. (1986). 914–917.

minden népnek, így a románnak is a kezdetek kezdetétől volt folklórja, Balassi két nótajelzése két román népdal legkorábbi írásos bizonyítéka.²

E jelzések után régi kéziratos énekeskönyveinkben a magyar énekek közé már gyakrabban keveredtek teljes román énekszövegek is. Mindezek java részét *Kócziány László* gyűjtötte kötetbe, élén *Köllő Károlynak* az egész magyar és román szakirodalmat áttekintő tanulmányával.³ A legrégebbit közülük a Petrovay-énekeskönyv őrizte meg 1670–71-ből; ezt időrendben követik a további énekek a XIX. század közepéig. A kötetben valamennyi román ének eredetijével párhuzamosan magyar fordítását is olvashatjuk, mégpedig néhány esetben ugyancsak az énekeskönyvekbe bemásolt korabeli szöveggel, ezek híján nagyrészt *Veress Zoltán* modern költői tolmácsolásában.

Arra a kérdésre, hogy a román énekek miként kerültek be a magyar énekeskönyvekbe, magyar és román szakemberek egyaránt többször válaszoltak. Az egyik legtömörebb és legszebb magyarázatot alighanem *Moldován Gergelynek* tulajdoníthatjuk: „Volt idő, amikor ... még a legfelsőbb [magyar] körökben is érdekelték a román népdal iránt, megértették a nép keserveit és énekelték dalait.”⁴ Mintegy bizonyítékkul *Moldován* ugyanitt a főrangú *Gyulai Józsefné Józsika Mária* ama kéziratos gyűjteményére hivatkozott, amely a korábbi szórványos példák után kizárólag verses román szövegeket tartalmazott. Idézett is közülük egy olyan szép lírai dalt, amely utóbb *Mihai Eminescu* erdélyi román népköltési gyűjteményében szintén felbukkant. *Gyulainé* kéziratát *Kuun Géza* marosillyei könyvtára őrizte; azóta sajnálatosan nyoma veszett, pedig kétségtelenül a legrégebbi román népköltési gyűjtemények között tarthatnók számon.

Hangsúlyozom, hogy kéziratos énekeskönyveink román vonatkozásai még távolról sincsenek kiaknázva. Példaként szabadjon hivatkoznom arra a (megcenzúrázott) cikkemre, amelyben egyetlen nótajelzés tanulságait próbáltam vázolni.⁵

A kéziratok korát érdekes módon egy ugyancsak főrangú szerző mesekéziratával zárjuk. A magyar–román irodalmi kapcsolatok más területein is szorgoskodó *Zeyk János* a mezősegi Kutyfalván (Cuci) valószínűleg 1817 körül „némi estéken” írta össze „résztint családom kívánására” *Tündér-regék* című gyűjteményét. A kézirat tizenkét „regét” tartalmaz. Hatot maga írt „hevenyészett képzelgéseim teremtvényei”-ként, ezek tehát irodalmi mesék, itt-ott népmeseci motívumokkal. A másik hatot gyermekkori emlékei alapján vetette papírra, miként azokat az 1790-es években „főként szüreti estéken” hallotta „Ciccero-ajkú híres mesélő” román szőlőpásztoruktól. Kár, hogy a mesemondót nem nevezte meg, és maga sajnálkozott, hogy a meséket magyarul kellett visszaadnia, „mert eredeti mézalakukat más nyelv megadni alig képes”. A szakemberek véleménye szerint „Zeyk Jánost ama legelső írástudónak kell tekintenünk, aki román népi prózai alkotásokat örökített meg számunkra”⁶.

A kéziratos lejegyzések folytatásaként a nyomtatott gyűjtések máig tartó sorozatát felvilágosodás korabeli irodalmunk egyik vezéralakja, *Kazinczy Ferenc* nyitotta meg: a

2 Bővebbet legutóbb *Faragó József*: Még egyszer Balassi Bálint nótajelzése az eltévedt juhait sirató román leányról 1588-ban. Művelődés XXXVIII. (1985). 3. sz. 32–33. Ez a reprezentatív román népi alkotás kölesöntés útján a magyar folklórban is meghonosodott és Moldvától a Dunántúlig terjedt, l. *Faragó József*: A juhait kereső román pásztor a magyar folklórban. Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest 1977. 452–476.

3 Égő lángban forog szívem. Régi magyar kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek. Osszegyűjtötte *Kócziány László*. Az előszót írta és a jegyzeteket összeállította *Köllő Károly*. Kolozsvár 1972.

4 Román költőkből. Fordították *Brán Lőrinc* és *Révai Károly*. Nagybánya (1909.) 3.

5 *Faragó József*: „Az Mihály vajda nótájára.” Utunk XLIV. (1989.). 1. sz. 4.

6 *Engel (Köllő) Károly–Dumitru Pop*: Culegera de basme românești a lui Zeyk János. Studii de istorie literară și folclor. București 1964. 230.

Felső Magyar-Országi Minerva 1831-es évfolyamában erdélyi úti leveleinek egyikébe foglalta a déri Hunyad megyei balladájának román eredetijét és párhuzamos magyar fordítását. A gyűjtés is, a fordítás is *Ponori Thewrewk József* érdeme, és valószínűleg 1816-ban, az erdélyi utazás során adta át Kazinczynak.⁷ Más részről viszont Kazinczy érdeme, hogy a ballada kapcsán a román nyelvfejlődés és könyvkiadás néhány részletét említve, így vélekedett: „Ki ne örvendjen, hogy az emberi Nemnek egyik osztálya emelkedik a kiművelődés pályáján, s nyelve fejtegetni kezdi erejét?” A legkésőbb 1816-ban gyűjtött ballada tehát Kazinczy erdélyi leveleinek hányatott sorsa miatt csak tizenöt év múlva látott nyomdafestéket, de még így is tizenhat évvel előzte meg *Dimitrie Bolintineanu* legkorábbiaknak tekintett román balladaközlését.

Kazinczy a balladán kívül *Sombori László* 1800 táján gyűjtött és magyarra fordított, *Zică cine ce o zice*, azaz *Akárki bármit mondjon* kezdetű román szerelmi népdalát is mindkét nyelven beiktatta útirajzába, ez azonban még később, 1839-ben, huszonhét évvel a gyűjtő és nyolc évvel Kazinczy halála után jelent meg első ízben nyomtatásban.⁸ Ámde másfél századnál is többet váratott magára egy ugyancsak idekívánczó adat: *Vita Zsigmond* a kéziratos hagyaték ismeretében egy Somboritól 1802-ben lejegyzett román siratóénekekre hívta fel a figyelmet.⁹ Íme egy műtből érkező újabb kis jeladás arra nézve, hogy levéltáraink mélyén még hány ismeretlen adat várhat felfedezőjére.

Időrendben haladva, negyedszázaddal Zeyk visszaemlékezése után a magyar meséket gyűjtő *Majláth János* 1842-ben és 1844-ben az *Iris* című pesti német lapban, majd 1844-ben a *Honderű* I. fél évében *Gilli az oláh regélőnő* címmel mutatott be egy újabb román mesemondót (Barabás Miklós tusrajza után készült rézmetszettel), valamint közölt mutatványt repertoárjából.¹⁰ Az csemény tudománytörténeti jelentőségének *Kovács Ágnes* szentelt alapos román tanulmányt, magyar és francia nyelvű kivonattal.¹¹ Hadd tegyem itt hozzá, hogy a szerző – aki egyebek közt sorozatnyi magyarul megszólaló román mesekiadvány válogatója, szerkesztője, részben műfordítója is volt – nemcsak a legrégebbi, hanem a mai román mesemondókat is számon tartotta.¹²

Idő múltán és – a magyar folklórral együtt – az erdélyi román folklór iránti magyar érdeklődés növekedésével Kazinczy meg Majláth közlését mind gazdagabb gyűjtések követték.

„A köztünk élő nemzetek költészetének figyelembe vétele és ismerése ránk nézve többszörös érdekekkel bír. Különösen szükséges azért, hogy saját költészetünk tisztán egyéni tulajdonait a hódítmányoktól – mik azon közel viszonyban, mely bennünket velők összeköt, természetes következménye – megkülönböztetni képesek legyünk... E tekintetben még nem történt annyi, amennyit az ügy fontossága érdemelt volna.” Ebben a számunkra már nehézkesnek tetsző, de máig helytálló fogalmazásban emelt szót *Zilahy*

7 Bővebben *Faragó József*: Kazinczy Ferenc román balladaközlése 1831-ben. *Művelődés* XXX. (1977). 8. sz. 22–24.

8 Bővebben *Faragó József*: Sombori László román népdalfordítása 1800 táján. *Utunk* XXV. (1970). 39. sz. 8.

9 *Vita Zsigmond*: Sombori László román siratóverse. *Uo.* 41. sz. 8.

10 *Majláth, Johann*: Gilli die Märchenerzählerin. *Iris* III. (1842) 414–416. és Gilli's Märchen von dem Mädchen mit den goldenen Augen. *Uo.* V. (1844) 281–308.; *E. R.*: Gilli az oláh regélőnő Tündérrege Majláth Jánostól. *Honderű* II. (1844) I. fele 611–619., 632–639.

11 *Kovács Ágnes*: Un basm românesc și povestitoarea lui din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 7. Bp. 1989. 123–159.

12 *Kovács Ágnes*: A magyarországi román mesemondók. A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudományi Konferencia előadásai. Szerk. *Eperjessy Ernő–Krupa András*. Bp.–Békéscsaba 1981. 579–589.

Kiss Károly, a korabeli irodalmi ellenzék egyik kimagasló alakja, az összehasonlító folklórkutatásért,¹³ miközben sokoldalú és termékeny írói, újságírói, valamint kritikus munkásságában a román folklórnak is helyet szorított. Ő az 1850-es évek második felében a szilágysági román népdaloknak egy személyben gyűjtője, fordítója, cikkeiben pedig méltatója is volt, a nyomtatásban megjelent dalok száma azonban, hosszas betegeskedése és korai halála miatt, nem haladta meg a negyedszázat.¹⁴

Nálánál is korábban és fiatalabban halt meg Bruz vagy Brúz Lajos. Tudomásunk van egy 1843-ban összeállított *Erdélyi népregék* című, magyar fordításban román népmondákat is tartalmazó kéziratos gyűjteményéről.¹⁵ Megérdemli, hogy emlékét Zilahy néhány szavával itt is megörökítsük: „Erdélynek, fájdalom, korán elhunyt nagytehetségű journalistája, Brúz Lajos ... sok tanulmányt tett volt a hátszegi népelct és régiségek körül, melyekből kéziratok is maradtak hátra; sajnos volna, ha kárba mennének.”¹⁶

Moldován Gergely vagy Grigore Moldovan, a kolozsvári egyetem román tanára a múlt század negyedik negyedében a románságról magyar nyelven közölt cikkeinek, tanulmányainak és könyveinek sokaságában, valamint a résztint általa szerkesztett folyóiratokban úgyszólván ezrével közölte magyar fordításban, kisebb arányban eredetijükkel párhuzamosan a prózai és verses román népköltészet valamennyi műfajának mutatványait. Mivel ezek egy részének forrását nem jelölte meg, és utóbb sem sikerült ezeket azonosítani, feltételezhető, de nem bizonyos, hogy gyűjtésük is az ő érdeme.¹⁷

Moldován munkássága átvezet a korábbi, kizárólag irodalmi fogantatású érdeklődéstől a magyar szakemberek tudományos célú-jellegű gyűjtései és kutatásai felé.

Mind a magyar, mind a román folklórtudomány joggal sorolja egykori derék munkásai közé Alexics Györgyöt (*Gheorghe Alexici*), a budapesti kereskedelmi akadémia román professzorát.¹⁸ Épp csak utalva a román nyelvet, irodalmat és népköltészetet népszerűsítő magyar munkásságára, saját bánsági román balladagyűjtéséből először 1897-ben, *Vadrózsapör* című jelentős magyar–román összehasonlító tanulmányában kezdeti mutatványokat közölni, eredetiben és saját fordításában.¹⁹ Román gyűjtéseiből két mintaszerű kötet jelent meg: a balladák Budapesten 1899-ben, a lírai dalok Bukarestben 1966-ban, a budapesti hagyatékban maradt, már 1910-ben betördelt és nyomásra kész kefelevonatok alapján.²⁰ Az első kötet mind a mai napig az egyedüli olyan román balladagyűjtemény, amely jegyzetében a román balladák magyar rokonságára is kitér.

13 Zilahy Kiss Károly: Erdélyi oláh népdalok. Erdélyi Múzeum 1856. 7.

14 Bővebben Vöb Gabriella: Zilahy Kiss Károly și folclorul românesc din Transilvania. Anuarul de folclor III–IV. (1983) 225–235.; Vöb Gabriella: Az erdélyi nemzetiségek népi kultúrájának megismerése, mint a szellemi közelítés eszköze Zilahy Kiss Károlynál. Halász Péter (szerk.): A Duna menti népek hagyományos műveltsége, 105–112. Budapest.

15 Faragó József: Aranyhajú testvérek. Romániai népmesék. Bukarest 1964. 13–14. – Kenyérvíz (Kenyérvíz) álneven három román vonatkozású cikkét sikerült megtalálnom a korabeli sajtóban: Nedeia (Románünnep). Hetilap 1853. 31. sz. 343–343.; Szászváros, január 6. Budapesti Hírlap 1855. jan. 21. 625. sz. 3475.; Hazai tájképek I. A csigmoi barlang. Erdélyi Múzeum 1856. 94–95. – 1856. június 23-án reggel 7-kor bekövetkezett halála után a Vasárnapi Újság Halál-hírek rovata „az irodalom egy ifjú lelkes bajnoka”-ként búcsúzott tőle: III. (1856) 27. sz. 239.

16 Z-y K-ly: Hazai népviseletek. Uo. VI. (1859) 591.

17 Vázlatos életrajzát összeállította Csobai Lászlóné: A Magyarországi Néprajzi Társaság Román Szakosztálya (életrajzi vázlatok). Ethn. Cl. (1990) 93–94.

18 Vázlatos életrajza Csobai Lászlónétól, i. m. 92–93.

19 Alexics György: Vadrózsapör. Ethn. VIII. (1897) 73–88., 184–192., 279–290. és 362–377. Önálló különnyomatként: Néprajzi Füzetek 5. Bp. 1897.

20 Alexici, Gheorghe: Texte din literatura populară română I. Budapest 1899. és II. București 1966.

Míg a Kazinczytól közölt dér balladája és Sombori két lírai dala a Hunyad megyei gazdag román folklórból csak ízelítőt nyújtott, Brúz Lajos biztonnal terjedelmesebb hátszegi gyűjtéseinek pedig ismeretlen sors jutott, addig *Mailand Oszkár* dévai tanár a XIX–XX. század fordulóján tudományos munkásságának jó részét a megye román folklórájának összegyűjtésére és tanulmányozására szentelte. Részint általános, részint pontos hivatkozásai alapján, a Kisfaludy Társaság megbízásából és anyagi támogatásával, talán száznál is több helységben ezrekre menő román folklóralkotást gyűjtött; egy részüket magyar fordításban, kisebb részüket eredetiben és párhuzamos magyar, illetőleg német fordításban illesztette be tanulmányaiba és cikkeibe. Számításaim szerint ezeknek a mennyisége, a szerényebb terjedelmű prózán kívül, közel 150 verses alkotás (népdal, kolinda és ballada), továbbá negyedszáznál több ráolvasás és hatvannál több találós kérdés, összesen mintegy 2100 sor terjedelemben.²¹ Több mint valószínű, hogy román gyűjtéseit eredetiben is sajtó alá rendezte, ennek a kéziratnak azonban, évtizedekkel halála után, csak egy töredéke került elő, majd jelent meg *Ana Șoii* gondozásában.²² Nagy gyűjteményének elkallódása (vagy talán csak lappangása?) még inkább indokolná, hogy a Hunyad megyei román folklóról írt tanulmányait kötetbe gyűjtve újra hozzáférhetővé tegyük.

Mai szemmel nézve – tehát kissé anakronisztikusan – Mailand kitűnő gyűjtéseiből hiányzott a verses költészet másik arca: a dallam, a zene. Bizonyára véletlen, de mintha ezt akarta volna pótolni *Bartók Béla* nyomtatásban megjelent első román tárgyú tanulmányával 1914-ben: *A hunyadi román nép zenedialektusa*.²³ A kéziratos lejegyzések, majd a nyomdafestéket látott folklórszövegek után pedig megkezdődött az a harmadik gyűjtőkorszak, amely a népköltészettől elválaszthatatlan népzeneről sem feledkezett meg.

E két korszak közt mintegy az átmenetet képviseli a minden biztonnal brassói illetőségű *Schmidt Tibolt*, kinek nevét a *Magyar néprajzi lexikon*ban is hiába keressük. Ő 1913-ban önálló kötetet közölt a román kolindákról.²⁴ Az idézett kolindák forrásait megjelölte (többek közt Mailandra is hivatkozott), de többször utalt rá, hogy egy részüket maga gyűjtötte, pl. „Magam is két változatát jegyeztem le” (21. lap); „Ugyancsak fiatal gyermekektől hallottam a következőt is” (39.); „Erdély más vidékén nem találtam meg eddig” (43.) stb. Nemcsak a szokáskör román szókinsét, hanem a kolindaszövegeket is eredetiben idézte, szó szerint vagy tartalmi magyar fordítással. A kötet *Kolinda-dallamok* című függelékében kilenc dallamot tett közzé. A könyv címlapján azt olvassuk, hogy *I. rész*, de nem tudunk folytatásáról. A szerzőnek ez a műve azonban aligha lehetett csak alkalmi érdeklődés eredménye, ugyanis a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára egy kisebb kézirat mellett 221. leltári szám alatt őrizi azt a 255 lapnyi román népköltési gyűjteményét, amely erdélyi és bukovinai anyagot tartalmaz.

Itt az alkalom megemlítenünk, hogy a román szakirodalom szerint a román népzene-gyűjtésben az első fonográf-felvételeket *Pompiliu Pârvescu*–*G. M. Gordoneanu* közölte 1908-ban dobrozdtsai gyűjteményében.²⁵ Ismeretes, hogy a fonográfot népzene-gyűjtési célokra a világon először *Vikár Béla* használta, a szakirodalom viszont mit sem tud arról

21 Bővebben *Faragó József*: Mailand Oszkár és a román folklór. Ethn. XCII. (1981). 487–498. Átvette a Művelődés XXXIV. (1982). 2. sz. 29–31.; 3. sz. 31–34. és 4. sz. 38–40. Románul is: Mailand Oszkár și folclorul românesc. Anuarul de folclor I. (1980). 123–135.

22 *Mailand, Oszkár*: Poezii populare românești din Transilvania. Editie îngrijită de Ana Șoii. Prefația de Ion Iliescu. Bucuresti 1981.

23 *Bartók Béla*: A hunyadi román nép zenedialektusa. Ethn. XXV. (1914). 108–115.

24 *Schmidt Tibolt*: A hazai oláhság kolindaköltészete. Bp. 1913.

25 *Pârvescu, Pompiliu*–*Cordoneanu, G. M.*: Hora din Cartal. Bucuresti 1908. (Din viața poporului român I.) Vö. *Datcu, Iordan*: Dicționarul folcloriștilor II. Bucuresti 1983. 174.

a tényről, hogy erdélyi útjai alkalmával román darabokat is gyűjtött fonográffal. A budapesti Néprajzi Múzeum Népzenei Osztályának legkorábbi fonográfkatalógusa 83., 113., 114., 118., 480. és 539–543. tételként tartja számon Vikárnak azokat a román hengereit, amelyeknek anyagát a kalotaszegi Bánffyhunadon (Huedin), a közeli Hídal-máson (Hida), az udvarhelyszéki Farkaslakán (Lupeni) és Korondon (Corund), a hétfalusi (Brassó megyei) Zajzonban (Zizin), valamint a Hunyad megyei Marosnemetiben (Mintia) vette fel. A katalógus nem mindig rögzíti a gyűjtés pontos idejét, és e hiányokat utóbb is csak részben sikerült pótolni, ám bizonyosan tudjuk, hogy Kalotaszegen 1898-ban és 1899-ben, a Székelyföldön 1900-ban, 1902-ben és 1903-ban, Brassó megyében 1899-ben, Hunyad megyében pedig 1904-ben járt. Román felvételeinek száma húsznál több, de pontosan nem lehet megállapítani, mert két esetben a katalógusban az *Oláh pásztordalok*, illetőleg *Oláh dalok* cím nincs részletezve. Néhány esetben a cím magyarul van megadva: *Lassú oláh pásztorenek, szöveg nélkül* (Korond); *Én azt megleszem. Oláhlul* (Farkaslaka) és *A fejszés ember. Oláh dal* (Marosnemeti). Különös érdeklődésre tarthat számot az 539. henger: *Kőműves Kelemen. Oláhlul* (Zajzon). Egy érthetetlen címet leszámítva, további tizenkét dal kezdősorát – elég jó helyesírással – románul olvashatjuk a katalógusban. Vikár felvételeinek ma már nyilvánvalóan nem annyira tudományos, mint inkább tudománytörténeti jelentősége van, hiszen a hengerek elavultsága miatt tartalmuk hozzáférhetetlen.

Bartókra visszatérve, nem könnyű az ő monumentális román életművét röviden összefoglalni és megfelelő jelzőkkel illetni. Előjáróban lássuk azt a vallomásos levélrészletét, amelyet 1914. szeptember 27-én, a világháború kitörése utáni kétségbeesett napokban intézett francia nyelven Bukarestbe *Ion Bianu* neves irodalomtudósna, a Román Akadémia könyvtárosának, majd későbbi elnökének: „Már régóta akartam írni önnek, de az események olyan izgalmat váltottak ki belőlem, hogy szinte megbénítottak. Amit leginkább óhajtánék, az, hogy legalább köztünk és Románia között maradjon fenn a béke. De akármilyen történék is, megkezdett munkámhoz hű maradok: életem céljának tekintem, hogy folytassam és befejezzem a román népzene tanulmányozását, legalább Erdélyben.”²⁶

Életében három nagy román gyűjteménye jelent meg: *Cîntece populare românești din comitatul Bihor – Chansons populaires roumaines du département Bihar* (Buc. 1913.); *Volksmusik der Rumänen von Maramureș* (München 1923.) és *Melodien der rumänischen Colinde (Winachlieder)* (Wien 1935.). Az első gyűjtemény román és francia, valamint a két utóbbi német címéből már fölsejlik, hogy Bartók milyen szolgálatot tett a román folklór nemzetközi népszerűsítésének.

Mindez azonban csak kezdetnek tekinthető ahhoz képest, ami – sajnos, már csak halála után – következett. *Denijs Dille* belga zenetudós több mint egy évtizedet (1961–1972) áldozott arra, hogy a budapesti Bartók Archivum osztályvezető munkatársaként kutatásaival és kiadványaival Bartók nemzetközi hírnevét öregbítse. Több jelentős vállalkozása mellett ő gondozta Bartók valamennyi gyűjteményének új kiadását *Ethnomusikologische Schriften. Faksimile Nachdrucke* című sorozatában. Ennek második, harmadik és negyedik köteteként jelentek meg ismét Bartók román gyűjtései, mégpedig 1966-ban a máramarosi, 1967-ben a bihari, majd 1968-ban a kolindakötet. A sorozat a német nyelvű nemzetközi érdeklődést szolgálta: bennük nemcsak a tudományos apparátus (bevezetők, jegyzetek, mutatók stb.), hanem a törzsanyag, vagyis a sok ezer sornyi román dalszöveg is olvasható – az eredeti románnal együtt – német fordításban.

Bartók román életművének igazi koronája azonban az az ötkötetes, együttesen 3100 lap terjedelmű gyűjtemény, amely *Rumanian Folk Music* címmel *Benjamin Suchoff* gon-

dozásában látott napvilágot 1967–1975 között Hágában, és Bartók összes román gyűjtéseit tartalmazza. Címéből kitetszik, hogy – Dille kiadásától eltérően – a román eredeti mellett ezúttal a sorozat valamennyi dalszövege, valamint tudományos apparátusa angolul vált hozzáférhetővé a nemzetközi kutatás számára. Első három kötetét még maga Bartók készítette elő kiadásra és fejezte be 1945-ben, fél évvel halála előtt: hihetetlen szorgalommal és akribiával saját kezűleg rajzolta meg az utolsó kis ékezetig mind a kottákat, mind a szövegeket; egész oldalas tusraszait mindössze klisézni kellett, hogy megjelenjenek. További méltatás helyett még csak annyit, hogy 2700 körüli magyar, 3223 szlovák, 200 arab, 90 anatóliai török, továbbá csekély bászai szerb meg bolgár és Bereg megyei rutén dallam mellett, 1908–1917 között 12 erdélyi megye 86 helységében, 3404 román népdalt és hangszeres zenét gyűjtött.

Bizonyára volt vagy van olyan román zenefolklorista, aki Bartóknál többet gyűjtött, de nem volt és nincs olyan, akinek neve egész sorozatnyi nyomtatott román gyűjtemény címlapján ragyogna. Ideszámítva a román folklórról írt ama tanulmányait és cikkeit is, amelyek a világ számos táján és nyelvén fordításban is megszólaltak, nem volt és nincs olyan román népzene-kutató, aki a román folklór nemzetközi népszerűsítéséért annyit tett volna, mint Bartók.²⁷ Ha pedig figyelembe vesszük a törekeny fizikumú Bartók úgyszólván emberförlötti munkabírását, akkor jogosan kétségbe vonhatjuk, hogy az Ő egyszemélyes román munkásságát egymagában bárki valaha fölülmúlhatná.

Bartók nagy kortársának, munkatársának és barátjának, *Kodály Zoltánnak* szintén köszönhetünk román gyűjtést: 1914-es bukovinai útja alkalmával a hét helységben gyűjtött 330 dallamnak kerek 16%-a, azaz 48 dallam képviseli a román népzénet.

1930-ban járt a fiatal *Veress Sándor* a moldvai csángómagyarok között, de *Moldvai gyűjtése* csak negyvenkilenc év múltán, 1989-ben hagyta el a sajtót Budapesten. Míg Vikár román fonográf-felvételeinek énekeseit nem ismerjük, Bartók pedig közel negyedszázadnyi román népdalt román énekesektől jegyezte le, addig Veress Sándornak a maga korát több vonatkozásban meghaladó gyűjteménye úttörő módon két bogdánfalvi magyar énekes három román dalát is tartalmazza, minden indoklás vagy magyarázat nélkül: a 48. és 134. számú dalt a 32 éves Kata Mihály, a 107-est pedig a 28 éves Kozsán Józsi énekelte.

Hihetetlennek tetszenék, ha a tények nem igazolnák, hogy az 1940-es bécsi döntést követő években a magyar gyűjtőknek az erdélyi román folklór iránti érdeklődése mintha egyszerre új erőre kapott volna.

1940–41 telén önkéntes falusi tanítóként gyűjtötte költőudósunk, *Szabédi László* a mezőszéki román Bărăban (Bărbăni) azokat a román csujogatusokat, amelyekből 1941–42-ben a kolozsvári folyóiratokban közölt néhány tolmácsolást. Nem sokkal később verseinek *Telehold* című válogatásába harmincöt fordítást iktatott be közülük *Bărăni csujogatusok* címmel, a kötet végén az alábbi indoklással: „Az olvasó, ha egyet-kettőt elolvas belőlük, bővebb magyarázat nélkül is érteni fogja, miért fordítottam le őket. Ma, amikor népműveltségünkkel rokon műveltségi vonások után Kínáig is elszaladunk, talán nem árt a figyelmeztetés, hogy közvetlen közelünkben, sőt velünk együtt él egy nép, amelynek »jelképrendszere« csodálatosan hasonlít a miénkhöz. Hogy az a nép egyéredő-e velünk vagy sem, az ezt a hasonlóságot sem nem növeli, sem nem csökkenti, mint ahogy testvérek perpatvara sem szüntetheti meg a közösen viselt családi vonásokat.”²⁸

27 Legutóbbi összefoglalás *Faragó Józseftől*: Bartók Béla és a román népzene. Erdélyi Magyarság II. (1991). 8. sz. 38–39.

28 *Szabédi László*: Telehold. Versek. Bp. 1944. 245. A szerző következő verskötetében szintén beillesztett négy mutatványt Bărăni csujogatusok címmel: Sokan szólunk. Szabédi László versei. (Bukarest) 1950. 67–68.

1945-ben ugyanezek a fordítások Kolozsváron önálló kis kötetben is nyomdafestéket láttak *Zöld levél. Frunză verde* címmel, ezúttal román eredetijükkel együtt: párhuzamos kétnyelvű kiadásban. Szabédi az előszóban újólág kihangsúlyozta, hogy „azért fordítottam le belőlük egy csokorra valót, mert úgy tetszett nekem, hogy alkalmasak annak ábrázolására, mennyire rokon a magyar és a román népi műveltség”.²⁹

Szabédivel egyidőben, 1940–41-ben egy másik „falusi tanító”, *Jagamas János*, magasba ívelő népzene-kutatói pályáját szintén egy román faluban, a Nagy Szamos-völgyi Alőrben (Urișor) kezdte mintegy másfélszáz román dal összegyűjtésével. Ugyanennek a szenvedélynek hódolt 1944 tavaszától őszéig Máramarossziget közelében egy munkaszolgálatos táborban is, ahol Lápos-völgyi, valamint Szolnok-Doboka megyei román férfiaknak ismét száznál több népdalát jegyezte le. 1949-től, a Folklor Intézet Kolozsvári Osztályának megalakulásától feladata a magyar népzene-gyűjtés volt, de az archívumban őrzött mintegy 6000 dallama között szórványosan – Bihartól Moldváig – román gyűjtései is vannak.

Míg Jagamasnak mindezek a gyűjtései kéziratban rejtőznek, és legfőlőbb az utókor clismerésére számíthat értük, addig egy másik nagynevű zenefolkloristánk, *Lajtha László* 1941–43-ban folytatott román kutatásai részint már 1954-ben megjelentek, *Szépenyerűs-szentmártoni gyűjtés* címmel. Művében a szerző, tömör kis előszava szerint, újszerű feladattal viaskodott: „Népzene-biológia, e tudomásom szerint magam-gyártotta terminus technikus alatt azt a tudományágot értem, amelyik vizsgálja: él-e, mikor és hogyan él egyik nép a másik zenéjével... Kerestem, akad-e olyan asszony vagy férfi, aki magyarul is, románul is dúdol. Olyan, aki nemcsak *tud* magyar és román dalokat, hanem spontánul, hétköznapiokon is éneklőket.” Gyűjteményében negyedszáz hegedűn előadott táncdallamot is közölt: „Legnagyobb zavarba a tánczene vizsgálata hozott... Sok dallamról alig merem mondani, hogy ez magyar, az román – mióta használatukat illetően a valóságos helyzetet láttam. Táncmulatságokon sokszor ugyanaz a cigánybanda játszik mind a két népnek. Tudja, mi kell az egyiknek, mi a másiknak. Tőlük tudtam meg, hogy egy-egy dallamot egyik faluban románoknak, másik faluban magyaroknak kell muzsikálni... A használatban, ami az egyik községben magyar táncdallam, az a néhány kilométerrel odább fekvő faluban igen gyakran román.” Indokolt és dicséretes, hogy ily körülmények között Lajtha nem törekedett végleges válaszokra: „Legfeljebb kérdéseket tehetünk fel. Miért lett magyar karácsonyi kánta közismert román kolindából; búcsúzkodva miért vonultak végig a falun az első világháború előtti magyar regruták román dallamra énekelni magyar szöveggel is, és fordítva: miért énekelnek román szöveget magyar dallamra; hogy lett román sirató régi magyar temetési énekből; miért énekelnek még idősebb románok olyan magyar nótákat, miket nemcsak a fiatal magyarok, hanem a magyar kortársaik is abbahagytak már. Folytathatnám a kérdések hosszú sorát, amelyekre nem tudok felelni. Óvakodjunk tudományos véleményi formálni arról, hogy van-e, és mi a különbség a román és a magyar énekes előadásában, hogyan és miképpen változik ugyanazon dallam, még akkor is, ha látunk valami különbséget.” És végül még egy figyelmeztetés, egy tanács azok számára, akik az ő útját szándékoznak követni: „Az általam ajánlott kutatási módba csak olyan zenefolklorista kezdjen, aki egyformán értékeli mindkét nép zenéjét, egyformán látja mind a kettő szépségeit és néprajzi értékét. Így mind a kettőt szeretve, és ezenfelül a bartóki szigorúságot, alaposságot és pártatlanságot soha el nem feledve, fog az közelebb jutni az igazsághoz.”³⁰

29 Zöld levél. Frunză verde. Román népi versek. Gyűjtötte és fordította Szabédi László. Kolozsvár 1945. 3. A gyűjtemény történetéről bővebben Beke György: Báréi levelek. A Hét VII. (1976). 24. sz. 4. és 25. sz. 3.

30 Lajtha László: Szépenyerűs-szentmártoni gyűjtés. (Népzenei monográfiák I.) Bp. 1954. 3–7.

(Zárójelben hadd emlékeztessék rá, hogy erre az időszakra, 1942–43-ra esett Köpöczi Béla gyűjtőmunkája is.)

1945-ben, tehát Lajthánál később, a háború utáni első karácsonyi-újévi ünnepek idején gyűjtöttem, de a Lajthánál korábban, már 1947-ben nyomdafestéket látott *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson* című, nagyobb lélegzetű pályakezdő tanulmányom. Ebben többek közt, ama magyar–román folklórkapcsolatok jegyében, amelyeknek kutatásához egész pályám során hű maradtam, egy román kolinda teljes szövegét és dallamát, valamint két részletét közöltem; az előbbit magyar, az utóbbit két román énekestől.³¹

Lajthánál is módszeresebben mérte fel *Almás István* egy Nagy Szamos-völgyi magyar–román vegyes lakosságú falu, Árpástó (Braniște) magyar lakóinak román daltudását.³²

Domokos Sámuel, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem román tanszékének professzora, kutatómunkáját a magyar–román irodalmi kapcsolatokkal együtt a folklórra is kiterjesztette. Olyan kisebb gyűjtései mellett, mint pl. a kétegyházi (magyarországi) Miorița-kolinda,³³ fő folklorisztikai műve – több előmunkálat után – 1968-ban jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában.³⁴ A monográfia első ízben mutatja be és hasonlítja össze egy méhkeréki (magyarországi) román anyanyelvű, de román–magyar kétnyelvű mesemondó teljes repertoárját: tizenhét románul és ugyanennyi magyarul előadott meséjét. A kötet bevezető tanulmánya a magyar mellett franciául is olvasható.

A szerzőnek egy másik önálló gyűjteményt is köszönhetünk, mégpedig az ugyancsak méhkeréki Teodor Sava halotti búcsúztatóit.³⁵

Rokon témát tárgyalt *Károly S. Sándor Bocetels românești din Ungaria (Magyarországi román halottsirató énekek)* című tanulmánya, a már említett *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria (A magyarországi románok néprajza)* című sorozat 1981. évi 3. kötetében. E kötetek majd mindenikében jelen vannak a magyar szerzők is román néprajzi kutatásaikkal, mégpedig – ezúttal csak a folklórra szorítkozva – az 1975. évi 1. kötetben *Ujváry Zoltán: Jocul turcii la românii din Ungaria (A turkajárás szokása a magyarországi románoknál)*; az 1979-es 2. kötetben *Domokos Sámuel* előtanulmánya *Teodor Sava halotti búcsúztatóiról*; a 3-ban *Károly S. Sándor* idézett tanulmánya, valamint *Domokos Sámuel* néhkeréi gyűjtései; az 1984-es 4. kötetben szintén tölc *Vasile Gurzău*ról, *Kovács Ágnes*nek pedig a mesemondó *Mihai Purdir*ről szóló tanulmánya; az 1988-as 6. kötetben *Kozma Mária: Portretul unui muzicant (Egy népzeneész portréja)*; végül az 1989-es 7. kötetben *Kovács Ágnes* már idézett tanulmánya a mesemondó *Gillir*ről. Valamennyi tanulmányt magyar és francia nyelvű kivonat követi.

Legalább az utókor számára hadd jegyezzem itt meg, hogy *Domokos Sámuel* kétnyelvű mesegyűjtését jóval megelőzve, kolozsvári Folklór Intézetünk, részint bukaresti szakemberek bevonásával, 1960–1963 között az említett Árpástón nagyarányú gyűjtést és kutatást szervezett, egyebek közt a magyar–román folklórkapcsolatok feltárásáért. Utóbbi céljaink egyike épp a kétnyelvű mesemondás tanulmányozása volt, és egyik

31 *Faragó József*: *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 8.) Kolozsvár 1947. 60–63.

32 *Almás István*: *Repertoriul de cîntece populare românești la maghiarii din Braniște*. *Revista de etnografie și folclor* XIII. (1968). 171–179.

33 *Róman vonatkozású folklórtanulmányait* l. *Domokos Sámuel*: *Magyar–román irodalmi kapcsolatok*. Bp. 1985. 197–308. A román népköltészet közép-kelet-európai kapcsolatai.

34 *Domokos Sámuel*: *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*. Bp. 1968.

35 *Domokos Sámuel*: *Horele morților ale lui Teodor Sava*. Bp. 1989.

munkaközösségünk – Nagy Olga, Doina Truța, Vöð Gabriella és e sorok írója – tucatjával gyűjtötte több mesemondó kétnyelvű meséit, mert ott az ilyen mesemondás, ha nem is túl gyakori, de nem is túl ritka szokásnak számított. Terjedelmes monográfiánk a mostoha viszonyok között kéziratban maradt, így árpástói vállalkozásunknak – Almási fönnebb idézett tanulmánya mellett – csak olyan csekély nyomai maradtak, mit Vöð Gabriella,³⁶ valamint Faragó József³⁷ egy-egy tanulmánya.

Említett munkaközösségünk egyik tagja, Nagy Olga, pályája során eddig közel 3000 prózai alkotást (népmesét, tréfát, igaz történetet stb.) gyűjtötte; ezeknek egyhatodát, tehát mintegy 500-at román adatközlőktől románul vette hangszalagra.

2. Az előmunkálatok teljes hiánya miatt talán megfeledezhettem a román folklór egyik-másik érdemes magyar gyűjtőjéről, sőt ezúttal tudatosan mellőztem azokat a szét-szórt, többé-kevésbé magános közleményeket, amelyek összefoglalásomat túlságosan szétaprózták volna. Pedig ezeknek a száma meglehetősen nagy, és amennyire áttekinthettem, különösen a román néphírről és népszokásokról kínálnak érdekes és értékes korabeli adatokat. Nyilvánvaló, hogy adandó alkalommal ezeket is kötelességünk lesz összehé-
gészni és összefoglalni, újabb beszédes bizonyítékaként a magyar folklórkutatás minden-
kori román érdeklődésének.

Mivel Köpeczi Béla gyűjteményéről évtizedek óta tudtam, 1985 októberében azzal a kérdéssel kerestem föl minisztériumi dolgozószobájában, hogy vajon nem volna-e hajlandó a kéziratot egy esetleges romániai kiadásra előkészíteni? Ám ajánlatommal elkéstem, mert látogatásom hírére íróasztalán már a betördelt, nyomásra kész gyűjteménnyel fogadott, s miközben ezt lapozgattuk-olvastgattuk, találkozásunk folklorista párbeszéddé alakult.

A gyűjtemény még abban az évben elhagyta a sajtót az Akadémiai Kiadó elegáns kiadásában, ama *Studia Ethnologica in Hungaria* című, világnyelveken megjelenő sorozat I. köteteként, amelyet a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, Balassa Iván szerkesztett. Arra a kérdésemre, hogy miként került gyűjteménye e sorozat élére, Köpeczi Béla azt válaszolta, hogy szívesen támogat minden olyan jó kezdeményezést, amelynek meg van győződve hasznosságáról: ezúttal a magyar-román barátság tudományos szolgálatáról.

Megállapodtunk, hogy mihelyt a gyűjtemény megjelenik, postázzát számomra néhány példányt, hadd helyezzem el a román szakkönyvtárakban, illetőleg adjam az érdeklelt román szakemberek kezébe. A küldeményt azonban sohasem kaptam meg, sőt akkori elszigeteltségünkben még a megjelenés tényéről sem szerezhettem tudomást. Talán egy-két év múlva a kolozsvári főtéri antikváriumban bukkant fel egy minden bizonnyal véletlenül odatévedt példánya, ám amilyen nagy örömmel csaptam le rá, oly csalódottan tettem vissza a polcra: borotvapengével egészen bevezetőd tanulmánya gondosan ki volt vagdalva. (Habent sua fata libelli!) Megint telt az idő, míg végre, ismét merőben véletlenül, a kolozsvári ószeren egy teljes és ép példányt vásárolhattam.

Nyomban összeállítottam róla ezt a jegyzetet, de le sem gépeltem kéziratomat, hiszen kiadásának még a szándéka miatt is csak paraszat gyűjtöttem volna a fejemre; tudtam viszont, hogy el kell jönnie annak az időnek, amidőn akadálytalanul kiadhatom, anélkül, hogy Köpeczi Bélára – a román nyelvészeti és folklórkutatásba való „illetéktelen beavatkozás” címén – kígyót-békát kiáltsanak. Most, amidőn útjára bocsátom, csak néhány általam újonnan felfedezett régebbi, valamint 1987 után nyomdafestéket látott újabb adatot toldottam beléje.

36 Vöð Gabriella: Egy román mesemondó kétnyelvű meseváltozatai. NyIrK. XIV. (1970) 121–132.

37 A kétnyelvű mesemondók repertoárjának nyelvi megoszlásáról. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei VI. (1974) 18. sz. 69–73. Franciául is: Sur la répartition linguistique des conteurs bilingues. Makedonszki Folklor VII. (1974) 13. sz. 15–20.

A gyűjtemény elméleti részei: a bevezető tanulmány és a műfajok élén álló magyarázatok francia nyelvűek; maguk a népköltési szövegek creditiben, románul sorakoznak fonetikus lejegyzésben, a nemzetközileg elfogadott diakritikus (vagyis mellék-) jelekkel, *Bakos Ferenc* nyelvészeti gondozásában. Az érdeklődő és érdekelt szakemberek körében mind ez a lejegyzési mód, mind a francia nyelvű magyarázatok világszerte elősegítik a román folklór hírnevének terjedését.

A gyűjtemény anyagát a szerző 1942–43-ban, egyetemi hallgatóként gyűjtötte két Naszód környéki román helység: Magyar-nemegye (Nimigea de Jos) és Szészáрма (Să-sarm) lakói közt. Annak a terepmunkának a célja, amelyből e gyűjtemény is kinőtt, a magyar–román kétnyelvűség kutatása volt.

Csak futólag jelzem, hogy a bevezető tanulmány részletesen tárgyalja a két helység történetét, demográfiai és etnikai helyzetét, valamint nyelvjárását, utóbbi vonatkozásban kimutatva azt a körülményt is, hogy a két helység kétféle román nyelvjárás érintkezési határvonalán fekszik. Épp e nyelvi különbség miatt a szerző a népköltési anyagot két nagy fejezetre osztotta: előbb a nemegyei, majd a szészármái gyűjtést közölte. Az első fejezet alfejezetei a következők: táncdalok és táncszók; aratóénekek; karácsonyi énekek; lakodalmi költészet; ráolvasások; siratók. A második fejezetben: táncdalok és táncszók; lakodalmi költészet; aratóénekek; epikus énekek; mesék. A gyűjteményt a ritka szók és tájszók jegyzéke követi, francia megfelelőikkel, s végül a felhasznált román nyelvészeti forrásmunkák bibliográfiája zárja.

Valamennyi folklóralkotás után adatközlőjének nevét olvashatjuk életkorával. A szészármái énekesek sorában két magyart is találunk: a 33 éves Simon Ilonát és a 28 éves Kerekes Rózát, román nyelvű repertoárjukkal.

Nincs tudomásom róla, hogy a román szaksajtó Köpeczi Béla gyűjteményét ismertette, méltatta, esetleg bírálta volna. Addig is, amíg erre talán sor kerül, romániai magyar folkloristaként hadd üdvözljem vállalkozását.

Könyvének bevezetőjét a következő szavakkal zárja: „Remélem, hogy ez a gyűjtemény hozzájárulhat a román lakosság néhány nyelvészeti és néprajzi sajátosságának jobb megismeréséhez egy olyan vidéken, ahol két román nyelvjárás és két néprajzi táj találkozik. Ugyanakkor annak az érdeklődésnek a bizonyítékát is szolgáltatja, amellyel a magyar filológia a román nyelv és kultúra kérdései felé fordult, egy olyan időszakban, amely hangsúlyozottan nem kedvezett a tudományos együttműködés fejlődésének és általában a két nép közeledésének.”

Erről az időszakról nekem is van személyes élményem: a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium érettségire készülő diákjaként, tehát egy magyar város színmagyar iskolájában – a minisztériumi tanterv előírása szerint, az összes észak-erdélyi magyar iskolához hasonlóan – néhai jó *Andrási Tivadar* tanár úr, a jeles magyar–román szótár-szerkesztő vezérlete alatt román nyelvet és irodalmat tanultunk; pedig akkor a magyarság államalkotó többség, a románság pedig nemzeti kisebbség volt. Hasonló példák szerte a világon ma is akadnak.

Ám van egy folklorista megjegyzésem is: Balassi Bálinttól Bartók Béláig mindenkit mellőzve, a bécsi döntést követő rövidke négy – világháborútól és népiirtásokkal fajuló nacionalizmusoktól terhes, bizonytalan és reménytelen – év alatt a magyar kultúra oly kiemelkedő személyiségei, mint Szabédi László, Jagamas János, Lajtha László és Köpeczi Béla a román folklór gyűjtéséért, tanulmányozásáért és jó híréért-nevéért többet tett, mint amennyit a román folkloristák a magyar folklórért kezdettől máig összesen és együttesen. S ha netalán szabad a kölcsönösséget emlegetni: ez a lemaradás történelmileg behozhatatlan ugyan, de a jövőt nem föltétlenül határozza meg. A jövő alakulása ugyanis nem a múlttól, hanem a mai, valamint a holnapi román folkloristáktól függ.

1987. augusztus, 1990. augusztus

HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS A NÉPVISELETBEN

1. A népviseletek történeti szempontú kutatása megköveteli, hogy figyelmünket minden esetben a még föllelhető legrégebbi formákra irányítsuk, vagyis felkutassuk azokat az alapvonásokat, amelyek vizsgálódásaink kiindulópontjául szolgálhatnak. Kutatásainkat általában a jelenlegi viseleti formák megismerésével és leírásával szoktuk kezdeni, és a mából fokozatosan visszafelé haladva kíséreljük meg fölfedni a legrégebbi formákat. Ezekről pedig a még megtalálható öltözetdarabok, az idős emberek emlékezete, tehát kb. 80–100 évre visszanyúló adatok tájékoztatnak. Itt azonban nem állhat meg a kutatás, hanem vizsgálódási körébe kell vonnia az írásos és ábrázolások forrásait, azaz a még föllelhető, sokszor több évszázaddal ezelőtti képes és faragásos ábrázolásokat, emlékeket is. Csak ilyen „készülettel” fölvértvezve kezdhetünk neki, hogy rámutassunk a népviseletek kialakulására, jellegére és fejlődésére az idők folyamán.

A népviseletre, mint általában az emberi öltözet alakulására több tényező hatott a múltban és hat napjainkban is. E tényezők egy része a viseletet előállító és magára öltő embertől függ, vagyis szubjektív, személyi, más része pedig objektív jellegű: azoktól a mindenkor gazdasági, társadalmi és politikai körülményektől függ, amelyek az egyén, egy közösség életformájára, így ruházatára is hatnak, annak jellegét, alakulását meghatározzák. A személyi és történeti tényezők mellett azonban nem hagyható figyelmen kívül a földrajzi környezet sem, vagyis az a terület, ahol egy nép vagy népcsoport él, és más népekkel vagy népcsoportokkal hosszabb időn át érintkezett, velük együtt élt és él, valamint e terület természeti viszonyai, időjárása, amely a viselet jellegét, összetételét szintén megszabja.

2. E tényezők figyelembevételével kíséreljük meg a romániai magyarság népviseleteiben a hagyományos, vagyis a legkorábbi formákat őrző és az ezek módosításával alakult vagy teljesen új jegyeket megállapítani.

A szabásformát vizsgálva azt a megoldást tekinthetjük a legősibbnak, amelyik a szövés technikájából eredő, a hosszanti és keresztirányú szálakból alkotott szövedésmintából vágja le és varrja össze az öltözetdarabot alkotó elemeket. A szabásvonalak tehát ebben az esetben teljesen egyenesek, és az egyes szerkezeti részek: az ujjak hozzávarrása az elő- és hátrészhez derékszögű. Ez a szabásforma és összeillesztési mód a keleti öltözetre jellemző, és a népviseletben a legősibbnak tekinthető. A kiszabás és az összeillesztés nem kívánt különösebb hozzáértést, hiszen az anyag maga határozta meg a szerkezetet, belőle csak éppen le kellett vágni a megfelelő nagyságú darabot, és ezt a másikhoz hozzávarrni. De a célszerűség is közrejátszott: a sok munkával, fáradsággal készített anyagból nem kellett semmit sem kivágni, belőle nem vették el semmi, mert az egyik rész egyenes vonalban csatlakozott a másikhoz. E szabásformát a romániai népviseletek mindegyikében, így a román és a szász népi öltözet egyes ruhadarabjaiban is föllelhetjük.¹ A magyar népviseletekben egyes ingfélék és posztó felsőruhadarabok: a székely *cedele*, a kalotaszegi *szűr*, a *daróc* vagy *condra*, a torockói *templomcondra*, a moldvai csángó *szoknya*, „posztó felsőkabát” őrizték meg napjainkig ezt a szabásformát.

1 Florescu, Florea Bobu é. n. (1958) 31.; Irimie, Cornel é. n. (1960) 36.; Vuia, Romulus é. n. (1962) 44–45.; Schullerus, Adolf 1926. 55.

3. A hagyományos keleties jelleget a Nyugattal való érintkezés, a nyugati viselet hatása, mely előbb a nemesi, majd a városi lakosság öltözködése révén a parasztság öltözetében is érvényesült, fokozatosan átalakította és újabb elemekkel egészítette ki a népviseletet. A nyugati jelleg főleg a szabásforma megváltozásában mutatkozott meg: az egyenes szabású, bővebb, szabadabb formájú ruhadarabok testhezállókbbak lettek, vagyis az egyenes szabásvonalakat a test idomait követők váltották fel.

A szabásforma megváltozása azonban nem csupán az ízlés, a divat számlájára írható. Ennek oka több más, főleg gazdasági körülményben keresendő, mely az új forma kialakulásában közrejátszott. Eddig a viselet anyagát a földművelésből és az állattartásból eredő – házilag előállított – vászon-, posztó- és bőryanagok szolgáltatták; mellettük a XIX. század elejétől új anyagok tűntek fel, s ezek száma és sokfélesége a kibontakozó kézműipar, majd a gyári termelés folytán egyre nagyobb tért hódított a parasztság öltözetében. Mindez a népviselet jellegének megváltozását vonta maga után. A XIX. század elejéig, vagyis a kapitalista termelés megindulásáig a népviselet csupán néhány öltözetdarabból állott. A nők öltözetének ruhadarabjai voltak: fehér *ing*, fehér vagy színes *szoknya*, színben hozzáillő *kötény*, fehér *fejkendő*, barna *bocskor*, sárga, piros vagy fekete *csizma*, fehér alapú *bőrruha*; a férfiak öltözetének alapszíne szintén fehér: ilyen volt az *ing*, a vászon *bőgaty*a, a posztónadrág (*harisnya*), a *szőr*, a *bőrruha*; sőtét színű (barna vagy fekete) volt a *bocskor*, a *csizma*, a *kalap* és a báránybőr *kucsma*.²

A szabásvonal megváltozása azonban szorosan összefüggött azzal is, hogy a gyári kelmék a házilag előállítottakhoz viszonyítva jóval szélesebbek voltak, s hogy testhezállókbbak legyenek, ráncolni kellett őket. A ráncolással viszont más jellege lett az öltözetnek: a sima felületek a nyakon, a vállon és a mellen ráncokba húzódtak össze. Ráncolt lett a női szoknya, kötény és a férfiak bőgatyája.

Az új kelmékből a polgárság öltözetének mintájára új ruhadarabok készültek, így a különféle *tajbik*, *réklik*, *mellények* és *blúzok*. Megszaporodott a szoknyák és a kötények száma is, a férfiak öltözetében megjelentek a különböző *nadrág*- és *kabátfélék*. Mindkét nem lábbeli viselete pedig a *cipőfélékkel* lett változatosabbá.

A ruhadarabok számának gyarapodásában – különösen a nők öltözetében – igen jelentős szerepet játszott egy új munkaeszköz, a varrógép megjelenése és vele együtt a kezeléséhez értő varróasszony és szabómester feltűnése falun. Hogy mit jelentett például a viselet előállításában a varrógép és az öltözet egyes ruhadarabjainak elkészítéséhez értő kismester megjelenése, kalotaszegi példán szemléltetjük.³ Kalotaszegen a varrógép a múlt század utolsó évtizedében tűnt fel, és ezen a népviseletről híres vidéken az öltözet házi előállításának rövidesen véget is vetett. Az új munkaeszköz ugyanis a mennyiség és a minőség szempontjából megváltoztatta az öltözetdarabok nagy részének elkészítését. Míg a varrógép feltűnése előtt mindegyik család nőtagjai jobbra maguk szabták és varrták meg a család alsóruháját, sőt a felsőruhának is egyes darabjait (pl. a szoknya- és kötényféléket), az új munkaeszköz megjelenésével ez a munka egy személy, a varróasszony kezébe tevődött át, ő készítette el a falu, vagy esetleg a szomszédos falvak lakóinak a szükséges ruhadarabokat. E két tényező azonban más irányban is kihatott az öltözet alakulására: új technikai megoldásokat eredményezett, és új formák meghonosodását idézte elő.

Technikai vonatkozásban nemcsak szorosan véve arról a különbségről van szó, amelyet a kézzel és a géppel varrt vászon- és posztóruha mutat, hanem arról is, hogy egyik-másik varrógéppel varrt viseletdarab díszítését is teljesen megváltoztatta, ennek fejlődésében új fejezet kezdetét jelentette. Gondoljunk például a szűrre! Díszítés tekinte-

2 Gáborján Alice 1967. 170–171.

3 Faragó József–Nagy Jenő–Vámszer Géza 1977. 179–185.

tében e ruhadarabnak két fajtáját különböztetjük meg: a hímzéssel és a posztórátéttel ékesített szűrt. A varrógéppel varrt rátétet 1870 táján kezdték a bihari szűrszabók alkalmazni a hosszadalmas és fáradságos hímzés pótlására. Schäfer András pedig, aki magyar szabóként 1880 táján került Mezőberényből Kolozsvárra, s itt szűrszabóműhelyt nyitott, *tűzéssel és nyargalással*, azaz színes cérnával, nyargalásszerűen varrógéppel „hímmezte ki” a tőle készített, ún. *kolozsvári szűrőket*.⁴ Aligha kell bizonyítgatnunk, hogy a varrógéppel varrt rátét és a nyargalásos díszítés merőben más jellegű dísz volt a szűrőn, mint a hímzés, mint ahogy a kalotaszegi *bujkák* cifrázása is a varrógéppel alkalmazott technikák óta jött divatba.

A kismester: a varróasszony és a szabó megjelenése tehát új formák feltűnését eredményezte a viseletben. Ők egyéb ház körüli teendőik mellett bizonyos öltözetdarabok elkészítésével is foglalkoztak. Szerepük a viselet alakulásában igen jelentős volt. Legtöbbjük, ha nő volt, városon, ha férfi, a katonai szolgálat ideje alatt ismerkedett meg a városi, illetőleg a katonai öltözet egyes elemeivel, de magával a varrással és a szabással is. Hazatérve falujukban azután igyekeztek folytatni az elsajátított mesterséget, és új formákat, szabászati megoldásokat honosítottak meg a helybeli viseletben. Így jelentek meg a női öltözetben a különféle rékli- és blúzfélék, a széles lerakással készülő szoknyák, a bő ingek helyett a férfi és női öltözetben a vállbetéttel varrt, szűk „németes vagy katonaingek”. A férfiak ruhatárában ekkor tűntek fel a posztóharisnya helyett a katonaságnál viselt *csizma-* vagy *priccsesnadrágok*. Ezekhez kezdetben még csizmát, később azonban szintén a katonaságnál használt bakancsot viselték.

4. Az új viseletdarabok megjelenésével együtt járt a régi, nemzedékről nemzedékre öröklődő viseleti „összhang” megbomlása, illetőleg egyes ruhadarabok kiszorulása az ünnepi öltözetbe, s majd teljes elmaradásuk. Ennek a folyamatnak a szemléltetésére is a kalotaszegi öltözetből veszünk példát. A férfiviseletben az első világháborúig lábbeliként a csizmát viselték. Ezt húzták fel télen a posztónadrágra (harisnya), nyáron a bőgatyaához. Az első világháború utáni években a csizma mellett megjelent a *bakancs*, s ez a csizmát fokozatosan az ünnepi viseletbe szorította ki. A bakancsot még fölvették a harisnyához, de a bőgatyaához már nem talált: elmaradt a bőgatyá, helyét elfoglalta a csizmanadrág, s ehhez a bakancsot is felhúzhatták. A csizmanadrághoz viszont nem illett a lobogós ujjú, borjúsájú ing, helyébe lépett a szűk ujjú, galléros, vállbetétes németes ing.

Vegyünk egy másik példát. A Szeret menti Nagypatakon bukkantam rá a posztónadrágnak (harisnya) arra az ősré, amelyet a századforduló táján több faluban még általában viseltek. Ez a ruhadarab csak a lábszárat fedte, fenékrész nélküli, valóságos „harisnya” volt. Azért készült fenékrész nélkül, mert egyfelől ezt az alatta viselt lábravaló (gatyá) helyettesítette, és ennek korába erősitették föl a két harisnyaszárat egy darab madzaggal, a *csinkóitával*. Másfelől azért sem volt ülepréscse, mert a *tűszövel* derékban leszorított, térdig érő hosszúing (*embering*) a hiányzó részt eltakarta. Minthogy azonban a katonasághoz bevonulóknak hosszú ingeiket röviddel kellett fölcserélniök, hogy a nadrágba be lehessen tűrni, a fenékrész nélküli harisnya viselete csak ott maradt meg, ahol még a hosszú, kieresztve viselt ing divatozott, másutt a nadrág, illetőleg a szűk, ráncos szárú *icár* lépett helyébe, s hozzá már vagy a nadrágba betűrt, rövidebb inget, vagy akinek még megvolt, a kieresztett hosszú inget vették föl.⁵

A nők öltözetében a vállfős ingek mellett megjelenő rékli- és blúzfélékhez talált-e a jellegzetes kalotaszegi félszoknya, a *muszu*? Nem. Ez a ruhadarab is előbb az ünnepi, majd a nagyünnepi viselet ruhadarabja lett, s helyébe a különféle gyári kelméből készített szoknya- és fersingfélék léptek. Ezekhez viszont már nem húzták fel a piros csizmát, mert

4 Györffy István 1930. 33., 53., 55.; Nagy Jenő 1970. 10–12.

5 Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő 1981. 409.

nem is talált, de meg azért sem, mert megjelentek a különböző száras és félcipők. Világos tehát, hogy az öltözet jellege megváltozott, az új ruhadarabok, kelmék megjelenése következtében átrendeződött. Kérdés, hogyan sikerült, vagy sikerült-e egyáltalán az új anyagokból kialakítani azt a sajátos formát, amelyik egy-egy vidék hagyományosnak nevezhető viseletére jellemző, vagy pedig felemás, nem mindig szerencsés megoldás, a régi és az új viseletdarabok tarka keveredése bontja meg a népi öltözet összhangját.

5. A viselet alakulásában döntő szerepet játszó tényezők közt kell megemlítenünk azokat a rendelkezéseket, amelyek akár a polgári hatóság részéről, akár pedig a katonaság részéről befolyásolták a viselet változását: a polgári rendelkezések mindkét nem öltözetét, a katonai előírások pedig a férfiakét.

A polgári hatóság részéről hozott rendelkezéseknek az öltözködést megrendszabályozó mivoltát jól szemlélteti Kolozsvár város tanácsa 1593-ban keltezett jegyzőkönyvének az a része, amely az „alkalmatlan” (értsd: illetlen, nem illő) öltözködés megbabonázásáról tájékoztat: „*Varosul lathwan ith ez Varosban az Luxusi mind az ferfy rende(n) s mind feokeppen az Azzony Allai, es leanzo renden az Ruhazat dolgaban, iittek eo kmeK sokaknak rendeiheoz es erteokekheoz (!) kepest, Alkolmatlannak lenny ... vegheztek ezert eo kgmek eghez varosul ezt megh Zabolazny.*” Hasonlóképpen egy másik ugyaninnen származó jegyzőkönyvi kijegyzésből az egész-gránát szócikkben arról értesülünk, hogy az öltözethez használt anyag és a belőle készült öltözetdarab osztályhelyzet szerint különbözött, vagyis rendelkezésekkel szabályozták, hogy egyes társadalmi rétegek milyen ruházatban járjanak. 1592.: „*feierwarat laktunkba, hogy Eotues Matias Inassa vala [...] Ideie ki telue veot volt egi Granat mentet, egez granatot, vram megh Inte rolla, hogi nem hozza Illendeo volna az neki Inas voltara.*” A felőlt címszó alatt pedig Apor Péter, majd később Retegi György így tájékoztat a korabeli viselési módokról: „*Az uraknak, első főrendeknek az pompára való mentéjek hosszú volt [...] Mikor riúkn felöltötték, az ujján való posztó összeráncolódott, ránczolvá állott a karjokon.*”⁶ Retegi-nél pedig ezt olvassuk: „*Érttem azt is, hogy alávaló embernek tartatott, akinek szárközepig s alább is érő hosszú deák-tóga forma mentéje nem volt. Még a cancellisták közül is sokan viselték. Annak felette minden nap dolmányt öltöttek fel s arra öveket kötöttek.*”⁷

A székelység körében rendi előírások megszabták bizonyos ruhadarabok viseletét, illetőleg megtiltották mások hordását és bizonyos díszítések alkalmazását az egyes társadalmi osztályok körében. Egy 1797-ből keltezett széki határozat így szabályozta például a sepsiszentgyörgyi gazdák béreesszolgáinak javadalmazásban adott öltözetdarabjait: (a béreesszolgá javadalmazása) „*két rend ruházat, úgy mint két kender ing, két szősz lábravaló, oly határozattal, hogy a két rendbeli ruházat mellé egy forint adassék. A hosszú zeke csinálásában bécsúszott rendetlenség iránt határoztatik, hogy egyenesen felállva, kezeit lebecsátván, ameddig ér a keze hosszúsága, akkora legyen a zekéje. Bőrruha, kalap és efféle nem adatnak [...] a béres vagy paraszt ember befont vagy betekert haját, kordován csizmát, nadrágot viselni ne merészeljen. Ha viselné, büntetéssel sujtják [...]*” Ugyanez a rendelkezés a nők ruházatában ilyen megszorításokat ír elő: „*Senki magassarkú csizmát ígérni és venni szolgálójának ne merészeljen. Akár szolgáló, akár maga házában lakó paraszt fehérrép selyem portékából való egyet-mást viselni elkobzás büntetése alatt ne merészeljen. Így: posztó köpenyeket vagy hosszú vagy matéria (értsd: finom szövet) bundát is kivéven a libériás cselédekét.*”⁸

A viseletben is megnyilvánuló társadalmi tagozódás, osztályok szerinti megkülönböztetés ellen azonban – különösen a városi lakosság részéről – már a XVIII. század

6 Apor Péter (1736) 1863. 350–351.

7 Retegi György (1718–1784) 1970. 89.

8 Dávid József 1941. 281.

közepén mutatkoztak törekvések. Ezeknek beszédes bizonyítéka Kézdivásárhely polgárságának az a kérése, amellyel a határőrséget szervező bizottsághoz fordult 1764-ben, és azt kérte, hogy „*ruházatuk a kiváltságos rendekéhez hasonlóan különböző színű és minőségű lehessen, mert mostanig posztóruhát, csizmát, nem különben bocskort és kurtamentét, közönségesen zekét viseltek.*”⁹

A katonai rendelkezések és a katonai szolgálat is döntő hatással volt a viselet alakulására, de nemcsak egyes ruhadarabokban bekövetkező újítás, módosítás formájában – ahogy erre már fentebb rámutattunk –, hanem olykor az egész öltözet jellegének megváltoztatásában is. Ezt a viseletformáló hatást igen jól szemlélteti a formájában és színösszetételében a romániai magyar népviseletek közt legegyszerűbbnek, szinte katonásnak mondható székely népviselet.

A férfiak testhez álló öltözete mai formáját ugyanis a Mária Terézia által felállított határőrségi szervezet katonai előírásai folytán nyerte. A határőrség felállítására vonatkozó rendelkezések a korábbi, ezredenkénti különböző öltözet megtartása mellett hangsúlyozták, hogy „*az egyenruha a népies öltözethez minél inkább alkalmazkodjék és minél olcsóbb legyen; vagyis tartsák meg a viselni szokott harisnyát (nadrágot), a zekét (rövid posztókabátot), a fehér mellényt (a lájbti), a csákót; a zeke szegélye határozott színű legyen.*”¹⁰ Ennek a népiből formált katonai öltözetnek képét nyújtja az utolsó fél évszázadban viselt és ma is kedvelt, klasszikusnak nevezhető székely népviselet.

A székely nők viseletének múltbeli alakulására már kevesebb bizonyítékunk van. Bizonyos támpontot nyújt Apor Péter *Metamorphosisa* a XVIII. századi székely női öltözet jellegéről, illetőleg változásáról. Az altorjai származású Apor szemtanúja a népi öltözetben végbemenő átalakulásnak, és élesen bírálja a „nájmódi”, a régivel szemben elharapódzó „új divat” terjedését. Igen tanulságos, néprajzi, művelődés- és szövtörténeti szempontból értékes följegyzéseiben elmarasztalja az öltözködésben lábra kapott ízlésváltozást, a sok új, a nyugati divatot követő és majmoló öltözetet. A XVII. és XVIII. század fordulóján ui. a katonáskodó székelység asszonyai és leányai fokozatosan elhagyják népi jellegű öltözetüket, s ezt a nemesi-polgári viselettel vagy ennek egyes ruhadarabjaival cserélik föl, leegyszerűsítve a háziipari előállítás fokára. „*[...] mind szabad, lőfő, darabont, jobbágy embernek feleségek, leányok téiben zekében, nyárban egy abroszi vagy kendőt kerítvén a nyakok körül, úgy mentenek templomban; gyolcs rokolyának, selyem pántlikának híre sem volt köztük; most az asszony, leány, az kinek férje vagy atyjok házoknál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat*” – írja Apor.¹¹

A határőrségi szervezetnek az öltözetre vonatkozó rendelkezései azonban nemcsak kifelé különítették el a székelység öltözetét – különösen férfi renden – a szomszédos vidékek magyar népviseletétől, hanem a székelységben belül is tartósítoták és hangsúlyozták a viseletben megnyilvánuló társadalmi megoszlást. A most is alkalmazott színes posztószegés és zsinórozás a zéken és a harisnyán a XVIII. században az ezredi és társadalmi hovatartozás kifejezője volt „*[...] a felső köntös egyik a másikkal hasonlólag készíttessék és annak ujjára és gallérára való kicsiny hajtékja a regementtől rendelendő színű legyen*” – írja elő a székely határőrség első rendtartása 1764-ből.¹² Ezt egészítette ki a kordován- és borjúbőr csizma és az oldalt fűződő lábbeli, a *cepők* is a katonáskodóknál, míg a szegényebbek többnyire bocskorban jártak, bár őket is a határőri szolgálatban a cepők hordására kötelezték.

9 Szádeczky Lajos 1908. 770.

10 Szádeczky i. m. 117–119.

11 Apor i. m. 345.

12 Szádeczky i. m. 597.

A nők öltözete is kifejezésre juttatta a társadalmi tagozottságot: Háromszéken és Csikban a katonacsaládok leányai *viganót* (egyfajta felsőkabátot) hordtak. A szegényebbek felső ruhadarabja volt a házi készítésű posztózscke, a tehetősebbeké a „pederjes” (fodros, ráncolt) köpeny és a medveprémmel szegett *burkonybunda*.

Az 1848-as polgári-demokratikus forradalom megszüntette a rendi korlátozásokat, amelyek – mint láttuk – eddig az öltözet alakulására kihatottak. A különbségek azonban nem tűntek el máról holnapra, minthogy az átmenet az egyik termelőmódból a másikba is fokozatosan történt. A közvélemény, a falusi közösség „íratlan törvényei” a hagyományt őrző falvakban még hosszú időn át ragaszkodtak a valamikor rendi elkülönülést kifejező öltözködési módokhoz, jegyekhez. Ezt példázza a csíkszentdomokosi templom előtt történt eset is, amikor egy jobbágy származású legényt, aki rendjét meg nem illető zsinórozást viselt harisnyáján, megsejgyenítették: „piros zsinórjához az ujját beakasztotta a törvényt tevő asszony és a cinterem ajtajánál, az egész falu szemé láttára leszakította ezt” – írja *Imreh István*.¹³

6. A viselet változását objektív tényezőkn kívül szubjektív okok is előidézhették és előidézik, ha nem is véglegesen, de átmenetileg. Ilyen szubjektív tényező a gyász. Itt nemcsak az egyéni gyászáról van szó, amely bizonyos ideig előírja a sötét színű ruha hordását, hanem olyan általános gyászáról, amely egy közösség öltözködésében rövidebb vagy hosszabb ideig változást idéz elő. A kalotaszegi viselet tanulmányozása során *Faragó József* a gyász viseletformáló szerepére vonatkozólag a következőket állapította meg: Az első világháború négy éve alatt „a falusiak a háborúban odaveszettek emlékére gyásztak. Azokban az esztendőekben a viselet színpompáját a sötét színek váltották fel, s többek között a gyász szorította ki a piros csizmát is. E példa egyszersmind a gyász viseletalakító hatásának időleges mivoltát is jelzi, hisz a piros csizmát végül nem a gyász, hanem a piros bőr hiánya miatt hagyták el – a folyamatot azonban a gyász is egyengette.

A viselet [...] gyászos időszak a második világháború ideje (is): Kalotaszegen sok család siratta így háborús áldozatait.

A gyász hatása nincs ellentétben a viselet nyersanyagainak cserélődésével, mert a ruházatnak csak a díszítését és a színezését érinti.”¹⁴

A fekete színnek a népi öltözetben – különösen a férfiak viseletében – való térhódításáról aránylag keveset tudunk. A fekete színű öltözetdarabok általában a múlt század végén kezdtek általánossá lenni. *Györffy István* a Fekete-Körös-völgyi magyarság népviseletéről írt tanulmányában érinti a fekete viselet megjelenését az ottani öltözetben. „A fekete viseletről nincs sok mondanivalónk. Minthogy 30 év óta terjed a Fekete-Körös völgyében, és egyre halad beljebb. Napjainkban (értsd: 1912 körül) már Belényesújlakig jutott. Legelőször a magyarság veszi föl, aztán 10–15 év múlva a körülötte lakó románság. Magyarceken, Szombatságon, Gyanta, Tenke körül már majdnem teljesen kiszorította a régi viseletet. Legelőször a *kuzsókot* (bőr mellrevaló) cserélik fel a fekete *lájbival*, mely elől zsinórral van kihányva, s kötött gombjai vannak, nyaka lehajtott. Újlakon, Jánostfalván, Remetén már nagyon viselik. Ezután a fekete feszes csizmanadrágot húzzák fel (ti. a bőgatya helyett) a daróchoz. Még egy lépés, a darócot is elvetik, és ujjast öltönek, mely a mi kabátunk mása. Több faluban, pl. Négerfalván az *untercuzzkot* is kezdik hordani. Az osztrák gyártmányú ujjas és a magyar nadrág [...] nem pótolhatja a gyapjú *berhét* (értsd: posztóharisnyát) és a darócot, ezért bolti „trikót”, azaz alsó gyapjúnadrágot húznak a gatyá alá és alsó gyapjúinget a vászoning alá.”¹⁵

13 *Imreh István* 1968. 509.

14 *Faragó-Nagy-Vámszer* i. m. 366.

15 *Györffy István* 1912. 15.

7. Az öltözet alakulásában, új viseletformák megjelenésében, egyes ruhadarabok elmaradásában vagy az egész népviselet elhagyásában a felsorolt történeti, társadalmi és szubjektív tényezőkön kívül döntő fontosságú szerepe van a mindenkori gazdasági viszonyoknak, a paraszti életformában bekövetkezett változásoknak és a földrajzi környezetnek.

Már fentebb rámutattunk arra, hogy mit jelentett a házilag előállított ruhaanyagot felváltó, gyári készítésű kelme a népviselet formálódásában. Most még csak azt említjük meg, hogy a viselet alapanyagaként, vagy a hozzátartozó kellékeként felhasznált gyári termékek és bizonyos nyersanyagok huzamos ideig való elmaradása (így pl. a két világháború között a gyapot, a finom posztó- és bőráru, gyöngyfélék, selyemszalagok stb. kiesése) döntő módon befolyásolja a viselet alakulását és a hagyományos ruhadaraboknak előbb az ünnepi, majd a nagyünnepi viseletbe való szorulását, vagy éppen teljes elmaradását, és előmozdítja a kivetkőzés, vagyis a viselet elhagyásának folyamatát.

A gazdasági körülmények változása következtében beálló átalakulás általában hosszabb idő alatt folyik le. Előadódhatik azonban olyan helyzet is, amely a népi életforma gyökeres megváltozását idézi elő, s ennek eredményeként a viselet gyökeresen átalakul. Ez a helyzet állott elő az egyik legpompásabb és leggazdagabb romániai magyar öltözetünkkel, a torockói (Rimetea) népviselettel.

Tudvalevő, hogy az anyagában oly finom, ruhadarabjai számában annyira gazdag és változatos torockói viselet virágzása a bányavároska vaskitermelésének és feldolgozásának idejéig, tehát a múlt század végéig tartott. Eddig voltak meg azok a gazdasági feltételek, amelyek biztosították a gazdag népviselet fennmaradását és fenntartását. Attól kezdve, hogy a vasbányászat megszűnt, a bányavároska férfilakossága más – kőműves, út- és hídépítő – életformát volt kénytelen választani a vasbányászat helyett, s ennek következtében a jellegzetes öltözetet előbb a férfiak, majd fokozatosan a nők is elhagyták, és „kivetköztek”: az öltözetet előbb egyes ruhadarabjaiban, majd pedig teljes egészében városi ruházattal cserélték föl. Ebben követték őket – ha lassabb ütemben és később – Torockószentgyörgy (Colțești) lakosai is. Ma mindkét helyen ritkaságszámba megy a hagyományos öltözet, s csak a múzeum meg az idős emberek emlékezete, egy-két idősebb asszony őrzi annak hajdani szépségeit, gazdagságát és változatos voltát.

Viszont az is igaz, hogy a városok közelsége – Kalotaszeg esetében Hunyad meg Kolozsvár, Torockóéban Nagyenyed (Aiud) és Torda (Turda) –, a városi lakossággal és divattal való egyre közvetlenebb kapcsolat a népviseletek átalakulásának, az egyes népies jellegű ruhadaraboknak városival való helyettesítése mind hozzájárult a népviseletek átrendeződéséhez, illetőleg gyökeres átalakulásához.

A divattól függő ízlésváltozáshoz társult az a szubjektív állandó tényező, melyet a célszerűség, illetőleg egyes ruhadarabok célszerűtlensége alakított ki. Az ugyanis, hogy a népviseletet már kényelmetlennek, az egyes ruhadarabok viseletét kényesnek (piros csizma, pártá), tisztán tartásukat nehézkesnek és terhesnek tartották (pl. a torockói és a kalotaszegi vállfűsíngeket, a kalotaszegi férfi lobogós ingekét, bőgatyáét). Erre példaként a kalotaszegi női viselet egyik igen jellegzetes ruhadarabját, a *muszujt* vagy *bagaziát* említjük. A századforduló előtti ábrázolásokon az asszonyok és leányok még hétköznapi is ebben jártak, ezt vették föl a házi és a mezői munkák végzésekor is. Ahogy a gyári készítésű, könnyebb kelmékből készült szoknyafélék megjelentek, már terhesnek érezték a hosszú, nehéz anyagból és posztófelhajtással készült félszoknyákat, amely a nők derekát „lehúzta”. Damoson így dicsérték utódját, a szoknyát: „Könnyebb egy ilyen kis szoknya, ni, avval halad az ember a munkába.” A bagaziára vonatkozólag Vistán pedig így nyilatkoztak: „Bármilyen szép, mindenki tudja, hogy szebb, mint a rendes állású szoknya, de nehéz és kényes.”¹⁶

8. A hagyományos formák megőrzésének, illetőleg új elemek meghonosodásának folyamata szempontjából vizsgálva a romániai magyar népviseletek mai helyzetét, fejtegetésünket általános viseletkép megrajzolásával zárhatjuk.

Kétségtelen, hogy a moldvai öltözet tartalmazza leginkább a legősibbnek tekinthető viseleti jelleget, mely hajdan több délkelet-európai nép öltözetének közös vonása volt. Ez pedig a keleties, egyenes vonalú öltözetdarabok, a gallértalan és kézelőtlen ingek meglétében nyilvánul meg. A székely és a Kis-Küküllő menti népviselet megőrizte azt a hagyományos formát, amely a határőrséget teljesítő székelység öltözete révén katonás jelleget adott neki. A kalotaszegi és torockói öltözetben a reneszánsz alapelemek mellett török hódoltság korabeli, majd a köznemesi és városi polgári öltözetből származó barokk és biedermeier elemek ötvöződnek. Míg napjainkban a kalotaszegi és a szilágysági öltözet hagyományos formájában helyenként, és főleg a nők körében a nagyünnepek viselete lett, a torockói viselet csak az idős asszonyok és rendkívüli alkalmakkor a leányok körében él, a férfiak viselete viszont múzeumi látványossággá lett. Vannak azonban olyan hagyományőrző községeink is, amelyek a nagyváros közelségében is megőrizték, és ma is felöltük jellegzetes viseletüket, így a Kolozsvár térszomszédságában fekvő Györgyfalva (Gheorghinci) és a valamivel távolabb eső, zárt település, Szék (Sic).

De bármilyen elemekkel is bővült, bármilyen hatások is érték más társadalmi osztályok és népcsoportok öltözete részéről a romániai magyar népviseleteket, mindegyik etnikai csoportunk a hozzákerült stíluselemeket mindig a maga ízlésvilágának, öltözete együttesének megfelelő módon alakította, átformálta. Ez, a hagyományosra felépülő, új elemekből sajátosat teremtő, egyéniséget kifejező vonás jellemző népviseleteinkre és beszédes bizonyíték a nép egészséges, szépre és harmóniára törekvő alkotókedvének.

IRODALOM

Apor Péter

1863. *Metamorphosis Transsylvaniae. Mon. Hung. Hist. XIV. Közli Kazinczy Gábor.* Pest

Dávid József

1941. *A Székelyföld írásban és képen.* Budapest

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I–IV.

1975–1984. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette, a II. kötettől kezdve szerkesztő-munkatársakkal *Szabó T. Attila.* Kolozsvár

Faragó József–Nagy Jenő–Vámszer Géza

1977. *Kalotaszegi magyar népviselet.* Bukarest

Florescu, Flores Bobu

1958. *Portul popular din Țara Vrancei.* București

Gáborján Alice

1967. *A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra.* NÉ.

Györffy István

1930. *A cifraszűr.* Budapest

1912. *A feketekörösvölgyi magyarság viselete.* NÉ.

Imreh István

1968. „Szabad székelyek” Erdélyi hűbéri társadalmában. Korunk

Irimie, Cornel

1960. *Portul popular din Zona Branului*. București

Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő

1981. *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest

Nagy Jenő

1970. *A kalotaszegi szűr*. Bukarest.

Rettegi György

1970. *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. Közzéteszi: *Jakó Zsigmond*. Bukarest

Schullerus, Adolf

1926. *Siebenbürgisch-sächsische Volkskunde*. Leipzig

Szádeczky Lajos

1908. *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Budapest

Vuia, Romulus

1962. *Portul popular din Țara Hațegului*. București

IDEGEN NYELVET TANULÓ SZOLGA- ÉS CSEREGEREKEK A KÁRPÁT-MEDENCE NYUGATI TERÜLETEIN

Helmut-Paul FIELHAUER, a bécsi egyetem néprajzi tanszékvezetője emlékének ajánlom

A néprajz mind Ausztriában, mind Magyarországon felismerte a cseregyerek-jelenség kulturális, szociális, interetnikus és gazdasági jelentőségét.¹ Elsősorban az egykori nyugat-magyarországi Felsőőrsg (ma Délburgenland) magyar nyelvsziget községei, valamint a Balaton északi partján a Káli-medence, az a két általam kutatott terület, melyekről a cseregyerek és szolga-, pásztor-, őrzőgyerek küldésének szokásait, általános jellemzőit és eltérő sajátosságait, valamint a levonható, általánosítható törvényszerűségeit ismertetem.

A két, eltérő természeti adottságú nagytáj és a gazdasági-társadalmi fejlődés különböző szintjén álló etnikai közösségek, területek között gazdasági kölcsönkapcsolatok álltak fent, ami a cseregyerekküldés egyik alapindítékát, de ugyanakkor annak következményét is jelentette. Pl. az Alpok közeli kedvezőtlenebb természeti adottságú területek lakóinak bor, gabona, vágóállat, és baromfi, tojás hiányát és szükségleteit kellett pótolni és biztosítani, míg a Balaton-partiak, somogyiak ipari-kézműves termékeket iparcikkeket, sőt, épületfát, gyümölcsöt, aszalványokat vásároltak Nyugat-Magyarországról, Stájerországból és Alsó-Ausztriából. Az eltérő természeti-gazdasági adottság mellett a két terület népességének társadalmi, jogi, öröklési rendszerében is különbség mutatkozott. A németek törzsköös örökösödési rendszere, a feudális alávetettség történelmileg visszahúzó erejének gyengesége miatt, bizonyos mértékben módosabb és polgárisultabb népesség lakta Stájerországot és Alsó-Ausztria falvait, városkait. Ez az eltérő természeti-társadalmi adottság, kedvezőbb gazdasági lehetőség az oszmán-török hatalom előrenyomulása miatt jelentős mértékű és mozgékony paraszti-polgári kereskedelmet hozott létre és életelt.² A német nyelvtudás tehát gazdaságilag érintette mind a felsőőrségi magyar falvak és Felsőőr (Oberwart) mezőváros, mind a Káli-medencei falvak és mezővárosok magyar lakóit, hiszen ennek birtokában tudtak Stájerországban, Alsó-Ausztria vagy Nyugat-Magyarország német nemzetiségű községeiben tájékozódni, terményt cserélni, kereskedelmi kölcsönkapcsolatot kialakítani. Ez a hatás döntően a jobbágyfelszabadítástól 1921-ig érvényesült, noha akkor még mindkét területen (a mai Burgenland területén is) a magyar volt az államnyelv. Ennek ellenére a közeli, jó piacot jelentő Stájerország és Alsó-Ausztria miatt a magyar családok gyerekeiket német nyelvű és nemzetiségű községekbe küldték, míg a németek a nyugat-magyarországi nemzetiségi területekről a közelebbi-távolabbi magyar községekbe küldték gyermekeiket magyart tanulni, hogy a mindennapi gazdasági életben, továbbtanulásban az államnyelv hiányos ismerete ne akadályozza az ifjút.

1 Andrásfalvy Bertalan 1972.; Fielhauer, Helmut-Paul 1978. (1981.) 115–148.; Kósa László 1981. 142–148.; Paládi-Kovács Attila 1988. 145–155.

2 Prickler, H. 1978. 41–135.

A történeti-néprajzi megfigyelések és adatok sokasága mutatja, hogy a két- és többnyelvűség iránti igény elsősorban nyelvhatárhoz közeli területeken jelentkezett, ill. ahol a települések vegyes etnikumúak voltak. A történeti Nyugat-Magyarországról már a 16–17. századból vannak adatok a cseregyermek-küldésre. Zömmel a németek lakta nyugati peremvidéken (mai Burgenland) a 17. század közepén már bevett szokás volt, hogy a német gyermekeket „magyar szóra” küldték (pl. Ruszt, 1641.).³ Azonban az osztrák–magyar nyelvhatáron ez a csereviszony már 1595-ben is bevett szokás volt: Csepreg magyar mezőváros iskolamesterének 1595. évi díjlevelében az olvasható, hogy minden gyermek, a németek is, egy-egy garast fizessenek a tanítónak az évi négy vásár alkalmával. Hogy német gyermekén cseregyermeket kell érteni, az kiderül a díjlevél következő pontjából: „Az mely gyermeket pedig, ha német gyermekre elváltják (cserélik), avagy (Bécs-)Ujhelybe, avagy Sopronba, avagy Bécsbe adják, avagy valahová Német országba és onnand más adnak érte, tehát attul a csepregi ember csak annyit fizessen, mint az önnön fiátul 1 flr-t.”⁴ Az idézetből nyilvánvaló, hogy a magyar kisváros iskolás fiai távoli német városokba főleg cseregyermekként kerültek. Cseregyermekről akkor beszéltek, ha ténylegesen kicserélték a gyermekeiket. Ha csak egyikük küldött gyereket, vendéggyermek, *Gasikind* volt a neve. *Fielhauer* cikkéből tudjuk, hogy az osztrákok minden szomszéd néppel, így a cshekkel és a szlovákokkal is hasonló kapcsolatot tartottak fenn.⁵ A Dunántúlon, ahol nagyobb német nyelvszigetek voltak (pl. Baranya, Tolna, Buda környéke), a cseregyermek-küldés általánosan elterjedt szokás volt.

Andrásfalvy Bertalan tanulmányából ismeretes, hogy Baranyában a cserekapcsolat generációkon át öröklődött egymástól távoli magyar és német falvak családjai között. A Kárpát-medencén belül valószínűleg a magyar–német népi kapcsolatban volt a legrégebbi és a legelterjedtebb a cseregyermek-intézmény. A felső-csalóközi, mátyusföldi magyarság Pozsony (Pressburg – Bratislava), Modor (Modra), Bazin (Pezinok) német szőlősgazdáival, polgáraival állt csereviszonyban.

A jómódú soproni evangélikus polgárcsaládok gyermekeiket Nagygyeresdre és Németkérrre vitték magyart tanulni. Így pl. a megbecsült iparos Petz posztókészítő család is, akik Győrrel és Pozsonnyal is kapcsolatot tartottak fenn. 1784-ben ifj. Petz Dániel azt írta krónikájában: „Den 9-ten May hab ich meinen Daniel nach Nemes-Kier geführt ungarsch zu lernen zum Hrñ Tanka István vor 35 fl. Kost geld.” A köpcsényi németek (*Kittsee*) Dunaszerdahelyen (Dunajská Streda) és Eperjesen (Prešov) voltak cseregyerekek magyart tanulni. A Kőszeg környéki kis horvát falvak annyira asszimilálódtak a közeli német közösségekbe küldött cseregyerekek révén, hogy bár a horvát népviseletet megtartották, a 19. század végén már németül beszéltek.⁶

A szülők elsősorban a fiaikat küldték más nyelvet beszélő területekre. Az elsők között találjuk az evangélikus lelkészeket és tanítókat, akik – egyházi szolgálatban állván – tanulmányaik alatt még nem tudhaták, hogy milyen nyelvű gyülekezetbe kerülnek majd. S mivel a hazai evangélikusok magyarokból, németekből és szlovákokból kerültek ki, mindhárom nyelvet megtanulták. Valószínűleg ezért tanul *Bél Mátyás* is Besztercebánya (Banská Bystrica) és Pozsony mellett Veszprémben és Pápán.

Az értelmiség köréből szép számmal akadnak példák: *Jókai Mór* Pozsonyba ment Komáromból német szóra a Zsigmondy családhoz, míg azok gyermekei ez alatt az idő

3 *Fielhauer* i. m. 147.

4 *Farkas Sándor* 1887. 60.

5 *Fielhauer* i. m. 148.

6 *Andrásfalvy* i. m.; A soproni példa: Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1839. Jegyzetekkel ellátta *Csatkai Endre*. Sopron, 1940.; A köpcsényi németekhez: *K. M. I.*: 1982.; Az elnémetesedett horvát falvakhoz: *Kurelac, Fran* 1871.

alatt a Jókai szülőknél tanultak magyarul. Jókai fél évszázaddal később a magyar képviselőházban találkozott hajdani pozsonyi német cserepartnerével, *Zsigmondy Vilmos*s-sal. *Krúdy Gyulát* édesapja Podolinba (Podolíne) küldte németet tanulni. Az író úgy emlékezett erre vissza, mint általános szokásra. A más területre küldésnek a 18. században nem az volt a célja, hogy a fiúk az iskolában tanulják meg az idegen nyelvet. A középiskola oktatási nyelve a 18. században ugyanis a latin volt.

Iskolai oktatás, nyelvhasználat és a gyerekek társadalmi helyzete

A korábbi latin nyelvű iskolai oktatásban a reformkor óta – a szomszédos népek nyelvi és kulturális mozgalmaihoz hasonlóan – a hivatalos élet számos területén megindult a magyarosítás. Az Apponyi Albert-féle oktatási – iskolatörvényt a magyarosítás példjaként emlegették a nemzetiségiek, ami a cseregyerek-rendszer virágkorát hozta a 19. század végén, 20. század elején a nemzetiséglakta területeken, így Nyugat-Magyarországon is. E térség magyarosításában a római katolikus és az evangélikus egyház is részt vett.

A magyar nyelv tanítása azonban 1867 után sem a népiskolában, sem a középiskolákban nem volt kötelező. A népoktatási törvény csak a nem magyar anyanyelvű felső népiskolában, a polgárban és a tanítóképzőben írta elő a magyar nyelv oktatását. Nagy ellenszenvet váltott ki nemcsak a nemzetiségek, hanem a haladó gondolkodású magyar politikusok körében is az Apponyi Albertől elnevezett 1870: XXVII. törvénycikk. A törvény megállapította a tanítók fizetésének minimumát, amit összekapcsolt a magyar nyelv hegemoniájának erősítésével. Egyik paragrafusa úgy rendelkezett, hogy a nem magyar nyelvű elemi iskolákban a magyar nyelvet olyan mértékben kell tanítani, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik osztály befejezése után gondolatait mind élőszóban, mind írásban magyarul érthetően ki tudja fejezni. Később, az 1879: XVIII. törvénycikk is kimondta: „A magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban a kötelező tantárgyak közé ezennel felvéteik.” Ez ellen a törvény ellen is felháborodtak a nemzetiségek. A törvény eredményeként 1914–1915-ben a 15 020 magyarországi népiskola közül 12 034, az iskolák 80%-a volt magyar nyelvű.⁷ A magyar asszimilációt az oktatás eszközzé is siettető törvényeknek azonban nem volt meg az a hatásuk, amit vártak tőlük.

Az elemi népiskolák legnagyobb része egyházi kézen volt. A katolikus egyházi iskolákat kevésbé vagy egyáltalán nem tépázta meg az 1854-ben kiadott tanügyi reform, az Entwurf sem. 1868-ban azonban megszavazták a népiskolai törvényt. A XXXVIII. tc. törvényesítette az általános tankötelezettséget és a szülők szabad iskolaválasztását. Ugyanakkor minden iskolát szigorú állami ellenőrzés alá vettek, bár az egyházak iskolaalapító és -fenntartó jogát nem korlátozták. Az iskolai felszerelésben és berendezésben költséges színvonalat írtak elő. Ezt a szegényebb protestáns egyházak nehezebben tudták biztosítani, mint a birtokkal és vagyonnal rendelkező katolikus egyház, tehát lényegében sok protestáns iskola községeztetését vagy államosítását jelentette, míg a katolikus egyház megtarthatta saját iskoláit. A népiskolai törvénnyel a vallás és közoktatási miniszter és így az állam nagyobb beleszólási lehetőséget kapott a tanügybe.⁸ Ez lehetővé tette, hogy az iskolák különböző állami programok szószólói lehessenek. A protestáns egyházakat sújtotta lelkeszeik anyagi helyzetének romlása is. Ennek oka, hogy 1848/49 után a lelkeseket és tanítókat eltartó hívők a nehéz gazdasági helyzetben nem fizettek rendesen,

7 Ács Zoltán 1984. 277–280.

8 A magyar református egyház története, 347–348. Budapest 1949.

terményt sem adtak a korábbiaknak megfelelően. A népiskolák fokozatos állami átvétele nem jelentette még azt, hogy nagyobb állami feladatok megoldói lehetnek az iskolák és a néptanítók.

Az iskolai fegyelem ugyanis laza volt. A gyermekmunka felhasználása tavasztól őszig általános volt a paraszti gazdaságokban. Az iskolalátogatást a szegényeknél a nem megfelelő téli ruha tette kétségesse. Ugyanakkor egy-egy néptanítóra több helyen 150 gyerek is jutott. A Pécsi Római Katolikus Egyházmegyében az 1861/62-es tanévben megállapították, hogy a német nemzetiség lakta községekben nagyon kevés gyermek maradt ki az iskolákból. Pl. a bólyi kerület 2097 tanköteles gyerekéből vagy a hógyésziben 2208-ból egy sem, a mágocsiból 1929-ből 3 gyermek maradt ki. A dárdai kerületben 1383-ból 10 gyermek, a siklósiból 1707-ből 15, a földváriból viszont 3131 gyerekből már 713 iskolaköteles gyermek maradt ki az iskolákból. A mezei munka beálltával tömegesen hagyták ott a gyerekek az iskolákat Győr, Moson, Sopron és részben Vas, Komárom, Esztergom megyékben is.

A németújvári főesperességen belül a pinkafői esperességhez tartozott a Felsőörség, így Alsóör (Unterwart), Felsőör (Oberwart), Farkasfalva (Wolfau), Árokcsallás (Grafenschachen), Kiclád (Kitzladen), Komját (Kemeten), Máriafalva (Mariasdorf), Őri-Szentmárton (Sankt Martin in der Wart), Pinkafő (Pinkafeld) és Vörösvár (Rotenturm an der Pinka). Pinkafőn kétosztályú fiú- és egy egyosztályú leányiskola működött a Szt. Vince irgalmas leányainak gondviselése alatt, egy kisdédóvodával. A tannyelv német volt, de az első osztályban a magyar nyelvet is használták. Pinkafőn 1861–62-ben a felsőbb osztályokban is német volt az iskolai nyelv. Alsóörön magyar nyelven, Felsőörön magyarul és németül, a többi helységben csak németül folyt a tanítás. Az iskolakötelesek 80%-a járt itt iskolába. Ez az arány jónak mondható, ha figyelembe vesszük, hogy a szenteleki esperességben 60%, a szentgotthárdiban 50%, a németújvári esperességben 74%, az örségiben 78%, a tótsági esperességben 63%, a vasváriban pedig 70% volt.⁹

A baranyai Hegyhát vidékéről írták: „Húsvét után senki sem jár iskolába, hanem a barmokat őrzik. Még ünnepek- és vasárnapokon sem járnak templomba. És innét van ama nagy tudatlanság, mely az itteni lakosok közt uralkodik.” Az iskolai oktatás rovására a szülők már a 18. század végén, a 19. század elején is az állatorzást szorgalmazták. A Pápai Uradalomból, Barcza Adám prefektus a helytartótanács kérdéseire 1811. jún. 25-én azt válaszolta: „A tanulásra már alkalmas Ifjuságnak okolába való Küldetése, némmely helységekben azon okból is el mulasztatik, hogy az meg rendelt. Közönséges marha pásztorok á helységek által nem tartattnak, melly hibás elmulasztásból következik, hogy á szülők á helyett, hogy gyermekeiket az oskolai oktatásra küldenék, inkább az marhájok őrzésire fordítják.”¹⁰

A hivatalos jelentések mellett az egyházak is évenként áttekintették népiskoláik helyzetét. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlésén 1875-ben a tanügyi bizottság az jelentette, hogy 154 egyházi iskolában egy tanító keze alatt max. 80 gyerek van, míg 109 iskolában 80-on felül volt a gyermekek száma egy tanítóra. Az 1889/90-es tanévben ugyanebben az egyházkerületben a 6–12 éves tankötelesek 2,7%-a, 1092 gyerekek, a 13–15 éveseknek pedig 11,7%-a, 2683 gyerek egyáltalán nem járt iskolába, míg akik jártak, azok is tavasztól őszig kimaradtak.¹¹

⁹ Barsi József 1864. 91., 107–124., 175–191.

¹⁰ Csátáry 1867. 98.; OL. Eszterházy család Pápai ág. Pápai uradalom P. 1216. Capsa 64. No. 130.

¹¹ A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Közgyűlésének jegyzőkönyve, 1875. 28. és 1890. 117. Budapest

Az asszimiláció legelső jele a vegyes lakosságú falvakban a kétnyelvűség kialakulása. A hivatalban ügyét intéző idegen etnikumú paraszt, aki terményeit piacra, vásárra vagy távolabbi területekre fuvarozta, vitte, a magyarokkal, németekkel, horvátokkal való érintkezés során kénytelen volt megtanulni magyarul, németül, sőt horvátul is pár szót. Nemcsak az idegenek tanulták meg a magyar nyelvet, hanem legtöbbször a magyar is a környező népek nyelvét. Táncsics Mihály azt írta könyvében: „*Különös vala, hogy mi magyar és német – egy falubeli – legények sohasem tudtunk összeolvadni, noha mi magyarok a németek nyelvét majd mindnyájan beszéltük, s ők a mienket legalább értették. Én már akkor is, mint parasztleány, természetesnek tartottam, hogy mi a németek nyelvét megtanultuk, ők a mienket – itt saját hazánkban – nem tudták, nem tartották érdemesnek megtanulni.*”¹²

A 19. század második felétől, elsősorban a hazai németek körében, átalakult a paraszti munka szervezete. A tőkeerős földműves gazda egyre inkább a mezőgazdasági orientációjú ipari vállalkozások finanszírozásában vett részt, míg a paraszti munkát cseledeivel végeztette. E változás okozta életvitel következtében a gazdag paraszt már nemcsak gazdaságilag érezte magát kiemeltnek, ezért is kereste a kapcsolatot a falusi intelligenciával. Gyermekeit iskoláztatással óhajtotta, mint képzett „deutsch-magyarén”-t a falu vezető rétegébe emelni. Előkelőnek lenni, magyarul beszélni és érezni – egy és ugyanaz volt. S a sikeres ember nemzettudata gyorsan elhalványult. Ezt a folyamatot, mármint az úriság-magyarország összefonódását s annak tudati kihatását – a nyugat-magyarországi németek egy bizonyos rétegében – a falusi gazda- és kisiparos réteg városba került, tanult fiainak pályája szemlélteti legjobban.

Megfigyeléseim szerint azonban eltérés mutatkozik a két nagytáj területén a gyermekküldés célja, módja és a gyerekeket elküldő családok társadalmi helyzete, rangja és presztízse között. A Dunántúlról, Balaton-felvidékről, a Káli-medencéből mindig csak a módos nagygazdák, vagyonosabb kismesek, polgárosult értelmiségiek, mesteremberek családjából küldtek és fogadtak a gyereküket helyett cseregyerekeket. A szegényebb családok nem is tudtak volna partnert fogadni. De nem is tudták volna elengedni saját gyerekeiket, akiknek munkájára nagy szükség volt és akiknek – a társadalmi és vagyoni-gazdálkodási helyzetük miatt – a családi munkamegosztásban fontos szerep jutott.

Nyugat-Magyarország (a mai Burgenland) magyar nyelvű községeiben éppen ellenkezőleg, a módos nagycsaládok gyerekeinek többsége otthon maradt a gazdaságban, csak elenyésző számban mentek el cseregyereknek. Ugyanakkor a szegényebb családok, a társadalmilag alacsonyabb szinten élők gyerekei nagy számban indultak el más községekbe, sok esetben távol még a szülőfalujuktól is dolgozni. Bár a fentebb említett két forma hasonló – vagyis a gyerek szülőháztól való távoli nevelkedése egy meghatározott ideig –, mégsem szabad összekeverni és azonosnak tekinteni ezt a két jelenséget. Két különböző indítatású dologról van ugyanis szó! Már Fielhauer – a bécsi tudományegyetem fiatalon elhunyt professzora – is hangsúlyozta és észrevette ezt.¹³

Sokszor azonban összefonódik ez a két kategória, s nem könnyű szétválasztani, mert nem mindig tisztán jelentkezett egy adott időszakban. Véleményem szerint a cseregyerek-jellemzői, a cseregyermek intézménye biztos jellegzetességei, kritériumai Nyugat-Magyarországon és Dunántúlon a következők voltak:

- nem a fizetésért dolgoztak a gyerekek, fizetést nem kaptak, ennek nem volt jelentősége;
- csakis jelképes és könnyű munkát végeztek, a házkörüli munkában csak segítettek a vendéglátó családnak.

¹² Ács i. m. 202–203.

¹³ Fielhauer i. m. 136.

- Legfőbb cél a nyelvtudás volt és ezen keresztül az iskolai továbbtanulás megalapozása (németeknél pl. a magyar nyelvű felsőlövő [Oberschützen] híres evangélikus gimnáziumba való bekerülés lehetősége).
- Nyelvtanulásra csak a módosabb társadalmi rétegből kerültek ki gyerekek (értelmiség, nagygazdák, kézművesek);
- ez volt az a réteg, amely vagyona és a gazdasági kapcsolataik révén vagy annak érdekében nagyobb távolságra, messzebb tudták a gyerekeiket elküldeni.
- A cseregyerekek az érdekes, idegen és új szokásokat, az eltérő értékrendeket jobban megismerték, többféle gazdasági munkáról nagyobb áttekintésük, ismeretük volt, a hosszabb tartózkodási idő miatt gyakran egy évet vagy iskolai évet töltve az új helyen.
- A gazdasági kölcsönös, valamint a családi személyes kapcsolatnak igen nagy, mondhatni meghatározó szerepe volt.
- A tartózkodás ideje általában 1 év volt, rendszeres iskoláztatással együtt.
- A gyerekeket családtagként kezelték, így a jó kapcsolat öreg korukban is megmaradt. A hosszú kinttartózkodás és a családi, gazdasági érdekviszony nemegyszer vegyes házassághoz is vezetett. Ezzel tovább erősítették, szorosabbra fonták a családi-gazdasági kapcsolatokat.
- A nyugat-magyarországi közösségekre jellemző *örzö-, pásztor-, szolgagyerekek* jellemzői a következők voltak a határvidéken:
 - a gyermekmunkaerő tisztán és egyértelműen mint áru jelent meg.
 - A gyerekek mindig fizetésért dolgoztak (pénzért, ruháért, cipőért);
 - önálló és meghatározott (mind a gazda, mind a gyermek előtt világos és egyértelmű követelményrendszeren nyugvó) feladatuk volt, nagy értéket jelentő apró vagy nagy állatot őriztek (liba, kecske, sertés, marha), legeltettek, gondoztak, esetleg cselédek, háziszolgák voltak.
 - Idegen nyelvet az iskolában nem tanultak – nem is tanulhattak, mert nem ezért szegődötték őket –, hanem a nyelv egyes szavait ellesték a társaiktól; így dialektust tanultak csak meg, természetesen nem folyékony és irodalmi nyelvet, hanem több mezőgazdasági szakkifejezést.
 - Általában a szegényebb, társadalmi és vagyoni szempontból alacsonyabb rétegek családjából kerültek ki ezek a gyerekek;
 - kisebb távolságra vitték őket, a munkaadó-felvevő család a szülői házhoz közelebb volt, mint a cseregyerekek esetében.
 - Csak 1-2 fajta munkára használták az *örzö-, pásztor-, szolgagyerekeket*, ez volt naponta a fő feladatuk.
 - A gyermekfogadásban a családi-gazdasági előrelátó, megfontoltan számító személyes kapcsolatnak szerepe nincs, esetleg minimális. Ehelyett más, pl. a *gyerekvásár*-nak a szerepe volt jelentős, mint a gyermekmunkaerő közvetítése. A munkaerő így lett áru. Az ára a munka nehézségétől és a gyerek fejlettségétől függött.
 - A munka ideje egy évnél mindig rövidebb volt, általában iskolaszüneti nyári időszakban, legfeljebb az iskolaév zárása előttől az iskolakezdés utáni pár hétig tartott.

A német nyelvtudás gazdaságilag érintette a Kárpát-medence nyugati területein élő parasztokat, kisnemeseket egyaránt. Természetesen nem egyformán nyílt lehetőségük a hatékony nyelvtanulási lehetőséget igénybe venni. Monoszlón pl. egy anekdota maradt fenn ezzel kapcsolatban, az 1878-ban született Gaál Gyuláról. Stájer kocsmárosoknak megtetszett a bora, és mindenáron meg akarták venni. Egymásközt csak németül beszéltek, nem tudván, hogy Gaál Gyula is tud németül. A külső jegyek is arra utaltak, mert az

őreg boreladó használt, foltozott ruhában volt. Gaál Gyula azonban nem volt hajlandó alkudni a bor árából, tudva, hogy nagyon megtetszett a vásárlónak. A borvétel után kisült, hogy németül tud, amire a meglepett kocsmárosok magyarul csak annyit mondtak: „*Ez az ember, van esze és mi bolondok.*”

A cseregyerekekről a század elején sem *Gönczi Ferenc*, sem *Jankó János* nem tesz említést. *Kósa László* is konkrét adatok nélkül említette, hogy Nyugat-Magyarországon is szokás volt cseregyerekként más községbe menni.¹⁴

A Balaton-felvidéki Kővágóörsről, az egykori mezővárosból mentek legtöbben cseregyerekként Nyugat-Magyarországra. Székely Bálint Alhóban (Markt Allhau, Burgenland) a Lappincs folyócska, a stájer határ mellett tanult hentesmesterséget. Feleségét is innen hozta, aki később jött Kővágóörsre Székely Bálint után.

Alhóban tanult Balogh Lajos is, de nem bírta a németes ízű kosztot, ezért hamarabb hazajött, mint Székely Bálint. Ugyancsak az 1900-as évek elején Alhóban cseregyerekeskedett Rózsa István, Baki Gyula, Orbányi Vilmos és Manó is, kővágóörsi módos gazdák gyermekei. 12–14 évesen voltak távol családjuktól. Koppel Lajos a 20. század elején jött Borostyánkőről (Bernstein, ma Burgenland), Orovicz Bálint csizmadiamester Kálmán nevű fia helyett. Ő ugyancsak ipart tanulni ment a borostyánkői Koppel cipészhez, mint „cseretestvér”. A kővágóörsi evangélikus lelkésznel, Novák Eleknél is egy borostyánkői asztaloslegény, Schönfeldige János tartózkodott. Istállóban, gazdaságban dolgozott Borostyánkőn Bocskai Károly és Lajos bátyja, akik ugyancsak német szót tanulni voltak.

Salamon Gyula 1913-ban, 13 éves korában ment ki Borostyánkőre. Helyette Krug Adolf – becenevén Dorfi – jött Kővágóörsre. Adolf bátyja, Josef – becenevén Szepi – már az előző évben Révfülöpön dolgozott, Koller vendéglősnél. Kollernek nagy szállodája volt Révfülöpön, így borvásárlással és *cenzárkodással* (közvetítéssel) is foglalkozott. Mint borcenzár került kapcsolatba Salamon Jánossal, Gyula apjával. Koller közvetített a cseregyereknek fiát kiküldeni szándékozó Salamon János és a magyarul jól tudó Krug János borostyánkői bognármester (Adolf és Josef apja) között. 1913 kora nyarán, iskolai vizsga után, mikor Krug János meglátogatta Révfülöpön nagyobbik fiát, magával hozta Adolfot, és Kővágóörsön hagyta Salamonéknál, ugyanakkor Salamon Gyulát magával vitte Borostyánkőre. Gyula édesanyja összepakolt, minden alsó-felső ruhát, egy pár csizmát, és a Kővágóörs–Révfülöpi vasútállomásról indultak. Többszöri átszállás után (Tapolcán, Ukkon, Celldömölkön, Szombathelyen) érkeztek meg Tarcsafürdőre (Bad Tatzmannsdorf, ma Burgenland). Innen sátoros, csengős postakocsi vitte őket Borostyánkőre.

Krugéknál családtagként lakott, egy ágyban aludt az otthon maradt Krug gyerekekkel. A Fater és a Muter soha nem verte el. Saját szüleivel rendszeresen levelezett, de sem ő, sem szülei nem látogattak el egymáshoz. A gazdasági – így a földeken, istállóban, állatorvésben, aratásban –, ház körüli munkákban segített. Krugéknak 4 tehene volt, ha befogtak, segített a szállításban is. Legtöbbször ipari fát fuvaroztak haza Salamonfalváról (Sallmansdorf, ma Burgenland). Ez kb. egy napi járás volt Borostyánkőrtől. Bár Salamon Gyula befejezte ekkorra az iskolát, Borostyánkőn még egyszer beíraták a 6. osztályba, amit Kővágóörsön már elvégzett. Az iskolában neki németül, a helybeli gyerekeknek magyarul kellett tanulnia. Ő korábban még nem tanult németül, míg a helyette jövő cseregyerek már tudott valamit magyarul. A magyar – államnyelv lévén – az iskolában hivatalosan tanított tantárgy volt a 19. század végén, a 20. század elején a nemzetiséglakta területen is. Borostyánkőn felsőőri magyar fiúkkal is találkozott, akik ugyancsak németet tanultak.

14 *Kósa i. m.* 146.

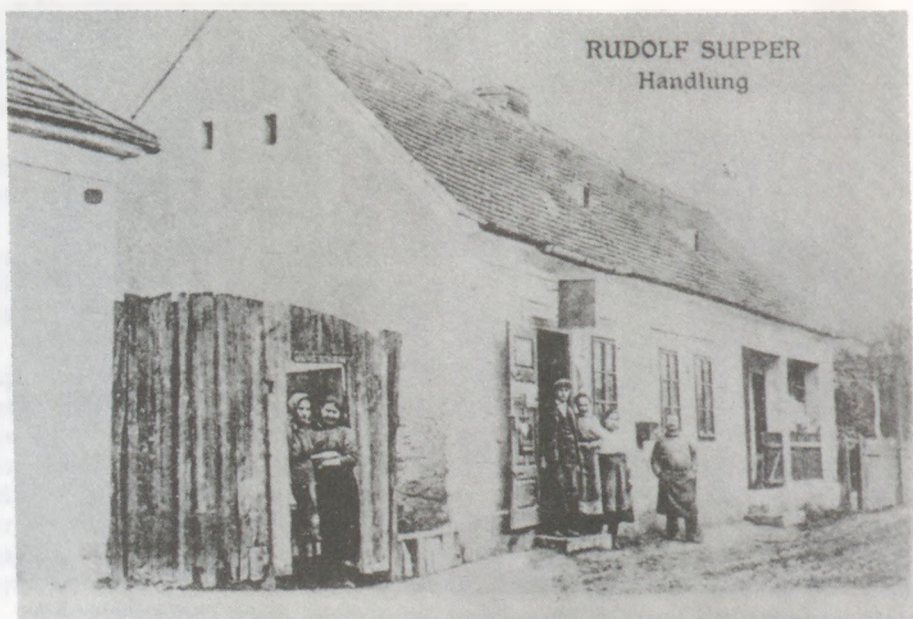
1. kép: A felsőlövői evangélikus gimnázium, az egykori cseregyerekek továbbtanulási helye

Salamon Gyula 1914-ban tért vissza Kővágóörsre, mikor is a háborúba bevonuló bátyja helyét kellett betölteni a családi munkamegosztásban. Vele egyidőben az egyik kővágóörsi nagygazda fia, Kiss Sándor a felsőlövői gimnáziumban (Oberschützen, ma Burgenland) tanult, aki helyett Kurz Linni, egy felsőlövői nagygazda fia jött cseregyerekként Kővágóörsre. Helyismerete és ismeretségi köre miatt 1917-ben Salamon Gyulát megbízták, hogy több családnak hozzon német őrsgyerekeket. Kiss Sándorral együtt 3 német gyereket hozott, egyet maguknak, egyet Kiss Sándorékhöz, egyet pedig Mezriczki Gáborékhoz, Gyimótfalváról (Jormannsdorf), Alsólövőről (Unterschützen) és Máriafalváról (Mariasdorf, ma Burgenland).

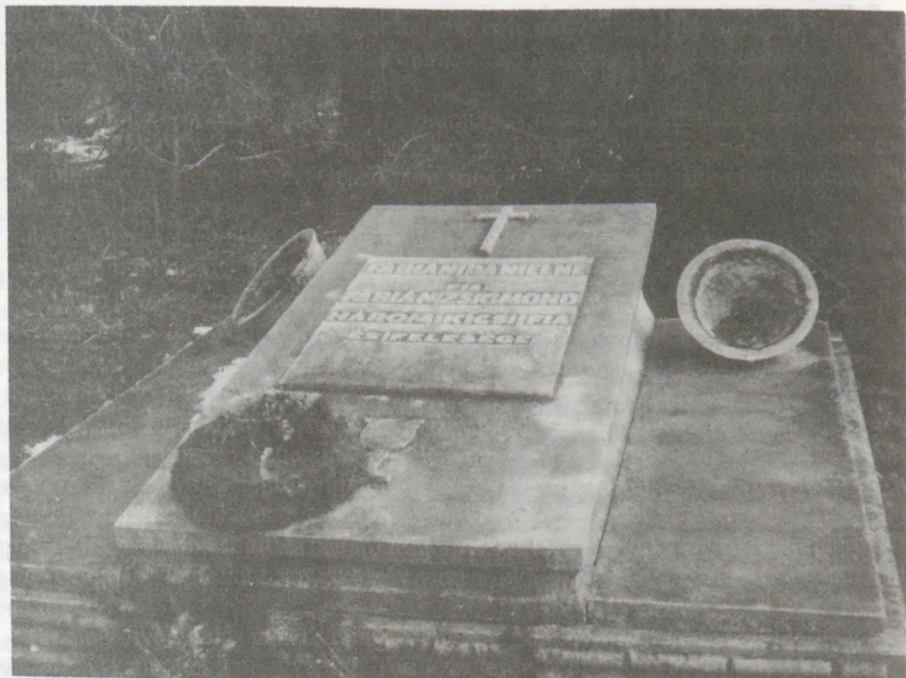
Kővágóörsről a 20. század elején Fritz Lajos volt Borostyánkőn cseregyerekként, de helyette nem jött senki.

Köveskálról 1900 körül Kövesdi Károly Stájerországban töltötte cseregyerekidejét. Helyette egy stájerországi gyerek jött. Kövesdi később családjával is tartotta a kapcsolatot, sőt feleségével együtt nyaralni is kimentek Stájerországba. 1914-ben Gyimótfalvára Györffy Károly ment ki, és helyette egy Johann nevezetű gyerek jött. Mindketten iskolába jártak, kb. egy évig voltak távol szüleiktől. Györffy Károlyhoz annyira jók voltak, hogy még öregkorában is emlegette ezt. A két család között a kapcsolat már régi volt, mert édesanyja öccse, Nagy Kálmán is már annál a családnál cseregyerekeskedett a 19. század végén. További cseregyerekek voltak: Kovács Margit, Kovács Mária és Burján Sándor. Ők 1917-ben Pinkafőn (Pinkafeld, ma Burgenland) lettek cseregyerekek, helyettük egy Frici nevezetű gyerek jött, aki nem tudott magyarul. Burján Sándor Kerkápoly Dezsővel Felsőlövnön (Oberschützen) járt polgárba.

Köveskálon két módos nagygazdacsalád – a Burján és a Kaszás testvérek és családja – élt, akik „a szegény embert tartották”, birtokaikra dolgozni hívták. A szegény napszamosok így két csoportot képeztek: vagy Burján munkása, vagy Kaszás munkása lehetett. A rang- és vagyonkorságot, a versengést a község lakossága kicsúfolta. Eszerint az egyik nemzetes asszony elküldte a szolgálóját a másikhoz egy karéj kenyérért. Erre az

2. kép: Egy Balaton-felvidéki gyerek Rattersdorfból kapott képeslapja

3. kép: Fábíán Zsigmond, egykori köveskáli cseregyermek és pinkafői német felesége, Fliegenschnee Anna közös sírja

visszaüzent, mondd meg a nemzeti asszonynak, hogy a nemzeti asszonynak nincs kenyere. Cseregyereknek is csak a módosabb gazdák, iparosok fiai mehettek, mert a cserébe jövő gyereket is el kellett tartani, olyan színvonalon, ahogy a saját fiaikat is ellátták. Ezt pedig csak ők engedhették meg. A szegény napszámosoknak, parasztoknak emellett szükségük volt gyermekeik munkájára, segítésére. Ezekből az okokból ez a réteg nem tudta a Kál-völgyéből cseregyereknek küldeni fiait, lányait. Osztályhelyzete tehát megszabta lehetőségeit, ami a további tanulásban, szakképzettség megszerzésében is korlátozta a szegényebb népréteget.

A Burján gyerekek elég durvák voltak, így a cseregyerek nem is maradt sokáig, egy hónap után elment. Az öreg Burján jó viszonyban volt őri Pál Sándorral, felsőőri borke-reskedővel. Szőlejükbe egy mély kutat fúrtak: „Satikút”, ahonnan vizet a kútjog megszerzése után más szőlősgazdák is vihettek. Burjánnak és családjának tetszhetett a gazdag, határozott, vállalkozó szellemű Pál, s amikor saját és családja lehetőségeit mérlegelte, a német nyelvtanulás és nyelvismeret feltétlenül megfordulhatott a fejében. Nagy borter-melő volt, akitől ugyancsak sok német kocsmáros vásárolt bort. Ugyanakkor összejártak a Fábán családdal, ahol a fiú, Zsigmond, szintén Pinkafőn volt cseregyerek 1919–20-ban, 16–17 évesen. Helyette Fritz Hugó jött Köveskálra. Mivel Fábánék is nagygazdák voltak, a pinkafői cseregyerek a cselédekkel foglalkozott. Fábán Zsigmond feleségét is Pinkafőről hozta, Fliegenschnee Annát.

Szentbékálláról 1905–1908 között 15–16 évesen Neuperger Lajost és Kis János fiát vitték cseregyerekként Stájerországba vendéglőbe, ahonnan fiukat hoztak helyettük. A magyar fiúk ott dolgoztak a vendéglőben. A stájer vendéglős egy évre vitte el a fiukat, a következő évi borszállításkor hozta vissza őket. Kis Jánoséknál, állatorzással megbízott stájer fiúcska egyszer kártyázás közben ürdelve kiáltott fel jó lapjárása látán: „Enyém a kartcsa, Kis Jancsi a marha!” Vagyis, hogy ővé a kártya és az őrzött marha Kis János gazdájé. Szentbékállán 1918-ban német gyerek volt Janka Gyuláéknál is, akit állatorzás közben Lengyel Lajos taníttatott magyarul. Ezt a fiút is kocsmáros hozta magával a községbe. 1922 körül Vitnyédre (Sopron m.) Horváth nevezetű kocsmáros a lányát hozta Szentbékállára. A mai buszmegálló melletti, szélső házban, Oltárcai Józseféknél egy évig tanulta a magyart és dolgozott, a ház körüli női munkákban segítve. Az iskolát már Vitnyéden fejezte be. Oltárcai egyik fiának, Lajosnak a bérmaapja a vitnyédi kocsmáros volt.

Mindszentkálláról az egyik leggazdagabb, legtöbb bort termelő gazda fia, Gelencsér Erazmus járt Nyugat-Magyarországon német szót tanulni. Helyette ugyancsak jött magyart tanulni egy fiú. Erazmusnak „kemény feje volt”, nem tanult meg németül. Pék Margit is cseregyerekként ment Nyugat-Magyarországra.

A Balaton-felvidék legkiválóbb asztalosaként számon tartott, és a legnagyobb, legkorszerűbben felszerelt asztalosműhelyt üzemeltető Bárány Gyula 1860 táján született kisnemesi eredetű család fiaként. Édesapja, aki Dörgicsén volt tanító, fiát német nyelvtanulás céljából Pinkafőre küldte gimnáziumba, Bárány Gyula azonban a szülői parancssal dacolva Bécsbe szökött, és beállt egy gyárba asztalosinasnak – amit szigorú szülei később sem bocsátottak meg neki. Itt ismerkedett meg az akkor már neves asztalossal, Váli Jánossal, akinek árva unokahúgát később feleségül vette. *H. Csukás Györgyi* kutatásai alapján ismertetem tevékenységét.¹⁵

Bárány Gyula olyan korán kitűnt ügyességével, hogy a Ferenc József ezüstlakodalmára szánt, gyöngyház berakású, fekete hálósobabútor elkészítésével őt bízták meg. A fiatal asztaloslegény olyan kitűnő munkát végzett, hogy a császár maga elé h'vatta,

15 *H. Csukás Györgyi* 1988. 107–108.

kezet fogott vele, és egy Erzsébet királynő arcképével díszített ezüst szelencével ajándékozta meg, amit a család azóta is ereklyeként őriz.

Bárány Gyula a század végén hazatért Magyarországra, Kővágóörsön telepedett le, és a Révfülöpi utcában nyitott asztalosműhelyt. Műhelyét bécsi éveinek hatására igyekezett korszerűsíteni, már az 1910-es években gyalugéppel szerelte fel. Eszközeit, de a mintakönyveket, divatlapokat is Bécsből rendelte. Igen nagy gondot fordított a megfelelő faanyag beszerzésére, gyakran Csehországba, Szerbiába is személyesen elutazott megfelelő faanyag kiválasztására. A kulcspajzsokat, záratokat Bécsből hozatta. Volt időszak, hogy műhelyében 10-16 segéd dolgozott egyidejűleg, akik jellemző módon nem környékeliek voltak, és nem is itt önállósultak. A megrendelők sem a helybeli lakosok közül kerültek ki. Bárány Gyula elsősorban a nagypolgárság számára készített a kor divatjának megfelelő, drága, reprezentatív bútorokat. Első megrendelői az akkor üdülőhelyé kiépülő Révfülöp villatulajdonosai közül kerültek ki, akik elvitték hírét a kiváló asztalosnak. Külföldi gyárosok is akadtak megrendelői között. Pál és Gyula fiai is asztalosok lettek. Bárány Pál pesti gyárnál tanulta ki a szakmát és ott is önállósult. Másik fia, Gyula, édesapjánál sajátította el a műbútorasztalossgot és ő lépett a műhelyben is apja örökébe. Hasonló vevőkörnek, hasonló drága, műves bútordarabokat készített, mint édesapja.

A felső-örségi borvásárlók, fuvarosok mellett a stájerországi kereskedők aktív érdeklődésének bizonyítéka, hogy pl. több Káli-medencei család tartott fenn kapcsolatot a stájerországiakkal és több magyar cseregerek ennek révén került ki Stájerországba. Pl. a monoszlói cseregerekrendszer megvilágításához meg kell ismernünk egy stájer borkereskedőt, Johann Hobersachot. Hobersach grazi borkereskedő volt, aki erről a vidékről szállította a kiváló minőségű bort az első világháború előtt. 1914-ben saját faanyagából (deszkafűrészgépe és erdeje volt) épített Révfülöp szőlőhegyén egy faépületet, ami vastag gerendaalapokon állt. Szőlője is volt itt, a Császa-szőlőhegyen, ahová az ún. Jancsi-kutat építette. Ez szivattyús kút volt, ami akkor még ezen a vidéken újdonságnak számított. Magyarul is tudott, összejárt több Káli-medencei nagygazdával. Kerkápoly István részére – akivel jó barátságban volt, egy társaságba jártak –, egy vörösfenyőből készült szivattyús kutat hozott Hobersach. Kerkápoly István gazdag, nemesi származású gazda mulatós ember hírében állt. 10 kat. h. szőlője nagy értéket jelentett abban az időben. Egyik fia, Géza, Tarcsafürdőn volt cseregerek, aki helyett Monoszlóra Kirschbaum Lujza jött. A címet ismeretség révén Nagy Csekő Kálmán két fiától kapta, Ferenctől és Zoltántól, akik Hobersachéknál Stájerországban, Grazban voltak cseregerek. Csekő Kálmán második unokatestvére volt Kerkápoly Gézának és Károly Zoltánéknak, akik mostohaunokái lettek őr Pál Sándornak. Kerkápoly Géza felesége német lány volt, aki Monoszlón németet is tanított. Kerkápolyékhoz Kirschbaum Lujza után az öccse, Ferenc is Monoszlóra jött. A két család, vagyis monoszlói Kerkápoly és tarcsafürdői Kirschbaum család között jó, szoros baráti kapcsolat alakult ki. A gyerekek itteni élményeik, benyomásaik alapján és baráti társaságuk révén 1921-ben, Burgenland megalakulásakor, Nyugat-Magyarország elcsatolásakor magyarnak vallották magukat, állampolgárságukat megtartva. Ez azért volt nagy szó, mert az akkori nacionalista, nagynémet propaganda hatására sok német nemzetiségű magyarországi lakos örömmel vált meg Magyarországtól. Kirschbaumék döntésének indítéka érthető, ugyanis Ferenc régi jó barátja Rác György köveskáli katolikus tanító volt. Kirschbaum Ferenc tanítói állást is kapott, húga, Ilus pedig egy magyar jegyzőhöz ment feleségül.

A 20. század elején ugyancsak Hobersachéknál volt Grazban cseregerek Szabó Bálint. Katonaidejét letöltve – 1920 előtt – visszament Nyugat-Magyarországra és örsögyerekek két fiút hozott magával Öribükkösdről (Buchsachen, ma Burgenland). Az egyik fiút, Krauz Ludwigot, Kerkápoly Jánoséknál hagyta, a másikat magukhoz vitte. Ludwig 3 évig maradt Monoszlón, magyarul jól megtanult, iskolába járt, különösen

megszerette a betyárballadákat. Ludwig bátyja Márkus Gáboréknál volt cseregyerek, bár Márkuséktól nem ment Őribükkösdre hasonló céllal senki. Kerkápolyék és Krauzék között tartós baráti szálak szövődtek. Mikor Ludwig nővére férjhez ment egy felsőőri fényképészhez, Brassai Gusztávhoz, az esküvőre a kisebbik Kerkápoly fiút, Pált is meghívták. Monoszlóról Schiffer Géza szintén Grazban töltötte cseregyerek idejét a 19. század végén. Kékkútról Győri Sándor fiát is borszállító stájer kocsmáros cserélte el fiával egy év időtartamra, nyelvet tanulni. A legénykének nehezen ment a magyar, sokszor akadozott. A gyerek pajtásai biztatták: „ne dadogj, hanem úgy mondd, ahogy mi mondjuk.”

Végeredményben a cseregyerekrendszer a Káli-medencében a borkereskedelmi kapcsolatokra – mint a legfontosabb jövedelemszerző tevékenységre – vezethető vissza.¹⁶ Az előforduló kelet-stájerországi, felsőőrvidéki rokoni, családi kapcsolatok is a cseregyermekrendszer intézményével magyarázhatók.

E kapcsolatok szorosabbra fonódását a vallási kapcsolatok és az iskoláztatás is jelzi. *Imre Samutól* tudjuk, hogy a református Felsőőr Pápával tartotta a kapcsolatot. Kutatásaim során egy másik vallási kapcsolatra is fény derült: az evangélikus őriszigetiek Felsőlövővel éltek szoros vallási és oktatási kapcsolatban, ahol evangélikus gimnázium is működött. De a felsőlövői evangélikus gimnáziumba jártak a kővágóőrsi evangélikusok gyerkei is. Így pl. Győrffy Dezső köveskáli evangélikus diák a felsőlövői gimnázium negyedik osztályát végezte el 1887-ben. Később, pl. Kiss Sándor, egy kővágóőrsi nagygazda fia 1913–1914-ben látogatta ugyanezt a gimnáziumot. A családi kapcsolatokra jó példa, hogy az őriszigeti Pulai család rokonságot tartott fenn a kővágóőrsi Ruzsa családdal.

A nyugat-magyarországi magyar nyelvsziget községeiből és a német, horvát falvakból arányában és számszerűségében is kevesebb volt a cseregyerekek száma és nagyobb arányban találhatunk itt őrző-, szolga- és pásztorgyerekeket. Alsőlövőről Körmendre, Pápára, Sároslakra mentek német cseregyerekek, akik a magyar nyelv elsajátítása után Felsőlövőre (Oberschützen) iratkoztak be gimnáziumba. Őribükkösön (Buchschachen) járt cseregyerekként a felsőőri Zámbo Sámuel 1914-ben, Binder Sámuel magyarul tudó gazdálkodónál, rövid ideig, 6 hónapig maradt a háború miatt. Binder és fia is gyerekkorában Veszprémben voltak cseregyerekek. Ugyanekkor volt Felsőőrről (Oberwart) itt Böcskőr Mihály is, aki Hagenaurnak vendéglősnél lakott, helyette Felsőőrré nem jött cseregyerek. Alhóból (Markt Allhau) Musser József a veszprémi református lelkésznél volt magyar nyelvet tanulni.

A felsőőri magyar református gyerekek elsősorban és általában Borostyánkőre (Bernstein) mentek cseregyereknek. Itt találkoztak a Kál-völgyi magyar gyerekekkel is. Oswald János Felsőőrből Borhegyre (Weinberg) ment cseregyereknek. Őriszigetre (Siget in der Wart) Prácsér Irma jött Vágodról magyart tanulni. Az evangélikus lelkész, Szeberényi Lajos kisfiával együtt járt iskolába 1930 körül. Alhóból is volt egy leány cseregyerekként Szigeten, aki helyett kiment cserébe egy őriszigeti gyerek. A felsőőri Fülöp Lajost Alsőlövőre küldték, ahol 14 hónapig Grabenhofer Michael ácsnál volt, s a gazdaságban dolgozott. Már Fülöp anyja is ott dolgozott, mint dajka. Fülöppel egy időben voltak Alsőlövőn más felsőőri gyerekek, így Seper József Porcsi gazdánál, testvére, Seper Lajos Nika molnárnál, Koliprenner Hans pedig Uhlreich, méhészzel foglalkozó középgazdánál.

A nyugat-magyarországi magyar nemzetiségű községekből és Felsőőr mezővároskából a közeli osztrák–német községekbe mentek „őrzőgyerekeknek”. A kisebb gazdák gyerkei keltek csak útra, a nagygazdáké pedig otthon maradtak. Máriaalfván (Marias-

¹⁶ Csoma Zsigmond 1982. 319–323.

dorf), Villámoson (Willersdorf), Óribükkösön (Buchsachen), Borostyánkőn (Bernstein), Alsólövön (Unterschützen), Hochneikirchenben, Lapincsújteleken (Neustift a. d. Lafnitz), Pinkadombháton (Hochart), Szépúron (Schönherrn), Újtelepen (Neustift bei Güssing), Edeházán (Stuben), Strémen (Strem) vigyázták a legelésző állatokat.

Az alsóőriek Kelet-Stájerországba is eljutottak, mert ők már ismertek voltak a növendék ökrök felhajtása, kereskedelme révén. Így az alsóőri gyerekek St. Johannba, Hartbergbe, Pingauba, Hammerdorfba, Friedbergbe is elmentek. A *szolga-, őrző-, házi gyerek* szülei mondogatták is tréfásan annak a gazdának, aki elvitte a gyermekmunkacrőt: „nehogy le hagyja rongyosodni”. A stájerekhez elszegődött gyermeket általában Szent Györgytől Szent Márton-napjáig tartották maguknál, vagyis az iskolaév zárása előtt vitték el és az új iskolai év kezdése után hozták vissza. Ez az időszak az állatorzás, az állatlegeltetés, kihajtás idejére esett. 1914 előtt – úgy emlékeznek vissza – Alsóőrből kilenc *pásztorgyereket* vittek el húsvéthététől mindszentekig. Őrzigetből Kristán József, Kristán Mihály, Kristán Samu, majd 1907-ben Paty Mihály, Pulai József, Pulai Ferenc, Kristán Lajos szolgált *pásztorgyerekként* Újrétfaluban (Wiesfleck), Gáborfalván (Goberling), Háromsátorban (Dreihüften), Vörösváron (Rotenturm) és a szomszédos német–osztrák községekben. Szolgagyerekek voltak még Imrek Gizella, Imrek Júlia, Pati Ida, Imrek Eleonóra. A marhalegeltetésért élelmet, ruhát, 1-2 inget, gatyát, csizmát és vasárnaponként zsebpénzt kaptak.

A magyar *szolga-, pásztorgyerekek* véleménye szerint a stájerországi és az alsó-ausztriai iskolák szigorúbbak voltak. Ezért ezekről a területekről Nyugat-Magyarországra jöttek gyermek munkaerőért az odavalósi gazdák. Könnyebben kaptak a stájer, osztrák gazdák munkaerőként gyereket itt, mint odahaza, ahol osztrák, stájer gyermek nem legeltetett iskolazárás előtt és az iskolaév kezdése után.

Nyugat-Magyarország legjelentősebb gyermekmunkaerő közvetítő helye és alkalma a személyes, családoknál történő megkeresések mellett, a városszalónaki húsvéthétői vásár volt, amit a gyerekközvetítésért *gyermekvásárnak* is neveztek. Itt lehetett felfogadni a gyerekeket. A vásárt szüleikkel együtt keresték fel a gyerekek, akik „eladták” őket fél évre. Az alku után a szülők – főleg az anyák – elmentek megnézni a gyereket felfogadó családot, hogy megbizonyosodjanak jó helyre, megbízható idegenekre bízzák-e csemetéjüket. A gyerekválogatásban nemcsak a kora szerinti fejlettsége, fizikuma, ereje, hanem a közös vallás is szerepet játszott; pl. az evangélikus őrszigetiek gyerekeit az evangélikus német községek gazdái előszeretettel keresték meg és fogadták fel a gyerekvásáron. A fiúk mellett lányok is elkeltek marha-, disznó- vagy libapásztornak Városszalónakon (Stadtschlaining). A megegyezés, a gyermekmunkabér kialakítása után a szülők elkísérték gyerekeiket a szolgáltató helyre, ahol általában nehéz, könnyes búcsút vettek egymástól. Az „eladott” gyermek önálló élete ezzel megkezdődött. A szokatlan környezet, az eltérő társadalmi, családi szokások, az új életkörülmények és nehézségek sokszor keservesen, nehezen megszokhatóak voltak a magukra maradt *szolga-, őrző-, pásztorgyerekek* életében.

Néha-néha előfordult, hogy a szégyent is vállalva, a kisgyermeket hazaszállították szülei, ha nem tudott, vagy nem akart beleszokni az új, hat-hét hónapra vállalt és választott munka- és életkörülményeibe.

Gazdasági kapcsolatok és főbb gazdálkodási eltérések a szolga- és cseregyerekek szemével

A gazdasági kapcsolatok leginkább a távolsági kereskedésben mutatkoztak meg. Az eltérő természeti adottságú területek lakói, termékcseré és árukereskedelem révén egyenlítették ki eltérő igényeiket, szükségleteiket. Ez a nagyarányú kisnemesi, jobbágy-

paraszti határátlépő kereskedelem a török előrenyomulása miatt alakult ki, amikor a korábbi jelentős államközi kereskedelem lecsökkent.¹⁷

A 17. század, majd főleg a 18–19. század határátlépő árukereskedelem a szolga- és cseregyermekek küldését segítette, a családi kapcsolatokon keresztül serkentette a gazdasági kapcsolatokat erősítette meg a családok többségénél. A vásárló és eladó családok közvetlenül érdekelték voltak a szolga- és cseregyermekek küldésében, ami nemcsak a gyerekeknek jelentett újdonságot, munka- és – a módosabb kisnemesi-paraszti gazdák fiainak – tanulási lehetőséget, hanem a családok közti barátságot és gazdasági kölcsönkapcsolatot is ez biztosította. A cseregyerekek életük során később már biztonságosan tájékozódtak Dunántúlon, a szolgagyerekek pedig Nyugat-Magyarországon. Ez elsősorban gazdasági tájékozottságot jelentett. Nem véletlen, hogy állatokkal (ló, marha, sertés), borral, gabonával, sóval, fával, gyümölccsel és fazekastermékekkel egyes nyugat-magyarországi magyar, német, horvát nemzetiségű községek lakói a Balaton-felvidékről, Somogyból, Zalából és Baranyából Stájerországba, valamint Alsó-Ausztriába jártak gazdasági érdekeik szerint: kereskedtek és fuvaroztak.

A dunántúli cseregyermekek nagy különbséget láttak a 19. század végén, a 20. század elején a nagytájak gazdálkodási formájában. Nyugat-Magyarország előalpesi természeti-ökológiai adottságai miatt intenzív istállózó állattenyésztést, nagymértékű legeltetést, tejgazdálkodást, takarmánynövény-termesztést, erdőgazdálkodást, mezőgazdasági gépgyártást, a mezőgazdaság fokozottabb gépesítetttségét, ipari növénytermelést, erőteljes gyümölcskultúrát láttak és vehettek szemügyre, a szemüknek szokatlan telekszerkezettel és a kerített házakkal. A nyugat-magyarországiak pedig Dunántúlon, a Balaton-felvidéken, a Káli-medence községeiben, a Balatontól délre Somogyban viszont ettől eltérő élelmiszertermelést, intenzív szőlőtermelést és borkultúrát láttak, valamint tojás- és baromfitenyésztést, gabonatermesztést. A nyugat-magyarországi német cseregyermekek Dunántúlon a magyar községekben tanultak meg magyarul, amire a továbbtanulásukhoz a 19. század második felétől – a gazdasági, családi kapcsolatok mellett – egyre inkább feltétlenül szükségük is volt. A Káli-medencei és más dunántúli nagygazdák gyermekei elsősorban gazdasági kapcsolataik, a termény-termékkereskedelem, fuvarozás révén jutottak el Nyugat-Magyarországra mint nyelvet (németül) tanuló cseregyermekek. Így találkozhat a nyugat-magyarországi horvát és magyar nemzetiségű, szegényebb gazdák gyermekeivel, akik állattörzű vagy ház körüli cselédfeladatokat láttak el, esetleg Kelet-Stájerországban vagy Alsó-Ausztria déli területein szolgálva.

A Káli-medence magyar lakóit Nyugat-Magyarország, Felső-Őrség magyar lakóival a hasonló jogállás is összekötötte. Kevesebb feudális teher nyomta ugyanis az egykori szabad kisnemesek vállát. Ez pedig mozgás- és kereskedelemkönnyebbséget, valamint a parasztpolgári fejlődés kedvező lehetőségeit jelentette a korábbi évszázadokban.

Nem véletlen tehát, hogy a gazdálkodási forma, a gazdasági tevékenységek, valamint a szolga- és cseregyerek-intézmény között szoros kapcsolat állt fenn a Kárpát-medence nyugati térségében az első világháború végéig. Ebben a gyerek állt a központban: más-más célból és más-más vagyoni-társadalmi háttérrel. Ez a fajta népességmozgás határon belül, majd pedig határon kívül is élénk volt és sajátosan új látásmódot, új horizontot biztosított a gyerekeserében részt vevő fiatalnak, fiataloknak.

17 Csoma Zsigmond 1983. 183–207.; Csoma Zsigmond 1987. 287–291.; Csoma Zsigmond 1988. 133–163.; Csoma Zsigmond 1989. 227–236.

IRODALOM

Andrásfalvy Bertalan

1972. Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében.
Dunántúli Tudományos Gyűjtemény. Pécs

Ács Zoltán

1984. Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest

Barsi József

1864. Elemi tanügy a Pécsi (Győri, Szombathelyi) Római Katolikus Egyházmegye területén 1861/62-ben. Statisztikai Közlemények

Csatáry

1867. Hegyháti levelek. Pécsi lapok

Csoma Zsigmond

1982. Adatok a Kál-völgyi cseregyerek-rendszerhez. (Cseregyerek és a borkereskedelem kapcsolata a 19. század végén–20. század elején.) Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (továbbiakban VMMK.) 16.
1983. A nyugat-magyarországi terményfuvarosok. (Adatok a dél-burgenlandi paraszti borkereskedelemhez és bormértékekhez.) Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981–83. 183–207. Budapest
1987. Die Vermittlung der Wirtschaftsgüter als bäuerliche Tätigkeit zwischen Ost und West in einem von vielen Nationalitäten bewohnten Gebiet am Beispiel des ehemaligen Westungarns (Südburgenland). Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung, 287–291. Marburg
1988. Gazdasági, kulturális és családi kapcsolatrendszer a Káli-medence és Stájerország, valamint a nyugat-magyarországi Felső Őrség (Dél-Burgenland) közötti (18–20. század). *S. Laczkovits Emőke* (szerk.): Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig. (Továbbiakban: Kapcsolatok rendszere...), 133–163. Veszprém
1989. Beschaffung von weichem Bauholz (Nadelholz) in Mittel-Transdanubien. (Angaben zur Tätigkeit der Holzfuhr und Zimmerleute aus der Oberen Wart.) *Gunda Béla–Paládi-Kovács Attila–Lukács László* (red.): Ideen, Objekte und Lebensformen, 227–236. Székesfehérvár

II. Csukás Györgyi

1988. Bútorok és bútorkészítők a Káli-medencében. Kapcsolatok rendszere... Veszprém

Farkas Sándor

1887. Csepreg mezőváros története. Budapest

Fielhauer, Helmut-Paul

1978. (1981.) „Kinder-Wechsel” und „Böhmischlernen”. Sitte, Wirtschaft und Kulturvermittlung im früheren niederösterreichisch-tschechoslowakischen Grenzgebiet. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. Bd. XXXII. 115–148. Wien

Kósa László

1981. Gyermekcsere és nyelvtanulás. *Eperjessy Ernő–Krupa András* (szerk.): A II. Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai, 142–148. Békéscsaba

Kurelac, Fran

1871. Jacke, ili narodne pesme prostog is neprostog puka po zupak Sopronskoj Mosonskoj i Zeleznoj na Urik. Zagreb

Mohl Adolf

1930. Lövé története. Győr

Paládi-Kovács Attila

1988. Cseregyermek (Népi kapcsolatok és nyelvtanulás a régi Gömörben). Életmód, foglalkozás, nemzetiség, 145–155. Debrecen

Prickler, H.

1978. Die Rüdersdorfer Dreissigstregister von 1538 bis 1555. Eine Quelle zur Geschichte des ungarisch-steirischen Grenzhandels im 16. Jahrhundert. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, 41–135. Graz

A CSEBERBENÉZÉS

(Egy mezőszégi hiedelemelem eredete és szemantikája)

A jóslás

A bizonytalanságtól, a cselekvések téves motivációjától, kétes kimenetelétől való félelem minden kultúrateremtés egyik alapvető ösztönzője. A politika, a vallás, az oktatás, az egészségügy, a kutatás, a tervezés stb. egymást kiegészítő intézményeit azonos törekvés hozta létre és működteti. A felhalmozott szellemi tőke alapján értelmezési és cselekvési stratégiákat fogalmaznak, gyakorolnak. Működésüket az a társadalmi meggyőződés legitimizálja vagy ingatja meg, hogy prognózisuk, értelmezési hálójuk, s az ez alapján előírt és elvégzett cselekvés az adott szinten és körülmények között a legoptimálisabb.

A jóslás megkülönböztetett helyet foglal el az emberi cselekvések között. Gyakorlása olyankor válik indokolttá, amikor egy egyén/közösség számára a bejáratott cselekvési/értelmezési sémák gátlás alá kerülnek. A gátlást kiválthatja a cselekvési alternatívák hiánya, sokasága, vagy kimenetelük beláthatatlansága. A helyzet feloldása a cselekvés/mentális cselekvés más paradigmaticai rendszerbe való áttevődését feltételezi. Épp ezért a jóslás maga metacselekvés, kiemelt cselekvési alternatíva. A primér cselekvés folytatását egy elidegenített döntési szféra normái alapján adja meg, írja elő.

A döntési szféra intézményszerűen épül ki a társadalmi gyakorlat bizonyos területén, a népi környezetben is. Státust biztosító szerepek rendszeren fekszik s rendelkezik azzal a szellemi tőkével (szimbólumok, ismeretek, technikák, stratégiák) és presztízzsel, amely a szerep megvalósítását lehetővé teszi.

A jóslások osztályozására különböző szempontok kínálkoznak. Végrehajtójának személye alapján különválasztható a specialista által végzett és az általánosan ismert és gyakorolt jóslás. Az irodalom számontartja a tenyérjósokat, álmofejtőket, az ónöntőket, a (halott-, kincs-) látókat, a javasembereket. Az egyénileg végzett jóslás a hétköznapiak tartozéka. Leggyakrabban az előjel-értelmezés fordul elő (népi meteorológia, házasság, halál, szerencse, szerencsétlenség jóslása). Ilyen alapon azonban az akciók nem választhatók el mereven egymástól, hiszen két ellentétes tendencia érvényesül egyazon időben: a népi tudás, népi hiedelmek szakértő kezében történő centralizációja, valamint a specialisták tudásának töredékek formájában történő szóródása.

A jóslás célját és időpontját tekintve a cselekvések az emberi és társadalmi élet fordulópontjaihoz tapadnak. A születés, házasságkötés és temetés szokáskörét jóslások előzik meg és szövik át, a kalendáris ünnepek, agrárritusok a gazdasági élet prognózisára nyújtanak alkalmat.

Az akciók szerkezete szempontjából különválnak az egyszerű és összetett, a tér, idő, tárgyak, személyek mágikus erejét egyeztető, szervező jóslások.

Habár e szempontok következetes érvényesítése számos tanulságot ígér, jelen dolgozatban eltekintek tőle. Csupán annyit jelzek, hogy a témakörnek sok kutatója volt. A vallási és hiedelemrendszerekkel foglalkozó nagy munkák számára megkerülhetetlennek bizonyult.

Dolgozatomban egy mezősegi hiedelemcselekvést, a tolvaj kilétének megállapítását ismertetem, néhány, a hiedelmek átvételének törvényszerűségét érintő következtetés levonásának szándékával.

A tolvajlás hiedelmköre az irodalomban

A magyar összefoglaló munkák mindenike érinti e tárgykört. *Ipolyi Arnold* könyvében olvasható a következő megállapítás: „A boszorkány jövődölése már csak a tolvajság felfedezésére vétetik igénybe.” Az eljárások közül a bélből és a rostával való jóslást említi. Ez utóbbi eredetét a szerző a 16–17. századig vezeti vissza, a szlávokra, lettekre, franciákra, németekre hivatkozva. Idézi továbbá a boszorkányperek irataiból a tolvaj megrontására vonatkozó adatokat.¹

Kandra Kabos mindössze egy megjegyzést szentel a témának: „A jóslás egykori nagy kelendőségének még fölismerhetők a nyomai a népéletben, mely a rostaforgatással tudja ki a tolvajt.”²

Szendrey Ákos A magyar néphit boszorkánya című könyvében szintén a boszorkány képességének tekinti a tolvaj személyének megtudakolását. Szegedi, Somogy megyei, csallóközi adatokra hivatkozva említi, hogy a boszorkány babszemmel tudta megállapítani a tolvaj kilétét. Ugyancsak babszemekből jóslott, mondott szerencsét, jövődőt a moldvai csángók *bobolója*. Hasonló adatok birtokában feltételezte *Diószegi*, hogy a dobra rajzolt fehér és fekete karikák között ugráltatott fehér és fekete babszemekkel való jóslás magyar sajátosság lehetett. Szendrey Bornemisszánál talált utalást arra, hogy a tolvaj kiléte rostaforgatással megtudható. Az eljárás Európa-szerte sok változatban ismert, állapítja meg. Az ókorban jelent meg, a 16–17. században reaktivizálódott. A magyar anyagból a következőket említi. Szilágyságban, Nyírségben az ollótartó általában asszony. Délvidéken a meggyanúsított személy tartja a rostát. Erdélyben, Nyírségben, Szatmár, Pest környékén ketten végzik a műveletet. E személyek Csallóközben, Göcsejben, a palócoknál csak asszonyok lehetnek. Lengyeltóúiban, Somogyszentpálon szűz leány kell hogy végrehajtsa a jóslást. A hajdani varázsszavak helyébe keresztény imák kerültek. Különösen gyakori a Szent Péterhez intézett megszólítás.

A rostával végzett jóslás két magyar változatát találta meg Szendrey. Vagy neveket sorolnak, s a tolvaj nevének említésekor megmozdul a rosta, vagy pedig megpörgetik a rostát, s amerre perdül, arra van a tolvaj.³

Ugyanezeket az adatokat említi *Dömötör Tekla* is 1981-es összefoglalásában,⁴ valamint az MNL 5. kötete (*tolvajlás* címszó), és a Magyar néprajz VII. kötete (*Jóslás, tudakozódás*).

A rostával történő jóslásnak *Gunda Béla* külön tanulmányt szánt. A szokás számtalan párhuzamát említi a magyar nyelvterületről, akárcsak az angol, német, lengyel, szlovák, francia, észt hiedelmek köréből. A tanulmány jegyzetanyaga a szokáskör gazdag irodalmát összegezi.⁵

A fenti áttekintésből az derül kis, hogy a tolvaj kilétének cseberbenézással történő megállapítását sem a történeti, sem a kortárs magyar etnológiai irodalom nem jelzi. Így teljes bizonyossággal állítható, hogy a szokáskör nem a hagyományos magyar hiedelem-

1 *Ipolyi Arnold*, 1854. 440–441.

2 *Kandra Kabos* 1897. 362.

3 A témakört l. *Szendrey Zsigmond* 1986. 285–302.

4 *Dömötör Tekla* 1981. 173.

5 *Gunda Béla* 1989.

elemek organikus szerveződéséből keletkezett, hanem átvétel a román népi gyakorlatból. A gyűjtőpontokon, de az egész Mezőségen az együttélésnek, a kulturális kölcsönhatásoknak nagy hagyománya van. A mezőszéki magyar hiedelmek rendszerébe még számos, mind a népi ideológia, mint az akciók szintjén működő elem beépült. E hatással kapcsolatban mondja egyik mezőszéki (Andrássitelep) adatközlő: „Ezek a románok lehet, hogy tudnak többet. Mi töllek kaptunk meg mindent. Például a román falukba annyi minden hang van. Ilyen mindi-mondák. S van benne sok igaz is, ami jó.”

Az átvételre a 20. században, a 30–40-es évek folyamán kerülhetett sor. Magyar környezetben történt ekkori gyakorlására a korpuszban már van adat. A korábbi átvételt az kérdőjelezi meg, hogy a magyar környezetben nem termelődött ki olyan specialista, aki a szertartást levezetné. Mindmáig román anyanyelvű egyén biztosítja ezt a szolgáltatást. A korpuszban három specialistára történik utalás. Mindhárom vegyes lakosságú településről származik. Egerbegy (Agirbiciu) és Detre (Felsődetrethem, Friteni de Sus) ma zömében román lakosságú falu, Fundetura pedig Detrethemtelep és Alsódetrethem közötti, az utóbbi évtizedekben felszámolódott román tanya volt. Márpedig a szolgáltatás igényeltsége, a rítussal szembeni fenntartások hiánya hosszabb idő alatt a szokás teljes átvételét, belső gyakorlását váltotta volna ki.

A korpusz

1. Miko loptak valamit, összehívtak tizenkét tizenkét éven aluli leányt. Fehérbe öltöztek, szalagot tettek. Letérdepeltek egy cseber köré, ahova az asszony beletört egy tojást. Egy égő gyertyával járt körbe, mondta a Miatyánkot. A vízben meg kellett jelennie a tolvaj képének. A gyertyát az asszony minden szónál a másik leány fejére tette. Csak reggel kilenc és tizenkét óra között lehetett csinálni. (Özv. Keszeg Pálné Albert Eszter sz. 1906. Detrethemtelep) (Kivonat)
2. A lopások után egy ötven-hatvan év körüli asszony járt megkeríteni a tolvajt. Reggel összegyűjtöttek hat, tizennégy évnél fiatalabb leányt, aki aznap még nem evett, egy csebert megtöltöttek vízzel, beletettek egy tojást. A leányok és az asszony körülállták a csebert, s letakarták őket egy lepedővel. Az asszony egy hosszú román imádságot mondott, s erre a tolvaj és az egész lopás megjelent a vízben. (Özv. Tóth Károlyné Keszeg Erzsébet sz. 1896. Detrethemtelep) (Kivonat)
3. (A vizet) Szombaton is, vasárnap is. Szombaton miko lehaladt a nap. S vasárnap is reggel. Akko ke csinálni, miko a pap a templomba van. Addig ke csinálni. S ke hogy legyen kilenc leány, de csak tíz évig. Amég nem jön meg a dogak. Azt mondja, hogy kilátszik. Visznek esetleg 2–3 faluból is leánkákat, hogy ismerjék meg, ha esetleg az ő falujakból va. Ő is így vitta. Ameddig csinálja az asszony, addig mind imádkozik. A Miatyánkot. Nekem csak ezt mondta az ember. Me van egy felsődetrei asszony, amelyik ezt csinálja. S ő nem rosszakat, nem boszkonyákat dőgozik, Csak ilyen templomi dógakka, imádságokka. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrethem)
4. Ke hozni két kútból vizet. Simon Rózsának az anyja megmagyarázta, hogy talán ke vinni szombaton regge is, vasárnap is vizet. De korán regge, miko még nem vitt senki vizet. Nem tam mé. S akko ke imádkozzan az asszony. Odaállnok a leánkák, letakarja a fejeket, s akko meglássó, hogy mi lesz. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrethem)
5. – S a lopás után mennyi ideig lehet látni? Akármikor lehet?
– Én nem tudam. Én valamennyire hat hetet tudak. Nem vagyok én biztos benne. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrethem)
6. – A cseberrel hogy csinálják?
– Azt fiatal leánkák, nem tudom, hány évig.
Keszeg Erzsébet: – Tizenkét évig ke legyenek.
– Olyant nem láttam, csak hallattam. (Kocsis János sz. 1932. Detrethemtelep, özv. Keszeg Erzsébet sz. 1932. Detrethemtelep)
7. – Csergő Janiéknaál. Olyan hét-nyolc éves lehettem.
Közbeszólás: – Tovább nem is lehet.
– Addig, addig.
– Csak addig szabad?

– Addig. Aztán nem látod. Hiába is nézed, nem látod.

– Lehetünk olyan tizenketten vagy tizenöten. De azt hiszem, megvan az is, hogy hányan kell hogy legyenek. A vizet a cseberbe kivetjük a ház közepébe, benn a házba, minket letérdepeltettek a cseber köré. S rá a fejünkre tettek egy lepedőt. Aztán vót egy asszony, aki vezette a műveletet. Annyit mondtuk a Miatyánkot, s nem jelent meg a kép a vízbe. S megint mondtuk. S kiengedett egy cseppet a levegőre. S megint visszamentünk. Le vótunk takarva egy lepedőve. Először megjelent, még megijedtem, amikor megjelent egy férfinak az arca, de úgy felnagyítva, nagyba. Még valamelyik léánko úgy megjött s felsikoltott. S aztán azután kezdtek látni a képet. Talán láttuk a háziasszonyt, talán akko is a kollektívbe dolgoztak, csak arra emlékszem, hogy mondta, hogy hazament és zsíros kenyeret evett. S láttuk tényleg, ahogy ette a zsíroskenyeret.

– Mit loptak el?

– Szalonnát. És na aztá kezdődött a kép. Láttuk, hogy két férfi, de én nem ismertem náluk az épületeket, én nem nagyon tudtam, hogy hol jött bé. Csak láttam, amikor a szalonnát belerakták zsákba, két férfi volt, s láttuk, hogy aztán a két férfi hogy ment keresztül a kerten, és...

– Felismerték?

– Nem, mert nem idevalósiak voltak. Szomszédfalusiak voltak, alsódetreiek, de láttuk, ahogy keresztülmentek a kerten, szőlők is voltak, látszodtak a szőlőtőkék, és látszott, ahol átszöktek a kerítésen. Mind a ketten. S aztán a szomszédnál, ott Diák Lajoséknál kiugrottak a kerten és azután én nem tudom, mintha elszakadt volna a film, azután meg láttuk, hogy mind mentek a férfiak, mentek, mentek.

– Éjszaka volt, nappal?

– Nem tudom, már nem emlékszem. Úgy látszott a vízbe, fehér-feketén. Akkor aztán még annyit láttunk, hogy beértek a faluba, s én még arra is emlékszem, hogy a kerítésre ki volt írva, Milija vagy Polijja. Ennyire emlékszem, aztán tovább má nem is láttuk. Nem ismertük a falut se, hiába láttuk az utcát vagy a házakat, má mi nem ismertük.

– Éhesen kellett nézni?

– Igen, éhesen, nem vót szabad enni akko regge. Olyan szédültek voltunk, annyit imádkoztunk, annyit mondtuk a miatyánkot, amég megjelnt a kép.

– Ki vezette le?

– Úgy emlékszem, hogy egerbecgi asszony. Nem emlékszem rá. (Rus Irén sz. 1951. Detrehemtelep)

8. Aztán még egyszer vótam híva Szász Pistiékhez. Nem tudom, akko is mit loptak. De akko nem mentem. Még most is emlékszem, hogy mamáná vótam, s Szász Pistiné jött le az utcán, s kiabált be, hogy menjek, de akko nem mentem. (Rus Irén sz. 1951. Detrehemtelep)

9. Hát amikor nagyapádéknál elvittek minden ruhát. Meglátuk a cseberbe, hogy Örke felé vitték. Mentünk mi aztán, ementünk a két lóva. Elmentünk Albi, Vilmos és én. Má ők a cseberbe megnézték, hogy Örke felé vitték s milyen formájú kerte vótak kiterítve Rózának a ruhái. S mentünk biza, s mentünk, nézkelődni, de nem tudtunk felismerni semmit.

– S mit vitték el?

– A ruhákat. Apádnok a nagykabátját, Albi bátyádnak a szövetruháját, kivágták a párnákat, kiöntették a tollat, s belerakták Rózának a ruháit. Vótak a magyar ruhái. Teljesen mindent, egy éccaka mindent felpakoltak az első házba.

– S ki nézte meg a cseberbe?

– A Fundeturából van egy vénasszony. S aztán vótak a léánkák, akik nézték. Aztán mi ementünk, me a léánkák megmagyarázzák, hogy így és úgy. Végimentünk a falun, s ott néztük. De há ott annyi napraforgókeret vót, azt mondták a léánkák, de nem tudtuk felismerni. Aztán bémentünk, ott vót egy gyümölcsös, ott az emberek ittak, nekifogtunk sörözni. Itelik a nap, este lett. Erce lássuk, összeültek ezek az öregek, ekezték sími. Úgy sírtak. Azt mondják, itunk egész nap, de hónap kollektívbe leszünk. Akkor alakult meg a kollektív. S akko ébredtek meg az öregek szegények. (Keszeg Dezső sz. 1925. Detrehemtelep)

10. Most miko meggyuttatták a kóróját ízének. Nagy Lajinak.

– S akkor néztek a cseberbe?

– Igen. S meglátuk, hogy Krisztina s Zoli. Oda kell egy asszony, aki érti magát.

K. I. – S ke börtöjjenek. Az asszony csak kérdi töllek, hogy mit láttok.

K. J. – Ő ke hogy imádkozzék.

K. J. – Detrérő vót egy asszony.

K. I. – S a vízbe kell tenni egy tojást.

K. J. – Belé kell tenni egy aranygyűrűt.

K. H. – Igen, névten évve ezelőt vót aranygyűrű.

K. J. – Én nem tudam, de Nagy Lajiná nem látszodatt semmi. S akko azt mondta a vénasszony, hogy van aranygyűrűj? Van. Azt mondja, na adja ide az aranygyűrűt. Betette a hordóba s akko megjelent a kerten a világ, s mindent láttok benne. (Kocsis János sz. 1932., Keszeg István sz. 1955., Keszeg Hajnal sz. 1961. Detrehemtelep)

11. Magyarázta Victor bácsi, hogy az a Boldor, éppen ő, ennek a Vajdáné apjába cloptak egy hordó, 2–3 vedres hordó pálinkát. Elvitte azt mondja, a nem tudam, mennyit mondott, ötödik, hatodik, tizedik házhoz. Felelték a szalma tetejére. Azt mondták, ha leteszik a földre, a szalmába, az érzik. Ha feteszik, lefelé nem jön a szaga a pálinkának. S megkeresték a cseberbe. Látták, hogy ki vót. S kérdezték, te vótál Boldoré? Én vótam, engemet kaptak meg. Látták, hogy éccaka hogy vitték a hordót, s hogy mit csináltak. Mindent láttok. De vagy ötven éve vót, azt hiszem. Mondták, hogy valóságro, nem is tagadta, nem is csodálkozott, hogy mé mondják, hogy ő lopta e. Azt mondja Victor bácsi, ez nem tisztátalan. Ez tiszta dolog. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)
12. – Mostanában még nézettek cseberbe?
 – Igen, igen. Ana, az Urcanéké. Elopták a tehenyket.
 – S látták?
 – Látták, igen, magyarázta, nem tudam, ki magyarázta nekem, hogy azt mondja, hogy Urcan bé vót rúgva, Simion. S későre ment haza. S azt mondják, hogy a tehény kinn vót az udvaran, nyár vót, és éccaka csak hallják, az asszony s a gyermekek benn aludtak a házba, hogy szól a lánc. És a gyermek kinézett, milyen a fiatal, visszament s lefeküdt. Gondolta, hogy kinn van az apja. Aztán mondták a léánkák a szomszédba, akik látták, hogy jött egy ember, a fejére rá vót húzva egy harisnya. Bementek az udvarra, megfogták a bornyúnak a láncát, hogy vitték. Miko hazaérték, Sárosi Juonyikához, má azt mondják, ő lopta e, odaértek, bevitték a pajtábo. S az asszony, Juonyikának az anyja, s az emberek a felesége, nyitatták a kaput, s vitték bé a pajtábo.
 – De az arcukat nem ismerték fel.
 – De tudták, hogy hová vitték. S azt hiszem, hogy Detrén vót keresve. Igen, Anának az anyja. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)
13. Simon Andrásné mondta egyszer, hogy mind tünnek e a rucái. Vótak kicsirucái. S mind mondta, hogy valaki lopja e, lopja e. Állj meg, keresse meg cseberbe. Azt mondja. Összegyűjtött gyermekeket, há, azt mondja, drágo, mind kiátották a gyermekek, ni scroafa, cum duce rajele, ni scroafa cum duce rajele.⁶ Hogy a koca fogta meg a rucákat s ette meg. Megmutatta a cseber, hogy mi ette meg az ő rucáit. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)
14. A lovat, Detrén, ellopták. Látták a cseberbe, hogy ellopták a lovat s mentek az utcán. S bementek az udvarra. S az asszony megcsókolta az urát örmibe, hogy evitték a lovat. Nem tudam, hová vitték e a lovat, me sötét vót, nem látták.
 – Ez most történt?
 – Ez most, egy hete vót csak. S keresték a cseberrel a lovat, ezelőtt vagy két-három nappal. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)
15. Mit mondott anyu, hogy ilyesmi vót nállok nemrég. És kijött. És mondta a szomszédasszony, szokott varmi, s hogy evszett az anyagja. És kereste. És annak nem jött ki. És nem tudják, hogy mé. (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)
16. Miko Szász Pistinek clopták a pénzét. Bogosít gyanították. Látták, hogy Bogosiék. Nem tudam, a tengeren, hol vótak Szász Pistiek, s etűnt valami pénzek. Aztán megnézték a cseberbe. Aznap nem vót szabad igyék, káromkadjan. S akko azt mondták, hogy nem vót jó, me Szász Pisti káromkadott akko regge. (Keszeg István sz. 1955. Detrehemtelep)

A szokáskör releváns elemei

1. *Tisztaság, rituális tisztaság:* A tudakozódás sikerének alapvető feltétele a lányok tisztasága. Az etnológia irodalom számos primitív kultúrából számon tartja azt a felfogást, hogy a menstruálás, a szülés, a női vér tisztátalan. E hiedelem elemei a mezőszégi magyar hiedelmekben is megtalálhatók. Az emlékezet, s bizonyára elvéve a gyakorlat is megőrizte azt a rontó eljárást, amely szerint a lány menstruációs vérének megítatásával a legényt meg lehet kötni. A kisgyermekes anyának a kútból nem szabad vizet meríteni, mert a víz megnyüvesedik. A menstruáló asszonynak nem szabad savanyúságot, kompót eltennie, mert az meglágyul.

Az egyik adatközlő verbális megnyilatkozásából az is kiderül, hogy a század elején a tisztaságot a lányok öltözeté külön kihangsúlyozta (fehér ruha, szalag).

6 Nő a koca, hogy viszi a rucákat, nő a koca, hogy viszi a rucákat. (rom.)

A hiedelemkör ágrajza

cseberbenzés

rész- vevők	asszony	- román - ténykedése - kellékei	- körbejár - imádkozik - nincs - gyertya	- kezében
	lányok	- számuk - koruk - helyük	- 6 - 9 - 12 - 7-8 - 10 - 12 - 14	menstruálás előtt - térdelve - állva
		- öltözetük - ténykedésük	- előírás nélkül - előírás	- fehér ruha - szalag
	háziak	- szerepük passzív - előírás	- tisztaság	- böjt - józanság - büntetlenség
	cseber	- ellátottság	- víz - érintetlen - beszerzés	- idő - szombat - napnyugta - vasárnap - napkelte - hely - kút
kellékek			- tojás - aranygyűrű	- egészben - beletörve
	gyertya	- meggyújtva - asszony kezében		
körülmények	idő	- délelőtt - hat hétben	- bármelyik nap - vasárnap	- mise idején
	hely	- lakásban - udvaron		
	rész- vevők	- imádkoznak	- lányok - asszony	- letakarva - körbejár - kezében gyertya

Az evéstől, ivástól, káromkodástól való tartózkodás szintén a rituális tisztaság feltétele. E szabályokat nemcsak ebben az esetben kell betartani. Mezőségen ma is sokan fogadnak és tartanak böjtöt maguk vagy hozzátartozójuk gyógyulásáért. A családtagoknak enni, inni, káromkodni akkor sem szabad, ha valakinek a tehenét megrontották, a tejét elvittek, s a gazda ellenpraktikához folyamodik. Rontás esetén a környéken ma is tudós emberhez vagy román paphoz folyamodnak. Ilyenkor szintén kötelező a böjt betartása. A cseberbenezés után érdeklődve rögzítettem Detrehemtelepen a következő szöveget: „Igen, te ellopták ennek a Füves Iuonnak a hámját most vagy két-három napja. A múlt héten pénteken vagy szombaton. Kihirdettük a templomba, hogy ha nem viszik vissza vagy dobják vissza, akko csinálnok ilyen áfureszényiát.⁷ Ez a rományokná, azt mondják, ez a nagyböt. Ez olyan, hogy halálro van. Ez nagyon nagy dolag. S akko ha menyen valaki a házokhaz, akko tudd meg, hogy az. De inkább vizet kér inkább. Az olyan szomjas, hogy hal meg. S nem jó, hogy adjá. Hadd, hogy pusztuljan e ott előüed. Ez úgy van. Azt mondták, hogy csinálnok áfureszényiát, vagy keressék a cseberbe. – Melyik pap foglalkozik ilyennel? – Akármelyik pap. De úgy hallattam, hogy mostanába nem vállalják az ilyen áfureszényiát, nem akarnak halált. Magyarakná nem hallattam, hogy beszéljék.”

Ugyanitt kellene említeni a víz tisztaságát. Erre a későbbiekben kerül sor.

2. *Proxemika. Közép, körbekerítés, mágikus kör:* Az egyik információ szerint a csebert a szoba közepén kell elhelyezni. A közép, bizonyára az *origo mundi* elhomályosult, absztrahált változata, aktualizálása, rejtett mágikus jelentéssel bír. Uticák, utak kereszteződése színhelye a gyógyító és rontó cselekvéseknek.

A cseberbenezés a cseber körbekerítése után kerül sor. A mágikus kört teremti meg a lányok elrendeződése (körbe térdepelnek vagy állnak), és a szertartás vezetőjének járásiránya. A mágikus kör, az irodalom tanúsága szerint, lehetőséget biztosít szellemek megidézésére, s egyúttal védelmet is nyújt a vállalkozónak. Pl. *Seligmann* is említi, hogy nekromanciára (halott szellemével való beszélgetés) bűvös körben került sor.⁸ Az adatközlők több mezősegi gyűjtőponton is ismerték azt az eljárást, hogy a lüdercet egy rajzolt körben állva lehet megidézni, villával a földhöz kötni s szóval tartani, amíg széthasad. E praktikának távoli gyakorlata egy detrehemtelepi mesemondó szövegében is megőrződött. Orondi, a főhős, vállalkozik a királylánynak az ördögöktől való megszabadítására. Három éjszaka a maga rajzolt körből idézi meg az ördögöket, s a kör védelmet nyújt ellenük.

3. *Az ima, a szómágia:* Az ima, a szómágia a szellem varázsszóval való megidézésének krisztianizálódott formája. A változás sok szokásban megfigyelhető. Mezőségen újabban a szenesvízvetéskor is keresztény imát mondanak. Erre a változásra Szendrey Ákos idézett munkája is figyelmeztet.⁹

Az egyik adatközlő említi, hogy a körbenjáró asszony az ima minden szavánál más lány fejére tette a gyertyát. Az ima ilyen tagolása szintén ismert a szenesvízvetésből. Egyik adatközlőt idézem: „Vesze vizet egy fél csuorba. Kilenc gyufát ke gyutni s dobadd belé. Mondad, minden szóra egy gyufa: Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevibe. Ámmen. Aki ...-t megígizte, ha fehérmép, hulljan le a csicse, ha férfi, szökjen ki a szeme. Aki ezet megígizte, kigyófasz a szeme közé.”

4. *Számmágia:* A lányok száma túlhaladja a szükségest. Az adatközlők 6, 9, 12 személyt említenek. A 9 és 12 önmagában mágikus szám, a 6 és a 12 pedig egyet (az asszony) hozzáadva kerekedik azzá. A vizet szintén 9 kútból kell összegyűjteni.

7 Afuresenie (rom.) – kiátkozás

8 *Seligmann, Kurt* 1987. 194.

9 *Szendrey* i. m. 301.

5. Az idő: A víz beszerzésének ideje szombat és vasárnap, kora reggel. Ezzel egybeesendő az a mezősegi magyar és román adat, hogy újesztendő napján az aranyosvizet kora hajnalban, elsőnek kell vinni a kútból, így van egészségvarázsló ereje. E szokás a gyakorlatban nem, de az emlékezetben megőrződött Frátán, Detrehemtelepen, Eckenben, Bodonban.

Mindenik adat a reggelt, a délelőtti említi az akció idejeként. Felsődetrehemben az utóbbi időben vasárnap délelőtt, mise idején kerítenek sort a szertartásra.

Egy adatközlő feltételezi, hogy a cseberbenezésre a lopás utáni hat hétben kell sort keríteni. Az intervallum szintén ismerős a mezősegi hiedelmekben. Az esemény utáni hat hét az esemény egyfajta vonzás-, kisugárzási ideje. A hat hét eseményei kihatással lehetnek a primér eseményre, ill. a primér esemény hat a hat hétben. Szülés után hat hétig érvényes az anyára a munkavégzési tilalom, a gyermeket az első hat hétben fenyegeti fokozott veszély. A román gyakorlatban a temetés utáni hat hét a szigorú gyász ideje.

6. A gyertya: A gyertya az egyházi gyakorlatban Jézus szimbóluma.

Ha minden adatközlő említene a gyertya használatát, akkor a tűz rituális alkalmazását kellene látnunk benne. Mivel azonban a gyertya használata nem általános, az evetűdek folyamán kiküszöbölődött, nem tekinthetjük a szokáskör releváns elemének.

7. A gyűrű: A gyűrű egyéb jóslások eszközeként is használatos a Mezőségen. Segítségével a gyermekek számát és nemét lehet megállapítani. Újabbán a népi gyógyászatban a vérnyomás mérésére használatos.

8. A tojás: A hiedelmkörben való előfordulását a hozzá tapadt képzetek indokolják. Kozmogóniai és teremtésmítoszokban a tojás a világegyetem analógiája, archetípusa, forrása. Hasonló szimbolikával rendelkezik a keresztény mitológiában is, a feltámadt Krisztust jelképezve.¹⁰

9. A víz: A vízre mint őselemre vonatkozó képzetek minden kultúra releváns elemei.¹¹ A hozzá fűződő hiedelmek közül most kettőre tartom szükségesnek felhívni a figyelmet.

Számtalan kultúrából vett példával szemléltethető az az univerzális képzet, hogy a vízben vízilények élnek, akik bajt és szerencsét egyaránt okozhatnak/biztosíthatnak az emberek. Ez a hit adhatja a vízkultusz alapját, ami a víz rituális felhasználásában (l. pl. aranyosvíz, szenesvíz, húsvéti locsolás), valamint a vízilényeknek szánt áldozatban mutatható ki. Mezőségen mind román, mind magyar környezetben ismert és gyakorolt az a szokás, hogy a kisgyermekes asszony vizet nem meríthet a kútból, vagy ha igen, sóit vagy kenyérmorzsát kell szórnia a vízbe. E szokásnak ősi változatát őrizték meg népmeséink. A *Magyar népmesekatalógus* AaTh 300 jelzés alatti típusának III. epizódja a következő: Sárkányölő vitéz „megtudja, hogy a város kútját egy többfejű (hét-, tízenkét fejű) sárkány tartja elfoglalva. Csak akkor ad a szörnyeteg vizet, ha egy fiatal lányt kap. Már az utolsón van a sor, a királylányon, akit megmentőjének ígérnek.” Sárkányölő vitéz megvív a sárkánnyal, magának pedig feleséget szerez.¹²

A román mitológiáról készített szintézisben *Vulcănescu* szép számban említ hidromitológiai elemeket. Régészeti leletek alapján következtet a Fekete-tenger istenként (Pontos isten) és félistenként (Glykon) való megjelenítésére. Ugyancsak ismert volt Danubius

10 *Jelképtár* (1991). 221.

11 Uo. 238.

12 *Magyar népmesekatalógus*, 2. kötet, 1988. 43.

tos isten) és félistenként (Glykon) való megjelenítésére. Ugyancsak ismert volt Danubius isten képi megjelenítése.¹³ Feltételezése szerint a Szamos nevében is akvatikus istenség megnevezését találhatjuk.¹⁴ Az akvatikus istenek kultusza a román gyakorlatban szakrális épületekben zajlott, áldozatok és ünnepek formájában. A román mitológiában is kimutathatóak a víz szellemének bemutatott lányáldozatok.¹⁵

A mezőségi hiedelmekben, ha nem is élesen, de különválasztható a folyó- és állóvíz kultusza. A folyóvíz a rontásban, gyógyításban, a rituális tisztálkodásban, az állóvíz pedig a jóslásokban játszik nagyobb szerepet.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a szokáskört akvatikus rítusként kell elfogadnunk. A rítus alapeleme a vízkultusz, aminek párhuzamai, elemei más mezőségi szokáscselekményekben is tettenérhetők.

A rítus szerkezetébe beépül a rituális tisztaság, a közép, a központ proxemikája, a szent idő, az áldozat (lányok, tojás), a szómágia. Ezek az elemek gazdag mitológiai háttérrel rendelkeznek, s együttes használatuk kiváltja a várt hatást.

A releváns elemek bemutatásakor jeleztük azt, hogy mindenikük megtalálható az általános magyar és a mezőségi magyar hiedelmekben is. Ezzel magyarázható, hogy a cseberbenzés rítusa meghonosodott a magyar hiedelemgyakorlatban. Idegen eredetét bizonyítottuk már korábban. Az említett érvek: 1. A magyar irodalom nem tud a szokáskör meglétéről. 2. A szokáskört csak vegyes lakosságú területen gyakorolják, román specialista irányításával.

A szokáskör szerkezetének módosulása

Az elmúlt évtizedek folyamán a szokáskör szerkezete módosulást szenvedett. A leglátványosabb változás a szüzesség szimbolikus jelzésének lemorzsolódása. Az utóbbi évek gyakorlatából elmaradt a lányok fehér ruhába való öltöztetése. Ugyancsak a hiedelmkör beszűkülését jelzi a gyertya használatának elmaradása.

A tojás mint hiedelmtárgy újabban a gyűrűvel cserélődik ki. Ez azonban a szokáskör szemantikáját nem változtatja. Az irodalomból tudjuk, hogy a gyűrű jelentése: „kör alakja a végtelenségre és az örökkévalóságra utal, zártsága pedig a kapcsolódásra, a kötődésre egy természetfeletti hatalomhoz, egy közösséghez, vagy egy másik emberhez”. Ugyancsak a *Jelképtár* hívja fel a figyelmet arra, hogy „népmeséink varázsgyűrűjét a hősnék meg kell fordítani az ujján, hogy legyőzhesse a sárkányt vagy előhívhassa segítő szellemét, ami a titkos tudás és a megjelenő külső erő egységét fejezi ki.”¹⁶ A gyűrűnek a pars pro toto elvén működő mágia alapján történő terjedése a jósló gyakorlatokban egyre általánosabb.

Az utóbbi időben ugyancsak módosult a rítus elvégzésének időpontja. Ez, amint említettük, a keresztény imák használatával együtt az utóbbi években intenzívebbé vált hitélettel magyarázható.

Továbbá még egy változást kell megemlítenünk. A lányokat különböző falvakból gyűjtik össze, gyakorlati megfontolásból, hogy amennyiben a tolvaj más faluból való, akkor is fel lehessen ismerni.

13 *Vulcănescu, Romulus* 1987. 476.

14 Uo. 481.

15 Uo. 479.

16 *Jelképtár* 81.

A szokáskör továbbfejlődése

A szokáskör elemeit hasonló, de egyszerűbb szerveződésben más szokáskörben is megtaláljuk. A legközelebbi analógia a következő szilveszter éjszakai jóslás: „Szilveszter éccaká 12 órakko egy pohár vízbe ke tenni egy arankarikagyűrűt, egy gyertyát ke melléje tenni s a gyűrűbe meglátod, hogy ki lesz a férjed. Sötétbe ke csinálni.” (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)

A víz mágikus erejét aktivizálja az alábbi eljárás is: „Ha tyúktetűd van, nézzé bé a kútba, vagy egy veder vízbe, s a tetű lehull. Miko bémész a tyúkketrecbe s megtelsz tetűve, bé ke nézni a kútba vagy egy veder vízbe, másképp nem szabadulsz meg töllek.” (Simon Hajnal sz. 1961. Felsődetrehem)

A szokáskör párhuzamai

A szokáskör párhuzamait az irodalomban a következő formákban találjuk meg. *Romulus Vulcănescu* említett munkájában hívja fel a figyelmet arra, hogy a megkezdetlen forrás- és kútvíz részesül kultuszban. „A víz segítségével gyakorolták a hidromanciát. Egyes varázslók a vízből jósolták meg a jövőt vízi istenségek által. A varázslók tiszta vízzel megtöltött fémedényt használtak, hogy a víztükörből jósolhassanak; olvasni tudtak a kutak állóvizéből is.”¹⁷

A szokáskör távolabbi eredeteit, kapcsolatait jelzi a magyar népmesekatalógus. Az *AaTh* 506-00 mesetípus IV. epizódja a következő: „Felimerik a) egy serlegbe dobott gyűrű segítségével, b) azáltal, hogy élettörténetét egy kép útján elbeszéli, vagy másképpen.”¹⁸

Kühár Flóris Egyetemes vallástörténete a következő párhuzamot említi: „A nyugat-afrikai egyenlítői törpék varázslója – varázstükröt használ. (Másutt is használatos.) Régebben lapos rézlap, vagy erdőben elrejtett forrás vize szolgált tükröként, ma azonban közönséges európai kerek tükör is jó. De előbb meg kell áldani, fel kell avatni. Az avatás elég körülményes szertartás; a tükröt úgy kell tenni egy fatörzsre, hogy a kelő nap első sugarát felfogja, vízzel meghinteni, egy fekete tyúkot megölni (micsoda forgatással!), vérével a tükröt megkenni. Van itt ráolvasás, varázsnéc a Naphoz, hogy sugarával világítsa át a titkokat. A tyúkvért saját nyálával letörli a varázsló, azzal megkeni szemeit. A szertartás – áldozat nélkül – délben ismétlődik.

P. Trillesnek ellopták a konzervdobozát. Panaszodik a varázslónak. Az a maga módján belenéz a tükrőbe, azt mondja: látom a tolvajt; és megnevezte. P. Trilles is belenézett a tükrőbe, ott látta a tolvaj arcát. Az is volt.”¹⁹

Befejezésül szükségesnek tartom elmondani, hogy elképzelhető más, telepátia, bio-energia, memóriatárolás, -átvitel alapján történő magyarázat is. Ennek tudományos alapja azonban egyelőre túl ingatag.

17 *Vulcănescu* i. m. 480.

18 *Magyar népmesekatalógus*, 2. kötet, 1988. 267.

19 *Kühár Flóris* 1936. I. 113–114.

Dömötör Tekla

1991. A magyar nép hiedelemvilága. Bp.

Gaster, Moses

1891. Chrestomatie română. I-II. Leipzig-București

Gunda Béla

1989. A rostaforogató asszony. Bp.

Igézet ne fogja... (1990.) Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babonaszótára” nyomán írta Fazakas István és Székely Sz. Magdolna. Bp.

Ipolyi Arnold

1954/1987. Magyar Mythologia. Pcs/Bp.

Hoppál Mihály-Jankovics Marcell-Nagy András-Szemadám György

(1991) *Jelképtár.* (Bp.)

Kandra Kabos

1897. Magyar Mythologia. Eger

Kühár Flóris

1936. Egyetemes vallástörténet. I-II. Bp.

Magyar népmesekatalógus

1988. Összeállította és a bevezetőt írta Dömötör Ákos. Bp.

Magyar Néprajz VII.

1991. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Bp.

Seligmann, Kurt

1987. Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban. Bp.

Szendrey Zsigmond

1986. A magyar néphit boszorkánya. (Bp.)

Vulcănescu, Romulus

1987. Mitologic română. Bucuresti

KIBÉDI ÉS SÓVÁRADI HATÁRJÁRÁS 1838-BAN

Az erdélyi határkerülés szokásáról alapvető jelentőségű tanulmány jelent meg 1980-ban, Barabás László tollából: a szerző a nyárádmenti és a Kis-Küküllő vidéki szokást mutatta be, a részletekre is kitérő alapossggal, ugyanakkor az egyre gazdagodó vonatkozó irodalom felvonultatásával. Dolgozatában a széki közigazgatási vezetők által irányított törvényes határkijárássokról, határperlekedésekről is szól. Hangsúlyozza, hogy a hivatalosan elrendelt határkijárássok és a rendszeres tavaszi határkerülések szokásanyaga gyakran összefonódott, miáltal a régi jogszokás alakulásában sajátos helyi jegyek keletkeztek.¹ Ebből tehát az is következik, hogy a törvényes határkijárássok ismerete feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a népi határkerülésről teljesebb képet rajzolhassunk.

Az utóbbi fél évszázad néprajzi irodalmában öröndetesen megsaporodott a határkerülésekre vonatkozó *történeti néprajzi* közlemények száma. Szabó T. Attila 1940-ben XVIII. századi határjelekről ad hírt,² egy esztendővel később pedig ugyanő egy 1596-os erdélyi határjárás adatot közöl.³ Módszertani szempontból újdonságnak számított Mérey Klára *A XVIII. századi határpercek néprajzi és történeti forrásértéke* című tanulmánya,⁴ valamint Takács Lajos *Foglaló jelek és foglaló módok a hazai írtásföldeken* című dolgozata:⁵ mindkét szerző gazdag történeti adatra támaszkodva mutatta be, hogy „...a helyi adottságoknak megfelelően az emberi találékonyság” – többek között – mennyi sajátos (provizorikus) jelet is létrehozhat.

Pócs Éva ugyan egy másfajta peranyagról, a régi boszorkányperek néprajzi vonatkozásairól ír, de vizsgálódásai szempontjait a határpercek vizsgálatában is hasznosítani tudjuk. Véleménye szerint az eddig feltárt és közzétett dokumentumanyaghoz „... vagy túl általánosító, sőt, olykor az anyagtól szinte teljesen függetlenedő, preconcepciókon alapuló „szintézisek”, vagy az anyagot egyoldalú téma- vagy szempontfelvetéssel megközelítő kutatások születtek.”⁶

Közleményünkben egy több mint másfél évszázados törvényes határkijárási peranyagot mutatunk be: a kijáráás előkészítésének mozzanatait – az írott dokumentum alapján – magunk foglaljuk össze, a határjelölési módokat tartalmazó részt pedig szó szerint közöljük. Az anyagot a kibédi⁷ egyházi levéltárban őrzött *határkönyv* tartalmazza. Kecskés Péter jegyzi meg a határjárásról szóló lexikoni szócikkében, hogy „A természetes és a mesterséges határjeleket, minden határok circumferenciáját specifice *határkönyvben* is rögzítették néhol.”⁸

Nos, ilyen határkönyv maradt fön Kibéden, amely – az eredeti oldalszámozás szerint – 701 levelet vagyis 1402 lapot tartalmaz. A hátsó kötéstáblája megvan, az első

1 Barabás László 1980. 203–216.

2 Szabó T. Attila 1980. 341–342.

3 Szabó T. Attila 1980. 341.

4 Mérey Klára 1967. 533–546.

5 Takács Lajos 1976. 63–83.

6 Pócs Éva 1983. 134–146.

7 Kibéd – falu a Kis-Küküllő felső folyása mentén, Romániában, Maros megyében (*Chibed*).

8 Kecskés Péter: *Határjárás, határkerülés*. Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 485–488.

hiányzik. Fekete tintával írott szövegek vannak benne, a szövegek mindenike a Kibéd és Sóvárád⁹ között évtizedekig tartó határperhez kapcsolódik.

A „könyvben” utalást találunk a két falu közötti határper kezdetére. Az egyik valló (tanú) ezt nyilatkozta: „...gyanítható, hogy 1652-ben megkészülvén Kibéd és Siklód¹⁰ között a metalis,¹¹ Kibéd Soo Váraddal is azon Ulúma Metat¹² trimetának¹³ akarván tartani, ebből következett a virgo:¹⁴ mert a Compositionalisban¹⁵ is megismerik, hogy a virgo hely közönsleg biratott a két falutól Kibéd és Várád között, abban az helyben semmi hasított határ nem volt mind ez ideig.”

1838. május 28-án „A Kibédi és So Váradi Nemes Közönségek közt fenn forgo határbeli egyenetlenség tárgyában” a *Tekintetes Törvényes Derék Szék* megbízottai újból megjelentek Kibéden. Átvették a határjáró oklevelket, majd kivonultak a helyszínre, „a rajzolásban h betűvel jegyzett helyre”. Itt a sóváradiak által készített kerítésnél a váradiak „a kerítés felől”, a kibédiek „rajtok alól” állapodtak meg. A Biztosság (bizottság) „...a két peres Közönségnek, hogy a munkálat az egybe gyűlteek Sibongásai által ne akadályoztasson, meg hagyatott, hogy mind két Közönség maga részéről válasszon ki hét hét Személyeket, s azon kívül ...tizen négy idegen Commetaneusokat.”¹⁶

A kibédiek kiválasztottak hét 49 és 70 év közötti személyt, akik közül haton szabad székelyek, egy pedig Immuni Nemes.¹⁷ A sóváradiak által kiválasztott személyek közül ötön Immuni nemesek, Armalisták, illetve szabad székelyek, ketten pedig „Sellér állapotuk” (50–80 évesek). Az idegen Commetaneusok végül is siklói szabad székelyek lettek, összesen tizenhárman (40–75 év közöttiek).

Ezután hat „bizonyosító levél” felolvasására került sor, majd a bizottság elnöke, „All Király Bíró atyánkfia által meg kérdezettek a So Váradiak”, tudomásul vették-e a hallottakat? A váradiak „Szoszollok által” csakhamar „Ellent mondo kinyilatkoztatást” tettek. Érdemes idéznünk egy kis részletét:

„Mű So Váradi Nemes Biratokosság és az egész Nemes Székely Közönség ...kinyilatkoztatjuk azt: mi szerént mű So Váradi Biratokosság és Nemes Székely Közönség, noha erőssen ohajtanok, hogy már valahára a So Várád és Kibéd közt lévő igazi határ kikeresténék s annak a régiség miatt homallyossa lett, és e miatt edgyik fél által egy helylen, a másik fél által más helylen kerestetett, s állítatott dombjai az 1674 dik évbéli Törvényes metalis Levél értelmében feltalálátván megújittassanak, sokkal inkább mint a minket erőszak uttyán is, – de e mellett haszontalan perrel is nyomorgato Kibédi közönség – mindazonáltal minthogy ezen köztünk és Kibéd közt lévő szinte két száz éves határ feletti egyenetlenséget csak az 1674 ik évbéli metalis Levélnek a Törvény Szék előtt Léendő hiteles ok Levelek általi tellyes ki világosítása és megmagyarázása, nem pedig azon időkig Törvény szerint fel nem erő elő emberek bizonyysága enyészetheti el...”

Másnap, 1838. május 29-én újból kiszáll a bizottság: a sóváradiak beadják „felelettyeket, s az a Kibédiekkel közöltetvén, felelettyeket reá meg tették”. Ezután mindkét fél kijelöl tizennégy-tizennégy semleges Commetaneust, akiknek nevét „írásba a Biztosságnak adnák bé”. E Commetaneusok feladata: a hompok „kimutatása”. A kibédiek is, a sóváradiak is 30–70 év közötti siklói (egyetlen abodi¹⁸ is van köztük) szabad székelyeket jelöltek Commetaneusoknak. Csakhogy az idegenek „...azt jelentették, hogy ők bizonyosan a határ halmokat nem tudgyák”, ezért mind a kibédiek, mind a sóváradiak maguk

9 Sóvárád – falu a Kis-Küküllő felső folyása mentén, Romániában, Maros megyében (*Sărățeni*).

10 Siklód – falu Romániában, Hargita megyében (*Siclod*).

11 Metalis (levél) – határjáró levél.

12 Ulúma meta – utolsó határ (homp).

13 Trimeta – hármashatár.

14 Virgo – perlekedés, veszekedés, vita.

15 Compositionalis – egyezséglevél.

16 Commetaneus – határos, szomszédos.

17 Immunis – mentes (szabad, nemesi státusú).

18 Abod – falu a Kis-Küküllő felső folyása mentén, Romániában, Maros megyében.

közül is kijelölnek 14-14 személyt, akik majd az „idegen Commetaneusok előtt elől menvén a hompokat mutatnák meg s elől hol a sűrűség miatt járni nem lehetne, a bokrokat vagdálnák ki”.

Eme „kinevezések” után a Virgo helyre vonultak ki, ahol „megeskettettek az aránt, hogy mind azokról a miről bizonyos tudások vagyon a Biztosságnak egyenesen fognak felelni s a határt és hompokat Ön tudások szerint kimutattyák – a mint hogy ezután a Kibédi Commetaneusok felszolitattak, hogy ők elől menvén, vitessek el a Biztosságot az 1674 beli Compositionalisban írt metákhöz.¹⁹ rendre, a Kibédiék részéről elő állított 14 idegen meg hűtött Commetaneusok a Biztosság után, a So Váradiaiak pedig Commetaneusokkal ezeken hátul járván, s ily rendet tartva, a Kibédiék mutattak a *Kotros Bércz élén* a So Várad Gyepű mellett egy halmot, a melyet az 1674 beli Compositionalisban írt *Első Halomnak* lenni állítottak, hogy ez lenne a Kibédi, Soo Várad és Siklodi Trimeta; ezen halomba Gyertyán fa, Bükfa csutkok és csere s Gyertyánfa *jövések és kövek* látszanak; a mely halomba a Biztosság esmertető jegyül egy Czöveket veretett egyes számmal meg írva; az itt lévő Gyepű csinállyá a So Várad és Siklod. Megkérdetve ezután a Kibédiék idegen Commetaneussai külön válaszáva, Id. Siklodi Hegyi Ferencz, és Demeter Ferencz ettől bé So Várad felé 2 öllel mutatták a Trimetát, a melyet 1805 ben az akkor kún volt Biztosság előtt So Várad Nagy János, meg bírálása után kimutatott, és ebben az akkori több Commetaneusok megegyeztek. Annak előtte a Trimetát ezen belől Siklod felé /: mint egy 27 öllel /: tartották a Bércz Oldalon, a mit a Biztosság is megnézett, s régi halom hely látszik, kövek vagynak benne, s a Commetaneusok azt állítják, hogy a Gyepűt is addig csinálták, de azután a Siklodiak által most ki mutatott helyig csinállyá a két Falu, s a Hegyi Ferencz, és Demeter Ferencz ezen állításába a Kibéd részéről lévő több idegen Commetaneusok is megegyeztek. Innen tovább menven,

Az első Czövektől egy oldalon le felé mértünk a Gyepű mellett 70. ölt, a hol a Kibédiék azt állítják, hogy itt hadja el a Gyepű a patakot, a melyet Dosa patakának, vagy Felső Tompa patakának neveznek, azt állítván, hogy a Gyepűn alól Kibéd felé lévő Erdők Orotvány részibe számos embereknek jutottak, és az osztály Level is megvan. Ezen hely megjegyzésére veretett a Biztosság 2 ik Számu Czöveket. A Siklodiak azt mondják, hogy ez a Totsás hely a Soo Várad határban van, de csak essős időben alább patak lesz, de csak most hallák a Kibédiektől, hogy ez a Dosa pataka feje lenne. A 2 ik Czövektől még alább menve 42. öllel ott mutatták a Kibédiék a metális szerénti *Második Halmot* egy dombon, a melyből Gyertyánfa vessző buvik ki, ettől csaponolag fel felé 3. ölre van mint egy 100 éves nagy gyertyánfa, közel a halomhoz bikfa csemete van. A commetaneusok egyebet nem tudnak erről a halomról, csak hogy közelebről a midőn a Tusz Márton Szekercét a Kibédiék behajtották, akkor a Soo Várad Közönség ide hívta Hegyi Ferencz, Demeter Ferencz és Sylvester Ábel itt lévő, s még más hat Commetaneust hogy mutassák meg, hogy a Kibédiék hol mutogatták a behajtás előtt esztendővel, s régebben is az elhányt hompokát, hogy a Szerént lássák a marha bé hajtást, és a Kibédiék mindenkor ezt mutatták határ dombnak. Demeter Ferencz tudja, hogy 1805 ben is a Commissio²⁰ ezen halomnál volt. Ettől az itt lévő kitsin árok lemenet jobbra marad, a mit a Kibédiék Felső Tompa pataka Árkának neveznek. A második halomtól Csaponolag Kibéd felé menve 183 1/2 öl távolságnál egy láb átmérőjű Bikfa Csutko mellett mutatták a Kibédiék a

Harmadik halmot hogy lett volna, de ezt 1806 ban elhányták nem tudatik kik, s akkor mindjárt kért a Kibédi Közönség a Tekintélyes Törvényes Derék Széktől Oculatorokat,²¹ Szélllyel szort kövek látszanak, és ki ástott mogyaro fa gyökeret is mutattak, a halom helyén a kövek gödre látszanak, az elhányt kövek közül egyiket mutatták, a mely kereszti vágásos, hogy a halom tetején lett volna. A Commetaneusok közül Hegyi Ferencz és Demeter Ferencz ezt a halmot a Kibédiék mutatásából az elhányás előtt is láták, de a Kereszti vágásos körre nem emlékeznek, a többi ezen a helyen soha sem járt, semmit sem tudnak rolla. Ebbe a csutkoba veretett a Biztosság 4 dik Számu Czöveket. a

Negyedik Halmot mutatták 68 1/2 ölre a 3 diktól egy elhányt halom ba, Bük, Gyertyán, Magyaro, Csere hasztek vagynak mellette, látuk az elhengergetett nagy köveket. A Commetaneusok azt mondták erről is a mit az előbbenirol – Ebbe veretett a Biztosság 5 dik Számu Czöveket.

A Negyedik halomtól az ötödik felé 50. ölnél, van egy kis maros hely, eddig, és ezen túl is Kibéd felé menőleg a Küküllővel pár huzamos forma vonalban vezettek a negyedik halomtól 70. öl távolságban mutatták egy két láb átmérőjű Gyertyánfa Csutkonál az *Ötödik Halmot* lapályos vizes helyen. Ide veretett a Biztosság 6 k Számu Czöveket. A Commetaneusok közül Hegyi Ferencz Demeter Ferencz és Sylvester Ábel azt mondják hogy ezen csutkora bé a Küküllő felé mutatták a Só Váradiai azon helyet, most a multi Karátsón előtt, az hol a Tusz Márton Cselédjei fát vágtak, és a Kibédiék bé hajtották. E körűlis látszanak az elhányt kövek. Ittől

115. ölre mutatták a Kibédiék a *Hatodik Halmot*, a mely három Gyertyán fa csutkok között van, ezt nem hánytak el egészen, de meg kezdetek, e körűl fertős hely vagyon, ide veretett a Biztosság 7 ik Számu Czöveket.

19 Meták – határhalmok.

20 Commissio – bizottság.

21 Oculator – vizsgáló.

A Hatodik halomtól a Hetedik felé 48. űlnél van a helynek egy kis domborodása, a melynek also oldala meredekebb, ettől a fennebb írt parhuzamos vonalból megfordulva, inkább bé a Küküllő felé tartva, a 6 ik halomtól 163 űl távolságba, egy harmadfél láb átmérőjű Gyertyánfa Csutkonál mutatták a Kibédiek a *Hetedik halom*, ez is megvolt bolygatva egy keveset, egy Keresztes követ mutattak elhengergetve a mely a halomba lett volna. Ez a halom van egy lapályos ormon, a melyen fellyül So Várad felé mondják, hogy van a felső Tompa vagy Dosa pataka. A Commetaneusok ezen halomról is csak annyit tudnak, mint az előbbienekről. Ebbe veretett egy 8. Számu Czövek.

A Nyolczadik Halom mutatták a Kibédiek a hetedig halomtól 74. űlyire egy ormo homlokán, a mely elhányt halomnál Bükfa Gyökémél egyéb nem látszik. Ebbe veretett 9 ik Számu Czövek. A Commetaneusok erről is csak mint az előbbienekről.

Euól 144. űl távolságban a homlok allyánál mutatták a Kibédiek, hogy lett volna a regen elhányt *Kilenczedik halom*, a hol most csak egy tövis gyökér van, ide veretett egy 10. Számu Czövek, a Commetaneusok megkérdéztetvén azt mondták, hogy erre űket soha sem hozták, és ezért semmit sem tudnak. Ezen helyen fellyül közel a Domb tövébe mutatták a Kibédiek, hogy van a Metalisban írt *Gyenge folyán* eredete, a mely a régi Küküllő árkától 170 űlre van, meg mutatták a régi Küküllő árkátis, – a most ott lévő fűzfá Soroknál, a mig a mostoni Arkon keresztül vág, és ott a régi Arok közepén el, a So Váradtól Kibéd felé menő ország utyán elő a Csombod oldala alatt a Moricz szeg szélénél lévő halomra megyen a Kibédi, és So Várad határ.

Ezen helyeknek kimérésével s a halmoknak egymástól távolságok mérő lántzal meg futtatásával a nap eltelvén, a Soo Várad Nemes Közönség Tagjainak meghagyatott, hogy a holnapi napon a Biztosság azon helyre, a honnan ma a halmok járását mérését el kezdette, újra ki fog menni...

1838 május 30-án, ...a So Váradiak által magok közűl ki választott 14 emberekkel, ezeket elől becsátva, azokat (a kibédieket) hátul hagyva ...a Kibédiek által ki mutatott 1 ső Szám alatti halomtól a Kotros Bérczén az uton Kibéd felé vezettek 190. űlyi távolságra, az hol lefelé menet az ut mellett balra mutatták az ott lévő Omlásos Oldált, a mit Kotros Omlásának neveztek, jobbra pedig az uttol /: A Küküllő felé /: 10. űlre mutattak valami halom helyet, a mely be Kőkény, Nyár, Csere, Gyertyán, Bűk, és Csapke appro jövések vagynak, és erről mondják, hogy itt volt az 1674 beli *Első Halom*, s a Gyepű is; a Gyepűt pedig ez elői 43 évekkel Soo Várad Nagy János Biróságában vittek fellyebb a Siklodi határ felé Also határunk nagyobbítása tekintetéből, az hol a mostis vagyon. Itten meg állapodván a fent írt idegen Commetaneusok felesketteinek, s megkérdéztetvén Idősb János Mihály, és Kont Sámuel, azt vallották hogy ezen a helyen érték a Gyepűt a karélylon el bé Sovárad felé, halom nem tudtak, nem láttak. A Biztosság a Halomnak mutaitott helyen igen Szikra Domborodást látott, de a földet megszurkálva benne kőveket nem talált, sem körűlőtte, ide veretett a 11. Számu Czövek. Ezután elmenvén ezen régi Gyepű helyen a Cziher között egy M M betűs vastag Bükfa mellett, egy meredek martos halgya a hol egy Bükfa Csutkot, és Vad alma fát megfargaragtunk, s ezen belől a hol a régi Gyepű a régi voltba, és most is meg lévőbe belé menni állittatott egy Csovát tétettünk a Szekér uton alol. Innen a fenn írt első halomhoz vissza menve, az első halomtól a Bércz lapályán mentünk 40 űlöt a hol

Egy 6. űl hosszú 2-3 űl Széles gödrön mindjárt alol /: a mely most to, s a So Váradiak csak esső időbeli tonak mondják /: mondják, hogy 1805 ben még megvolt egy nagy Bükfa Csutko, és itt lenne az 1674 beli *Második halom*, de most egy fiatal Bükfa Csutko, s rakottya, és Csere Sarjadás van ott, semmi Domb sem kő nem látszik. Ide veretett a 12. Számu Czövek. Az idegen Commetaneusok közűl a két idősebb mondja, hogy 1805 ben is itt mutatták a halom helynek a So Váradiak, egyéb aránt az, hogy eddig lenne a Soo Várad határ, nem tudják, csak a hely nevét tudják, hogy az Kotros Bércze halomt sem tudnak íti, a gödröben pedig le, Szárazabb időben is van víz.

Innen egy Erdőűl uton le, egy nagy Gyertyánfánál a Cziheren keresztül egy más érdűl ut Szélén, a második halomtól 80. űlyire mutattak egy fenn álló /: 200 éves lehet /: nagy bűkfát, a melynél lett volna a *Harmadik halom* – ide veretett a 13. Számu Czövek, a fán forradások vagynak, a mit keresztnek állitanak, a fa tövéből egy Sarjadzás a nagy tőkébe forrott, ez is vastag. Az idegen Commetaneusok ezen halomról semmit sem tudnak.

A 13 dik Czövektől 20. űlöt Erdőűl uton, 30 űlöt Cziherbe, 15. űlöt megint erdőűl uton, a hol keveset meredékesedni kezd a hely, s még tovább, mind össze 90. űlöt mérve mutattak a Soo Váradiak egy Bűkfát földszinig lévő rothadt, egy láb átmérőjű tőrsőket, és az e körül látszó Dombot a *Negyedik halomnak* lenni mondták. Ennek also Szélénél egy két águ, és egy egy águ fiatal gyertyánfa Csutko van, ebbe veretett a 14. Számu Czövek, a halom felső Széliben vagyon egy a földből alig kilátszó Czövek. A Commetaneusok erről sem tudnak semmit.

A 14 től 133 1/2 űlöt mérve a Kotros Bércz élén lévő erdőűl uton, ott az uton keresztül van egy tőtsa, s ennek déli végénél egy Gyertyánfa, a melyet a Soo Váradiak az 1674 k Compositionalisban írt fertőnek, és a fát az ott írt három águ Gyertyánfának mondanak, és hogy itt lett volna az *Ötödik halom*, de most a napnyugoti Oldalon volt harmadik ág nints meg, halom sem látszik. Az idegen Commetaneusok mint az előbbienekről semmit sem tudnak, a helyet még eddig Kotros Bérczinek tudják. Ide veretett egy 15 Számu Czövek.

A 15 től mindenűt az élen lankáson lejtő uton lefelé menve 126. űlnél jobrol közel az uthoz, mutattak egy negyed fél láb átmérőjű Bűk fa Csutkot, a melynek fel része, le van égeve, s ezt mondják a *Hatodik halomnak*, de halom nem látszik. Ide veretett a 16. Számu Czövek.

A Commetaneusok mint a többinél a helyyet a Kotros Omlása Bérczinek nevezik, a patakot benn a völgybe balról Kotros patakának a melynek két ága van, egyik a Siklodi hegy alól ered, azt a Siklodiak is Kotros patakanak hívják a maguk határokra, a másik Napnyugott feldőli ágát a Siklodi határon Antali ajja patakának, de a mikor a Gyeplőnél össze jön a Kibédi határon, ezt is Kotros patakának nevezik.

A 16. tól le az uton és a Nyiráson az él lejtőjén 184 ölt mérve a Nyírás között mutatták a Soo Váradiaik a *Hetedik halmot*, melynek dombossága látható, egyéb aránt semmi fa vagy bokor nints benne. A Commetaneusok mind a többinél, hanem a két öregebb tudja, hogy Kotros Omlásán alól ezen helytől délre és fennebb a helyet Borzlik Mezejének hívják. Ide veretett a 17. k Czövek.

A 17. től 50 ölt meredeken, 50. ölt lankásabban, 20 ölt megint meredeken, ezen túl lankás tisztás helyen egy árkos helyig 72. mind össze 192, ölt /: a 160. ölnél balra marad egy Erdő ut /: mérve, ott mutatták a Soo Váradiaik egy leégett nagy Bükfa tövet, mellette egy kis viz mosta árok van, felföl egy erdő árkos ut, a szerént engedett volna Soo Várad Kibéd erdő útjának, és hogy itt lett volna a *Nyolczadik Halom*, kővek szerte széjjel látszanak. Ide veretett a 18. k Czövek. A Commetaneusok soha itt sem járván, semmit sem tudnak.

A 18. től 96 ölt le mérve egy meredek mart tetejére, 2 Bükfa és 3. Eger fa között mutatták a Soo Váradiaik, hogy lett volna a *Kilenczedik halom*, egy törpe homp forma látszik, kővek is a Szélén, a mart alatt az Oldalban van egy kut, a melynek vize formállyá az ő állítások szerént a Gyengén folyó árkot, és ezen mart tövinél volt a régi Küküllő Árka, és ezen helytől egyenesen menne által a határ a Csombod ajjába lévő halomra /: a miről a Kibédiek 9 dik halma leírása régen is van említés /:.

Ezeket e Szerént megjárva, mint hogy a Biztosságnak olyan halmot nem mutattak, a mellyen mind két peres fél meg egyeztet volna... Szükségesnek látta a Biztosság memók atyankfia által az egész tajeget felmeret tetni, hogy annak rajzában mind a két fél által ki mutatott halmok, mind a helyyek nevezetei a mellyeket a két felek különbözölge neveznek, fel legyenek jegyezve, és ezzel a nap eltelvén, a Biztosság Kibédre vissza ment...”

Csakhogy „mérnök atyánkfia más hivatalos foglalatosságai miatt itt nem mullathat” (időzhet), a biztosság tagjainak is „elkellitik osztolni”.

A következő két esztendőben újabb határkijáráásokra került sor. 1840. február 22-én és 23-án a biztosság „a Béke elprobálása végett” száll ki: „mindenik közönséget külön külön kihallgattuk és a békességre rea birni kívántuk, az után pedig egymással is szembesitvén, az egyességet így is elprobáltuk, de mindenik félnek kívánatai tulságosok, és feltételeik változhatatlanul megátalkodtak valának, és e szerént minden igyekezetünk mellett is, a békességet kívánt Célra nem juttathattuk –”

A biztosság mégis végleges döntést hozott: „azon hely, mely a két peres Közönség által két különbözöl helyen ki mutatott hompjaik közt vagy on szakasztassék két felé, és oda rakassanak állandó határ hompok. A perre tett költséget faradságot kiki a peres felek közül a mint megtette szenvedvén, s e szerént ezen ítélet Törvényes elégtételbe vétetni határoztatik.”

Ezzel zárult a két szomszédos falu közötti „szinte két száz éves határ felcetti egyenetlenség.”

A közölt törvényes határkijárási dokumentum egyrészt néprajzi, másrészt történeti, szociológiai, nyelvészeti, szociál-pszichológiai stb. vizsgálódásra ad lehetőséget.

1. A határkijáráó biztosság élén az alkirálybíró áll, neki segédkeznek a „törvényes derék Szék” más megbízottai: aljegyző, mérnök (topográfus), tollvivő, széki bíró stb. A határjáró oklevelek felolvasása, valamint a perlekedő felek meghallgatása a „veszekedő helyen”, azaz a vitát kiváltó határhompoknál történik. Mind a sóváradi, mind a kibédi „közönség” saját szószólója által próbálja érvényesíteni a maga igazát. A szószólók a „közbirtokosok és Nemes Székely Közönség” nevében beszélnek, véleményüknek tehát meghatározó jelentősége van a kibontakozó vitában.

S hogy a határjárás aktusa csendben és rendben bonyolódhasson le, azaz „...a munkát az egybe gyűlték Sibongásai által ne akadályoztasson”, mind a kibédiek, mind a sóváradiak maguk közül hét-hét tagú felvigyázó csoportot hoznak létre. Az idegen, tehát semleges – jelen esetben siklodi – Commetaneusokat is saját maguk választják meg: a széki kiküldötteknek nincs beleszólásuk abba, hogy kiket, melyen korú, milyen rendűrangú személyeket jelölnek ki, legfőljebb a létszám felső határát szabják meg. Ezek a kis

bizottságok tehát valójában a két falu – mai szóhasználatlál élve – *önszerveződésének* „termékei”.

Felfigyelhettünk arra is, hogy a hivatalból kinevezett, illetve a helyszínen létrehozott bizottságok meghatározott sorrendben, egymást követve járták végig a peres határrészt: első nap legelől a kibédiek által kiválasztott tizennégy személy haladt, ezeket követték a széki megbízottak, mögöttük a siklódi Commetaneusok haladtak, a sort pedig a sóváradiak zárták. Másnap már megváltozott sorrendben járták a határt: elől a sóváradiak által választott személyek haladtak, a kibédiek pedig „hátral hagyva” zárták a sort.

Bár sem a kibédiek, sem a sóváradiak olyan határhompot nem mutattak, „...a mellyen mind két peres fél meg egyezett volna”, a frissen kijelölt halmokat érintetlenül hagyták (ha csak időlegesen is!): nyilván a megbékélésre így sem került sor, a bizottságok feloszlatták önmagukat, hogy majd hetek vagy hónapok múlva ismét munkához lássanak.

2. A két peres fél által kiválasztott hét-hét tagú rendfelügyelő bizottságba főleg idősebb személyeket választottak. A legfiatalabb 49 éves, a legidősebb pedig 80 éves. Bizonyára olyan férfiakra esett a választás, akik tekintélynek örvendtek a faluközösségben. Zömében a szabad székekelyek közül kerültek ki a bizottsági tagok, de találunk közöttük néhány Immunij nemest és ármálistát, sőt, két zsellér „állapotút” is.

Jóval fiatalabbakat választottak abba a két (14-14 tagú) bizottságba, amelyek azt a feladatot kapták, hogy legelől „...menvén a hompokat mutatnák meg... a bokrokat vagdalnák ki.” Közöttük a legfiatalabb 37 esztendőű. Persze, itt már fizikailag is életerős tagokra volt szükség. Valószínű, hogy e tagok társadalmi helyzetére egyáltalán nem voltak tekintettel (nem volt fontos), mert az erre vonatkozó adatok teljesen hiányoznak a személynevek mellől.

Az idegen Commetaneusok két csoportjába – egy kivétellel – szabad székekelyek kerültek: a 28 tagból (30–75 év közöttiek) csak egynek a neve után található az assessor²² minősítés. Ezekbe a bizottságokba csak olyan személyeket választottak, akiknek sem Kibédén, sem Sóváraddon nem volt földbirtokuk. Tehát semleges „szomszédosoknak” kellett lenniök.

3. A lebonyolított határkijárási érzelmi-hangulati tényezőire is érdemes odafigyelnünk. A sóváradiak „Ellent mondó kinyilatkoztatása” elárulja, hogy mennyire elitőlőn viszonyulnak a „... haszontalan perrel is nyomorgató Kibédi Közönséghez”. Felpanaszolja, hogy már régóta terhükre van a „szinte két száz éves határ feletti egyenetlenség”. Az 1674-ben írt metalis levél érvényesítését követelik. Panaszuk érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a kibédiek általában felperesek voltak: tehát valójában ők „éltették” a hosszú évtizedekig elhúzódó határpert. A történész Imreh Istvánra kell hivatkoznunk: „A paraszti életforma alapja a földfelszín, a szántó, a kaszáló, a legelő... Harc folyik a földért, a tulajdonviszonyok ősi rendje miatt... a megkisebbités ellen pörrel védekeznek.”²³ Tehát a földéhségből táplálkozó kapzsiság volt a hosszas per egyik kiváltó oka. Érdemes idéznünk a peranyag egyik siklódi vallomástevéőjének 1795-ben elhangzott szavait: „...természetté vált szokások a Kibédi lakosoknak, hogy a körül lévő faluk határainak, magok határookra rugó részét, ha lehet erőszakosan elfoglallják, a halmokat megváltoztassák, a mint ezt mű Siklódiak, sok ízben tapasztaltuk.” De nehogy arra gondoljunk, hogy a sóváradiak csak szenvedő alanyai voltak a vitának: ők is „békerítették a helyet nyomás korába”, s ezzel a kibédi erdőő utat is elkerítették, amiért újabb megújabb perekre került sor. Valószínűnek látszik, hogy 1652 táján teljesen megbombolt a

22 Assessor – tanácsbíró.

23 Imreh István 1983. 71–72.

két falu közötti jószomszédsági viszony, megszegték a békés együttélés társadalmi normáit, s emiatt csak laza szomszédsági kapcsolatban élhettek tovább egymás mellett. Az elzárkózás, a konzervetizmus egyik csírája tehát már itt megtalálható.

4. Közölt szövegünk a népi határjelek valóságos tárháza. Elsőként a természetes jelek sokaságát kell kiemelnünk. Alig van olyan határhomp, amelynek leírásánál ne vették volna figyelembe a természet nyújtotta, jelértékkel bíró felszíni formákat vagy növényzetet.

Leggyakoribb a *csutkóra, fa tövére, fatörzsre* (törőkre) való hivatkozás. Egyaránt előfordul a fiatal, illetve a már rothadófélben levő, égett csutak. Néhány esetben a csutkó nagyságát (vastagságát) is megadják, persze, a régebben használatos hosszmértékkel, a lábbal (1 láb = 31,6 cm): „láb átmérőjű Bikfa Csutkó; 2 láb átmérőjű Gyertyanfa Csutkonál; 1 láb átmérőjű törőket.”

Igen fontos jel a *sarjadás, jövés, vessző, csemete*. Mindig megjelölik, hogy milyen fákban a hajtásáról van szó: „Kökény, Nyár, Csere, Gyertyan, Bűk és Csipke appro jövések; rakottya és csere Sarjadás; Gyertyánfa vessző; Bikfa csemete.”

Jelként szerepeltek egyes „fenn állóknak” nevezett, bizonyos jellegzetességekkel bíró élő fák is. Egyik helyen „három águ gyertyánfáról” esik szó, máshol pedig a fák öreg korára hivatkoznak: „egy 100 éves nagy gyertyánfa; fenn álló /: 200. éves lehet /: nagy bűkfát.”

Ugyancsak a növényzet köréből való jelek közé sorolhatók a fák, bokrok *gyökere*: „Bűkfa Gyökér; tővis gyökér; mogyaro fa gyökér.”

A térszíni formák közül a *domb, domborodás, mart teteje, ormó, ormó homloka*, valamint az *árok* szerepel jelként, de többször hivatkoznak mocsaras, posványos helyekre is: „vizes hely; fertős (mocsaras) hely; tó; tótság hely.”

Sokkal szerényebben tudjuk adatolni a mesterséges jeleket. A legfontosabb jel, amit „esmertető jegyül” használtak, a *számozott cövek*: már a legelső felkeresett határhalomnál a bizottság „egy Czöveket veretett egyes számmal meg írva”. A cöveket általában kis domborodásba, ormóba verték bele. Az is előfordult, hogy az új cövek egy már régebben ott levő, „földből alig kilátszó Czövek” mellé került. A *csóva*, mint jel, csak egyszer fordul elő.

Jelként volt használatos a *kerítés* is. Láthatuk, hogy a szövegünkben szereplő, s a sóváradiai által készített kerítést *elválasztó* vonalként hasznosította a bizottság: a „kerítés felől”, azaz felül, a sóváradi közönség, „rajtok alól”, azaz alulfelől a kibédiek álltak (a Kis-Küküllő vízfolyását véve alapul Sóvárad valóban Kibédén felül van.)

A vegyes jelek közül a *keresztvágások, kereszties köveket* kell elsőként említenünk. Itt általában elhengergetett kövekről esik szó, amelyeket valamikor a megelőző határházi bizottságok állítottak a határhompok közé. Mostani jelenlétük – elmozdított voltuknál fogva is – bizonyító erővel bírt a bizottság számára.

Ugyancsak a vegyes típusú jelek közé sorolhatjuk a „*megfaragatott*” fákat és *csutkókat* is. Az egyik bűkfát például keresztel jelölték meg, egy másokon pedig két M M betűt találtak. Ezek a megfaragások általában időállóknak bizonyultak, hiszen évtizedek múlva is látható volt, hogy „...a fán forradások vagynak, amit keresztnek állítanak”.

Fölvetődik a kérdés, hogy a határhalmok egymás közti távolságának megállapításakor van-e valamilyen kötöttség? Nos, a válaszuk egészen nemleges. Egyes határhompok mindössze negyven, negyvenkét öltre vannak egymástól, mások között pedig a távolság elérheti a 184, illetve a 192 ölt. Hosszmértékként következetesen az ölt (őlt) használják: egy ől hat lábnak felel meg, azaz 189,6 cm. Több esetben a fél őlt is jelölik: „183 1/2 ől távolságnál; 68 1/2 őltre; 133 1/2 őlt.” Tehát a lehető legpontosabb munkára törekedtek

a bizottság. Érdekesképpen említjük meg, hogy a „halmoknak egymástoli távolságok mérő lánczal megfuttatására” is találunk adatot a peres szövegben.

5. Ugyancsak szólunk kell a mára már történetivé vált helynevek gazdag előfordulásáról. Mivel dokumentumunk helynévanyagát már közöltük,²⁴ itt most csupán egyetlen vonatkozásra szeretnénk kitérni: észrevételünk az, hogy az egymással szomszédos falvak, községek közötti határvonalaknál a helynévadás (megnevezés) nem mindig azonos. Íme: „...a Totsás hely a Soo Várad határban van, de csak essős időben alabb patak lesz, de csak most hallák a Kibédiektől, hogy ez a Dosa pataka feje lenne; Euól az itt lévő kitsin árok lemenet jobbra marad, a mit a Kibédick Felső Tompa pataka Árkának neveznek; Az Oldalban van egy kut, a melynek vize formállyá az ő állítások szerint a Gyengén folyo árkot, és ezen mart tővinél volt a régi Küküllő Árka”. Látható tehát, hogy a határhelyek leírásakor, bemutatásakor nagyon körültekintően jártak el.

6. A határjárásról szóló szöveg szótörténeti és nyelvjárástörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Számos nyelvjárási ízü szó, kifejezés fordul elő benne. Néhány példa a szavak köréből: bikfa, cziher, előbbeniekről, esmertető jegyűl, fertős, mogyaró fa, tőrsők, vagynak stb. A megfogalmazásbeli sajátosságok közül a következőkre hívjuk föl a figyelmet: „hol a régi Gyepű a régi voltba, és most is meg lévőbe belé menni; a Kibédiek mutatásából; lankáson lejtő uton lefelé menve; most hallák a Kibédiektől.”

Három olyan szót is találtunk, amelyeket Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárában*²⁵ hiába keresünk (a kérdéses szavakat kiemelten közöljük): „euól csaponolag fel felé (ez a szó még egyszer előfordul: „a második halomtól csaponolag Kibéd felé”; Csere *hasztok* vagynak mellette; Szikra *Domborodást* látott.” A régi számolásmódra, az úgynevezett felező számnevek használatára is hozhatunk példát: „harmadfél láb átmérőjű Gyertyánfa Csutkónál; egy negyed fél láb átmérőjű Bük fa csutkot.” E számnevek régiségbeli előfordulásáról, jelentés-értékéről, eredetéről – átfogó jelleggel – Szabó T. Attila számolt be.²⁶

Befejezésül annyit, hogy – amint az látható – e régi határkijárássokról szóló peranyagok tanulmányozásával realisabb képet tudunk rajzolni a népi jogszokásokról. Bennük – többek között – elődeink életviteléről is tájékozódhatunk.

IRODALOM

Barabás László

1980. Tavaszi határkerülés a Nyáradmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. *Népismereti Dolgozatok* 1980. 203–216. Bukarest

Imreh István

1983. A törvényhozó székely falu. Bukarest

Magyar Néprajzi Lexikon II. F–Ka. Bp. 1979.

24 Ráduly János 1980. 103–111.

25 Szabó T. Attila 1975., 1978., 1982., 1984.

26 Szabó T. Attila 1971. 445–465.

Mérey Klára

1976. A XVIII. századi határpercek néprajzi és történeti forrásértéke. Ethn. LXXVIII. 533–546.

Pócs Éva

1983. Gondolatok a magyarországi boszorkányperek néprajzi vizsgálatához. Ethn. XCIV. 134–146.

Ráduly János

1980. Kibéd helynevei. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXIV. 1. sz. 103–111.

Szabó T. Attila

1971. A magyar felező számnevek és ami mögöttük lehet. A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek. II. 445–465. Bukarest
1980. Egy erdélyi határjárás adat 1596-ból. Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek. IV. 341. Bukarest
1980. Határjelek a XVIII. században. Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek. IV. 341–342. Bukarest
1975. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. Bukarest
1978. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II. Bukarest
1982. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár III. Bukarest
1984. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IV. Bukarest

Takács Lajos

1976. Foglaló jelek és foglaló módok a hazai irtásföldeken. Ethn. LXXXVI. 63–83.

TERMELÉS ÉS MUNKAMEGOSZTÁS A GYERGYÓI FÖLDMŰVES CSALÁDBAN

A család, a faluközösség fő alkotóelemeiként évszázadokon keresztül az agrártelepülések legfontosabb termelési és fogyasztási egységét alkotta. A családi élet egy miniaturizált paraszttársadalmat jelentett. E közösség formája, nagysága, szerkezeti összetétele a századok során igen jelentős változásokon ment keresztül. *Marc Bloch* szerint – aki a francia paraszttársadalom változásait tanulmányozta – a fejlődés az összetett családoktól a nukleáris családtípus felé vezet¹. Hasonló eredményekre jutott a német és a skandináv etnográfia is². *Le Play* francia szociológus a történeti fejlődés tanulmányozása során három családtípust különböztetett meg:

1. *Patriárchális nagycsaládot*, ott ahol az alakuló ifjú házaspárok továbbra is együtt éltek szüleikkel.

2. A *törzscsaládot*, melyben a felnövő gyermekek a házasságkötés után csupán egy kiscsalád, általában a legfiatalabb maradt a szülői háztartásban.

3. Az *instabil családot*, melynek keretén belül a család mindegyik szülőtje külön családot alapított.

A francia kutató szerint a család történeti átalakulása az első típustól a harmadik felé tartott³.

Ugyanezt a folyamatot *Parsons* amerikai szociológus is kimutatta, azzal a különbséggel, hogy ő más fogalomrendszert használt. Szerinte a *kunjugális család szegregációja* kapcsolatban volt a modern gazdasági élet követelményeivel, mivel az apából, anyából és gyermekekből álló családtípus jobban képes alkalmazkodni az ipari fejlődés által megkövetelt társadalmi és területi mobilitáshoz⁴.

A szociológia, etnológia, néprajz, történelem és demográfia nemrég még az iparosítással és a társadalom fejlődésével hozta kapcsolatba a nagycsaládnak kiscsaládokká való átalakulását. *Wrigley* angol demográfus azonban óvatosságra int az ilyen jellegű általánosításokkal kapcsolatban. „Ma már világos például – írja saját és munkatársai kutatásaira alapozva a jeles népességkutató –, hogy a házaspárt és gyermekeket magába foglaló házaspárcsalád, amelynek kialakulását gyakran az iparosodás és a városi élet következményének szokták tartani, Nyugat-Európa jelentős részében az ipari forradalmat több évszázaddal megelőzően is általános volt. A családközösség, ahol három nemzedék és két vagy ennél is több házaspár élt egy háztartásban, nem volt általános jelenség az iparosodást megelőzően. Miként az sem igaz, hogy az iparosodás előtti társadalmakban mindenütt magas volt a halandóság és a termékenység.”⁵

A székelőföldi sajátosságok mintha igazolnák *Wrigley* fogalmazásbeli óvatosságát. E sorok írójának gyergyói kutatásai arra engednek következtetni, hogy a 17. században

1 *Marc Bloch*: Les caracteres originaux de l'histoire rurale française. Paris, 1931.

2 *Orvar Löfgren*: Family and household among Scandinavian peasants; an exploratory essay. Ethnologica Scandinavica, 1974. 17–52.

3 *Frederic Le Play*: L'organisation de la famille. Paris, 1870.

4 *Talcott Parsons*: The social system. New York, 1951.

5 *E. A. Wrigley*: Népesedés és történelem. Budapest, 1973. 12.

a Keleti Kárpátok hegygerincének medencéiben élő magyarság esetében családszerkezeti szempontból az elemi család volt a meghatározó. A 18. századi adóösszeírások az egy telken lakó több kisközösség létét igazolják, amit szerintünk a korabeli termelés alacsony színvonala követelt meg.

Az 1643-as esztendei, Rákóczi-féle katonai összeírás adatait feldolgozva, a nagy és kiscsaládok közötti arány a következőképpen mutat:⁶

Település neve	Nukleáris családok		Patriarchális családok	
	száma	%-a	száma	%-a
Gyergyószentmiklós	249	90,89	25	9,11
Tekerőpatak	116	82,26	25	17,74
Gyergyóalfalu	125	78,60	34	21,40
Gyergyóújfalú	101	77,10	30	22,90
Gyergyószárhegy	76	74,16	28	25,84
Gyergyócsomafalva	55	70,51	23	29,49
Gyergyói medence ⁷	722	79,00	165	21,00

Az 1750-es esztendei nagy összeírás látszólag a nagycsaládi szerkezet túlsúlyát igazolja. Bizonyításképpen Gyergyóditró korabeli családszerkezetét, illetve a családok vagyoni helyzetét mutatom be, a conscriptio adatai alapján:⁸

Név	Telek	Ház	Szántó		Kaszáló	Igás-	Juh	Szárnycs	Disznó
			kőből	véka	szekér-	állat			
					nagyság				
Egytelkes nemesek									
Puskás Mihály	1/4	1	9	3	6	5	18		2
Puskás Gábor	1/4	1	9	3	6	6	19		1
Gyalog és lőfő családok									
Erdős Dániel		1	7	1					
Köllő Miklós		1	13		4	4			
Köllő Antal	1	1	20		8	5	24		
Kolozsi Tamás		1	1	1,5	1	2			
Hompoth Péter		1	4	2		3			
Csibi Benedek m		1	9	3	7	3			
Csibi András m		1	12	2	4	3			
Csibi Ferenc		1	4	3	4	5	3		
Csibi Tamás	1								
Csibi János		1	27	2	4	5	23		2
Csibi András									

6 Budapest. Országos Levéltár. Székely Lustrajegyzékek. F. 137. 1643-as évi összeírás. I. k. 1–162.

7 Uo. Az összeírásból hiányzik Gyergyóremete és Gyergyóditró katonaköteles férfainak az összeírása, emiatt mi is kénytelenek voltunk mellőzni a két faluval kapcsolatos családszerkezeti kutatásaink.

8 Budapest. Országos Levéltár. F. 50. 1750-es évi országos összeírás 49. téka 1.

Név	Telek	Ház	Szántó kőből véka		Kaszáló szekér- nagyság	Igás- állat	Juh	Szármay	Disznó
Bajkó István		1	24	2	8	8	40		2
Balázs Mihály		1	4		1				
Bajkó József	1/4	1	15		5	5	20		2
Bajkó János									
Balázs Mihály		1	4	1					
Bajkó József	1/4	1	15	5	5			20	2
Bajkó János									
Mészáros András		1	19	6	5			24	2
Mészáros Tamás	1/4	1	19	6	5			24	2
Mészáros János									
Szabó János	1/4	1	8	3	3			10	1
Mészáros Mihály		1	3	1	2				
János Tamás	1/3	1	17	6	7			17	2
János János									
Bajkó János	1/3	1	28	8	5			26	3
Puskás Ferenc		1	6		1			2	1
Mezei Mátyás	1/2	1	18	8	5			26	2
Mezei Dénes		1	28	8	3				1
Mezei Péter									
Ádám Ferenc	1/2	1	17	9	3			9	1
Puskás András		1	11	8					
Puskás István									
Puskás Ferenc		1	15	9	5			41	2
Puskás István	1/2	1	34	13	3			11	1
Puskás János									
Puskás Miklós		1	19	10	5			52	
Puskás Mátyás									
Páll György		1	9	15	2				
Kovács István		1	9	4	2			6	
Kovács István	1	1	12	6	2			8	1
Kovács György		1	10	6	3			5	
Kovács Ferenc		1	18	10	9			15	1
Csiki Ferenc		1	19	8	3			12	1
Csiki György	1	1	19	7	3			11	2
Csiki Ádám		1	11	2	3			7	1
Csiki Mihály		1	5	2	2				

Az adatok egyoldalú értelmezése szerint, az egész, fél vagy negyed telek nagyjából megegyeznek a patriarchális nagycsaláddal. Figyelmesebb tanulmányozás, más forrásokkal való összehasonlítás azonban ráébreszti a kutatót az egy telken lévő kiscsaládok részleges önállóságára. A külön főzés, étkezés, lakhely csökkentette a nukleáris család függőségét a patriarchális közösségtől. A gazdálkodás azonban közösen folyt. Erre első sorban az ökörállományból tudunk következtetni. A korabeli szántás az eke fejletlensége

miatt négy ökörrel történt.⁹ A földművelés extenzív jellege tehát szinte megkövetelte a nukleáris és a patriarchális nagycsalád együttélését, vagyis azt a közösséget, ahol a férj és a feleség munkája mellett a rokonság segítségére is szükség volt. A székelyeknél azonban a katonai életmód sajátos módon befolyásolta a férfi és a nő feladatkörét, előtérbe hozva az asszonyi munka fontosságát a mezőgazdasági termelő tevékenységben, más vidékek munkamegosztásával szemben.

A közös gazdálkodás legfontosabb alkotóelemét a telek képezte, mely magába foglalta a belsőséget (jószágot) – rajta található lakóházakkal, gazdasági épületekkel és az udvarhoz tartozó veteményes kerttel együtt –, illetve a telek tartozékát alkotó szántó- és rétföldeket. Az 1750-es évi összeírás adataiból azt is láthatjuk, hogy az egész telek nem mindig jelentett nagyobb kiterjedésű területet, mint a fél- vagy negyedtelek. Mindez azzal magyarázható, hogy a közföldek arányosításáig a gyergyói falvak lakói számára – a falulakók beleegyezésével – biztosítva volt az egyéni foglалás lehetősége. Az írást kezdetben a patriarchális közösségek végezték, melyet a *Szászok vesze*, *Laczkók hája*, vagy az *Antalok mezeje* dűlőnevek is tükröznek. Ezeket a foglалásokat később a nukleáris családok is folytatták.

A 18. század második évtizedétől a 19. század közepéig a paraszti gazdálkodásban helyenként jelentős átalakulások történtek. Az önellátó gazdálkodásról a kezdetleges áruterelő gazdálkodásra való áttérés változásokat idézett elő mind a munkaeszközök tökéletesítése, mind a termelés ésszerűsítése terén. Ugyanakkor helyenként a kiscsaládokra jutó ígásállomány is jelentősen növekedett. A négy ökörrel rendelkező nukleáris család már segítség nélkül is képes volt megvalósítani termelő feladatkörét. Az egy családra jutó állatállomány Gyergyóremetén (Remetea) 1721-ben a következőképpen mutatott: ökör = 1,89; tehén = 1,50; borjú = 0,80; ló = 0,88; juh = 5,80; szárnys = 1,44.¹⁰

1750-ben már bizonyos növekedés mutatható ki ezzel az állatlétszámmal szemben családonként:¹¹

1 ígásállattal	8 kiscsalád rendelkezett		
2 "	32 "	"	"
3 "	19 "	"	"
4 "	10 "	"	"
5 "	11 "	"	"
6–11 "	4 "	"	"
1 tehénnel	46 "	"	"
2 borjúval	17 "	"	"
1 "	11 "	"	"
2 "	4 "	"	"
3 "	1 "	"	"

Láthatjuk, hogy 1721-ben alig jut egy-egy nukleáris családra 2 ökör. 1750-ben már 25 kiscsalád mindenfajta külső segítség nélkül képes volt megoldani termelési feladatkörét. A többség azonban – a mi esetünkben 59 család – még mindig csak a rokonság és a szomszédság igénybevételevel tudta megvalósítani az akkor szokásos, évi három szántást.

Persze mi nem szeretnénk abszolutizálni az ígásállatok számának tényezőjét, mivel emellett számos olyan körülmény létezett, mint a munkaeszköz fejlődése, illetve az

9 Budapest. Országos Levéltár. 1820-as évi összeírás. F. 52. C. Czirakanya. 143. köteg.

10 Budapest. Országos Levéltár. F. 49., vegyes összeírások 6/4. 1721-es évi összeírás.

11 Budapest. Országos Levéltár. F. 50. 1750-es évi országos összeírás 49. téka 1.

árutermelő életmódra való áttérés, melyek szintén döntő módon bomlasztották a patriarchális nagycsalád és a nukleáris családok között a 17. századtól fennálló egyensúlyi helyzetet. Az átalakulás azonban nem egységes; helyenként a kiscsalád a 18. században – mint látuk – önálló termelési egység, máshol pedig még a 20. században is a patriarchális kötöttségek az uralkodók.

Az apajogú közösségek nukleáris családokra való bomlásának több évszázados folyamataiban egy átmeneti családtípussal is találkozunk: a szomszédsági köteléken alapuló nagycsaláddal. Ez a családtípus a patriarchális nagycsalád számos elemét fenntartotta, mint például az együvé tartozás érzését, a közös felelősségérzetet a telken lakókkal szemben, valamint a kalákarendszeren alapuló munkakapcsolatot. Az egy telken lakó közösség felelősségérzetének fontosságát Bogdán Ferenc esetében is felismerhetjük, aki – mivel felesége a Bakos családból származott – a Bakosok telkén építette fel házát. Az örmény csizmadia viselkedéséről 1846-ban Bakos Ferenc a következőképpen vélekedett: „...egyéb rossz magaviseletit nem tudom, hanem a pálinkát szeretvén, abból részegségig idogált, amit abból tudok hogy itten szomszédomban lakott. Mikor mű szomszéd férfiakul honunkban voltunk, akkor semmi garázdaságot nem művelt, de a feleségemtől és szomszéd asszonyaimtól hallottam, hogy mikor münköt, szomszéd férfiakat honunkban nem érzett, olyankor a feleségivel több rendben veszekedett és csunyán káronkodott.”¹² Az együvé tartozás gondolata a 28 éves Balázs Magdolna vallomásából is felismerhető; „...a szomszédságunkban folytatta az idei nyáron csizmadia mesterséget, ki is gyakran részegkedett, nevezetesen midőn megtudta, hogy a szomszéd férfiak háztól el távoztak, ilyenkor részegen feleségét több rendben csunya szidalmak között üldözte.”¹³ Egy alkalmakkor azonban olyankor verte el a feleségét, mikor a szomszéd férfiak otthon voltak. Az eset következményéről korabeli tanúnk a következőképpen emlékezett meg: „...a csizmadia Bogdán Ferenc felesége is oda jöve, s azt mondá nékem; Ezt az én uram cselekedte, aki ma délután részegen haza jövéinho engemet szidni kezdé, s a számára készített ételt is a ház elejébe ki hanyigálván, engemet a házba meg akara verni, amit Bakos István észre vévén, férjemet ezen tettiért meg szólítá...”¹⁴

A rokonsági nagycsalád, illetve a szomszédsági köteléken alapuló nagycsalád tehát elítélte a feleségverést, a részegséget és a káronkodást. Ezek a családfajták tehát ellenőrizték a közös telken lakók mindennapi tevékenységét, szabályozták a köztük fennálló kapcsolatrendszer, a viselkedési normákat.

Mint már említettük, a 17. századtól kezdődően a 20. század elejéig fokozatosan megváltozott a családnak a termeléssel kapcsolatos feladatköre. Míg a patriarchális nagycsalád esetében a telek nő- és férfitagjainak közös munkája kapcsolatban volt az elosztással, addig a rendi (feudális) jellegű tulajdonnak tőkés tulajdonná való átalakulása révén (ez azt jelenti, hogy a föld áruvá vált és adásvétel tárgyát képezte), a telektartozékokat – mint ahogy azt az 1750-es évi összeírás is bizonyítja – felosztották a telek lakói között, ami biztosította az egyéni termelés és elosztás lehetőségeit. Ez utóbbi esetben is a közös munka, a kalákarendszer még hosszú ideig különböző formákban biztosította a közös termelőtevékenységet. A birtokviszonyokban végbement változások tehát szintén hozzájárultak a nukleáris családok önállósulásához.

A termelőerők fejlődése ugyancsak elősegítette a kiscsaládok megszilárdulását. Az egyéni irtásokhoz most már kevés ember is elegendő volt, s így néhány évtizeden

12 Csíkszereda. Állami Levéltár. F. 26. Gyergyószék levéltára.

13 Uo.

14 Uo.

belül ezeknek a nukleáris családoknak a területe valósággal megkétszereződött, amit a rendelkezésünkre álló gyergyóremeti adatok is igazolnak;¹⁵

1. László Elek gyalogkatona családjának birtokai 1798-ban

1	vékás szántó	– Ditró mellett	
1/2	" "	– Bogárosban	alsó forduló határban
1/2	" "	– Füzések alatt	
2	" "	– Fügés rétbe	
2	" "	– Tolvajos mellett	felső forduló határban
12	" "	– Nagy Kertben	

2. Antal Péter gyalogkatona családjának birtokai 1831-ben

1/2	vékás szántó	– Pál András veszébe	
1 1/2	" "	– Kalibaoldalban	felső forduló határban
3	" "	– Ditró töviben	
3	" "	– Kő hátán	
2 1/2	" "	– Szarvaspatakban	
1 1/2	" "	– Eszenyő mellett	alsó forduló határban
4	" "	– Romlásban	
1	szekér szénára	való kaszáló	– Lapos Bükkben
1	" "	" "	– Hidosban
1	" "	" "	– Pap csűrínél
1	" "	" "	– Romlásban
1/2	" "	" "	– Csergő Bükkiben

3. Páll Simon gyalogkatona családjának birtokai 1849-ben

3	vékás szántó	– Nagy András házánál	
2	" "	– Bakóban	
3	" "	– Kerekfenyőn	
3	" "	– Ebháton	felső forduló határban
1	kőből	"	– Galambos farkán
3	vékás	"	– uo. Felmenőben
2	" "	– Csutakosban	
1	" "	– Szállaposban	
1	" "	– Kerek tóban	
3	" "	– Veres Gödrön	
2	" "	– György József mellett feljel	
2	kőből	zabföld	– Szarvaspatakán
2	kőből	"	– Veszespatakán
2	kőből	"	– Romlásban
2	vékás	"	– Veress marton
2	" "	"	– Kőháton
1	szekér szénára	való kaszáló	– Galambosban
1/2	" "	" "	– uo. alább
1	" "	" "	– Varga kútjában
1/4	" "	" "	– Szállaposban
1/4	" "	" "	– Fügés rétben

1/4	"	"	"	"	– Tolvajosban
1/4	"	"	"	"	– Dudád eriben
1	"	"	"	"	– Lukács vesze patakában
1	"	"	"	"	– Közel tetőn
1/2	"	"	"	"	– Veszes patakán felső határban
1/2	"	"	"	"	– Gődüczközben
1/4	"	"	"	"	– Bogárosban
1/4	"	"	"	"	– Kerek tóban
1/4	"	"	"	"	– Rét alatt

Ez a területi növekedés csak ott volt lehetséges, ahol az irtásra alkalmas közföldek léteztek. A foglалás lehetőségének megszűnése ismét törpebirtokosokká zsugorította a kiscsaládok jelentős részét, illetve a felnővő ifjú nemzedék egy részét el- és kivándorlásra kényszerítette. Példáinkból az is kitűnik, hogy a nukleáris közösségek gazdálkodását igencsak megnehezítette a szántók és kaszálók szétszórtsága. Ezek a nukleáris családok a századforduló körül megvalósuló arányosításig, a kettős forduló rendszer alkalmazása következtében termőterületeiknek csupán felét használhatták ki. A határt ugyanis két részre osztották; míg az egyik felét (az alsó forduló határt) bevetették és növénytermesztésre használták, addig a faluhatár másik részét (a felső forduló határt) parlagon hagyták és ez a terület az állatok legeltetését szolgálta. A következő évben a felső forduló határt szántották fel és az alsót pihentették.

A kiscsalád központját a telek képezte, melyet Szentiváni Mihály 1839-ben a következőképpen mutatott be: „Egy székely telken épülve van többnyire egy vastag zsupozatu, s hófehérré meszelt sövény, vagy rakófa oldalú ház; egy nagy csűr két végénél pajtákkal; több apró olak, néhol aklok a rideg marha számára, többnyire az alkol helyett az udvar használtatik, ez okból korláttal elkülönülve a kijáró udvartól. A házak nem az utcára építvék, hanem erős korlátokon belől az udvar közepére, néhol egészen eldugva. Belosztályuk egy pitvar; ebből jobbra egy nagy ház, mely a nappali vagy csinos ház szerepét viszi, de ez is nem az utcára néz, hanem egyik ablaka a pajták felé, mert a székelynek legszebb kinézése marháira nézni; másik az udvar hátrészére, hogy mindig egész telkét láthassa a pitvartól balra egy más nagy ház, mely az asszonyok országa...”¹⁶

Az általunk kutatott forrásanyag – 1831 és 1849 közötti inventáriumok – a következőképpen mutatják be a székely lakterületet:

egyszerű ház (1 szobás)	5 darab
ház kamarával (szoba + konyha)	1 darab
kettős ház (kétszobás)	8 darab
kettő tüzelő ház két oldalt kamráival	1 darab
Összesen	15 darab

Hasonló változatosság vehető észre a rendelkezésünkre álló forrásanyagban összeírt 12 gazdasági épület megoszlásában is: istálló 9 telken létezett, csűr 6, egy földél alatt lévő – csűr-istálló-szín – egy telken létezett. Sütő 4 telken volt feljegyezve, külső konyha (nyári konyha) 1 telken mutatható ki. Sertéspajta 2 telken található, pajta – fűrészs és malom részleggel – 1 telken volt feljegyezve.

Az általunk bemutatott szántó- és rétföldek, valamint a gazdasági épületek a nukleáris család termelési feladatokrét is bizonyítják. A kisközösség a létfenntartásához szükséges javakat csakis a munkaeszközök tökéletesítése révén biztosíthatta, vagyis a kis család már eleve fejlettebb termelőeszközöket feltételezett. Ilyen körülmények között

megfogalmazódik a kérdés: mivel rendelkezett az átlagos földműves család? A választ a korabeli inventáriumokban kaphatjuk meg, melyek nemcsak a kisközösség eszközkészletét mutatják be, hanem a termelési színvonalat is. Mivel azonban nincs lehetőségünk a rendelkezésünkre álló inventáriumok bemutatására, példaképpen Nagy Menyhért gyalogkatonára tárgyainak a közlésére törekszünk, mely 1849. szeptember 21-én a következő volt:¹⁷

Vagyon egy fedett és fejeér asztal	értéke	2 frt.	30 kr.
két karos szék	"		20 kr.
két kendő szeg, vagyis fogas	"		40 kr.
egy fejeér lábas pad	"		20 kr.
egy festett tál	"		10 kr.
egy almárium	"	1 frt.	
egy szekrén	"		10 kr.
egy festett karos pad	"		18 kr.
egy hitván ágy	értéke		3 kr.
egy sültő tekenyő	"		15 kr.
négy darab cseber	"		20 kr.
három bokáj, három tál	"		9 kr.
tíz hitván kerek	"	1 frt.	
két hitván szekér alj	"		20 kr.
két eke, az egyik vassal			
és a más vas nélkül két patinggal	"	3 frt.	
két borona és két járom, az egyik közszel	"		20 kr.
két kád	"		20 kr.
három szán	"		20 kr.
egy malmozó kűs szekér két kerekkel	"		6 kr.
egy kűs bárdika	"		3 kr.
egy nyárs és három furu,			
egy bokázó, kettő küsebb	"		50 kr.
egy küsded üst			
és egy kűs serpenyő és zsirfogó	"	1 frt.	
két erdőfő lánc	"	4 frt.	
egy kura való kankó vas	"		6 kr.
egy vas villa	"		10 kr.
egy hosszú jó kötél	"		10 kr.
két tehén borjútól			
és egy két éves tinó, az öt darab	"	60 frt.	

(Az 1848–1849-es évi forradalom Székelyföldön valósággal megüzede az állatállományt és ezért hiányzik az ökör, ló, illetve a juhok megjelölése)

vagyon hat portio széna	15 frt.	
egy kűs tekenyő gyurogató		3 kr.

Példánk azonban nem jelképezheti a rendelkezésünkre álló forrásanyag által kimutatható eszközök összességét. Ezért a következőkben az oklevelekben megemlített munkaeszközök funkcionális bemutatására törekszünk:

1. Földművelésre és szénakészítésre utalnak a következő eszközök: *eke vasastól tárgástól; eke taligával és patinggal; eke készülettel; borona; kapa; keretbeli fentő; vasvilla.*

2. A fejsze, lánccs és fűrőtípusok sokfélesége az erdőmunka, tutajozás, ácsmesterség és más házi mesterségek fejlettségére utalnak: *rudaló fejsze; faragó fejsze; kerek falazó horgas fejsze; szádoló fejsze; széles élű fejsze; keskeny élű fejsze; régi fűrész; erdőből lánccs; lánccs 53 szemből; szintező fűrész; szegfűrész; hosszú szárú fűrész; tutajkötő fűrész; kerek szegfűrész; nagy fűrész; füles véső; fületlen véső; kézvonó (kádárok, ácsok használták); korong; metsző vas szárástól; görbe vas; fogas szeg.*

3. Szállításnál, húzatásnál használt eszközök: *járom közöttől egy bordica nélkül; hordó szekér; vasas szekér; egész vágás szekér; félvágás szekér; hordó szekér lajtorjástól; négyes szekér; malmozó szekér két kerékkel; szán ló után; erdőből szán; rakó szán.*

4. Katonaélettel kapcsolatos tárgyak: *fegyveres láda; nyereg fából; kard.*

Meglehető a 19. század eleji családnak vasszerszámokkal és eszközökkel való ellátottsága, ami a kovácsmesterség magas szintjét bizonyította a gyergyói falvakban. Ez lehetőséget biztosított a földművelés, a házi mesterségek, az erdőmunka és a Maros folyó mentén pedig a tutajozás fejlődéséhez.

A családnak a termeléssel kapcsolatos feladatköre jól meghatározott munkamegosztást eredményezett az elemi család tagjai között. A nemek közötti munkamegosztást befolyásolta a család helyzete a települések gazdasági-társadalmi szerkezetében. Míg a középbirtokosok esetében az asszonynak csak kiegészítő szerepe volt a mezői munkák elvégzésében, addig a kis- és középbirtokosok esetében e tevékenység a szántás és kaszálás kivételével, mivel a férfiak az erdőmunka (helyenként a tutajozás), illetve a napszámosmunka elvonta a földműves munkakörétől. A parasztság termelő munkája a 19. században és a 20. század első felében a gyergyói falvakban, évszakonként a következőképpen oszlott meg a család két fő egyénisége között:

Télen a férfiak erdőmunkával foglalkoztak; a szegényebbek favágással, a módosabbak (akik megfelelő számú háziállattal rendelkeztek) húzatással és szállítással. Az asszonyok ez idő alatt fonással, szövással, kötéssel és rongyvágással foglalkoztak. Január hónapban szervezték meg a fonókalákákat. Ignác napjától (február 1.) Katalin napjáig fűtötték a fonalat, Katalin napjától Aladár napjáig (február 20.) tekerítették a fonalat, míg Géza napjától (február 25.) Elemér napjáig (február 28.) a fonalat felvetették a vetőfára. Március hónapban, Levente napjától (március 1.) Ildikó napjáig a fonalat osztóvátára tekerték és fogdoszták be. A szövés Ildikó napjától Jenő napjáig (március 31.) tartott.

A télen érvényesülő családi munkamegosztás valósággal „különválasztotta” a férjet a feleségtől. A munka megszervezését a nemenkénti közösségi formák biztosították. A nők a fonás-szövést kalákák formájában oldották meg, míg az erdőn dolgozó, vagy a tutajossággal foglalkozó férfiak „nyájakba” tömörültek.

A tavasszal megújuló természet szinte alapjaiban változtatta meg a családon belüli munkakörülményeket: az erdőmunkás férfi és a fonó-szövő nő földművessé alakult. A tavasz jelentős munkatevékenységét a szántás-vetés és boronálás képezte. Míg a szántás és a boronálás főleg a férfimunkák közé tartozott, addig a vetés, valamint az ültetés női tevékenységnek számított.

Mezőgazdasági munkájuk elvégzése után a férfiak ismét útra keltek az erdőkitermelő telepek felé. Ez idő alatt, pontosabban május hónapban és június első két hetében a nők hozzáálltak a vetés egy részének gondozásához. Május-június munkaműveletei közé tartozott a kaszáló tisztogatása, melyet vas- és fagereblyével az asszonyok és a nagyobb gyermekek végeztek.

Június 29-e körül, Péter-Pálkor a falu férfiai hazatértek az erdőről és nekifogtak kaszálni, mely sokszor Fülöp napjáig is eltartott. Míg a férfiak kaszáltak, addig az asszonyok és a nagyobb gyermekek „takarással” foglalkoztak, majd július utolsó két hetében ismét kapáltak.

Az aratás augusztus végén kezdődött. Ekkor aratták az árpát és a rozsot. A búza és a zab aratása szeptember első felében történt és Egyed napjától Edit napjáig (szeptember 15.) tartott. Az aratás volt az a tevékenység, mely a munkában egyesítette a családot. Szeptember második felében kezdődött a pityóka ásása, a lennyövés, répaszedés, valamint a takarmány betakarítása. Mindezek főleg a női tevékenységek közé tartoztak és egész október hónapban folytatódtak.

Szeptember elején kezdődött a második kaszálás (sarjúkaszálás). Ez sokszor októberig is eltartott. A termés betakarítása után a földet felszántották, az őszi búzát és rozsot elvetették. A férfimunkák közé tartozott még a háznak tűzfával való ellátása. Női munkaként tartották számon a cséplést és a ütlést.

Nem nehéz felismernünk: a család termelőegységként működött, ahol mindegyik tagjának megvolt a maga jól meghatározott tevékenységi területe.

Bár a férfit tekintették családfőnek, mégis a ház és a telken lévő más épületek, az igás állatok gondozása kivételével az asszony gazdasági erejét bizonyítják a családon belül. Tekintélyét jelképezte a kamra (konyha) általánosodása, valamint a nyári konyha megjelenése.

Az otthoni munkából a 10–16 éves gyermekek is részt vállaltak: egyes háziállatok gondozása, legeltetése, valamint a takarás volt a fő feladatuk. Ettől a kortól kezdve a legények az apjuk mellett tevékenykedtek az erdőn, míg a lányok továbbra is anyjuknak segédkeztek a házi és mezei munkáknál.

Ha összevetjük a férfi, a nő és a nagyobb gyermekek feladatkörét a családban, akkor a következő képletet kapjuk:

Nő: Juhnyírás, fonás–szövés–kötés–varrás. Főzés. Mezei munkák: vetés, ültetés, kapálás, aratás, cséplés, takarás; az otthon rendben tartása.

Férfi: Erdőmunka (helyenként tutajozás vagy napszámosmunka) – ezek a paraszti gazdaságon kívüli munkák. Szántás, kaszálás, háznak tűzfával való ellátása. Házépítés, gazdasági épületek elkészítése, szekerkészítés. Állatgondozás, szállítás.

Gyermekek munkája: Állatgondozás kiegészítése, takarás, segítség az otthoni munkákban.

A munka mennyisége szempontjából az asszonyi munka jóval felülmúlta életúrsá-nak tevékenységét. A gazdaságon kívüli férfimunka (tutajkészítés, tutajozás, erdőmunka, különböző napszámosmunkák) – a termőföld gyenge minősége következtében – jövedel-mezőbbek voltak a földművelésnél. A Varga család naplójából felismerhetők a növény-termesztéssel kapcsolatos nehézségek a család életében: „Az 1876-dik év május hava furcsán, oly nagy dér és hideg találta veteményeinket és különösen a gabonát annyira megsértette, hogy alig hozott annyi magot, hogy ősszel elegendő legyen vetni, megint a következő 1877-dik év tavasza oly erős volt, hogy az tavaszi veteményünk megint oly ritkás vala, hogy alig hozza annyi magot, hogy a jövőre nézve elég legyen vetni, továbbá tavaszi vetések közét, az árpa az lapos földekbe annyira elveszett, hogy alig adta meg a magját...”

Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a család létfenntartása szempontjából a gazdaságon kívüli munkáknak gyakran nagyobb jelentőségük volt, mint a földművelésnek.

A családtagok által végzett termelőmunka és a közösségen belüli termelőmunka, bár bizonyos módosulásokon ment keresztül, 1962-ig nemigen változott. Ekkor az erőteljes szövetkeztetés megváltoztatta a család funkcióját, hiszen a kisközösség termelő jellegét megszüntette. Az új körülmények között a család tagjainak létbiztosítása szempont-jából döntővé vált a paraszti gazdaságon kívüli munka.

A termelési funkció elvesztésével a férfi családfői tekintélye is jelentősen csökkent. Ezzel szemben az asszony háztartási minősége szinte megközelítette a jogi egyenlőséget. A gyermekek is nagyobb önállósághoz jutottak a kisközösségen belül.

A nukleáris család gondolkozásmódja is megváltozott. A termelési feladatkör megszüntetése következtében a volt földművescsalád most már nem törekedhetett a termőterület növelésére. Fő célja, hogy a családtagok számára – a háztáji és háztartásbeli munkálatok elvégzése után – az otthoni kényelmesebbé, szebbé alakítsa. Az utóbbi évtizedekben a házépítés eddig nem ismert méreteket öltött.

A munkakörülményekben és az életmódban bekövetkezett változások sajátos családtípusok létrejöttét eredményezték a Gyergyói medencében. A következőkben a Gyergyói medence falvai földműves család típusainak bemutatására törekszünk a 20. század 70-es, 80-as éveiben. Példáink Gyergyóremetéről származnak, de ezek a típusok a medence összes településén kimutathatók.

1. A férfi télen és az év általunk már jelzett időszakaiban az erdőn dolgozott, tavasszal, nyáron és az őszi egyes időszakokban a mezőgazdasági termelősövetkezetben földműveléssel foglalkozott. Az asszony mtsz-tag volt. Példák:

a) Férfi: született 1924-ben, végzettsége IV osztály. Az mtsz. dolgozója. Asszony: született 1924-ben, végzettsége VII osztály. Gyermekeik fiúk – 1953-ban és 1961-ben születtek és a gyergyószentmiklósi gyárakban munkásként dolgoztak. Mivel mind a férj, mind a feleség mtsz-tag volt, ketten külön-külön 30 ár nagyságú háztáji gazdasággal rendelkeztek, melynek megoszlása a következő képet mutatta: 30 ár szántó, 27 ár krumplicföld, 3 ár veteményes kert. A háztáji állatállomány a következő volt: 2 tehén, 1 ló, 2 disznó, 4 juh és 5 szármay.

b) Férfi: született 1933-ban, végzettsége VII osztály. Földműves az mtsz.-ben. Asszony: született 1936-ban, végzettsége VI osztály. 4 fiúgyermekük van, akik közül 1 Szászrégenben és 3 Gyergyószentmiklóson dolgozott. A család 25 ár nagyságú háztáji gazdasággal rendelkezett, melynek megoszlása a következő volt: 24 ár krumplicföld, 1 ár zöldséges terület. A háztáji állatállomány: 4 tehén, 3 disznó, 8 szármay volt.

2. A férfi állandó erdőmunkával foglalkozott, s hetente, havonta, vagy háromhavonta tért haza családjához. Az asszony mtsz-tag volt, vagy csak háztartásbeli munkákkal foglalkozott. Példa:

a) Férfi: született 1931-ben, végzettsége IV osztály. Maroshévízen erdőmunkás. Asszony: született 1938-ban, végzettsége VIII osztály. Mtsz.-ben dolgozott. Három fiúgyermekük a gyergyószentmiklósi gyárakban dolgozott. A család 50 ár területtel rendelkezett, melyből 30 ár krumplicföldre, 20-at pedig zabtermesztésre használtak. A háztáji állatállományt 3 tehén, 2 disznó, 4 juh és 12 szármay alkotta.

b) Férfi: született 1946-ban, végzettsége IV osztály, Szászrégen mellett erdőmunkás. Asszony: született 1949-ben, végzettsége VIII osztály. Mtsz.-tag. Három gyermekük közül kettő a gyergyószentmiklósi gyárakban dolgozott, egy pedig tanuló volt. A család csupán háztáji állatállománnyal rendelkezett, mely 3 tehénből, 2 lóból, 3 disznóból és 5 szármayból állt.

c) Férfi: született 1941-ben, végzettsége IV osztály, erdőmunkás Palotailván. Asszony: született 1952-ben, végzettsége VIII osztály, háztartásban dolgozott. Három gyermekük közül egy munkás Gyergyószentmiklóson, kettő pedig tanuló. A család két tehénnel és öt szármayal rendelkezett.

3. A férfi mint ács, kőműves vagy asztalos az ország különböző építőtelepein dolgozott, felesége pedig vagy mtsz-tag, vagy pedig háztartásbeli alkalmazotként tevékenykedett. E családtípusnál mind a férfiak, mind a nők a fiatalabb nemzedékhez tartoztak. Háztáji gazdasággal csak abban az esetben rendelkeztek, ha a feleség ledolgozta az mtsz.-ben a kötelező 80 munkanapot. Példa:

a) Férfi: született 1948-ban, végzettsége VII osztály, ács Maroshévízen. Asszony: született 1950-ben, végzettsége VIII osztály. Mtsz.-tag. Fiúgyermekük Gyergyószentmiklóson dolgozott. A család 12 ár nagyságú háztáji gazdasággal rendelkezett, állatállománya pedig 1 tehénből, 1 disznóból és 3 szármayból állt.

b) Férfi: született 1946-ban, végzettsége VII osztály. Kőművesként dolgozik az ország építőtelepein. Feleség: született 1954-ben, végzettsége VIII osztály, háztartásban dolgozik. A család 2 tehénnel, 1 disznóval és 5 szármayal rendelkezett.

4. A férfi a közeli városban, faluban, illetve a helyi gyárban (ha van ilyen) dolgozott. A feleség is hasonló munkahelyen dolgozott. Mivel mindketten gyárban dolgoztak, nem volt lehetőségük mellékgazdaság fenntartására. E csoport tagjai általában az ifjú nemzedékhez tartoztak (20–40 évesek). Ezek a közösségek csupán egy-két gyermekkel rendelkeztek, akiket főleg a nagyszülők neveltek fel.

5. Mind a férj, mind a feleség mtsz-tag. Példa:

a) Férfi: született 1908-ban, végzettsége II osztály. Nyugdíjas mtsz-tag. Feleség: született 1912-ben, végzettsége IV osztály, nyugdíjas mtsz-tag. A háztáji gazdaság 27,5 ár szántóból, 25 ár pityókaföldből és 2,5 ár veteményeskertből állt. Az állatállományt 3 tehén, 2 disznó, 14 juh és 5 szármay alkotta.

b) Férfi: született 1913-ban, végzettsége II osztály, nyugdíjas. Feleség: született 1919-ben, végzettsége IV osztály, nyugdíjas mtsz-tag. A háztáji gazdaság 25 ár krumplicföldből és 5 ár zöldségekertből állt. Az állatállományt 1 tehén, 1 disznó, 5 szármay képezte.

6. Egyéni gazdálkodók csoportja. Példák:

a) Férfi: született 1931-ben, végzettsége IV osztály – magángazda. Feleség: született 1937-ben, végzettsége VI osztály, magángazda. Két gyermekük a gyergyószentmiklósi gyárakba ingázott, ahol szakmunkásként dolgoztak. Mezőgazdasági területük 347 árból állt, melynek megoszlása a következő: kaszáló 250 ár, búzaföld 14 ár, pityókaföld 50 ár, veteményes terület 52 ár és árpaföld 21 ár. Az állatállományt 2 tehén, 2 ló, 2 disznó, 2 juh és 10 szárnyas alkotta.

b) Férfi: született 1914-ben, végzettsége II osztály, magángazda. Feleség: született 1921-ben, végzettsége II osztály, magángazda. Gyermekük, bár szakiskolát végeztek, mégis erdőmunkásként dolgoztak Krassó-Szörényben. A 485 ár nagyságú magángazdaság megoszlása a következőképpen mutatott: kaszáló 391 ár, búzaföld 25 ár, krumpliföld 24 ár, zöldséges 2 ár, lucerna 10 ár, zabföld 50 ár, árpaföld 21 ár. Az állatállomány 4 tehénből, 2 lóból, 3 disznóból és 10 szárnyasból állt.

A magángazdáknál a család továbbra is önálló termelési egységet alkotott. A terület nagysága és megoszlása azonban nem biztosította a létfenntartás lehetőségeit.

Családtípológiánk kidolgozásánál az általános gyergyói helyzet figyelembevételével mellett főleg gyergyóremetei kutatásainkra alapoztunk. A községben kb. 500 mtsz-tag-erdőmunkás családot jegyezhetünk fel. Számuk azért nem fontos, mert az időszakos erdőmunkásból a férfi gyakran állandó erdőmunkássá vált. Az általunk jelzett második családtípusból 542-t jegyezhetünk fel Gyergyóremetén. A harmadik családtípushoz 465 család tartozott. A helyi Tejporgyárban és a szomszédos dítrói Bútorgyárban több mint 300, míg a gyergyószentmiklósi gyárakba több mint 400 családfő ingázott. Adataink azért megközelítőek, mivel a faluban igen erős volt az erdőmunka hagyománya, és rendkívül sok jó szakmunkás a jobb kereseti lehetőségeikért gyakran erdőmunkássá vált.

Ha az első családtípust vesszük számba, akkor észrevehetjük, hogy a férfi teljesen kiszorult a paraszti háztartás munkáiból. Tevékenységének fő célja a pénzkeresés volt. Az új helyzetben az asszony feladataköre a következőképpen alakult; továbbra is vállalta az otthon rendben tartását, a gyermeknevelést, a háztáji gazdaságon belüli munkálatokat és az mtsz-ben is ledolgozta a kötelező 60–80 munkanapot. Tehát ő is szerzett, ami azt jelenti, hogy tevékenysége nemcsak a családi gazdaságra terjedt ki, hanem ezt kívülről származó jövedelemmel is gazdagította.

Míg a két első családtípus tagjai korban 30–40 éven felüli korosztály életkörülményeit mutatták be, addig a harmadik és a negyedik nagy általánosságban az ifjabb családokra vonatkozott. Ha a család mindkét tagja Gyergyószentmiklósról ingázott, akkor csak idő kérdése volt a paraszti gazdaság elhagyása és a városra költözés. A belsőség és a rajta lévő gazdasági épületek nem képeztek visszatartó erőt a város vonzásával szemben.

Az ötödik családtípus részben kiegészítette az mtsz munkaerőszükségletét, részben pedig mint nagyapa és nagyanya a gyermekek nevelésében vállalt szerepet.

Az 1991-es évi földtörvény értelmében a gyergyói székely családok ismét termelői egységgé válhatnak. Csakhogy a visszaadandó terület korlátozása, az erdők felüli állami monopólium fenntartása, illetve a termőföld gyenge minősége már eleve életképtelenné teszi a kiscsaládi gazdaságokat. Erdő nélkül a gyergyói székely ismét koldusbotra kényyszerül, ami a jövőben a kivándorlás és az elvándorlás fokozódásához fog vezetni.

EGY ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁG MOTÍVUMAINAK JELKÉPRENDSZERE

Archaikus népi imádságaink gyűjtéséhez a műfaj népköltészeti alkotások sorába történő hivatalos besorolása után, illetve Erdélyi Zsuzsanna rendkívüli értékű kiadványának, a Hegyet hágék, lőtőt lépék címűnek¹ kézhezvétele nyomán kezdtünk. A gyűjtés ideje az 1980-as évek elejére tehető, helye pedig egy bácskai magyar falu: Kupusziná (Bácskertes). Szülőfalunk nyelvjárási sziget voltát a kéziratban lévő Kupuszinai tájszótárban, folklórájának gazdagságát pedig eddig az Ismeretlen anyám című balladáskötetben² és több népköltészeti, illetve néprajzi témájú tanulmányban mutattuk be. Az itt gyűjtött archaikus imádságokról is szóltunk már néhányszor.³ Jelen esetben a népi imák motívumkincsbeli jelképgazdagsága képezi vizsgáldásunk tárgyát. Hiszen egész jelképrendszer-költészet ez a műfaj, és e zsúfolt képanyagot igyekszünk most feloldani.

Az imák elmondásának a célja az isteni gondviselés biztosítása. Falunkban a legtöbben a *Miatyánkot*, az *Üdvözlégyet*, a *Dicsőséget* és a *Hiskegyet* imádkozzák, a hajnali, déli és esti harangszó hallatán pedig az *Úrangyalát*. Kupuszinán igen sokan, több százan végzik a rózsafüzért is. Sok *rózsalevél* van a faluban, ahol minden hónap első vasárnapján, általában a délutáni litánia után a titkot váltják.

A népi imádságok ismerete is jelentős. Bár az imákat mondók életkora egyértelműen nem határozható meg az öregek jelzővel, hiszen igen fiatal adatközlőink is vannak, azonban az idősök istenfélleme, a másvilágra való készülődés megerősítő bennük az imádkozás szükségességét, így az ő tudásuk jóval nagyobb. A terjesztés, a hagyományozás letéteményeseci pedig, mint azt a – Ktől tanulta az imát? – kérdéseinkre adott: – Anyámtól, öreganyámtól – válasz bizonyítja: a nők, akiknek mélyebb vallásossága, érzelmi fogékonysága hangsúlyozottan jelenik meg az átörökítés folyamatában.

A népi imádságok elmondása nem kötődik a liturgiához, sem más felekezeti szertartáshoz. Általában a család vagy az egyén imáiként léteztek mindig. Az egyházi jóváhagyás is hiányzott részükre. Maga az imádkozó helyezi őket napi imái közé, elé vagy mögé, a többi ima sorába; tehát imafüzérben is élhetnek, de imádkozhatja csak ezeket is. Az imádkozás helye sincs meghatározva: történhet a házban, az udvaron, a szántóföldön munkavégzéskor, útközben vagy bárhol.

Napjainkban a magyar népi imádságok legavatottabb szakértője Erdélyi Zsuzsanna: az ő nevéhez fűződik ezen alkotások népköltészeti műfajként való elismertetése. Bár előtte is foglalkoztak a nép imáival, főleg Bálint Sándor,⁴ a magyar vallási néprajz legkiemelkedőbb kutatója. Korábban pedig Kálmány Lajos közölte 1891-ben 13 értékes, *ráolvasó imádságnak* nevezett alkotást ebből a témakörből.⁵ Kálmány már a múlt század végén megjegyzi, hogy „már jobbára csak az öregasszonyok imádkozgatják”, amit most

1 Erdélyi Zsuzsanna 1978.

2 Silling István 1989.

3 Silling István 1981. 153–155.; Silling István 1983. 1077–1084.

4 Bálint Sándor 1937.

5 Kálmány Lajos 1891. 65.

mi, egy egész század elteltével teljes hitelességgel még megismételni sem merünk, mert adatközlőink életkora 8–92 évig terjed, s a gyűjtés idejében nyolcéves kislány még a jövő század közepén (Kálmány után 160 évvel) is tudni fogja ezeket az imákat, s valószínűleg tanítani is unokáival. E műfajnál a hagyományozódást – talán – sohasem lehet befejezettnek tekinteni épp az imák *hasznosságának* köszönhetően, ahogyan jobbára nevezik őket. S amíg az ember szorongatottságában segítségért folyamodik – s ki ne tenné ezt –, addig az Istenhez fordulás, a vele való kapcsolatteremtést elősegítő ima élni fog.

Nem bizonyított még ezen imádságok szóbeli vagy írásos eredete. Nem tudjuk, vajon az írott anyagot tanulta-e meg s terjesztette a nép, vagy pedig a nép ajkán élő imák kerültek lejegyzésre, nyomtatásra, s később így, írott alakban történő újbóli terjesztésre. Az utóbbi mód főleg imaponyvák alakjában történt, ami a búcsújárásokon általánosan jelen volt. A búcsújárás pedig a kicsit is vallásos falusi ember életviteléhez szigorúan hozzátartozott. A kupuszinaiak főleg a *doroszlói, almási, máriagyúdi, tekijai* (mind Mária-kegyhely) búcsúkra jártak s járnak,⁶ és onnan hozták filléres imafüzeteiket, melyeket aztán szakadtra imádkoztak a családban, illetve a rokonok vagy ismerősök.

Irodalmunk középkori fejlettségének vizsgálatához is támpontot nyújt a népköltészetnek ez a talán legrégebbi rétege: a Mária-síralmak, a himnusz-költészet. A vallásos dráma hajdani virágkorában született irodalomhoz, melyet mára csak elfelejtett műfajként tartunk nyilván, azonban a vallásos népköltészet, illetve a nép vallásos áhítata a 20. század végéig megőrizte a kimondottan középkori motívumú alkotásokat. Hadd hangsúlyozzuk ennek jelentőségét a mi vidékünkön, melyet sokan oly előszeretettel címkéznek „hagyományok nélkülinek”, főleg irodalmi téren. Ebben a műfajban az itt nemlétezőnek nyilvánított középkori írásos költészetnek a szájhagyományozódás útján fennmaradt szóbeli emlékei vallanak egykorvolt irodalmunkról, melynek eredete még korábbi időkbe nyúlik, amikor nem tudjuk a szó vagy az írás elsőbbségét.

Kupuszinán gyűjtött imáink jó részének csak a bajelhárítás: a rontás, a gonosz sától elleni védekezés szándéka a témája. Az ember védelmi ösztöne hallik ki belőlük. E mágikus képzetekre utaló imádságainkban, melyeknek központi témája Krisztus szenvedése, a szenvedéstörténet, Mária fájdalma, a pogány és a keresztény képzetek keverednek. Az ősi szómágia és az egyházi eredetű imádkozás szinkretikusan jelentkezik. A baj, a gonosz, a rossz szellemek sorra kora középkori fogalmak.

Erdélyi Zsuzsanna szerint népi imádságainkban – éppen úgy, mint szellemi hagyományunk számos területén –, kétirányú hatás van jelen.⁷ A „keleti”, inkább mágikus hagyományokat tükröző kapcsolatot elsősorban a ráolvasó imádságokkal, a magyar kántáló énekekkel, a román-szláv koleda-költéssel, valójában „rítusénekekkel” jellemezhetjük, de megítélésünk szerint ide tartoznak azok az imádságváriánsok is, amelyek vizsgálatára alább vállalkozom. A bajelhárító, ún. *Esti ima* 27 variánsban bukkant fel Kupuszinán kutatásaim során, melyből 15 önállóan, 12 archaikus imamotívummal együtt szerepelt imafüzérbe ágyazva. Ez a leggyakoribb népi imádság Kupuszinán, s a legrövidebb is. Egy Európa-szerte elterjedt kora középkori ima első motívumait foglalja magában. Katolikusok, reformátusok, evangélikusok és görög katolikusok egyaránt imádkozták.

Az imák napja a középkortól a péntek volt, Jézus Krisztus kínhalált szenvedésének napja. Mi azonban most egy minden nap végzett ima variánsait mutatjuk be. Az imádkozás helye sincs meghatározva, de mivel esti imáról van szó, általában a szobában asztal mellett, vagy az ágy szélén ülve, illetve az ágyban mondják lefekvés előtt.

6 Szenthelyi-Molnár István–Mauks Márta 1988.

7 Erdélyi Zsuzsanna 1988. 692–748.

Az imák közreadásánál ügyeltünk arra, hogy a kevés eltéréssel bíró variánsok is lejegyzésre kerüljenek, mert előfordul, hogy egy-egy motívum, igazi jelkép csak abban az egy eltérő szóban mutatkozik meg igazán. Csak a teljesen megegyező szövegeknél jelöltünk több adatközlőt. (A kupuszinai nyelvjárást, nyomdatechnikai okok miatt, nagyolt átírásban adjuk közre.)

1. *Én lefekszék én ágyamba,
Mint a Krisztus koporsóba.
Három angyal velem hál,
Egyik őriz, másik vigyáz,
Harmadik a lelkem várja.*

(Makk Guzsvány Katalin, 49 éves)

2. *Én lefekszék én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba.
Három angyal áll mellettem,
Egyik érzi testemet,
Másik érzi lelkemet,
Harmadik érzi utolsó órámat. Ammën.*

(Molnár Siplika Mária, 85 éves, Krisztián Koleszár Erzsébet, 90 éves, Dienes Antalovics Anna, 49 éves)

3. *Én lefekszék én ágyamba,
Testem, a lelkem a koporsóba.
Három angyal a fejem fölött,
Egyik érzi éfélig,
A másik a hajnalig,
A harmadik a utolsó óráig ammën.*

(Szurap Hodovány Katalin, 85 éves, Szlámecka Popovics Katalin, 69 éves, Horváth Buják Erzsébet, 85 éves, Janovics Novák Ilona, 78 éves)

4. *Én lefekszék én ágyamba,
Testi-lelki koporsómba,
Három angyal ériz engem,
Egyik fejtől, másik lábtól,
Harmadik a lelkem várja.*

(Polgár Klára, 70 éves, Karlicsek Molnár Verona, 86 éves)

5. *Én lefekszék én ágyamba,
Testi-lelki koporsómba,
Három angyal ériz engem,
Egyik fejtől, másik lábtól,
Harmadik a lelkem várja.
Jézus, Mária, Szent József légy velem!
Segítsetek még tisztí, víztí,*

*Hirteleny haláltú,
Gonosz ember szándékátú!
Adjon Isten jóéccakát édesapámnak, édesanyámnak, minnyájunknak.*

(Ladányi Polgár Éva, 66 éves)

6. *Én lefekszék én ágyamba,
Lelki-testi koporsómba,
Három angyal áll fölöttem,
Egyik a fejemtől, másik a lábomtól,
Harmadik az utolsó órát várja.*

(Széklenár Veszély Anna, 87 éves)

7. *Én lefekszék én ágyamba,
Mind Úrjézus koporsóba,
Fejem alá köröszitöt veték,
Három angyal fejem fölött,
Egyik vigyáz, másik őriz,
A harmadik bűnös lelkemet várja.*

(Klucsovicski Erdősi Viktória, 82 éves)

8. *Én lefekszék én ágyamba,
Testem, lelkem koporsóban,
Három angyal fejem felett,
Érizzen meg egyik éfélig, másik hajnalig,
A harmadik utolsó óráig.
Szorongatásimba, nyomorgatásimba
Nem bírom magam másba,
Csak az Úr Jézus Krisztusomba
És az én Megváltómba.*

(Veszély Fridik Mária, 61 éves – írásban kaptam)

9. *Én lefekszék én ágyamba,
Lelki-testi koporsómba,
Három angyal ériz engem,
Egyik érzi fejemet,
Másik érzi lelkemet,
Harmadik a világ életemet.*

(Gulyás Pöpcé Anna, 69 éves)

10. *Én lefekszék én ágyamba,
Mind Úrjézus koporsómban,
Fényes csillag fölöttem,
Boldogasszon mellettem,
Jézus, Mária légy velem!*

(Székercs Janovics Mária, 76 éves)

11. *Én lefekszek én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba,
Jobb felé álítom Boldogságos Sziz Máriját,
Bal felé Szent Józsefét,
Hátam mégé érzé angyalomat,
Elibem átkarolom megfeszítőt Jézusomat. Ammen.*
(Balogh Báily Verona, 88 éves)

12. *Én lefekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba,
Három angyal fejem fölött,
Egyik ériz, másik vigyáz,
Harmadik lelkem várja.
Szent kereszt elétem,
Fakerezt mellettem,
Három angyal fölöttem,
Egyik ériz, másik vigyáz,
Harmadik lelkem várja.*
(Kajári Váci Katalin, 49 éves)

13. *Én lefekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus a koporsóba,
Nehéz álom el ne nyomjon,
Gonosz sátán meg ne csaljon,
Őrizz angyal minket éjfélig,
Szűz Mária virradtig,
Krisztus Urunk mindörökkig ammen.*
(Ladányi Kabók Anna, 66 éves)

14. *Én lefekszek én ágyamba,
Mind Úrjézus koporsóba,
Nehéz álom el ne fogjon,
Erdégcsalás még ne csaljon,
Krisztus kídét három angyalt,
Egyik vezér, másik vigyáz,
Harmadik várja a lelkemet.*
(Molnár Guzsvány Verona, 73 éves, Újlakos Guzsvány Mária,
55 éves, Maros Lukácsévics Erzsébet, 73 éves)

15. *Én lefekszek én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba,
Nekem vagyon három érzé angyalom,
Egyik fekszik, másik nyugszik,
A harmadik feloldoz.
Nehéz álom meg ne nyomjon,
Gonosz télem távozzon!*
(Pécsi Sóna Verona, 74 éves)

16. *Én lőfekszék én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsójába,
Nőkém vagyon három őrző őrangyalom,
Egyik fektet, másik nyugtat,
A harmadik feloldoztat.
Uram, Istenem,
Vess körösztöt fejem alá
Ét újjaddal, ezér angyaloddal,
Több imátoroddal,
Nehéz álom még nē nyomjon,
Gonosz tőlem eltávozzon!*

(Balogh Fiser Mária, 78 éves)

17. *Én Lőfekszék zén ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba,
Nőkém vagyon három érzém érangyalom,
Egyik fektet, másik nyugtat,
Harmadik főloldoz.
Nehéz álom még nē nyomjon,
Gonosz tőlem távozzon!
Uram, Istenem!
Ves kőrsztēt fejem alá
Őt újjaddá, őt csēp vérēdde,
Tőbbi imátoroddá!*

(Asztalos Bazsantik Rozália, 73 éves)

18. *Én fekszék én ágyamba,
Mind a Jézus koporsóba.
Van nőkém három érzéangyalom,
Egyik altat, másik nyugtat,
A harmadik főloldoz,
Hogy a nehéz álom még nē fogjon,
Gonosz tőlem távoztasson!
Uram, Jézus Krisztus!
Ves kőrsztēt fejem alá,
Ét újjaddal, ét csēp vérrel,
Ezér angyalokkal,
Mindēn mártírokkal!*

(Pópé Pavlik Verona, 82 éves)

19. *Én lőfekszék én ágyamba,
Mind a Krisztus koporsóba.
Nekem vagyon három őrző angyalom,
Egyik fektet, másik nyugtat,
Harmadik feloldoz,
Nehéz álom meg ne nyomjon,*

Gonosz tilem távozzon!
 Uram, Istenem,
 Vess keresztét fejem alá
 Őt újjáddá, őt csöp vérédde,
 Ezér angyaloddá,
 Téb imátoroddá!

(Cselyuszkza Molnár Katalin, 70 éves)

Imánk szerkezetileg nem tagolható, mint az általában jellemző az archaikus népi imádságokra, melyek a szenvedéstörténetet elevenítik föl. Azonban tartalmi szerkesztettsége nagyon is jelenvaló. Mindegyik variáns kezdő sorában szerepel az alváásra készülődő ember ágya, melybe pihenőre kíván térni. Pihenőre-e? Vagy esetleg örök nyugovóra? A válasz az ágy jelképes megfelelőjéből, a második sor *koporsó* szavából cseng vissza: bizonytalan időre fekszik le az ember. Nem tudja, megvirrad-e? Hiszen az álom a sötétség birodalma, amelyben hatalomra tör(het)nek a szörnyek, gonoszok, és az alvó többé fel sem ébred. A képzetársítás valóban kézzelfogható: az alvó ember olyan, mintha meghalt volna; míg ez visszafelé is érvényes: a halott olyan, mintha csak aludna, álmodna, tartja a nép.⁸ A fogalmi összetartozás evidens.

Az alvó_halott ember koporsóba tétele valójában a jelképes bárkába tétel, mely a halottat a túlvilágra szállítja. Tehát az emberi *test* is, amikor nyugszik, mit sem tud magáról: halott. Az embernek ezért mindenkor készen kell állnia a halálra, az Úrral való utolsó nagy találkozásra, ezért is fekszik az aludni térő jelképesen koporsóba, mintegy felkészülve az álmában érhető halálra. Az ágy és a koporsó egyazon csónaknak a megfelelője, melybe őseink halottaikat temették. Ugyanúgy szimbóluma az ágy_koporsó a bárkának is, amelyen a holtak járnak a túlvilági utat. Ez a megfelelés nem középkori eredetű, mint ahogy archaikus népi imádságainkról tudjuk, hanem jóval korábbi, nyelvfejlődésünk legelső, nagyon is pogány szakaszából való; illetve még messzebb, az ókori civilizációk világába nyúlik vissza. Azon kultúrák motívumai éltek az általunk vizsgált ima keletkezésének idejében – ami meghatározhatatlan az utóbbi ezer éven belül – a nép tudatában.

Az emberi lét legtitokzatosabb, megfoghatatlan és láthatatlan tulajdona a *lélek*, amely egyetlen halhatatlan része a világi porhüvelynek. A keresztény tudatformában éppúgy, mint az ősi pogány mitológiákban. Legszajátosabb tulajdonsága ez a halhatatlanság. Ha megvizsgáljuk imavariánsaink második sorát, látható, hogy a koporsóba nemcsak a porladó *test* készül, hanem a *lélek* is. Az álomra, áttételesen a holtak vizcire készülő imádkozó bizalma szólal meg így: nem halok meg, legalábbis nem örökre. Ha a lelkem is velem van, akkor a baj nem érhet utól, elhárítom magamtól azt. A pogány tudatformának a keresztény életfelfogás elemeivel történő keveredése a többi variánsban a Krisztus, a Jézus, az Úrjézus nevének említésében érhető tetten. A koporsóba temetett Krisztus sem maradt sokáig Lázár sírjában, hanem harmadnapra feltámadt. A pogányok testéből – valamely állat alakjában – kirepülő, elszálló lélek egyértelműen azonos Jézussal. Az embernek vele történő hasonlítása a feltámadás, felébredés, új életre kelés biztonságát jelképezi. Amikor Krisztust veszi mintául az ember, mintegy behelyettesítve magát az ő személyébe, imája szavaival – valójában a pogány szörvénymágia alkalmazásával – elhárítja az éjszaka folyamán érhető bajt. Az új élet illetően való biztosítéka a keresztény hitvilágban sokkal későbbi, mint az óegyiptomi kultúra napistenének éjszakai halálából történő újraébredése; illetve ugyanennek az istennek, aki gabonaisten is egyben, az új élet csíráját

8 A motívumok jelképrendszerének értelmezéséhez összefoglalóan: Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György 1990.

hordozó tulajdonsága. Az elvetett magból a gabonaisten újra növényt: életet sarjaszt, vagyis a koporsóba fektetett s eltemetett – elaludt – ember újból életre kel. Az ősi pogány hit és a keresztény egyház szimbólumai itt még harmonikusan megférnek egymás mellett.

Az Esti ima 3. sorában jelentkezik az *angyal* motívum. Az angyalok túlvilági lények szinte minden mitológiában és többféle szereppel bírnak. Esetünkben is különböző jelentéstartalom hordozóiként értelmezhetők. A nyugovóra készülődő imádkozó hívő, vagyis igaz ember, az Ószövetség szerint, Isten angyalainak oltalmát élvezi, és Tóbiás könyve szerint ők viszik Isten színe elé az imát. De az álomra, mint már mondtuk: a halálra felkészült lélek mellett álló angyalok funkciója az ítélethozatal is (a keresztényeknél ezt Mihály arkangyal végzi), mellyel bejelentük a túlvilágra távozás tényét, s ugyanakkor elvezetük a lelket, Lukács evangélista szerint, az örök boldogságba, illetve a kívánt feltámadásba. Tehát ők közvetítenek Isten és ember (akár élő, akár holt) között.

Az angyalok védelmező funkciója is hangsúlyozottan van jelen a keresztény műveltségben: az *őrangyal*-szerep. Imánk három angyalt vagy három őrangyalt említ. Mindkét esetben valójában őrangyalokról van szó, a Biblia három legismertebb őrangyaláról: Gáborról, Mihályról és Rafaelról. A bajelhárító, pogány elemeket is tartalmazó ima itt már kimondottan keresztény minősítést kap. Azonban a *hármás* szám említése ismét visszavezethet az ősi számmisztikához is, csakhogy a három Biblia szerint is különös fontosságú szám, hiszen a világmindenség rendjét jelképezi, vagy a Szentháromságot, esetleg a Háromkirályokat, illetve a hét őrangyal közül az említett három legismertebbet. S az angyalokkal kapcsolatban nyomatékkal beszélhetünk a hármás számról, hiszen a 9 angyali kar háromszor három rendbe oszlik. A Kupuszinán gyűjtött Esti ima variánsaiban már minden bizonnyal ez a keresztény vallás által használt szerepe miatt került be a hármás szám.

Az imabéli angyalok feladata is így oszlik meg: egyik éjfélíg őrzi a lelket, a másik hajnalig, illetve a világosság beálltaig, míg a harmadik az esetleg, de minden percben bekövetkezhető haláláig.

A keresztény és a korábbi kultúrák angyalábrázolása *csillag* képében egyetlen variánsban él (10. ima). Az alvó ember fölött fénylő csillag lehet az üdvözültek lelke, akár az Ószövetséget, akár az amerikai indiánok hiedelmvilágát nézzük. A Számok könyvében a Megváltó szimbóluma a csillag, míg másutt maga az istenháromság. Az említett ima folytatása már közelebről enged meg határozni a csillagot. A kereszténységben Szűz Mária, vagyis a Boldogasszony jelképe a Vénusz, míg a korábbi mitológiákban az újjá születés. A felébredés, illetve feltámadás szimbóluma ismételtelen jelen van.

Ez az egyetlen előfordulás is hosszas tanulmányozást igényelne, melyben egyaránt tárgyalhatnánk e motívum ősi, illetve keresztény eredetét, s ottani jelentését. Minden esetben a védelmező vagy megváltó szerepe domborodna ki, mint ahogy imánk mondja is: Egyik *őriz*, másik *vigyáz*, illetve a vezér *vezérel* a mennyei boldogságba.

A Boldogságos Szűz Mária említése egy másik variánsban (11. ima) már az ima kimondottan keresztény eredetét bizonyítja, hiszen a *Jobb felől állítom Boldogságos Szűz Máriát/Bal felől Szent Józsefet* szövegben Szűz Mária mellett ott szerepel mindenkori párja, jegyese, Szent József is. A *jobb és a bal* oldal értelmezését már nem vehetjük vissza a mitológiai ellentétpár jelentkezésére, hiszen éppen ellenkező oldalon tűnik fel a férfi és a nő, és egyikükre sem vonatkoztatható a negatív jelentéstartalom. Viszont az ima folytatását is figyelve: *Hátam mögé őrző angyalom!/Elibem átkarolom megfeszített Jézusomat* – felfedezzük a négy égtájra való utalást, az ősi elemek meg a pusztító angyalok számának jelenlétét. Az imádkozó a világ minden részéről érkező(het)ő baj elleni védekezésre hívja segítségül a felsorolt oltalmazókat. Az Ószövetség szerint elől van kelet, tehát Jézus, s ami hátul, az nyugat, az őrangyal. Jézus, vagyis a kelet a Paradicsom, az igaz lelkek boldogsága, ahová az elől-előtte lévő út vezet a lelket.

Az angyalok őrzik az imádságot mondó ember *fejét és lábát*. Konkrétan mindent, testének minden részét, egész testét. Átvitt értelemben pedig a kezdetet és a véget, a *legfőbbet*, az első jelentő fejet, és a hatalmat jelképező lábat egyaránt. Magát az életet valójában, testtel és lélekkel egységben.

Az imázáró sor leginkább az ember utolsó óráját, a halált emlegeti. A *halál* az aludni tért hívó előtt álló éjszaka gyümölcse, amely a születés után a legnagyobb esemény az ember életében. Nem jelenti kizárólag az elmúlást, csupán a földi értékekét, hiszen „egy új, magasabb rendű létezés ígérését szimbolizálja”. A halál képében jelen van a pusztítás és a teremtés is, és épp e fohász elemzése kapcsán már többször szoltunk a tartalomban fölismerhető új élet ígéretének jelenvalóságáról.

Az ima magvát képező sorok vizsgálata után kitérhetünk a bajelhárítás egyéb szavait hordozók számbavételére.

A *kereszt, keresztvetés* a kereszténység legelterjedtebb szimbóluma, s a Krisztussal való egység jelképe, a feltámadás képe. A halál feletti győzelemé. Az Ószövetségben c jel viselője oltalmat talál Istennél a halál ellen. A *Fejem alá köröszőt vetek* imarész eképpen a haláltól, főleg az örök haláltól, a kárhozatúól való óvakodást hivatott elősegíteni, s éppúgy keresztény felségjelű védekezés, mint a *Szent kereszt előttem! Fakereszt mellett* – sorok. Az utóbbi azonban keuoit is említ. A Szent kereszt a Megváltó keresztje, aki az igaz, az örök életre vezető, elől lévő úton áll, a minden eshetőségre számító keresztény lélek igazítására. Itt Jézus Krisztus ismételen elől, keleten van, s mutatja a Paradicsomot. A fakereszt sem magyarázható a földi életben maradás szimbólumaként, de a halál utáni életével igen, hiszen a sírra tett fa(kereszt), a lélekfa a halou mását jelenti, és a sírra ültetett növény is annak további életét, mint a Két kápolnavirág típusú balladáink is idézik. Nyomatékkal bíró védekezés ez utóbbi.

*Az Uram, Istenem! Uram, Jézus Krisztus
Vess keresztet fejem alá*

sorokból nem a védekező cselekvést, hanem a bajelhárító kérést olvassuk ki, melyben az imádkozó keresztényi alázatában mintegy magát méltatlannak tartja a gonoszt távol tartó keresztvetésre, ezért magát az Űristent, illetve Jézus Krisztust kéri erre. Az Űristen, illetve Jézus eszközei a bajelhárításban az *újjai*, és a *vére*.

A kéz Isten fegyvere, az ujjak szintúgy, melyekkel Isten az igaz hívót megkörnyékező gonoszt bünteti; bár az ujjak mutogatása eredetileg rontást elhárító erővel is bírt. Krisztus öt ujjának említése szorosan összefügg Krisztus öt szent sebével, illetve a következő sorban említett, onnan kicsöppent öt csöpp vérével. A vér az emberi élet szimbóluma. Akit vérrel ajándékoznak, az életet nyer. Akit Krisztus vérével védelmez, az el nem kárhozik, az részesül a megváltásban. A véráldozat emlékei sejlének fel ezen sorokban, mint a kiengesztelés, a bajelhárítás módszerei.

Az *ötös* szám mitikus jelentésű: az embert, az életet, az emberi élet harmóniáját jelképezi. Imánkban való szereplése, bár csupán az ujjak és a vércsöppek jelzőjeként másodlagos, mégis az előbbieik földöntúli volta mellett az evilági létre vonatkozik: a test és a lélek harmóniájára, az igazi viszonyra ember és Isten között. Az ötös szám a pentagramma szögeinek száma, amely megvédi a még földi életet élő lelket a gonosztól. A vér és az ötös szám együttes fellépése hatványozza a védelmi mechanizmus hatékonyságát.

Isten segítői az angyalok. Róluk már szoltunk. Számuk ez esetben *ezer*. Az angyalok száma különben számtalan, akár a csillagoké, és az ezer itt nagyon sokat, számtalant jelöl, valójában: mindegyiket jelentésű.

Az *imátor* szó valószínűleg nyelvromlás eredménye, jelentése esetleg imádó lehet.

Az istenek világával történő kapcsolatteremtés, ősi felfogás szerint, az álmon keresztül történhet. Ilyenkor az álmodó sok mindent megtudhat a jövőndőről, amiről tilos beszélni, mert csak Isten a megmondhatója; azután a maga életében bekövetkező rosszról is, amely megnehezíti további életét. Ezért van szükség a *nehéz álom* elleni védekezésre. Álmában látogatják az embert a gonosz szellemek, szépasszonyok, boszorkányok, tündérek, melyek ártalmára lehetnek. A népi hitvilág e szörnyei ellen szól a két sor: *Nehéz álom meg ne nyomjon/Gonosz tőlem távozzon!* Majd a következő: *Ördögcsalás meg ne csaljon!* vagy *Gonosz sátán meg ne csaljon!* az alvás közben művelhető rít cselekedetek (boszorkányság, bujálkodás) elleni védekezést szintúgy szolgálta, melyből a népi hitvilág egyes elemei jól kihámozhatók.

Az 5. ima záradéka pedig a következő kérést tartalmazza:

*Jézus, Mária, Szent József légy velem!
Segítetek meg tüztől, víztől,
Hirtelen haláltól,
Gonosz ember szándékától!*

A régiek felfogása szerint a *tűz* lehetett hasznos és pusztító. Itt ez utóbbi ellen való védekezés szerepel a kérdésben; a haragos tűz, a bosszú tüze. Más esetben a tűz szimbolizálja a lelket, így a bolygó lelket is, melytől szintén óvakodni kellett. Ugyanez szexuális jelképként is él a magyar néphitben, s az álom közben elkövetett szerelem bűnös dolog; míg a tüzesember az ördög megszemélyesítője, a poklot, a pokolrajutást idézi meg. A lázas betegségeket is a tűz jelképezi.

A *víz* általában pozitív előjelű őselem, azonban imánkban természetesen árvízként, romboló erőként jelentkezik, míg átvitt értelemben az elnyelésnek, a halálnak is szimbóluma. Tehát romboló elemként szerepel.

A tűz és a víz egyaránt előidézhette az anyagiak pusztulását, de az emberi életét is, akár maga a *hirtelen halál*, amely nem engedi meg a keresztény életrend betartását: a végső gyónást és az utolsó kenet felvételét. Ezek pedig bizonyos fokig biztosítékai a lélek továbbélésének az örök hazában. Védekezni kell az ilyen haláltól, s ez a tudat került imánk szövegébe is.

Az imádságot mondó nemcsak önmagáért fohászkodik, hanem jámbor keresztény hívőként imájába foglalja szüleinek békességes álmát is. Ez szintén sajátossága a magyar imádkozási szokásnak.

Dolgozatunkban egyetlen népi imádság motívumainak jelképeit vizsgáltuk. A 27 föllet variáns között mindegyik tartalmaz kötött, alig változó szövegrészt. E rész maga a bajelhárítás, mely, mint azt előljáróban mondtunk, kevert tudatformájú, pogány és keresztény eredetű elemeket tartalmaz. Az archaikus népi imádságok egyik sajátossága az imazáradék, amely különböző tartalmú lehet: hálaadás, kérés. Esetünkben hálaadásról nem beszélhetünk. A majdnem sztercotip imamag utáni záradékok mind kérések. Van közöttük szabad szövegű, de jobbra ezek is kötöttek és két főbb variáns köré csoportosulnak:

A) *Nehéz álom meg ne nyomjon,
Gonosz tőlem távozzon!*

B) *Uram, Istenem!*
Vess keresztet fejem alá
Őt ujjaddal, őt csepp véreddel,
Ezer angyaloddal,
Több imátoroddal!

Előfordult a szabad és kötött záradék együtt is.

Esti imánk kérésének tárgya a gonosz haláltól, főleg a *lélek halálától* való védelem elnyerése, az alvás, mint a nem élés ideje alatt történő bajok elhárítása és az üdvözülés kieszközlése.

Imánk variánsaiban nem találkoztunk az elhunytakért szóló könyörgő résszel.

Tanulmányunkkal a népi imádságok többszörösen összetett szimbólumrendszerét igyekeztünk megvilágítani csupán egy rövid ima variánsaiban. Az itt lejegyzettek is képet adnak e nagyszerű költészeti forma sajátos világáról, melynek további kutatása sok szép feladatot és főleg nemes kihívást jelent a folkloristáknak.

IRODALOM

Bálint Sándor

1937. Népünk imádságai. Separatum a Regnum Egyháztörténeti Évkönyv kötetéből

Erdélyi Zsuzsanna

1978. Hegyet hágék, lőtőt lépék. (Archaikus népi imádságok) Budapest

1988. Archaikus népi imádságok. Vargyas Lajos (szerk.): Magyar néprajz V. 692–748. Budapest

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György

1990. Jelképtár. Budapest

Kálmány Lajos

1891. Ráolvasások. Ethn. II.

Silling István

1981. Egy népi imádság Kupuszináról. Hungarológiai Közlemények 13. 1–2. szám 153–155.

1983. Archaikus népi imáinkról. Hid XLVII. 9. szám 1077–1084.

1989. Ismeretlen anyám. (Kupuszinai népballadák és balladás dalok) Újvidék

Szenhelyi-Molnár István–Mauks Márta

1988. Magyarország Szűz Mária kegyhelyei. Budapest

A TERMÉSZETFÖLÖTTI VILÁG A GYERGYÓI HIEDELMEKBEN

Gyergyót „méltán nevezhetjük a Székelyföld Árkádiájának, amennyiben az elnevezést úgy természeti szépségeiért, mint romlatlan népének szebb erőnyeire s nemesebb érzületéért méltán kiérdemli” – írta Orbán Balázs 1869-ben.¹

A székelység településének egyik legzártabb, földrajzilag legelkülönültebb része, sajátos néprajzi táj, amelyben az ember–környezet kapcsolat a termőföldről való küzdelemben jelenik meg legegyszerűbb módon. A tű- és lomblevelű erdők, mocsarak népe számára minden talpalatnyi szántóföld megszerzése fáradságos munka eredménye; ezért lett fő kereseti forrás a fakitermelés, deszkametszés, tutajozás, és csak kevésbé a földművelés. A határőri szolgálat bevezetése negatívan hatott a gazdasági élet fejlődésére, jórészt ennek köszönhető a házi- és a kézműipar fejlődésének megakadása.

A medence községei *tízesekre* tagoltan helyezkedtek el a patakok mentén. A faluközpont a nemzetiiségi településmódra jellemző több, rendszerint rokon családtól lakott telkek (Gyergyószentmiklóson – Gheorgeni), zsákutcaszerű családi építkezések (Ditróban – Ditrău) határozták meg. Az épületek kivitelezéséhez rendszerint fát használtak, csak a templomok épültek kőből.

Ebbe a kulturális környezetbe, anyagi kultúrába épül bele az a hiedelemvilág, amely a maga specifikus voltában híven tükrözi e táj népének szellemi és lelki életét, gondolkodásmódját.

* * *

Az emberi tudatban – a fokozatosan felhalmozódó tudásanyag mellett – egy jól körülírható hiedelemrendszer jelenlétével is számolni kell, hisz a hiedelem mint tudatjelenség, többé vagy kevésbé csökevényes formában a mai ember tudatában is megtalálható.

A gyergyói székelyek világképének érdekes sajátossága, hogy mély katolicizmusuk mellett, sokszor annak elemeivel összefonódva egy nagyon szívós, jól strukturált hiedelemrendszer lelhető fel. Ezek a babonának minősített, „degradált” hiedelmek mindmáig meghatározzák a hétköznapi életet.

A gyergyói községek [Remete (Rîmeci), Csomafalva (Ciomești), Alfalu (Joseni), Tekerőpatak (Valea Strîmbăi), Ditró, Szárhegy (Lăzarea) stb.], valamint Gyergyószentmiklós város (különösen alszeg és felszeg) hiedelmeiben nagyon sok a hasonló vonás, a különböző rítusok, szertartások egyedi volta is tulajdonképpen ugyanazokat a központi mágikus elveket, célokat erősíti.

A lidércek, boszorkányok, táltosok által benépesített fantáziavilág egy nagyon is reális földi életben jön létre, gazdagodik, variálódik, mígnem minden viszonylag zárt közösségben elnyer egy véglegesnek tűnő formát, amelyet majd az egyéni hallucinatorikus élmények bővítenek, színeznék. A földöntúli és a földi világ, reális és irreális között

¹ Orbán Balázs 1869. II. kötet XXII. 103.

nem szabad lényegi ellentétnek, áthidalhatatlan szakadéknak lenni. Ennek a diszharmóniának a feloldásához több tényező is hozzájárul: egyfelől egy több forrásból is táplálkozó kozmogónia, természeti világkép a maga mitikus, mágikus elemeivel, másfelől egy mediátorcsoport, a természetfeletti képességű embereké, akik köztes szerepükből adódóan mindkét szférával érintkeznek.

I. TERMÉSZETI VILÁGKÉPEK

A különböző égitestekhez, természeti jelenségekhez fűződő hiedelmek, teremtésmítoszok képezik azt a mitikus hátteret, azt az alapot, amelyre a népi képzelet ráépíti a maga világát. Köztudott, hogy a magyar kozmogóniai mítoszok eltűntek a nép emlékezetéből, hogy a modern természettudományos világkép elterjedése háttérbe szorította az „őstudás”² elemeként a hiedelemrendszerbe szervesen beépülő primitív világmagyarázatot. Annál nyilvánvalóbb azonban a vallásos elemek megléte, amelyek gyakran együtt jelentkeznek az archaikusabb elemekkel, pre tudományos elképzelésekkel (pl. a Földdel kapcsolatos képzetek).

1. Égitestekhez fűződő hiedelmek

Föld: A Föld teremtésével, alakjával, elhelyezkedésével kapcsolatos elképzelések az egész magyar nyelvterületen közismertek. „Azelőtt az öregektől is csak azt hallottam, hogy a Földet az Isten teremtette, s mind egy alma, olyan kerek, s úgy forog, de helyt áll a Föld, s a Nap menyen. Osztán majd későre jöttek reá, csak később, hogy hát a Föld forog, s a Nap helyt áll.” (Remete)

Arra az elképzelésre, amely szerint a Földet „a vizes alsóföld állata”, az óriás cet tartja, nemcsak a magyar, hanem a szibériai, japán néphitben is találunk példákat.³ „Cethal tarcsa a Földet a hátán, mer’ víz van teljesen, vízen áll a Föld, a cethalnak a hátán. Amikor a cethal megmozdul, akkor keletkezik a földrengés.” (Remete)

Hold: A kozmikus világ a népi szemléletben fontos szerepet tölt be: befolyásolja az időjárást, a növényzet gyarapodását, és ezen keresztül az egész emberi létet. Ez a megállapítás különösen igaz a Holdra vonatkoztatva, mivel annak „fogyása gátolta, gyarapodása serkentette a növekedést.”⁴

A falusi társadalom ültalmak, szabályozások egész sorával próbálja a maga hasznára fordítani a termékenyítő erőket vagy elkerülni a rossz, rontó tendenciákat. Az évszázadok során kialakult munkavégzési szokások nem hagyják figyelmen kívül a különböző holdfázisokat.

A holdjárás, a csillagok állása után vetnek. A fát holdfogyatkozáskor vágják, mert akkor rövid idő alatt megszárad, ellenben „ha újság van, s akkor vágják, megkékesedik, s nem szárad ki. Ezt tarcsák.” (Gyergyószentmiklós) Újholdkor nem jó kotlót ültetni, mert nem lesz csirke. Holdtöltekor nem szabad fokhagymát vagy más veteményt ültetni, mert úgysem fog megnőni. A holdtölte a gyermekszületésnek sem kedvez, ilyenkor születik a váltott gyermek.

„Holdfogytakor a disznót ne vágják le, mer’ a szalonnája megavasodik, teliholdkor jó levágni.” (Gyergyószentmiklós)

2 Nagy Olga 1980. 34–43.

3 Jelképtár (1990) 70.

4 Seligmann, Kurt 1987. 15.

Az időjárásjós szerep megegyezik a más vidékeken ismert időjósokéval: ha a Hold szarva lefelé mutat, eső lesz, ha felfelé, akkor szárazság; míg a Hold ki nem telik, az esős idő tovább tart. Eső várható akkor is, amikor a Hold sárga vagy udvara van.

Az újholdhoz a szerencse fogalma is társul. Újholdkor mindig legyen valami a kézben, hogy abban a hónapban a pénz ne fogyjon ki a házból. Ha rövid időn belül kétszer van újhold, szerencsés lesz a hónap (ilyen eset csak minden harmadik évben fordul elő).

A holdfoltokról szóló magyarázat román eredetről tanúskodik. „Amikor tele van a Hold, és látható az a homályosság, az két kapca.” (Remete) Egy idős ember (csobán, pásztor) este kiterítette a kapcáit és a bocskorait, hogy a Hold szárítsa meg. Reggelre nem száradtak meg, ezért az ember megátkozta a Holdat, az pedig bosszúból felszippantotta az őreget kapcástól, bocskorostól. Ezért mondják esténként teleholdkor: „Né, a csobán száriccsa a kapcáit!” vagy „Száriccsa a kapcáját a juhász”.

Nap, naplemente: „Naplemente után kezdődik a néphit kritikus időszaka”, ilyenkor törnek elő a tudattalanból az elfojtott fantáziák.⁵ Az este tele van tilalmakkal: nem szabad fonalat tekerni, mert a juhok megvesznek; a szemetet, hamut nem szabad kivinni a házból, mert vele együtt a szerencse is eltávozik. Ha a szárnyast este ültetik, beledöglenek a csirkék. Napszentület után nem szabad sulyokkal mosni, mert a jég a határt elveri; nem szabad a szomszédba kovászt vagy szitát kölcsönadni, mert odaadjuk a szerencsét. Este nem szabad kiönteni a vizet, mert az ajtóban összegyűlt lelkek közül leöntjük valamelyik ártatlant. A pelenkát nem ajánlatos estére kiteríteni, nehogy kicsipázzék a gyermek szeme.

„Kisgyereket este se szabad tükörbe mutatni, me’ akkor nem alszik. Este, mikor a nap le van szentülve, nem szabad a kicsinek a vizit kiönteni, met nem tud alunni.” (Gyergyószentmiklós)

A napfogyatkozás tüneményét így magyarázzák: „A Nap is elszomorodott, keveset süt máma, elfáradt.” (Remete) Ilyenkor világvége, földrengés, árvíz közeledtét sejtették.

Néhány időjárási „régula” is fűződik a naphoz. Ha napnyugtakor az ég alja piros, másnap szél lesz. A felhőbe nyugvó nap rossz időt jelez, ha pedig lemenetkor visszasüt, jó idő várható. Három napig tartó esőt jelent, ha reggel vörösen kél a nap.

Világmindenség, csillagok: Az ég a remeteiek szerint „a nagy messzeség, csak a csillagok vannak, s osztán azon fejjel semmi sincsen.” A paraszti bölcsességnak megfelelően: „ott a világ közepe, ahol én vagyok, s aki nem hiszi, mérje meg.” A remetei legény számára a világ vége a Kereszthegyen van, mert onnan minden csak lefele vezet.

Nyáréjszakai hulló csillag halált jelent, de ha valaki hulló csillagot lát és közben valamire gondol, az be fog teljesülni. Tömrőlő csillagok jégesőt jeleznek. Ha télen csillagos az ég, másnap eső lesz, ha nyáron csillagos, meleg lesz az idő.

Tejút: Egyesek véleménye szerint a tatárok, más nézetek alapján Csaba királyfi serege taposta ki a tejutat. Ha éjszaka a Hadak útja (Tejút) a só útja [Parajd (Praid)] fele mutat, másnap jó idő lesz.

2. Természeti jelenségekkel kapcsolatos képzetek

Az ősi magyar hitvilág egyik alapvető jellegzetessége a természeti tünemények mitikus tisztelése. A szabadon szárnyaló képzelet nemcsak törvényszerűnek fog fel véletlen összefüggéseket, hanem képtelenebbnél képtelenebb asszociációkat, ok-okozati kapcsolatokat is kitermel. A természeti jelenségek, tünemények valami meghatározatlan,

körvonalazatlan erő produktumai, illetve megtestesülései, amelyet különféle módszerekkel igyekeznek elrejtteni.

Nagyidő: A nagyidő-elhárító népszokások hiedelemháttére: a vihar nem más, mint gonosz szellem, félelmetes erő, sárkány, vagy éppenséggel boszorkány, képzeletbeli hatalmas szömy.

Gyergyódiutóban a sárkány-nagyidő ráolvasásos elküldését ismerik: „Amikor jön nyáron a nagyidő, előtte leereszkedik egy felhő a földre sárkány alakba’ és abból lesz a felhőszakadás, és akkor mondják:

*Szent Ignác próféta, vidd el az erdők ága-bogaira,
ahol istent nem ismernek,
egy vakaru peracet nem sütnék
a szegények számára.”*

Remetei elképzelés szerint „felhőszakadásakor a sárkány a farkát odafordította.” Gyergyószentmiklóson úgy tudják, hogy ha nagyidő van s „dörget”, akkor a hideg a meleggel összekapcsolódik. Nagyidő előtt mindig „összehúzzák” a harangokat.

A kenyérsütéshez szükséges eszközök közül a kenyérbevető lapátnak van gonosz-űző, -elhárító ereje: „Nagyidő jött. A bevető lapáttal, pemetével hányták, a nagyidő merről jött, a keresztet, szembe a nagyidővel.” (Ditró) Nagyidőkor a kenyérbevető lapáttal kiálltak a ház elejébe, az égre keresztet vetettek, és imádkoztak: „Atya, fiú, szentlélek, oszlasd el a felhőket.” (Ditró)

Sütéskor az első kenyeret mindig félreteszik. Vihar esetén vagy beledobják a viharba, vagy leszelnék belőle egy szeletet, és kiteszik az ablakba.

A pogány mágikus tárgyakhoz igen közelálló egyházi szentelmények egy jól körülhatárolható viharelrejtendő szereppel is rendelkeznek. A szenteltvíz, szentelt barka, szentelt gyertya elmaradhatatlan kellék nagyidőkor. A ház ajtajába szentelt gyertyával kell kiállni, ez nem engedi közel a nagyidőt. Az elégetett pimpó füstje lecsendesíti a vihart, eloszlatja a felhőket. „Nagyidőkor” szenteltvízzel meghintik a házat, szentelt pimpót tesznek a „füüdőbe” (legtöbbször a „bimbaját”); ez eltávolítja onnan a villámot.

A felhőszakadás, nehéz idő elhárításának több változatban élő, ráolvasással megerősített módozata is van:

1. Nagyidőkor háromszor „balog” keresztet vetnek, a szenteltvizet abba az irányba szórják, ahonnan jött a nagyidő, és mondják:

*„Édes jó Istenem, vidd el az erdőnek ága-bogaira,
ahol istent nem ismernek,
egy vakaró peracet nem sütnék
a szegények számára”*. (Ditró)

2. Abba az irányba, amerről jött a nagyidő, háromszor keresztet vetnek, szentelt vizet öntenek szentelt pimpóra, és mondják:

*„Vidd el erdőnek ága-bogaira,
oroszlánlányoknak látogatására,
hol egy vakaru peracet nem sütnék,
istent nem említnek.”* (Ditró)

3. A felhőszakadást úgy lehet megszüntetni, hogy háromszor az ég felé keresztet vetünk, és mondjuk:

*„Édes jó Istenem, vidd el az esőt oda,
ahol a vadlányok vannak,
erdőnek bogába, minden szege-likába,
ahol a vadlányok táncolnak.”* (Alfalu)

Szemanikailag kiürült cselekedet a fejsze kitévése az udvarra: ezt ösztönösen végzik, anélkül, hogy valamit is sejtjenének a vas ősi gonoszelhárító mágikus erejéről. Nagyidőkor a „fészivel” az udvar közepébe keresztet húznak, majd belevágják a földbe, a szobát és a házat szenteltvízzel szórják be. A jégesőt úgy lehet megszüntetni, hogy a fejszét fokával felfelé fordítva kidobják az udvarra. Ilyenkor imádkoznak, hogy a jég ne verje el a vetést.

A jégeső úgy is megszűnik, ha egy jégdarabot betesznek valakinek a keblébe vagy egy kicsi gyermek hóna alá. A analógiás mágia elvének megfelelően, amilyen hamar elolvad a jég, olyan hamar elmúlik a jég hullás. Ha valaki a jégesőből a jéget marokba szedi, és a házba beviszi, annak az évnek a nyarán az isten ítélete belevág a házba.

Nagyidőkor a munkálkodó ember tétlenségre van kárhozthatva. Ez a lézengő periódus a haláljósáskoké is. Amikor jön a nagyidő, mindenki egy-egy fakanalat felállít a földre. Amelyik fakanál feldől a vihar alatt, annak a gazdája még abban az esztendőben meghal.

Villám: Remetei elképzelés szerint a villámot a boszorkányok hozzák, ők irányítják, ahhoz vágják, akire haragszanak.

A villám elhárítása a hagyományos módon történik: a villát, a fejszét, a mezőn pedig a kapát, kaszát belevágják a földbe. Ha a villámtól meggyúl valami, azt az első kenyérrel, tejjel körbekerítik, mintegy elzárva a további gonosz mesterkedésektől. (Az a hiedelem, hogy a villám okozta tüzet csak tejjel lehet eloltani, Közép-Ázsiában és egész Európában közsímet. A tej égi eredetű, női princípium, amely képes arra, hogy ellensúlyozza a villám égi férfi princípiumát.⁶)

A gyergyói medencében általánosan elterjedt a „matató ménkő”-ről való elképzelés. Ez nem más, mint a nyitott ablakon beszikrázó villám (gömbvillám), amely „megkerüli magát, s kimegy, nem tesz semmibe” kárt.”

Nagyidőkor nem szabad nyitva hagyni az ajtót, nehogy a villám belevágjon a házba.

Szívárvány: „A szívárvány azt jelenti, hogy nem lesz többet özönvíz.”

Ha valaki keresztülmegy a szívárvány alatt, nemet változtat, ha terhes asszony megy keresztül alatta, a gyereke halva születik. A szívárvány ha állatot talál, az állat megdöglik.

Ditróban a szívárvány színei alapján is tudnak időt jósolni: „Mikor az égen feltűnik a szívárván, napkeletre, akkor nézzük, hogy milyen idő várható, abból jósoljuk meg az időt, a szívárvánból. Ha nagy a zöldje, akkor sok eső lesz, ha nagy a sárgája, nagy szél lesz, ha a pirossa nagyobb mindegyiknél, akkor nagymeleg lesz.”

Sok esőt jelez a sötét és keletre álló szívárvány is.

Szárazság: A szárazság keletkezése a téglavető cigányok aktivitásához kapcsolódik. A téglavető cigányok egy téglát beletesznek a patakba, hogy amíg ők dolgoznak, ne legyen eső. Sokszor egész nyáron vetik a téglát, és ilyenkor szárazság van. Ilyen esetben az emberek elindulnak és megkeresik az esőt megkötő tárgyat. „Miután a patakba schol sincs téglá, majd azután újból lesz eső.”

Szél: „A szél a boszorkányok fújják. Vót olyan, hogy amikor takartak nagyapám a villát úgy felszúrta, s káromkodott, hogy menjen el a boszorkány onnat, mikor fútt a szél úgy körbe, s vitte el a buglyáknak, a mereklyéknek a tetejét, a rendet mind fúta el... S vóiak ezek az öregasszon-boszorkányok. Akikre haragudtak, s pláne mikor jó idő vót, s kellett buglyázni, akkor mentek, s úgy felforgatták a buglyát, hogy elvitte a szél. S akkor a villát az ég felé tarcsák, s megszüriák vele.” (Gyergyószentmiklós)

Mennydörgés: Mennydörgéskor vagy Illyés próféta harsogtat vagy Szent István szekerezik. „Illyés próféta szekerezik, ő vót, aki tüzes szekérrel felment. A románok félnek es ettől a naptól, mindig búcsu van náluk.” (Gyergyószentmiklós)

II. MITIKUS ALAKOK

A nem létező, de létezőnek vélt, természetfeletti lényekbe vetett hit több tényezőnek köszönheti létrejöttét. Az általánosan veszélyesnek tartott helyzetek (például éjszaka a temetőben), a különböző emocionális tényezők (szorongás, félelem, bizonytalanság) olyan élményeket aktualizálnak (éjszakai fények, hangok, álmok visszajáró halottakkal kapcsolatban), amelyek a legközvetlenebb módon járulnak hozzá a „szellemhit”⁷ kialakulásához.

1. A lidérc

A szó etimológiája vitatott. Legáltalánosabb magyar jelentése: megfoghatatlan imbolgó fény, mocsári láng.

Ditróban a lidérc nem más, mint szellem, gonosz boszorkány, aki tizenkét órákor seprűn közlekedik. A ditrói alakkeveredéses elképzeléssel ellentétben Gyergyószentmiklósan már megnyomó funkcióban jelentkezik a lidérc: „A kéményen jött le a lidérc, úgy megnyomta, hogy mozdulni sem tudott.”

Különösen érdekes a tekerőpataki lidércalak: a megnyomó funkcióval (amely különben a boszorkány kiváltsága), a láng alakban való behatolással összefonódva jelentkezik a szépasszonyra jellemző szexuális kísértő szerep: a szépasszonyok kincset adnak a velük mulató férfiaknak, de ez reggelre visszataszító tárggyá változik.

„Édesapám vejnek szállott vót. Nagy gazda vót nagyapám, második gazda vót Tekerőpatakon, s három szögát tartott, s vejnek vót menve. S mentek erdőbe, s fel kellett köteni a szögát, a nagy szögát. Elment édesapám, ment, hogy kőccse fel, me’ az istálló padlásán aludt, s látta, hogy a hidszádtól valami, mind egy kötőrúd, olyan tüzesen nyúlik lefelé, Kénfala felé; hát nem tételezett fel semmit, gondolta, hogy csillag fut, s felment a hidba, s úgy horkolt a szögá, hogy alig tudta felköteni. S aszonta édesapámnak, hogy: – Szerencséje, hogy le nem vettük – aszongya –, most ment el a leán, itt vót – aszmongya – a kénfali leán, s most ment el, énekeltünk s táncoltunk s mozsikáltunk, s nekem es mozsikát hagyott, s fánkót. S aszongya édesapám: – Hát Feri vodd elé a mozsikát, hol van, s a pánkót. Kiásta a szénából: lószárcsont vót a mozsika, s lószar a pánkó. S úgy elkételezett vót a szögá, hogy se enni, se alunni, se dógozni nem akart semmit. Bévitük a konyhába alunni éjszakára, s ott is a kéményen bément hozzá. Isten tuggya, hogy tudták elűtani, ... leánnak a képibe’ ment oda... Fokhagymát s szentelt pimpót, nem tudom miket raktak melléje, s osztán isten tuggya, hogy tudták eltítani. S fából csináltak kicsi keresztet, s lőfejet szegeztek a kereszt mellé.” (Ezt a legény mellé tették.)

2. Az ördög

Az ősközösségi démonokból összeötvöződött, eredetileg ambivalens ördögfigura, az absztrakt rossz jelentése az értelmező szótár alapján: „gonosz szellem, a rossz oka, az embert bűnre csábító hatalom.” A néphit és a keresztény vallás ördögfogalma nem fedt egymást, hisz Rönrich szerint „a népies ördögalakban az emberi lét sokféle veszélyeztetettsége perszonalifikálódik... A népi ördögképzelés ... gyűjtőmedencéje minden túlvilági, isteni és démoni lényben való néphiedelemnek.”

Ditróban „újév éjjelin egy sötét szobában szembeálltak a tükörrel, és látták, hogy jönnek az ördögök, akik kürtön vitték el a lelkeket.” Ha valaki álmában ördöggel talál-

7 Pócs Éva 1979. 331–342.

kozik, bal kézzel keresztet vet, és mondja: „Menj el erdőnek ága-bogaira, hagyj békén engem!” Az újszülöttre is keresztet vetnek, nehogy az ördög a gyermek cselekedeteit rosszakra fordítsa, eltorzítsa; fejéhez ollót és seprűt tesznek, hogy az ördögök el ne vigyék. A gonosz lelkek távoltartására hivatott bal kézzel való keresztvetés a rend, a való világ és az ellenrend, a démoni világ kettősségébe vetett hitre is utal.

3. A gyertyás emberek

Ezeknek az ambivalens démoni lényeknek a figuráját a *bolygó mérnök* és a *tüzes ember* alakja formálta. A bolygó mérnök hazajáró lélekként éjjel igyekszik jóvátenni, hogy életében hamis módon mérte fel a földet; a tüzes ember pedig nem hazajáró halott, hanem kísértetlény, fényjelenség. Ezekkel a lényekkel rokoníthatók a tíz ujjukon gyertyát égető emberek (más néven gonosz emberek, boszorkányos emberek, kísértetek), akik a remeteiek szerint az embereket megkísértő szellemek voltak. Ezek a visszajáró halottak életükben elvitték a határkövet, megnagyobbították a saját földjüket, ezért holtuk után büntetésből hordozniuk kellett a követ. Ilyenkor kiabálták: „Jaj, hova tegyem, jaj, hova tegyem!”

A diurói változat annyiban különbözik ettől, hogy a gyertyás embereket inkább élőknak hiúék. Itt periférikusabb esettel állunk szemben, ahol a visszajáró halottak című fajtájába vetett hit már kihalóban van. Íme egy eredeti szöveg Gyergyódiuróból: „Éjszaka a gyertyás emberek a mezőn járkáltak, me’ keresték a határt, met, ugye, párcellába vótak a határok, ugye... s akkor kérdezték, hogy mit keresel, s azt mondta, hogy: – Keresem, hogy oda tegyem, ahonnan elvettem. S akkor a másik mondta, hogy: – Ahonnan elvetted, oda tedd vissza!”

4. A paratika

Gyakran használják Gyergyóba azt a mondást, hogy „milyen paratika fehérnép” vagy „olyan, mint a paratika”, anélkül, hogy tisztában lennének a szó jelentésével. A *paratika* (földöntúli lény) ellentmondásos alakja a skatulyában tartott háziördögével érintkezik (a háziördög beavatkozásának tulajdonították azt, ha valakinek váratlanul megjavult az anyagi helyzete).

Ez a démoni lény Heine német manóival is rokon: ezek áldozat fejében elvégzik a házimunkát az asszonyok helyett.

A paratika elsődleges démoni jelentése a tekerőpataki hiedelemtörténetből tisztán kivehető: „Mindig vásárolt, örökké egy krajcárt-kettőt meghagyott a pénziből, hazavitte, s tette az asztalra az abrosz alá, s megin’ mehetett vásárolni bármit, me’ megin’ annyi pénze vót, a paratika hordott. Az első, s minden hetedik falatját oda kellett adja a paratikának, akármit ett, a hetedik falatot oda kellett adja. Nem látta senki, az asztal alá adta bé.” A paratika amilyen pénzt kezdett hordani, mindig olyant hordott, például tíz krajcárt.

A paratika alapjelentése később az általa segített asszonyra is kiterjedt, sőt egyre inkább rontó jelleget öltött, valóságos jelentésátértégződés ment végbe. Remetén a paratika az embert elbolondító, „guruzsló asszony”, aki a küszöb alá rontószert, „paratikát” tesz.

5. A szépasszony

A levegőben vonuló, hosszú hajú, szép női alakok félelmetes, bajt okozó démoni szellemlények. A diurói történetben a szépasszony neve nem jelenik meg, nem ismerik

ezt az elnevezést. Ez valószínűleg a régi tabunévjellegre utal: annyira félelmetcsnek tartották, hogy nem merték kimondani.

„Édesapám mesélt egy esetet, hogy gyermek vót, kicsi gyermek vót, s az ő apja, az én nagyapám valahol erdőn dolgozott. Ő vitt valami ételt, ételmet neki, kereste, hogy hol van, és ahogy megy az erdőben – hát valószínű, hogy valami sűrű erdőn ment keresztül az út, és ahogy ő ment, s egyedül gondolkozott, meghallotta, hogy egy női hang gyönyörűen énekel. Mind gondolkozik, vigyázkodik, nézelődik jobbra-balra, hogy hol, milyen nő, hát erdőbe' schol senki körülötte nincsen, azt mondja, egyszer az erdőbe' úgy meglátott egy fán deréktól felfelé egy női alakot, gyönyörű hosszú haja, s lába nincs, csak úgy kúszik át a fákon. S akkor ott összeesett, amikor azt meglátta. Összeesett, ott vót eszméletlen, amíg valami erdőpásztorok, valaki rea nem talál; aztán azok vitték el, s azok mosták fel.”

6. Visszajáró halottak

A gyakran kísértetként visszajáró elhunyt emberek szellemei éppúgy lehetnek ijesztőek, mint jóindulatúak. Szükségleteik megegyeznek az élőkével; hol valami itt felejtett földi dologért járnak vissza, máskor mint elálozotak kísértének, hogy „életkori bűnüket jóé tegyék”.

A temetést követő éjszaka három falat kenyeret, három csipetnyi sót, szenteltvizet tesznek az asztalra, mert a halott még három éjjel visszajár. Reggelre a sóban ujjnyomok vannak, a kenyérből, vízből hiányzik. A lelkek éjjel után jelennek meg, mert még várnak valamit. Ha a halott visszajár, „derget, motoszkál, jön-menyen”, a falakon meglógalja a képeket, elrendezi a gyermekeket. A meghalt ember béka képében is megjelenik, elmegy a házához, ott „vigyázkodik”. A békaszellemet nem szabad bántani, szép szóval kell elküldeni. Este nem szabad az abroszt kirázni, mert a halottak a morzsákat összeszedik.

Hagyományosan veszélyesnek minősített szituáció a temető melletti éjszakai út. Ilyenkor sokan kékes fényt látnak a sírok fölött villogni.

7. Kísértetek

A kísértet fogalmán itt csak a tipikusan gonosz lények értendők, hisz a kísértet alakban megjelenő visszajáró halottakról az előbbiek során már említést tettem.

A tizenkét óráig járó kísértetek boszorkány szerepben is jelentkeznek: ha megizzad az állat, valószínűleg a kísértetek verték meg. Elűzésükre a hagyományos állatkoponyát használják.

Ditróban a kísértet liba alakban is kísért: „Éjszaka ment haza a vizitből a legén, és utána került egy liba, és addig kísért, amíg a kapuig ért. Úgy meg vót 'jedve, csak anynyit tudott mondani, jaj, istenem, akkor a liba elrepült.”

8. Rosszféliek, rossz szellemek, gonoszok

Mindhárom megnevezés egy, a boszorkány megnyomó, állatokat járó funkciójával felruházott, homályos gonosz lényt jelöl, aki megkísérti, „megszíjja” az embereket: „Egyszer a lábam kékült el, máskor a kezem, né, hogy megszíptak a rosszféliek. Fájt, osztán üdörc kimúlt.” (Ditró)

Ha valakinek a testén „sok foltok vótak”, azt állítoták róla, hogy megszívták a szellemek. Ezért, általában a férfiak, kabátjukra piros anyagot varrtak. A szellem a gyermekeket is elfogja. Ilyen esetben úgy védekeznek ellene, hogy nem mondják meg a gyermek nevét. A megkeresztetlen baba esetében piros rongyot tesznek az ajtóra, felül, hogy ne jöjjenek be a szellemek. Gonoszűző a szentelt tömjén is.

Ha a házban ropog a gerenda, szellemek járnak. „A kócslikán, vagy ablakon bójöttek a gonoszok”, és úgy megnyomták az alvót, hogy mozdulni sem tudott.

A szellem csirke alakjában is megjelenik: ha fekete tyúknak a tojását kiköltik a hónuk alatt, kiszáll belőle egy szellem. Ennek parancsolni kell, és ha már nem tudnak több feladatot adni neki, megöli a gazdáját.

A körvonalazatlan gonosz lény sok érdekes aspektusát tárják fel a különböző történetek: „Jöttem a sarkon, mentem a sötétbe”, néztem hátra, jött utánam, néztem előre, csak jött.” (Ditró) „Kellott mennyek a setétbe”, hától jó valami setét utánam, elővettem a fejemet, hát elől ment.” (Ditró) „Hát ilyenek vótak ezelőtt. Fonót csináltunk, s egy öreg bácsi bójöhetett, s magyarázott sok mindent, aszongya, hogy disznyó képébe járnak a gonosz lelkek, s kecske képbe, s ilyesmiket mondott. S osztán a végivel aszongya, hogy nem es lett vóna jó, hogy beszéljem el, mert ma péntek, de vas legyen a fülükbe, s patkószeg a seggükbe.” (Tekerőpatak)

„Hálogattak, marhapásztoroknak vótak menve három legén. Este, olyan szürkületbe” főzték a vacsorát. Bátyám, most nemrég halt meg, Bernád Jóska, s egy Fórika Mátyás nevű. S ahogy a vacsorát főzték guzsbán, persze üstben, hát olyan vékony hangon valaki kiáltotta: Mátyás! S az lekapta az üstöt a guzsbáról, s futott vele, úgy felkapták üstöstől, mindenestől, hogy három nap múlva került vissza. Csupa vér vót a két lába, bocskor vót a pásztoremlernek, leszakadt a lábáról, a ruha leszakadt róla, minden, s aszonta, a fák tetején jártak, de aszonta, aki elvitte, hogy úgy merje megmondani valakinek, hogy vége az életnek. Senkinek meg nem mondta, hogy ki vitte el, megismerni megismerte, de nem mondta meg.” (Tekerőpatak)

III. FÖLDÖNTŰLI TULAJDONSÁGOKKAL RENDELKEZŐ EMBEREK

Bár a keresztény egyház szigorúan tiltott bármilyen jósló megnyilatkozást, a magyar néphitben nagy szerepet játszottak a különleges erővel, tudással felruházott emberek, akik értettek mind a pozitív előjelű jósláshoz, varázsláshoz, mind pedig a rontáshoz, igézéshez.

1. A boszorkány

A boszorkány jelentése: „a boszorkánynyomás démona”, amely felöleli a „démonnal szövetkező ember” részjelentést is.

A gyergyói néphitben a boszorkány általánosan ismert funkciói: a megnyomás, ember-, állatlovasítás, amely Európa-szerte ismert, és bizonyos erotikus jelleggel is rendelkezik. A funkciók, az átváltozás képessége, valamint az elhárítás módjai Gyergyóban többé-kevésbé megőrződtek, csak falvanként észlelhető némi eltérés.

Gyergyószentmiklóson a boszorkány felmegy a kályhacsövön, és megnyomja az embereket. A házba látogató boszorkány úgy fogható meg, hogy egy felállított seprűbe gombostűt szúrnak, ez nem engedi elmenni a gonoszt. A boszorkányok a tehén álma is megzavarhatják, ezért szükséges keresztet helyezni a tehén feje fölé az istállóban. Amikor este lefogy a szövő, az „osztóvátát le kell teríteni”, ellenkező esetben a boszorkányok szőni kezdenek rajta.

Szentmiklóson ilyen történeteket mesélnek az idősebbek: „Régebben vótak olyanok, hogy aludtak éjszaka, és megszátták a nyakát vagy a lábát, s akkor olyankor azt mondta, hogy valaki rossz akarója csinálta ezt, s olyankor a saját székletével bekötötte ott aztot a részt, s az ajtó sorkához álitotta a seprűt, tűt szúrt belé, vagy három tűt. S az illető, aki ötöt megszáttá éjszaka, az aznap odament kérőtt, és úgy tudták meg, hogy ki az. De ha kérőt adtak, ha amit kért adtak, akkor ki tudott menni a házból, de ha nem adtak, akkor nem tudott menni ki a házból. S akkor ilyenkor megverték.”

„Olyan is vót még, nem is olyan rég, van vagy négy-öt éve, itt fesszegbe', egy idősebb legény ment haza éjszaka úgy tizenkettő felé, s egy szép kicsi macska fel vót a kapusásra ülve, s akkor úgy megsimogatta a kicsi macskát az ember, s felszökött a vállára. S az úgy ment egy darabig, ott mind cirógatta, aszmongya, hogy úgy elfáradt a vállá, hogy aszitte, hogy a vállá leszakadt, s gondolkozott, hogy vajon mi ez a macska. Mind ütte le, s nem akart leszállni, s úgy lekarmolta, hogy itt az arcán csúnyán láccott. S akkor jól reavágott, megfogta, s alig tudta a válláról lecsapni a macskát.”

„Még a régi öregekből, amikor hal meg, hát egyik a másiknak átadta. Álitólag azt mondják, hogy imát mondanak, s amikor hal meg, odamegy, s le kell köpje, s csak akkor tud nyugodtan meghalni. Kézfogással is van, de inkább leköpik.”

Ditróban a boszorkányok „azok rosszfélic””. Ha valakit éjjel a boszorkányok meglomagolnak, az addig nem tud magához térni, amíg a Jóistenre nem gondol. Ha éjjel az állat megizzad, valószínűleg a boszorkányok járnak. Ilyen esetben lókoponyát kell felakasztani az istállóban, lehetőleg olyan helyre, hogy senki ne lássa.

A lóvá változott boszorkányt általában megpatkolták: „Jött az udvaron egy fekete ló, a kovácshoz hajtották, s vásott patkóval megvasalták, ... hát a boszorkány kezén, lábán vót a patkó.”

Forgószélnék boszorkányt hittek. Ilyenkor a földre köpdöstek, villát hajítottak a vélt boszorkányba, és mondták: „Ott jársz, hol egy zabszem, s ott is szorosan.”

A falusi boszorkányhitből kiestek már a samanisztikus elemek, éppen ezért a seprűn lovalgás csak mint mesei motívum szerepel a hiedelemtörténetekben: „Télen mentek az emberek az erdőbe' és egyszer hallják, hogy suhog és sír valami. Vigyázkodtak, s látták, hogy a fák hegyén seprűn ül a boszorkány, és mondták: – Távozz tőlünk, mert elégetünk! – és akkor elűnt.”

A lóvá változás mellett a békaformában való megjelenés sem ismeretlen a ditróiak előtt: „Hogyha valaki haragudt valakire, változott át békává, és úgy béka képibe' 'jesztgette. Akkor reaüttek egy pácával, és másnap lehetett látni az ütést, és egy öreg asszony vót, és úgy nevezték, hogy az boszorkány.”

Alfaluban a lovak azért nyugtalanok, mert a boszorkányok nyergelik őket, de ha egy nadrágot egy villával az istállóajtó fölé tűzünk, meg tudjuk fogni a boszorkányt. Remetén az embert „lóé” változtató boszorkány ellen „lúpatkót” szegeznek az ajtóra, mivel a patkó nemcsak szerencsét hoz, hanem a gonoszt is elűzi.

A boszorkány-összejövetelekről így mesélnek a remeteik:

„Sógoromtól hallottam, hogy gyerekkorában eljárt a mezőre a marhákhoz só adni. Visszajövet este vót már, az esső békajött egy mezei házba. Eccer azt hallja, hogy a mezei háznak a teteje kopog, s hát megszólalt a zene. Muzsikáltak jól, s aztán megszűnt a muzsika, s elmentek, de ő úgy megjedett.”

„Osztan sokat magyaráznak ilyent-olyant. Például a régi időbe', ezt egy öreg ember mondta el, hogy tutajra jártak, s jöttek haza Régenből a tutajon, gyalog, itt a Laposnyán keresztül, ne. Ott egy öregasszonnál megszálltak. Hát vótak többen ők, vagy nyócan, s egyedül vót csak az öregasszon a háznál. Hát lefeküdt a társaság, s elaludt. S az egyik ember nem aludt el, lássa, hogy az öregasszony felkel, góc alja vót azeledt, s felnyúl a góc aljába, s levelesen egy csiprot – a hódvilág sütött az ablakon bé –, s a fenekit megkente. Az asszon odalett, az emberek a szemé láttára az asszon odalett a házból. S ő várta egy darabig, hogy hát jó-e vissza, hogy hova lett, mi lett az asszonnal, s felkelt – a társaság aludt –, megvigyázkodik, s hát nincs suhult senkise, a csiprot látta, hogy honnan vette le az asszon, ő is oda felnyúlt, levette a csiprot, letolta a harisnyáját, s ő is megkente a fenekit. Hát a kémény lyukján kiment az atyafi. Egy pincébe, ahol mulatott egy társaság a hordó mellett, hát ő szépen oda beállított. Amikor a háziasszon meglátta, hát felköt, aszongya: – Maga hogy jött ide? – Úgy, ahogy maga, megláttam – aszongya – a csiprot, s én es megkentem a fenekem.

S aszongya: – Csend, üljön le ide, ígyék – aszongya –, né, egy szót se. Ütte az óra a tizenkettőt, akkor vége lett mindenfélicnek, s mindenki elpuccolt haza. S az illető is vissza, s lefeküdt, s aszongya neki az öregasszon: – Hogyha ezt valakinek elmondja, úgy elviszem, hogy soha életébe' többet embert nem lát.

Telt-múlt az idő, az illető nem mert szólni semmit se, de telt-múlt az idő, s eccer a korcsomába' részegen elmagyarázta ő, hogy hogy járt. Következő tavaszon, amikor jöttek a tutajról vissza az erdő köz, úgy odalett az illető, hogy többet nem látta senkiscem... Ezt az öreg emberektől hallottam.”

2. Tudósok, jósok, halottlátók

Gyergyószék tudós embere több ujjal vagy foggal született, mindent megjósol, és ha bekeni magát valami kenőccsel, forgószéllé is vátozhat (itt érintkezik alakja a forgószélben megjelenő sárkányéval). A tudóshoz távolabbi falvakból is eljártak, Gyergyószentmiklóson ma is emlékeznek a madéfalvi (Siculeni – Csíki-medence) tudós emberre: „A tudós emberek olyanyok vótak, hogy szembenézett veled. Én egyet ismertem, madéfalvi, de az öreg meg van halva. Szembenézttél vele, s aszonta: – Ne, drága, én magának nem mondok semmit, met úgyse hiszi. Csak ennyit mondott. Vagy ha hitted, még azt is megmondta, hogy milyen a betegséged. Ezek mindent megmondtak.”

A jósok, jósnők az álomfejtés, jóslás műveletét végezték. „Vót, aki kávézaccból, vót, aki tenyérből jósolt.” (Csomafalva) „Tenyérből jósoltak ezelőtt is, van, aki még most is tud, s kártyából is van aki eltalálja. A kártyajóslás olyan, mind a jóidő, de a kézről jósolni, az igaz. S szoktak kávézaccból.” (Gyergyószentmiklós)

A tudósokhoz hasonlóan a jósok is képesek voltak előrelátni a jövőbe. Szárhegyen vót egy Bákainé nevű jósnő, aki megjósolta, hogy bekövetkezik az az idő, amikor „vasökrökkel” (traktorokkal) fognak szántani. Azt is meg tudták állapítani, hogy ki nem hisz a jóslásokban: „Amelyik kávéből jósolt, az is megmondta: no magának nem jósolok, ne is jőjjön bé, met nem jósolok. A kávézaccból is meg lehetett mondani, hogy nem hiszed.” (Gyergyószentmiklós)

Szellemidéző társaságok is működtek Gyergyóban. A szellemidéző ember elaltat valakit. Az alvó ember a szellemvilágban jártas egyén segítségével álmában tud beszélni meghalt hozzátartozójával:

„Meghívták a halottakat. Gyenge idegzetű emberre van szükség, vagy nőre vagy emberre, és az lefekszik az asztalra. Heten körbeveszik, mondanak valami imát, de le van sötétítve minden. Éccer olyan nagy szél van a lakásba’, beköszön, akit hívnak. Ígyik meghívja, kérdi, hogy kivel akar beszélni. Úgy hívják, hogy médium, azt, aki az asztalon fekszik. Komplekt kisárgul, s nagyon kifárad, amikor ennek vége van. Belészáll álitólag a halottnak a lelke, s az osztán mondja, amit kérdeznek, arra válaszol. Ha valaki nem hisz, kiküldik: nagyon szépen kérem, menjen ki, de most menjen ki, mert maga úgyse hiszi eztet... Tud beszélni a halottal, hogy jó dőga van-e, előre tudtak jósolni, hogy mi lesz. Ís ezér’ van még mind a mai napig tiltva ez a médium. Itt is vótak, de már ki vannak halva. Fesszegbe’ is vót... Úgy kigyengült, aki aznap vót, hogy két-három nap az ágyból nem tudott felkelni. De nem mindenki-be száll bele, ezt nem mindenki tudja megcsinálni.” (Gyergyószentmiklós)

Az asztaltáncoltatás művelete nagyon elterjedt az egész vidéken, minden faluban ismerik. Hatan, másutu heten ülnek egy vasszeg nélküli faasztalnál, tenyerüket ráhelyezik az asztal szélére. Az asztaltáncoltató specialista pedig hívja a szellemet: „Édes kicsi asztalkám, kopogd ki: ez az ember hány éves, az illető fiú vagy lány hány éves korába’ megy férhez vagy nőül meg, hány gyereke lesz?” Az asztal megmozdult, és kikopogta azt a számot. A vasszeg tiltása, amely már eleve gonoszűző és -távoltartó, olyan erő jelenlétére utal, amely különböző sötét lényekkel, ördöggel áll összeköttetésben. Ezzel áll ellentétben az a kitétel, hogy az asztaltáncoltatást csak olyanok végezhetik, akik hisznek az Istenben.

Szentmiklóson egy szeg nélküli faasztalt és egy szeg nélküli „fagyermeket” készítenek. Az utóbbit leteszik a csupasz faasztalra, mormolnak valamit, és a gyermek táncolni kezd. Remetén tizenöt percig tartják a kezüket az asztalon, az asztaltáncoltató pedig megkoppantja az asztal lábát, és hívja a szellemet. Csomafalván „rárakták a kezüköt, tartották, amíg megmozdult az asztal, de osztán nem lehetett lefogni.”

„Guruzsló”; tejelvivő asszonyok is voltak: „a szomszédasszon annyit verte a vaját, annyi mindene vót.” (Ditrő)

A rontó, ígésző emberek általában vörös hajúak és összenőtt szemöldökűek. Az ördöggel cimboráló, szerencsés ember alakja is ismert. Az ilyen akasztott ember kötélből lopott egy darabot, így alapozta meg a szerencséjét.

ADATKÖZLŐK

Gyergyószentmiklós: Burján Tamásné Benedek Karolin, Jánosi Jánosné Balázs Margit, Kémenes József, Kémenes Józsefné Bíró Anna, Kémenes Lajos, Kémenes Lajosné Márton Ilona, Zöld Istvánné Madaras Juliánna, Zöld Tiborné Kémenes Ilona.

Ditró: Balázs Elekné Köllő Karolina, Gál Mátyás, Gál Mátyásné Ádám Amália, Lókuszta Róza, Mezei György, Mezei Györgyné Ádám Erzsébet, Mezei Lászlóné Gál Ilona.

Remete: György István, Pál Dénes, Pál Györgyné, Szabó Lajos.

Tekerőpatak: Antal Béla, Antal Béláné Czirják Mária, Kézdi Jánosné Farkas Juliánna, Madaras Józsefné Kézdi Juliánna.

Csomafalva: Madarász Jánosné Köllő Emma.

IRODALOM

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György

1990. Jelképtár. Budapest

Nagy Olga

1980. Gondolatok a „babonáról”. Utunk Évkönyv, 34–43.

Orbán Balázs

1869. A Székelyföld leírása II. Pest

Pócs Éva

1979. A magyar néphit ún. természetfeletti lényei. Ethn. XC. 331–342.

Róheim Géza

1990. Magyar néphit és népszokások. Szeged

Seligmann, Kurt

1987. Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban. Budapest.

A DRÁVASZÖGI FOLKLÓR HELYE A MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN

A társadalomtudományok között napjainkra kialakult munkamegosztás egyebek közt azt eredményezte, hogy a látszatok ellenére is talán épp a „mindenes” néprajz került a legnehezebb helyzetbe, mert abban az arányban sokasodnak saját hibalehetőségei, amennyire igyekeznek mind többet mondani a nép múltbeli és jelen társadalmi csoportjairól, azok életéről és tudatáról. Így e népközelit tudomány szerepe is egyszerre hálás és hálátlan, és ez alól *Drávaszög* néprajzi feltárása sem kivétel.

Valamennyi kis- és nagytáji, történeti és jelenkori, továbbá tematikus és monografikus néprajzi kutatás is törvényszerűen szembesül az ún. *mintavétel* helyességével, ezen belül a fontos és a mellőzhető adatok, továbbá a minőség és a mennyiség, valamint a rész és az egész arányainak kérdéseivel. Mindezek önmagukban is kijelölhetik az általánosítás határait, melyeket az összehasonlítás során megfelelő párhuzamokkal lehet átlépni, de a minden mégoly nehezen kialakított egyensúly is sok szempontból vitatható.

A vizsgált népcsoportok esetében talán az általános és a sajátos vonások elkülönítése a legnehezebb, főként ha társadalmi, vallási és nemzetiségi hovatartozást is érint. Rendszerint könnyebb az általános, mint a különös vonásokat megragadni, ebből következőleg maguk a részeredmények is lehetnek egyetemes érvényűek. Bár az alapvető kérdések közül egy leírás kevesebbre tud válaszolni, mint egy elemzés, hosszabb távon mégis az „igénytelenebb” leírás a maradandóbb. Mindezek vonatkozásában tehát a gyakran szakmai gőggel rangsorolt első- és másodrendű munkák értékrendje voltaképpen nagyon is ingatag.

Ilyen megfontolások után most megkíséreljük a drávaszögi folklórt a magyar néphagyományban elhelyezni. Mivel a feltárás még félúton van, a kép is vázlatos, az említett jellemző példák is kiragadottak, de kezd kirajzolódni a helyi folklór műfaji szerkezete, és a már megvizsgált körökön belül rá lehet mutatni néhány sajátosságra, sőt bizonyos „hiányosságokra” is. A kutatások folytatódnak tovább: az eddig megjelent 8 kötet után nyomdába van adva a következő 2 kézírata is.

A Duna és a Dráva összeshöngellésében fekvő *Drávaszög* a dunántúli *Baranya* délkeleti csücskében található. E kistáj viszonylag védettebb helyzete révén a helybeli maradék magyarság egyik folyamatosan lakott menedékhelye volt, és így a régi hagyományok részleges visszavonulási területe is. Mindez a legkritikább esetben jelentett elszigetelődést, sőt éppen „nemzetközi” folyói révén és peremhelyzete következtében is: nagytájak érintkezési és metszéspontjában újra és újra fel tudott zárkózni, kedvezőbb időszakokban pedig élre is került. (Elegendő itt a korai kálvinizmusra és a fejlett egyházi és iskolahálózatra utalni.)

Drávaszög kutatása sem öncélú, túlmutat önmagán: kulcshelyzete révén a magyarok által (is) lakott 10 községnek, és a mintegy 10 000 főnyi magyarságnak behatóbb (néprajzi) megismerése jóval fontosabb a maroknyi lélekszámnál. A kapcsolatrendszerek révén a *Drávaszög* Baranya kicsinyben, a megye pedig az egész történelmi Magyarország „sűrűtémnye”, maga az ország pedig egész Európáé, és ezt a mai Jugoszláviára talán még több joggal lehetne mondani. Mindenesetre a drávaszögi „csepp”-ben benne van a pannon, a kárpát-medencei, a balkáni, az európai, sőt a magyarság révén az eurázsiai tenger is.

Drávaszőgnek azonban közvetlenebb a rokonsága magával Baranyával, ezen belül az Ormánsággal, továbbá a szomszédos Szlavóniával és a távolabbi Sárközzel. Mindezeket a közelmúltig jobban ismertük Drávaszőgnél; ma már kiegyenlítettebb a kép. Tájunk néprajzi feltárását az uralomváltások késleltették ugyan, de nem akadályozták, a két szomszédos ország néprajzi kutatóinak együttműködése mind eredményesebb, példaeértékű; közös cél egy monográfia kidolgozása.

A megkésett és még befejezetlen munka alapján is megállapíthatjuk, hogy a drávaszőgi folklór a vártnál gazdagabb, különösen az ún. *alfaluk* [Laskó (Lug), Várdaróc (Vordarac) és Kopács (Kopačevo)] szellemi hagyományai bőségesek. Itt a korai kálvinizmus türelmesebb volt, mint másutt a későbbi, a radikálisabb. Így pl. a katolikus egyházi ünnepekhez fűződő népszokások kevesbedtek ugyan, de számos elemük került át világi szokásokba, esetenként történeti forrásokban utol is érhetők. A tartósan fennmaradt világi szertartások szinte napjainkig új és új elemekkel bővültek, és egyes részleteiket nemzetiiségi hatások is színezték. Ezekre vonatkozólag a rendkívül gazdag kopácsi lakodalomnak és farsangnak néhány mozzanatát említjük: 1. az újasszony vőlegényes házba való ünnepélyes befogadása tisztulások szertartással van összekötve, ennek „legközelebbi” rokonát a nyitrai Zobor-vidéken találjuk; 2. a közismert vőfélymondókák utolsó állomása Kopács, Szlavóniában már alig ismertek, és ott kevesebb a lakodalmi és tánckurjantás is, kevésbé színesek a népmesék; 3. 1914 előtt a kopácsi halászok külön (álarcos) bált tartottak, a nyitótáncot nádsípos zenekaruk kísérte; erre máshonnan nem ismerünk példát; 4. farsangi felvonulások valaha a középkori karneválokra emlékeztettek, manapság a vendégmunkások révén nyugat-németországi jelmezekkel is találkozhatunk.

Az előzőkhöz hasonló a helyzet a különféle hiedelmekkel is, bár ezeket még a szokásosnál is kevésbé ismerjük. Bizonyos hiedelmeket megőriztek történeti források, népmesék stb., de maga az emlékezet is. Csak néhány jellemző példát emlíünk: 1. több ezer évre visszakövethető néhány kopácsi népmeséi elem, pl. a boszorkány szeme világának éjfélikor való (átmeneti) elvesztése, az élő-haló víz (mesebeli) szerepcseréje; honfoglalás előtti motívum a kacsalábon forgó vár, a táltos lovak és a hősök párba, a kancatejben való fürdés, a hős testén látható égitestek, az ellenfél alól magától kiugró párna és több más; 2. a halak királyára emlékeztet a halászok hagyományaiban szereplő kopácsi *vezérhal*, mely hozza-viszi társait, kifogása tilalmakba ütközik; csak a Székelyföldön találunk hozzá hasonlót; 3. a várdaróci Tamás Zsuzsa 18. századi boszorkánypere az egész falusi hiedelemkör valószínű iskolapéldája. (Merőben más az alább említendő *mesei* boszorkány alakja és szerepe.)

A feltártnak tekinthető kopácsi népmesekincs nem bőségével, hanem régiességével és szépségével tűnik ki: a varázsmesék szerkezete hagyományos és bonyolult, stílusuk díszes, telítve vannak ősi formulákkal. A hősmesék szereplői rendkívüli képességűek, tulajdonságaik egyeznek a keleti hősének megfelelő szereplőjével: álmuk mély, alig lehet őket felébreszteni, de halottaikból feltámaszthatók stb. Még a negatív figurák is hatalmasak: az álmából felvert sárkány előbb egy zsák dióbelet elfogyaszt és egy zsák dohányt is elpipál, mielőtt a hős üldözésére indulna; van egy különleges, az alvilágra utaló motívum: e sárkányt az általa megölt halottak riasztják. A mesebeli boszorkány orra vas, mint az ugor bálványoké, s a térdét veri, kardját pedig kiöltött rőfös nyelvével élesíti; leányait állatokká tudja változtatni stb. A pozitív mesehős a csodás táltos ló segítségével tud úrrá lenni az emberfeletti nehézségeken. Egyébként épp e túlzásoktól hemzsegető és részletező stílusú hősmesék kapcsán derült ki, hogy a férfiak és a nők repertoárja merőben más, elbeszélő stílusuk is eltér, a férfiak meséi éppen kétszer hosszabbak. (Nemcsak a mesélésben, hanem minden más műfajban is kimutatható ez a nemek közötti szellemi munkamegosztás.) Az is a kopácsi kutatások eredménye, hogy a halászat helyszínei és kellékei szinte minden folklórműfajt átjártak, maga a halász életforma pedig valósággal

„konzerválta” a folklórt. (1942-ben pl. még olyan halász is akadt, aki a népmeséket múltbeli valóságként próbálta értelmezni!)

A helyi, történelmi és hiedelemmondák közül viszont éppen azokat lehetett legkönnyebben gyűjteni, melyek mesésk és terjengősebbek is, ilyen pl. a boszorkányok megpatkolása, a különféle kísértethistóriák és egyebek. A történelmi mondákban inkább Mátyás királyról és a törökökről esik több szó, kevesebb viszont a kurucokról, 48-ról, Kossuthról vagy a betyárokról. E mondafélékben sok a hétköznapi részlet, a reális elem, mely pl. a törökök esetében bizonyára a tartós és kényszerű együttélésből fakadhat, ugyanez a mondaréteg a Vajdaságban sokkal költőibb, általánosítóbb megfogalmazásban található. Mind nagyobb teret kapnak az adomák és a különféle tréfák. A Drávaszögben erősebb az iskolás hatás is. Ez utóbbiakra jellemző *Bornemissza Péter* egy papcsúfoló történetének: a sírást-nevetést egyszerre kiváltó, illetlen barátnak négy évszázadon át fennmaradt emlékezete.

A népmesékhez hasonlóan, a drávaszögi balladák összegyűjtése is befejezettnek vehető; sürgető is volt, mert e műfaj már a 30-as évek óta „halott”-nak tekinthető: a mai nagyszülők is nagyszüleiktől hallották. Már csak egyharmaduk régi stílusú, ezek azonban éppoly népszerűek, mint az újabbak; mindössze kétszer hosszabbak a daloknál, időközben tehát rövidültek, megkoptak. Az itt talált 53 balladatípus egyáltalán nem nevezhető soknak, de közülük feltűnően sok (27) a helyi jellegű. Minden változás ellenére is több régi stílusú, ritkább típus került elő: pl. *Kőmives Kelemen* (igaz, prózában, és terjesztésében az iskola működhetett közre), a középkorias *Szálláskereső Jézus* legendaballadája, a mesés *Házasodó királyfi*, a magánéleti tragédiát megfogalmazó *Kétféle menyasszony*, *Szégyenbe esett lány* stb., de a legértékesebb gyöngyszem a kopácsi *Csőbrös István*-féle kéziratos énekeskönyvben fennmaradt *Szilágyi és Hagymási*. Ez utóbbi eddig mindössze két teljes és egy töredékes változatból volt ismert, a miénk, a negyedik teljes és ép. Ennek kapcsán valószínűsíthető, hogy (egyelőre) névtelen szerzője a szerbiai *Smederevóban* (Szendrőben) raboskodhatott, hősei pedig a Száván átkelve egy azóta földig lerombolt mezővárosba, bizonyos *Szombatba* érkezhettek. Joggal feltételezhető az is, hogy a megnevezett hősök Baranya megyei birtokos nemesek lehettek, mert egy *Szilágy* nevű falu a megye közepe táján máig fennáll, és magyar lakosságú maradt, egy észak-baranyai Hagymás nyomtalanul eltűnt, a déli csücsökben található valamikori másik *Hagymás* lakossága viszont horvátra cserélődött, akik a nevét is Aljmaš-ra változtatták. Maga a történet egyébként balkáni eredetű, először a magyarok, majd a szlovákok foglalták írásba. Névtelen szerzője a korabeli szerkesztés és verselés divatját követte: e széphistória 33 versszakból áll, minden szakasz 3-3 sorból, a sorok pedig 3 osztatúak. Minden bizonnyal a *Zörög a kocsi...*, ill. az *Érik a szőlő...* dallamára énekelték, de nem olyan gyors ütemben, hanem lassan, beszédszerűen.

A mesékkel és a balladákkal ellentétben, a drávaszögi népdalok feltárása még nem fejeződött be, különösen várat magára egy népzenei összegezés. Az eddig gyűjtött népdalok viszonylag nagy száma azonban már lehetővé tesz egy előzetes áttekintést. Ezek szerint a népdalok régi rétege (siratók, virrasztók, keservesek, bujdosó és rabénekek stb.) jórészt feledésbe merült, de közülük egyes világi, magánéleti műfajokat (bujdosók, keservesek stb.) az említett Csőbrös-féle kopácsi énekeskönyv megőrizte, mely egyébként a félnépi formák értékes tárháza. (Tartalmazza pl. a legrégibb katonakeserveseket, bennük a kegyetlen vesszőfutás emlékét.) Ugyanebben a kéziratos könyvecskében található a legrégibb, félnépi szereleménekek, párvalasztók és gúnydalok is, ez utóbbiak egyik-másik típusát máig megőrizte a szájhagyomány. A drávaszögi líra fő műfaja egyébként a szerelmi dal, melyet megnyugtatóan sikerült csoportosítani. (A munkát megkönnyítette, hogy e közismert dalokban voltaképpen tipikus helyzetekben szereplő típusok szólnak meg, és így a szerelem kibontakozásától a kétéseletes: beteljesülő vagy szakító végkifejletig

majd minden változat egy fonálra fűzhető.) Sárközben, Szlavóniában és a Drávaszögben is külön színfolt a párosítókkal rokonítható, ún. *budár-* vagyis szőlőőrző nóták csoportja. Kopácson pedig az utóbbi időkig annyi halászdal élt, mint épp egy évszázaddal ezelőtt Komáromban, *Herman Ottó* gyűjtésének idején. Igaz, a halász nem olyan rangos foglalkozás, mint a pásztor, és nincs is közvetlen kapcsolat az ember és az állatok (halak) között, de számos ismert népdal szövegét alakították át „halászosra”, és az említett bálokon, farsangi felvonulásokon, valamint a fogások utáni közös multságokon ezeket is nagy kedvvel és meglehetősen öntudattal adták elő. A halászdalok csak most kezdenek feledésbe merülni. Egyébként a dél-dunántúlinak tartott balladás *Erdők, mezők, vad ligetek...* és a *Hol jártál az éjjel, cinegemadár?*... a Drávaszögben is kedvelt; itt azonban nem alakult ki annyi helyi jellegű népdal, mint pl. a Tolna megyei Sárközben.

A találós mesék és kérdések gyűjtése sikeresen befejeződött, és váratlan eredménnyel zárult: a 10 drávaszögi faluból 856 típusnak 4842 változata került elő, ami országos viszonylatban is páratlan. *Berze Nagy János* 23 baranyai faluból 342, *Mándoki László* pedig 16 megyei községből 788 találósti gyűjtötte, így a mesékkel, balladákkal és dalokkal ellentétben, Baranyán belül épp Drávaszög a leggazdagabb a találós kérdések tekintetében. Ennek eléggé kézenfekvő a magyarázata: e műfaj éppoly eleven életet él, mint pl. a vicc; a legtöbbet 10 éves kortól 40 évesig ismertek; a közlők átlagos tudása félszáz, a legkiemelkedőbb egyéniség pedig 150-nél is több találósti tudott. Az énekesek összetételéhez hasonlóan, találósokat is valamivel több nő mondott, mint férfi, de e tekintetben a két nem repertoárja között nincs olyan gyökeres eltérés, mint a népmesék és részben a balladák esetében is. A találósok tipológiája egyébként egyezik az országos átlagéval: a fele mesés, elbeszélő jellegű, a másik fele pusztá kérdés-felelet, és e két alműfajnak a számbeli többsége ellentétre épül, pl. *Kerek, de nem alma...* és hasonlók. E szórakoztató, különleges alkalmakhoz nem kötődő műfaj nagyon emberközeli: közép-pontban van a férfi és a nő, továbbá az emberi test részei, a közvetlen környezet, a munka és csak ezek után következik a természet. Legnépszerűbbek az országosan ismert típusok, némelyik félszáz alkalommal került lejegyzésre, mint pl. *Melyik várban nincs katona? Ha feldobják fehér, ha leesik sárga; A Világot átéri, mégis egy tyúk átlépi...* Hogy mennyire nem halott e műfaj, az új elemek (gépkocsi, rádió, rágógumi stb.) benyomulása is bizonyítja.

Még a találósoknál is látványosabb eredménnyel zárult a *szólások* (proverbiumok) gyűjtése: a 10 drávaszögi faluból 2982 típusnak 11 395 változata került elő, ezzel minden eddigi helyi repertoárt megelőzött, csak az országos összegezések múlják felül, melyekben viszont a drávaszögi szólástípusoknak legfeljebb éppúgy csak a *fele* található, mint az ugyancsak egész nyelvtérületünkre kiterjedő balladamonográfia típusainak is. Erre igazán senki nem számított! Pedig a szólások ismerete már az egyes korosztályok között nem oszlik meg olyan arányosan, mint más népszerű, eleven műfajoké, mert pl. a 20–30 év közöttiek csak töredékét tudták az átlagnak. Ráadásul elég gyorsan feledésbe is merülnek: a megelőző majdnem 100 évben eddig gyűjtött drávaszögi szólásokból ma már a harmadára sem emlékeznek. (A vicceknél az ellenkezőjét tapasztalhatjuk: 2/3-uk évről évre felújul, változik, legfeljebb 1/3-uk tekinthető igazán újnak.) A szólásokat is több nő ismerte, mint férfi, bár a repertoárjuk között nagyságrendi különbség nincs, legfeljebb tematikai. Míg azonban a találósokban az ember és közvetlen környezete, továbbá a munkája van a tengelyben, a szólásfélék sokkal természetközelibbnek, kevesebbet törődnek a munkával, de a tematika középpontjában itt is az ember testi-lelki valójája, a család és az otthon áll. Jellemzőnek mondható, hogy sem a találósok, sem pedig a szólások nem foglalkoznak különösebben a nagy társadalommal, a történelemmel és hasonló átfogó kérdéskörökkel sem. Ám burkoltan mégis kiderül, hogy a szólásfélék éppúgy a férfiak dominanciájára áruklódó műfaj, mint pl. a közéleti vicc is, mert a szólások közlőinek

többsége hiába volt nő, név szerint mégis majdnem ötször annyi férfi szerepel e miniműfajban, mint nő! Általánosítható tanulság még a drávaszögi szólásfélék „színskálaja”, megegyezik a népművészetével: a legtöbb és fele-fele arányban említett szín a fehér-fekete, míg a többi népszerűbb (sárga-kék-zöld) szín felező arányban mind kevesebb. Ami pedig a lokalitást illeti, a helynevek közül Baranyát és Drávaszöget emlegetik leggyakrabban, de már a Tiszát többször, mint a Dunát vagy a Drávát, e tekintetben tehát a népdalokhoz hasonló. A Drávaszögben a szlavóniai szólásoknak csak 39, a szegedieknek pedig mindössze 35%-át ismerik, vagyis erős a helyi jelleg. A kopácsi szólások külön színfoltot alkotnak, mert a mesékhez, dalokhoz stb. hasonlóan, ezekben is nagy a „vízközeltség”: *Aki fél a víztől, nem eszik halat; Fél lábon áll, mint a gólya; Ki vízben jár, megnedvesedik; Pápop, mint a ponty stb.* E témák helyi színezete ellenére is, a szóláshasonlatok (20) és a közmondások (42) százalékos aránya, valamint a kisebb típusoké is nagyjából megfelel az országos átlagnak. (Hasonlót állapítottunk meg a találósokról is.)

A gyermekmondókák és a velük rokon cselekményes (énekes-táncos és sport-) játékok gyűjtése szintén befejeződött, ha az előzőkhöz képest nem is annyira kimagasló, de a vártnál ismét csak szebb eredménnyel: 424 mondóka (a leggazdagabb bácskai gyűjtemény csak 359-et tartalmaz) és 174 voltaképpeni játék (ez megfelel egy jó átlagnak) került lejegyzésre; együttes számuk 598, ennél többet csak a székelyföldi Eszterelnekről közöltek, 720-at, de Erdéllyel versenyezni nem lehet. E szép számok mögött azonban van némi aránytalanság: országos tapasztalat, hogy ahol – főként a kálvinizmus hatására – az ünnepi szokások megriktnak, ugyanott a gyermekek körében csökken az énekes-táncos-cselekményes (leány-) játékok köre és száma is, s ez be is következett a Drávaszögben; további tehetetlét jelentett a „hagyományos” egykézés is. Mindezek következtében kevesebb az énekes-táncos játék, mint pl. a Bácskában, vagy országos viszonylatban. Egyébként a drávaszögi gyermektársadalom játékkincse is korosztályok és nemek szerint eléggé megosztott, bár újabban pl. a leányok is mind gyakrabban csatlakoznak a régen tipikusan „fiús” küzdő-vetélkedő játékokhoz. A mozgásos-tesztelő játékokban mindkét nembeliek részt vesznek, legfeljebb egyes játékcsoportok, ill. -típusok szerint, továbbá az egyes korosztályok között vannak kisebb különbségek. Legjátékosabbak a kicsinyek, majd a 6–10 évesek, 10–12 év között csökken a játék szerepe, utána majdnem meg is szűnik. A legkisebbek kedvelik az űző-kergető-szerepáltó-testgyakorló és rejtőzködő típusokat; a nagyobbacska pedig a futó-kergető, főként a párválasztással járó játékokat. A zálogos, párválasztó és értelemfejlesztő játékok a serdülőfélben lévő fiatalok körében kedveltek. Ami a nemek szerinti átmérési különbségeket illeti, a kézügyességi játékokra könnyebben kaphatók a fiúk, az ugró-szökellő mozgásra pedig a lányok; a labdázás körén belül az iskolázás a leányok, az országozás a fiúk kedvenc szórakozása. Az említett okok miatt a Drávaszögben az énekes-táncos-cselekményes játékokban a drávaszögi leánykák szerepe nem annyira domináns, mint a magyar nyelvterület nagyobb részén. Ismét csak külön színfolt Kopács, mivel a másutt „szárazföldön” gyakorolt játékokat (hunyo, fogó, nemzetesdi, körjátékok, utánzás stb.) itt a vízben is szívesen játsszák, sőt megjelenítik magát a halászszt is. A pincéből felesalt halál üldözéscs játékára éppúgy csak a csehszlovákiai magyarság köréből tudunk párhuzamot említeni, mint a kopácsi lakodalom menyasszonyt befogadó tisztulások szertartására is. Bár egészében véve a drávaszögi játékkincs már csak a nagyszülők segítségével volt rekonstruálható, a maradék szokások mégsem élettelenek, új elemek (pl. úrhajó) nyomulnak be közéjük. Az időközelség-együttélés révén esetenként még ki lehetett mutatni a közvetlen horvát hatást is.

Ugyancsak váratlanul sok (230) *játékszer* került elő a Drávaszögből, így e feltárás is élvonalban jár. E sokféle játékos eszköz 2/3-át a fiúk, 1/3-át pedig a leánykák készítik; eléggé pregnáns a nemek közötti munkamegosztás is, akárcsak az életben vagy a folklór egyes területein: így a fiúk gyártmányai a fegyverek, járművek, hangszerek, forgó, röptető

stb. játékeszközök, a leányok babákat, ruhákat, ékszereket, háztartási és otthoni berendezéseket készítenek, mindkét nem ügyeskedik az állatfigurák, a labdák, dudu- és sípfélék készítésében. E gyermeki játékszerek munkára szoktatnak, szórakoztatnak, bizalmas társakról gondoskodnak (pl. a kislányok szívesen osztják meg titkaikat a babákkal), összekötnék a természettel, és bevezetnek a nagyok társadalmába. Nem gyári áruk, hanem a környezetben található olcsó és természetes anyagokból készülnek: 150-féle játékot alakítanak növényekből, 25-félét papírból, 18 típus állati eredetű, 13 textilféle, 12 pedig föld vagy homok. Mindezekből számtalan típus alakítható, a legnépszerűbbek (babák, épületek, járművek, fegyverek, papírfigurák stb.) majdnem egyenlő arányban kedveltek. Készítésük általában évszakhoz kötődik, újabban meglehetősen az iskolás hatás is. Bár a játékszerek készítése mind jobban háttérbe szorul, változatlanul kedvelt a papírhajtogatás, mindenki tud 4-5 figurát kialakítani; új elemek (pl. az elevátor) e csoportba is benyomulnak, és időnként újra felbukkannak elfeledettnek hitt régiek (hóember, fakorcsolya, fűzfásip, zugattyú, paritya, nyíl, dióbölcső, mákfejedény, nádsöprű stb.). Drávaszög külön színfoltja az 55 vízi játékszer, mint amilyen a sásból font gyűrű, nyaklánc, a nádi hegedű, az említett fűzfásip, a kicsinyített nádtutaj, nádcsonak, a kákából készült vitorlás, növény-szárból összeállított vízipók, ponty fejcsontjából kirakott pillangó, továbbá a nádvilla, nádkés és még sok más; a játékszerek kutatásának viszonylagos elhanyagoltsága miatt egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy a felsoroltak közül melyik is tekinthető helyi típusnak?...

Drávaszög néprajzi feltárásában eddig jutottunk! Azokon a területeken, ahol a kutatás befejezettnek vehető (mese, ballada, találós, szólás, játék és játékszer), kerekdedebb az összegezés is és más tájakkal összevethető; ott azonban, ahol félúton tartunk (szokás, hiedelem, zene, tánc) vagy a munkálatok el sem kezdődtek (pl. viccek), a szintézis is ideiglenes vagy teljességgel hiányzik. Minden reményünk megvan, hogy a megkezdett kutatások a tudomány mai állása szerint be is fejeződjenek. Ennek nemcsak önmagában, hanem tudományos és nemzetközi viszonylatban is jóval nagyobb a jelentősége, mint általában egy kistáj folklórjának feltárása szokott lenni. Szomorú időszerűséget ad e feltárásnak tájunk részleges pusztulása a testvérháborúban.

Nincsenek isten háta mögötti tájak, álságos minden egyéb rangsorolás is, a Világ egy és oszthatatlan. Tudományunk előtt minden nép és embercsoport egyformán kedves; nekünk kutatóknak a tömegek együttélésének harmóniáját is kell szolgálunk. Reméljük, eredményel!

BIBLIOGRÁFIA

(válogatás)

Baranyai Júlia

1977. Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből

Katona Imre

1972. Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Hagyományaink, III. Újvidék

1986. A drávaszögi kutatás és mai folytatása. Honismeret XIV. 3. sz. 27–29.

Katona Imre–Lábadi Károly–Olsvai Imre

1980. Erdők, mezők, vad ligetek... Drávaszögi magyar népballadák. Szabadka

Katona Imre–Lábadi Károly

1986. Szedem szép rózsámat... Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Szabadka

Lábadi Károly

1982. Hold letette, Nap felkapta... Drávaszögi magyar találósok. Magyar Képes Újság. Eszék. Kisepikai prózaműfajok, I.
1983. Laskaiak. Eligazító a laskói helytörténeti és néprajzi gyűjteményhez. Magyar Képes Újság. Laskó
1986. Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége. Kisepikai prózaműfajok, II. Eszék
1987. Kopácsi vízi élet. Forum–Magyar Képes Újság. Újvidék

Lábadiné Kedves Klára

1984. Barkócakoszorú. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Eszék
1989. Gyinyget-gyöngyöt asszonyának. Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. Eszék

Penavin Olga

1971. Jugoszláviai magyar népmesék. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XVI. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp.

Petercsák Tivadar (szerk.)

1989. A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások, II. Bp. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Néprajzi füzetek, 1989. Drávaszögről 16–25. és 52–58. Lábadi Károly és Katona Imre beszámolója. Bp.

VÖRÖS MÁRTA

Egy néveredezettő monda a Drávaszögben

A Drávaszögben még ma is közszájon forog az a néveredezettő monda, amelyet először százötvenöt esztendővel ezelőtt jegyezték le. Egyik negatív, bukásra ítélt hőse *Vörös Márta*, a kegyetlen várúrnő. Éppen az ő nevéből és a *part-mart* szóból gyártotta a népetimológia *Vörösmart* nevét. A szóban forgó monda ugyanakkor történetinek is nyilvánítható, hiszen másik, pozitív hőse az ötszáz esztendővel ezelőtt elhunyt igazságtevő Mátyás király.

A monda cselekményének színhelye a Duna mentén álló Leányvár, amelyről a néphagyomány úgy tudta, hogy nevét várúrnőjéről kapta, a Márta nevű, vörös hajjú leányasszonyról. *Hölbling Miksa* múlt századi feljegyzése szerint e regényes fekvésű Batina vagy Kis-Köszeg „Szőlőhegyei közt egy római védvárnak omladványai is látszanak, és Verantius (...) utazásából¹ tudjuk, hogy a' törökök előtt az Orbasy családnak volt itt vára, a paulinoknak² regényes fekvésű kolostoruk”.³ Ez a vár gyűjthatta fel népünk mondateremtő képzeletét, romjai szolgáltak történelmi díszletként az alábbi elbeszéléseknek, amelyek kizárólag a Drávaszög folklórában bukkannak fel:

1.

„Igen érdekes Batináról a' következő néprege.

A' vár, mellynek kőbástyái jelenleg is látszanak még „Leány várnak” nevezetik, minthogy hajdan bizonyos Mártha nevű vöröshajú leány birta azt, ki égbekiáltó zsarolásokat vitt véghez nemcsak jobbágynak, hanem főképp azokon, kik a' révnél átjártak a' Dunán. Bevádoltatván Mátyás királynak ennek kiküldött porosz-lóitól magát szabadítandó négylovas hintájával olly sebessen vágatott el Leányvárból, hogy lovastól az alatta folyó Dunába zuhant. Holteste a' vörösmarti révnél fogatott ki, honnan aztán a' parton fekvő helység is Vörösmartnak nevezetett. Ime, az igazságos Mátyás' emléke a' baranyai nép' szívében is él még.”⁴

2.

„A vár, mellynek kőbástyái még látszanak, „leányvár”-nak nevezetik; a monda úgy tartja, hogy azt a bizonyos Márta nevű vöröshajú leány birta, ki nagy zsarolásokat vitt véghez nemcsak jobbágynak, hanem mind azokon, kik az ottani révnél a Dunán átkeltek. Mátyás király erről tudósítván, paraszt ruhában megjelenék a révnél. Tőle is mykivánták a szertelen révpénzt, de ő kijelenté, hogy azt bizony soha meg nem fizeti. A leány tehát maga elé idézé s a szőlőhegyekben teljesítendő munkára ítélte el a makacskodót. Mátyás ezt megtagadá az úmótól; ekkor ez botjával (Batina) arczul csapá. De a király az alatt poroszlói által már körülvéttette vala a várat, hogy kegyetlen úrnőjét fogságra kerítse. Midőn ezt a leány észrevevé, hirtelen a vár erkélyére ment s onnan leugrák a Dunába. Holteste a vörösmarti révnél fogatott ki, honnan aztán az ott épült helységet is Vörösmartnak neveztek.”⁵

- 1 Verantius pécsi püspök 1553-ban követként utazott Törökországba, s élményeiről utazási naplót vezetett.
- 2 Pálosok, a pálos rend tagjai
- 3 *Hölbling Miksa* 1845. 331.
- 4 *Hölbling* i. m. 331.
- 5 *Hunfalvy János* 1860. II. 405.

3.

„Mátyás király idejébe ojan nagy víz vót itt Csúza alatt, meg Vörösmart alatt, hogy a komp Vörösmartul Bajáig járt. Akinék nem vót pénze a kompra, hát annak három napig köllött a komposgazda szőlőjébe fakapával kapálni, csak úgy viuték át a kompon.

Écczër Mátyás kiráj is ott vót, de csak szegény embörmek attá ki magát, mintha nem lett volna péze. Elküütték ütlet is a szőlőbe kapálni.

Ott kapált má égy szegény embör. Mátyás kiráj is mellé állt; osztán úgy kapálgattak.

A mint kapálnak, kapálnak, hát Mátyás kiráj a szegény embör elibe vet égy aranyat. Mēgtaláli a szegény embör; igen megörül, asz mondi: Má én átmehetnék igyon,⁶ de téged nem akarlak elhagyni; én megvárlak.

Kapálnak, kapálnak. Mátyás kiráj maga elibe is vetött égy aranyat; ő is úgy tett, mintha örült volna neki. Akkor ott hatták a kapállást, oda atták az aranyat, osztán átmentek a kompon.

Écczër csak gyün a Vörös Mártának az izenet, hogy menyén Budára, vagy kügygön a testybül égy darabot. Mer az a ré a Vörös Mártájé vót.

Mikor a Márta mēktutta, hogy mit izent a kiráj, mingyán tutta, hányat ütött az óra. Befogatta négy lovát a hintóba, osztán behajtatott a Dunábat.

Azóta van a rév helén Vörösmárt.

A kiráj a szegén embört mēg megajándékosza.”⁷

4.

„Mátyás király itt járt Baranyába, Baranyábú által akart menni Bácskába, de Batináná, ahol Kiskőszeg vára át, Kőszeg vára, ott vót egy özevgyasszony, annak az vót a joga, hogy az vihesse által az utasokat Baranyábú Bácskába. Ennek Vörös Márta vót a neve. A Vörös Márta mindegyik utastú, mikó láta, hogy egy kicsit jobb ötözet ruha van rajta, egy aranyat kért, amijé átalvitte a Dunán. Mátyás király átalvitette magát, de köröszöti húzött arra az aranyra, amelyiket odajadott a Vörös Mártának. Vörös Márta elfogadta az aranyat, Mátyás király mikor főment, akkó Budán küdött neki egy levelet, hogy a hátábú akkora búrt hasítson ki Vörös Márta, mint amekkora az ő levele. Vagy pedig ü gyűjön föl Mátyás királyhoz audencijára. Vörös Márta erre Batináná, Kiskőszegné beleugrott a Dunába és Vörösmartná, a mai Vörösmartná vetötte ütlet ki a víz. Azé hívik máma is Vörösmartot Vörösmart névön.”

5.

„Akkor nem vót híd ottan Batinán, henem komp, tudja, de ez is a Vörös Mártának a tulajdona vót. És természetösen fizetésé köllött nekik, az átkelőknek, azér viuték által őket, tudja. Nem tudom, egy koronát abba az időbe kellett fizetni. Merg pénz vót ez abban az időben, ugye, Mátyás király idejébe. Hogy amiért átvittek az utasokat a kompon. Aki pedig nem birt fizetni, annak kellett a szőlőbe kapálni három nap. Ezt a király megtudta, hogy zsarója itt a népet Vörös Márta. Elmēnt meggyőződni rulla, hogy tényleg úgy van-e, ahogyan a nép mondja. Odaér a komphoz, és hát mondja:

– Lēgyēnek szívesek vigyēnek által. Amint lássák – azt mondja –, szegény vándor vagyok, nem fizethetők – azt mondja.

– Jó van, tē nagy órú. Bcillenél Mátyás királynak, mer akkora órod van.

Mer a legenda írja, hogy nagy óra volt Mátyás királynak, ugye.

El is viuték által. Oszt mingyá beállították a munkába. Három nap kellett neki kapálni. Voltak ilyen többi szerencsétlen társak, akik nem tudtak fizetni, ugye, és hát mondom, hogy robotóni kellett. Harmadnap a király egy aranyat maga elibe dobott úgy, hogy a többi társak ezt nem vették észre, ugye. Talán egy-két lépéssel előre dobta magát. Mikor odaér az aranyhoz:

– Nézzék csak – azt mondja –, találtam egy aranyat!

Mer vótak neki pandúrjai, tudja, ennek a micsodának (Vörös Mártának L. K.). Aki nem dolgozott szorgalmasan, azt korbácsolták ezek a pandúrok.

– Tē – azt mondja –, nagy órú, ez nem a tied.

6 Tájsozó: imigyen, így ni!

7 *Népmondák* falcím alatt Mátyás király és Vörös Márta címmel jelent meg csuzai gyűjtésből. *Demjén Kálmán* 1887. 471.

8 A mondát Penavin Olga 1962-ben gyűjtötte Kopácson Baka Jánostól. Vö. *Penavin Olga* 1984. 160–161. Szövege a kopácsi népmeséket tartalmazó kötetben is megjelent. *Katona Imre* 1972. 298.

- De igen, az enyém - azt mondja -, mer én taláтам.
- Nem - azt mondja -, ez az úrnőnké, mer annak a földjében találad.
- Bár ő dobta el.
- Mer ha nem - azt mondja -, mingyá megkorbácsoljunk.
- Tessék - azt mondja -, tégyc el!
- Átadta a pandúmak.

Lejárt a három nap. Elmént a Mátyás király. Harmad-negyednapra megy a futár Vörös Mártához, hogy küldjön neki három kiló húst a combjából.

Mikor meglátta a lépcsételet levelet, fölpusztította, hát majd szörnyethalt ijedtébe (ti. mindjárt tudta, hogy Mátyás királyt kapáltatta L. K.). Három kiló húst levágni a testéből, ugye hát az nagy fájdalom. Mégparancsolta a kocsisának, hogy fogjon be négyfogatú hintóba. A kocsis osztán befogott, akar fölúlni a bakra, ez is fölvette a díszruháját, Vörös Márta.

- Nem - azt mondja -, én magam akarok kikocsikázni.

Ki is kocsikázott ugyanis, neki a Dunának. Odavészett kocsi-stul, meg ő maga is félelmébe, mer tudta, hogy halálra lesz így is, úgy is, mindenhogyan, ugye. Hát erül lett nevezetes Vörösmart. (Azt a helyet, ahol a halászok kifogták Vörös Márta holttestét, Vörösmartnak nevezik azóta is.) Nem lett akkor Vörös Márta, hanem Vörösmart.⁹

6.

„Panasz futott be Mátyás királyhoz, hogy Vörös Márta nagyon kínozza a szegényeket. Mátyás felkészült szegénynek, rongyosnak, hogy meggyőződjön a szegények igazától.

A Dunához érve nem volt pénze, hogy átkeljen a réven. Mint mindent, őt is befogta Vörös Márta erdői kapálni fakapával. Kapált is a király sok más szegénnyel együtt, míg még nem elégette. Akkor egy aranyat dobott maga elé, majd a szomszédja elé is. Ezzel a pénzzel átkelhetek a réven. Mátyás király meggyőződött Vörös Márta bűnösségéről. Megüzente neki, hogy ezentúl mindennap küldjön egy-két darab húst a combjából sósan, paprikásan. Mikor ezt Márta meghallotta, befogatott, és a hegýről behajított a Dunába.”¹⁰

7.

„Mátyás király felöltözött paraszi gúnyába, és úgy ment el Baranyába, Vörös Mártához, hogy meggyőződjön saját maga, hogy sanyargatja a pomépet. Amikor megérkezett, (Vörös Márta L. K.) senkit sem vitt át a Dunán egy arany-pénz nélkül. Így ő sem jutott átál pénz nélkül. Elmént a többivel együtt Vörös Márta szőlejét kapálni. Elkezdtek a kapálást, a mellette lévő ember hamarosan talált is a sorában egy aranyat, Mátyás király észrevétlenül oda dobta. Nagy örömmel szólt az ember:

- Pajtás, taláтам egy aranyat. Kapáljunk még együtt tovább, még csak egy újabb aranyat nem taláलunk!
- Tiltakozott Mátyás király:

- Dehogy, pajtás, hiszen ezért téged már átvisz a révész.

A szomszédja nem hagyta ott, és tovább kapáltak együtt, még csak egy újabb aranyat nem találtak. Talált ott a többi is, mert Mátyás király róluk is gondoskodott. Így elméntek a révre, és most már hiba nélkül keresztül vitte őket a Dunán. Mikor átértek a túlsó partra, Mátyás király elővette zsebéből az acskó aranyat. Megjutalmazta a szegény embert. Kérdezi tőle:

- Nem vagyok ismerős a számodra?

Feléli:

- Nem.

- Mátyás király vagyok.

Retténetesen elcsodálkozott a szegény ember. Mátyás király folytatta:

- Személyes akartam meggyőződni Vörös Márta gaztetteiről.

Minden jót kívánva egymásnak, elváltak egymástól. Mátyás király felment Budára. Hivatalos levélben ezt írta Vörös Mártának: Követelve kérem saját hűsodból őt kilót küldj fel Budára vagy személyesen jelenj meg előttem a királyi várban.

Tudta Vörös Márta ennek a következményeit. Szolgájával hatlovas hintóba fogatott, és nekivágott, a hegýtetőről a Dunába ugratott. Vörösmart Vörös Mártáról lett elnevezve.”¹¹

9 A mondát 1972-ben gyűjtöttem Kopácson az egyik legjobb drávaszögi mesemondótól, Farkas Jánostól.

10 Adatközlő: Kondor Sándor (1912), Vörösmart, 1976.

11 Adatközlő: Berta Jenő (1898), Laskó, 1976.

8.

„Mátyás király sok levelet kapott, hogy Vörös Márta a Dunánál sanyargatja a népet. Mátyás király erről még akart győződni, és felöltözött paraszti ruhába. Odament a komphoz, és azt felelte Vörös Mártának, hogy legyen szíves vigye át a Dunán. Vörös Márta nem akarta átvinni, mert nem volt neki egy forint aranya.

– Ha nincs, három napig kapálsz fakapával – felelte Vörös Márta.

Mikor kiért a szőlőföldre, találkozott egy öreggel. Az már kapált. Odament is azt mondta neki:

– Jó napot, papám!

– Jó napot, fiam! – felelte az öreg. – Fiam, te is kapálni akarsz? Nincs egy forint aranyad?

Ahogy kapáltak, azt kérdezte Mátyás király:

– Hány napja van még vissza, papám?

– Nekem még csak ez az egy.

– Papám, neked jól van, mert már holnap mehetsz haza.

– Fiam, megkérdezzük Vörös Mártát, meg-é engedi, hogy helyetted kapáljak.

Kapáltak, és előre ment Mátyás király, és egy forintos aranyat az öreg sorjába dobott.

– Ó fiam, találtam egy aranyat. Ezt az egy forintot odaadom neked, és holnap nem kell kapálnod.

Másik fordulónál ismét feldobott Mátyás király az öreg sorjába egy forintos aranyat.

– Fiam, találtam megint egy forintos aranyat. Most már nekem is van.

– Nem, öreg, még majd megmondja Vörös Márta, hogy loptunk. Vörös Márta megengedte az öregnek, hogy dolgozzon Mátyás király helyett. Így együtt mentek a Dunán keresztül. Mikor már messze elhagyták a kompot, két felé vált az útjuk. És azt kérdezte Mátyás király:

– Papám, ösmered-e Mátyás királyt?

– Nem, csak hallottam rula.

– De majd most megösmérod, mert én vagyok Mátyás király.

Azzal levette a paraszti ruhát. És azt mondta:

– Tessék, itt egy zacskó arany, azzal elváltak.

Mátyás király fölment a várba, és írt Vörös Mártának egy levelet. Azt írta, hogy vagy személyesen jöjjön fel Pestre, vagy egy kiló húst küldjön a combjából. Erre Vörös Márta megijedt, és hatlovas hintóval a Dunába hajtott. A holttestét Vörösmárnál fogták ki.¹²

9.

„Mátyás király meghallotta, hogy aki Bácskába akar menni, vagy két aranyat kell fizetni, vagy a Vörös Márta szőlőjébe kell neki két napig kapálni. Mátyás király felkészült parasztiembernek, és mivel azt mondta, hogy nincs két aranya, neki is kapálni kell. Kapálás közben leejtett két aranyat, és a társa megtalálta.

– Te, most már átmehetsz Bácskába, van két aranyad.

– Addig nem megyek, még te nem találsz két aranyat. Együtt menjünk.

Mátyás király, mikor haza ment, írt egy levelet Vörös Mártának, hogy vagy jöjjön fel Budára, vagy küldjön hat kiló húst a testéből. Ekkor Vörös Márta nagyon megijedt. Tudta, hogy mit kap Mátyás királytól, amiért a szegényeket sanyargatta. Befogatott hatlovas hintájába, és behajtatott a Dunába.¹³

10.

„Ez a Vörös Márta révész volt, olyan goromba volt, kapzsi. Csak aranykoronáért vitt át valakit. Aki nem rendelkezett aranykoronával, az nem mehetett át. De ha mégis, hogy mindönhogya át akart menni, akkor egy napot kellett neki a hegyön kapálni, de a legrosszabb ódalba állította oda, ahon a legnehezebb volt, legmeredekebb. Aztán úgy másnap átmehetett. Ezt Mátyás király meghallotta, hogy itt mi van. Eljött ő is. Persze, nem volt pénze. Ő is beállt kapálni. Na de hát volt másik is vele, akinek tényleg nem volt. Kapálnak. Egyszer aztán ő maga elé odadobott, az nem vette észre, egy aranykoronát.

– Pajtás, nézd, szerencsém van, találtam egy koronát, átmehetek.

– Hű de szerencséd van, nekem még sötétig itten izzadni kell és kapálni.

Azt mondja:

– Nem megyek el. Kapáljunk tovább, hátha te is találsz. Megyünk majd egyszerre.

Hát aztán a másik sorban, ahogy megént kapálnak, az elbete is eldobott egy aranyat.

12 Adatközlő: Pópó Mária (1924), Laskó, 1976.

13 Adatközlő: Horváth Pálné Kántor Ilona (1916), Várdaó, 1976.

– Pajtás – azt mondja –, megvan, nem kell tovább kapálni, és is találtam. Hű de szerencsénk van!

Na aztán léméntek. A révész goromba ember volt, ez is már hallotta Mátyás király. Akkor ő nem adta a koronát mindjárt, hanem azt mondta, nincs neki. Az meg ki akarta dobni a vízre. Még is kapaszkodtak. No aztán mondta, hogy hát van, akkor így kifizette, így mehetett át. No aztán, amikor ő hazaért Budára, természetesen, küldött ide egy levelet, hogy ennyi idő múlva vigyenek a húsából, nem tudom, egy darabot. Úgy megint máskor. Ezt aztán nem merte bevámi. Vörös Márta befogatott négy lovat a hintóba, és a hegyről egyenest behajtott a Dunába. Persze, hát itt vesztett ő is meg a lovak is. Ezért lett Vörösmartnak a neve.¹⁴

A mondákban szereplő történelmi kulissza kétségtelenül létezett a dunai révátkelőhely felett, ám a benne zajló cselekményt már a képzelet szülte, mivel már a XIV. században oklevelek emlegetik *Bátszeg*, *Batona*, *Batina*, *Kőszeg* nevét,¹⁵ (Kősanovics 1983. 31.), amikor még Mátyás király nem torolhatta meg Vörös Márta zsarnokságát. A település horvát-szerb neve, a *Batina* pedig a mai Bezdán területén fekvő, XIV. század eleji *Battyán* nevét őrizte meg.¹⁶ A Kiskőszeg névadáshoz a történetnek annyi köze lehet, hogy az emlegetett vár valójában azon a magaslaton, köves szegleten állt, amit a település neve is jelent. Így hát a második számú szövegben megjelenő néveredeztető monda téves elképzelésből táplálkozik.

Bármennyire tetszetős a másik település, a monda mindegyik változatában visszatérő, Vörösmart névének credeztetése is, a népetimológia esetében ugyancsak téves. A települést már 1246-ban Verusmort néven emlegetik.¹⁷ A név a vörös melléknév és a partot jelentő mart főnév összetételéből keletkezhetett. Még a mai falut körülvevő vízmosta, leszakadt partoldalak is vörhenyesek. De ezek a tények mit sem vonnak le a népmonda költői értékeiből. A szövegek folklórszemponitú vizsgálata éppen ezért jóval érdekesebb.

Olyan mondatípusról van szó, amelyet másfél százada írtak le először. Nyilván előtte is közzsájon forgott, hiszen jól kidolgozott, kiforrott szövegről van szó. Az eddig összegyűjtött változatoknak nagyjából két rétege különül el. Az első két múlt században megörökített (1., 2.) történet alkotja. Majdnem szó szerint ugyanúgy kezdődik mindkettő. Feltehetően Hölbling szövege szolgált alapul Hunfalvynak, aki azonban némileg már bővítette a történetet: hozzátoldotta a Batina nevére szóló epizódot. Nem kizárt a helyi forrás felhasználása, nyilvánvalóan népköltési eredetű közlésre támaszkodott. Tulajdonképpen a harmadik szöveg számú összekötőnek, az előző kettő és az újabb kori gyűjtemények történetének fonalát fogja össze. Ettől a változattól kezdve tudjuk, hogyan győződött meg Mátyás király a vörös hajú Márta „égbekiáltó zsarolásáról”. Paraszti gúnyába öltözött. Minden részletre kíváncsi volt, amiért maga is vállalta a büntetést, a szőlőkapálást, hogy azután igazságot szolgáltatasson. Éppen a harmadik változat látszik igazolni, hogy a gyűjtő a teljes szöveget igyekezett lejegyezni, a nép körében kereknek számító írt le szemben az első kettővel, amelyek csak a főbb mozzanatok elmondására, kissé átmesélve, korlátozódtak.

Mindegyik mondaváltozat azonosan jellemzi a negatív szereplőt, Vörös Mártát. Olyan várúrnő volt, aki zsarolta népét, mert csak busás fizetség fejében volt hajlandó átengedni az utast a dunai réven. A révpénz leggyakrabban egy aranyat tett ki (3., 4., 5., 6., 7., 8., 10.), vagy ha ennyi nem volt az utasnál, akkor három napig kellett kapálnia (3., 5., 8.). Csak egyetlen esetben volt a fizetség két arany, illetve két napi kapálás. Szembetűnő, hogy e tekintetben is mennyire egységesek a mondaváltozatok. Tehát olyan szövegről lehet szó, amely már az első leírás előtt kiforrott volt, s a népszerűség nem engedte kopni, elhalni. Szinte ugyanolyannak maradt meg, mint ahogy a régiek mesélték. Nagy-

14 Adatközlő: Bocskoros Imre (1911), Várdaróc, 1976.

15 Kősanovics, Nikola 1983. 31.

16 Kiss Lajos 1988. 749.

17 Györffy György 1963. I. 407.

jából hasonló tapasztalható a büntetés módjánál is, ti. Mátyás levélben arra szólítja fel a gonosz várúrnt, hogy húst küldjön fel testéből (3., 5., 7., 9., 10.), combjából (6., 8.) vagy egy esetben hátából bőrt (4.). Képtelenség lett volna vállalni ezt a büntetésnemet, Vörös Márta inkább félelmében hintójával a Duna hajjai közé hajtatott. Csak a 2. változat tudja úgy, hogy a vár erkélyéről vetette magát a vízbe.

A pozitív főhős, Mátyás király minden döntő vonása megegyezik a mondaváltozatokban: olyan uralkodó, aki még ha levélben is értesítik az igazságtalanságról, felkerekedik, álrühát ölt, hogy személyesen győződjön meg a jelentettekről. Mielőtt végleg ítélezne, már „részigazságot” szolgáltat: kapáló társai elé aranyat vet (3., 5., 6., 7., 8., 9., 10.), akik azonban, mintha éreznék, kiről van szó, nem hagyják cserben az álrühás királyt. Csak akkor kelnek át a réven, amikor ő is talál aranyat. E tettükért természetesen külön jutalomban részesülnek (pl. 8.). Ez a kép nem újszerű. Abba illik, ami Corvin Mátyás halála után pár esztendővel már kezdett kialakulni, hiszen 1490-ben például már emlékdal született róla. A király legendák, mesék hőse lett; bajban, nyomorúságban emlegették, és sóhajtozva mondogatták: Meghalt Mátyás király, oda az igazság. A keménykezű, szigorú uralkodó vonásait évszázadokon át formálta, ápolta a nép emlékezete, mint példának is észrevehető. A drávaszögi monda azt támasztja alá, hogy Baranya szegletében szintén erős volt a reneszánsz uralkodó kultusza, s benne, akár csak a nyelvterület egészén, sőt a szomszéd népeknél, megfogalmazódik népszerűsége. Kialakulásához vitathatatlanul hozzájárult a királyt népszerűsítő középkori irodalom, akár csak a nemzetközi vándoranekdó-
tók közkedveltsége, amelyek hősének szerepe éppen a felvilágosult magyar királyra is ráillett. A reneszánsz uralkodó jegye az igazságosság, s ennek kidomborítása a történetben kifejezést kap. Tulajdonképpen a Heltai Gáspár óta kialakított „igazságos Mátyás” képe nyer újból megfogalmazást. E mondában ugyancsak a Mátyás-mondákra jellemző fordulatok ismétlődnek: álrühát ölt, hogy kiderítse az igazságot, a bűnösök felett törvénykezik, a kapzsiságot megbünteti, a szegényeket kisegíti stb. Tehát e szöveg is az egységes Mátyás-hagyomány folklórájának szerves része.

A téma a Drávaszögben sarjadt irodalomba is beopta magát. Szövegünkkel kapcsolatban két újabb kori példa hozható fel erre. Mindkettőre ösztönzőleg hatott a népi mesélőkedv, a szépíróinak is beillő népi teljesítmény. A szóban forgó két szöveg szépírói tettek számít, ám a Vörös Márta-történet feldolgozásában fel-felbukkannak a népmondából már megismert részletek és fordulatok.

Ujlaki Kornél Dezső, a különc darázsi plébános és író hét énekből álló, népieskedő stílusban írt történelmi verset szerkesztett *Leányvára* címmel.¹⁸ Gazdag fantáziával szerelmi síkra vitte a kegyetlen várúrnt, Márta történetét.

F. Kardos Kálmán történelmi elbeszélésben mesélte el a leányvári panasztevők kálváriáját, Mátyás igazságtevését, és a szeszélyes, vörös hajú Márta csúnya halálát.¹⁹

A drávaszögi monda népszerűsége valószínűleg abba a törekvésbe állítható, amiről *Kriza Ildikó* azt állapította meg, hogy „a felvilágosodás korától (...) egyre több bizonyíték van a Mátyás-hagyomány tudatos éltetésére”.²⁰ Népi szövegünkkel kapcsolatban ez az időszak talán a XIX. század legelejére eshetett. S az is aligha vitatható, hogy már az első lejegyzés előtt elterjedt és népszerű volt. Utóélete ezt látszik alátámasztani. A nyilván elnagyolt (1., 2.), csak a főbb részletekre figyelő leírás mellett népünk elfelejtett mozzanatokot őrzött tovább. Ez esetben is a szóbeliség és az írásbeliség egymást segítette.²¹ Nem véletlenül állapította meg, hogy „az írásos kultúra és a szájhagyomány összekapcsolódása éppen a Mátyás-hagyomány terén bizonyítható legsokegyértelműbben”.

18 *Ujlaki Kornél* 1905. 84–97.

19 *F. Kardos Kálmán* 1943. 36–44.

20 *Kriza Ildikó* 1990. 404.

21 *Kriza* i. m. 404.

Györffy György

1963. Az Árpád-kori Magyarország történetföldrajza. Bp.

Höbbling Miksa

1845. Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs

Hunfalvy János

1860. Magyarország és Erdély eredeti képekben I–II. Darmstadt

F. Kardos Kálmán

1943. A magyar múlt országútjai. Történelmi elbeszélések. Bp.

Katona Imre

1972. Sárkányölő ikertestvérek. Kopácsi népmesék. Újvidék

Kiss Lajos

1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára I. Bp.

Kosanović Nikola

1983. Baranja od najstarijih dana do danas II. Zbornik radova, Sombor-Bezdan

Kriza Ildikó

1990. Rex iustus – Rex clarus. (Mátyás király a néphagyományban. Hunyadi Mátyás.)
Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp.

Penavin Olga

1984. Jugoszláviai magyar népmesék I. Budapest–Újvidék

Ujlaki Kornél

1905. Déli harangszó. Pécs

A MOLDVAI MAGYAROK VARÁZSLÁSÁIRÓL

Kelet-Romániában, Tg. Ocna, Bacau és Roman városa körül nagyszámú magyar szórvány él. Az itteni csángó magyarság nem tartozik az erdélyi magyarok közé. Eredetük máig nem tisztázott, egyes feltevések szerint középkori erdélyi magyar kivándorlók lehetnek őseik, míg más tudósok (Domokos Pál Péter, Gunda Béla) a honfoglaló magyarok maradékának tekintik a moldvai magyarság legősibb magját. A moldvai magyarok katolikus vallásúak, a román szervek hivatalosan „romun katolic”-nak emlegetik őket, elferdítve a „római katolikus” fogalmát.

Ez a magyarság művelődésében középkori állapotot őrzött meg, keserű elzártságában. Falvaikat magyarországi és erdélyi kutatók nem látogathatják.* Létszámuk 250 ezer lehet, és közülük már csak 80–100 ezer beszél egy romló, archaikus magyar nyelvet. Ennek az írásnak készítője évtizede jár köztük sűrű gyakorisággal, de illegálisan. Figyeli és dokumentálja beolvadásuk tragikus kálváriáját.

A moldvai magyar falvak lakói mély szellemi és fizikai nyomorban élnek most, napjainkban. A hagyományos életforma megszűnőben: gazdálkodásukat, településeiket az erőszakos kollektivizálás és iparosítás szétrombolja. A fizikai nyomor – a kollektívben dolgozó nyugdíja egy hónapra 10–250 lej (5–78 DM), az erős vallásosság, elzártság az erdélyi és magyarországi magyarságtól – mindez tartósította a hagyományos népi gyógyászat és babonaság gyakorlati ismeretét. A moldvai magyar falvakban mindenhol találkozhatunk a „bábaasszonyok” jelenlétével, akik még napjainkban is a közösség hasznára vannak. Olyan területen, ahol gyakran 8–10 népes falura jut csak egy képzett orvos, mindez kényszerű szükségyszerűség. Jelen írás tárgya most nem a gazdag tapasztalati gyógy módok bemutatása, hanem a bábaasszonyok varázsló cselekedeteinek megismertetése. A falusiak felkeresték őket igézés ellen, gyümölcs- és állattermékenység biztosítása céljából, szárazság ellen. Ha sokáig nem esett eső, titkon terhes asszony poharát lopták el, és ásták el három napra keresztúton.

A moldvai csángó magyarok között nagy tiszteletben álltak az „ellátók”, „oglindálók” (tükörbenézők). Harminc évvel ezelőtt még név szerint ismertek voltak azok a híres emberek, bábaasszonyok vagy vénleányok, akik vizes tányérből, vagy tükörből jósltak. E cikk írója három ilyen asszonnal találkozott a Szeret mentén, a moldvai magyarok között *Lécped* (*Lespezi*), *Somoska* (*Somusca*) és *Klézse* (*Gleja*) nevű falvakban, de emléküket mindenütt él. Északon így beszélt egy asszony 1989 nyarán: „Voltak illen ellátók, mellükre mondták, ke (hogy) lásszák a holtakat... Nezüdtek bé az *oglindába* (tükörbe)... látták holtan!... mint mongya vala: ez a társzam, ez a tátám, ez a mámám, ez az edesz hugom, ez a kölököském. Látott úgy, hogy ültek virágokba isz.” (*Pildești-Kelgyeszt*)

Mindhárom adatközlőt nagyfokú óvatosság jellemezte, félelem. Egyaránt tartaniuk kellett a román hatóság és a vele együttműködő nagyhatalmú papság haragjától. Mégis, az idősebb asszonyok – tanácsot kérni, jövőt tudni, halottaikról hírt kapni – még felkeresik őket. Az óvatosság érthető, mert a falvak fiataljai – gyakran ingázó ipari munkások – már nemigen hisznek az öregek dolgaiban, és kacagják azt. Az itt közölt kép is titkon készült

* Az írás 1989 nyarán készült.

a hangfelvétellel együtt. Titkolni kellett a valódi dokumentáló szándékot és nemzetiséget egyaránt. A rendkívül félénk és óvatos bábaasszony bizalmatlanságát nem lehetett volna legyőzni.

A bábaasszonyhoz egy falusi ismerős segítségével jutottam el. Ez az asszony „og-lindáztatott” magának, míg én a másik szobában (külső ház) várakoztam. A rejtett mikrofon segítségével sikerült a szöveget rögzíteni. A bábaasszony egy tányért vízzel töltött meg, ennek két oldalához tükröket állított. Kétoldalra két gyertya került. Nem a tányérba, hanem a tükröződő, szemközti vízfelületre szabad nézni – a bábaasszony szerint. A szemközti tükrőben feltűnő vízfelületen alakzatok jelennek meg. „Ha belenézek az oglindába (tükrőbe) olyan, mintha lenne egy *susa* (út), nagy *susa*, s a két *susa* mellett mintha lenne két rend fa, mint a kórón, ménsz a *susén* (úton), aztán ott meglátod ha tied meg van halva; látsz egy koporsót. S miután meg van halva, ha katona: katonagúnyába látod, ha nincsen katona: másféle gúnyába látod. En bénéztem vala!” (*Somoska*)

A moldvai magyar asszonyok között a tükrőbenézés ismert volt, még a *guzsalyasban* (fonóban) is csinálták a lányok régebben. Láttak „hosszüingest”, látták a szeretőjüket. Hétfőn, szerdán és pénteken „csánták” (csinálták). Ha a szeretőjük volt halott, látták életben. A koporsó látványa a tükrőben a halott szeretőt jelentette: meghalt a lány szeretője.

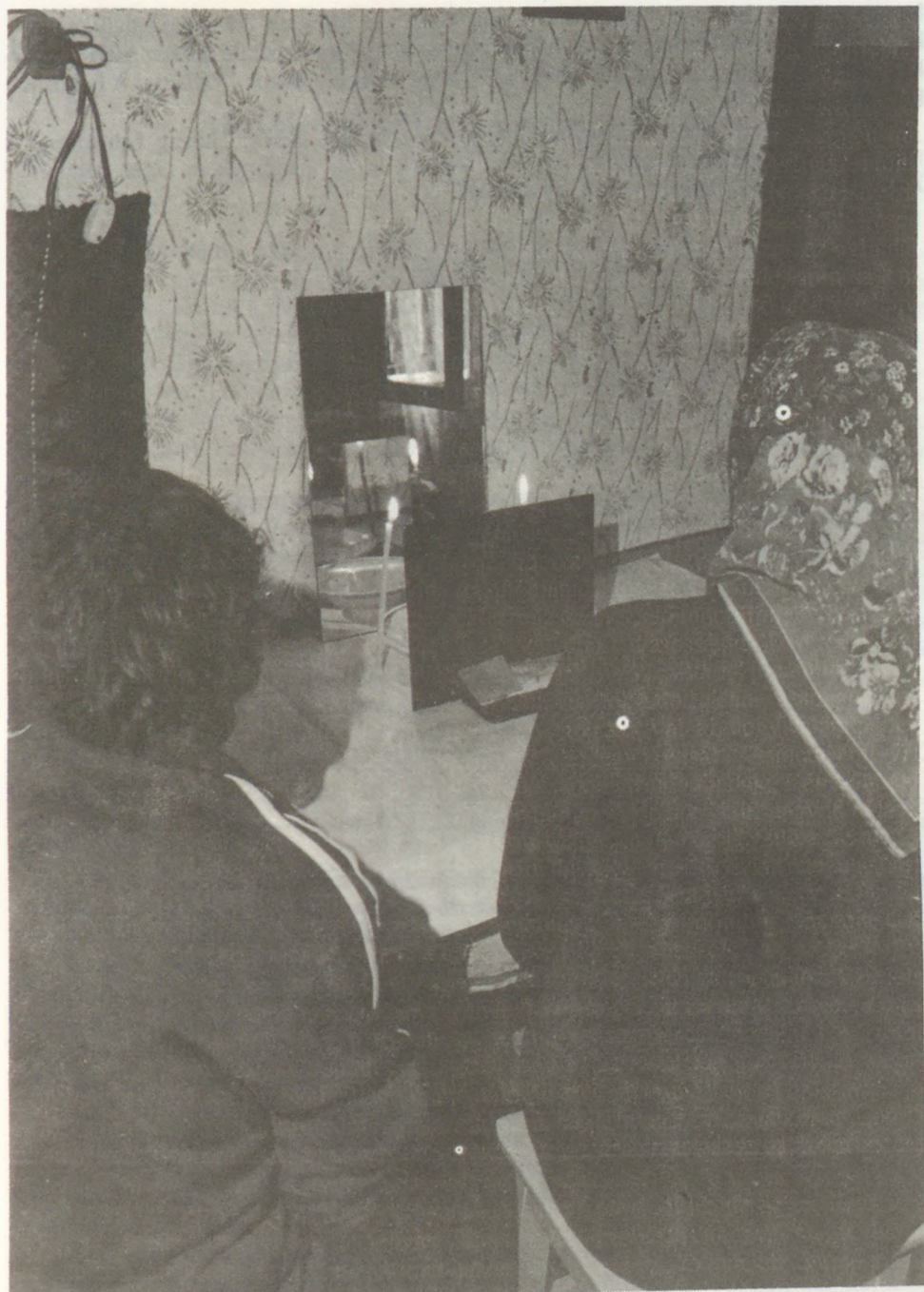
Albényban (Albeni) is élt egy béna vénlány, „Néne Magdó” ellátó, akihez még harminc éve is rendszeresen eljártak a környező falvak lakói. Egy klézsei visszaemlékezésből tudom, hogy ez az ellátó kísérletet tett utódjának kinevelésére, mert megérezte két évvel későbbi halálát. Hetekig tanított egy klézsei asszonyt, aki tudott írni, és füzetbe írta le a ráolvasásokat, imákat stb... Mindez a legmélyebb vallásossággal keveredett, mert adatközlőm nem is járt volna el az „albényi leányhoz”, ha az „vétket” mondott volna. „S mondta nekem, aszongya: Te tudsz írást, Te könnyen fel tudod venni, aszongya: írd le mindent, mit én tudok! – aszongya, hogy maraggyon vissza Valaki, hogy valakinek még jót csányon (csináljon), hogy a beteget meggyavissa (meggyógyítsa)... Te mennyi el!, végy egy oglindát (tükröt), valóának azok a kétfrankos (kételejes) oglindák. Kétfelől látod magadat benne. Aszongya: végy egy ujján oglindát, hozd ide hozzá, itt hagyod nálam, s megmondom én, mikor gyere utána!...” A klézsei „tanítvány” meg is vette a tükröcskét, elvitte az ellátóhoz, majd három-négy nap után mehetett érte. A vénleány utasításait követve otthon az ágyába kellett tartania, a feje alatt. „Tedd bé a párna alá, nem a párna alája, asztmonygya; csak a párna színnyi (széle) alá, csak egy kúcsnyira oda fejedet fix (pontosan) reateszed, hogy az oglindán hájjon a fejed kilenc nap!”

A klézsei asszony meg is „cserkálta” (próbálta), de aztán félt, hangokat hallott a tükrőből, félt, hogy nem „tisztá” (nem tiszta dolog), hitellenes, és végül kidobta a tükröt a feje alól. A kapcsolat közte és az albényi ellátó között azért nem szűnt meg, de két esztendő elmúltával „néne Magdó” csakugyan meghalt. „Ő addig látott Világosságot, s tovafele Sötétet... Hogy nem látta tovafele az Élő Napját! Há!...”

A moldvai ellátók híresek voltak, messzi falvakból jártak a falusiak megtudni sorukat. Utazás, vendégvárás előtt babot „vettek” (vetettek). „Aki üszmer, az e babokba mondza neked.” (*Kelgyeszt-Pildesti*)

A babozáshoz 41 szem babot használtak, gyakran a babot kukoricaszem helyettesíti, de kövecskéket is használtak. A babozás mindenütt ismeretes. A régebbi magyarcságó falvakban az „igaz babolást” művelik, míg az újabb településű, székely eredetű falvakban a „hazug babolás” járja.

„A szemeket előbb „megolvassák” (megszámolják), majd kettéválasztják. Négy szemet választanak ki, a maradékot félreteszik, majd újra négy szemet tesz le. Háromszor keverik össze, lesz így hat „csokrocška”, majd „megszámolja ki miféle, háromra mondja: „öröm”, négyre: hogy „beszél” előre, ki középre esik, közepire, két négy, az: „teliszu” s

Oglindálás (Somoska).
Csoma Gergely felvétele

ha egy esik, az „hir” vagy „rossz szív”, még kettő van hátra, az „kétséges szívü gondolkodások”. Ha legeslegutoljára esik három (szem) az „öröm” s béköti a rossz szívit annak ki baboz. Ha kettő esik hátra, az „rövid idő”, ahagy esnek a babok.” (Klészse) A babozásban mélyen hisznek.

Klészén úgy tartják, ha három sort tesznek le, azt akkor: „hazug babozásnak” nevezik, ilyen a lécpedi, míg ha egy sort tesznek le, az a klészsei, az „igaz babolás”. *Trunkon* (Galbeni) babvetés előtt így szólak:

„Negyvenegy babszem
Földön jártál – Földalatt jártál,
Az Iszten megáld,
Az emberek megdolgoztak.
Mondd meg, hogy azoknak,
Mellikek akarnak vetni
Esszék öröme, jó úttya, jó szive!”
(Na ennyit!) Mondták háromszor.

A tükörbenézésen, babozáson kívül a moldvai magyarok rendszeresen élnek a baj-elhárító ráolvasással, vízvetéssel, egérűzéssel, állatmegrontással, szerelmi varázslással. E rövid írás terjedelme nem teszi lehetővé most ezek részletesebb bemutatását.

ADATOK HARDICSA NÉPRAJZÁHOZ

1. A dolgozatot a pozsonyi egyetem IV. éves magyar–szlovák szakos hallgatójaként Arany Albert László nyelvész ösztönzésére 1941 elején írtam. Arany A. L. ugyanis maga köré gyűjtötte azokat a magyar fiatalokat, akik a magyar nyelvjárások és néprajz iránt érdeklődtek, részükre előadásokat tartott, majd a szakmai előkészítést gyakorlati terepmunka követte. Így jutottunk el a Nyitra-vidéki magyar lakosságú Gerencsér (Nitr. Hrnčiarovce), Pográny (Pohranice), Csítár (Štítare), Kolon (Kolíňany), Zsére (Žirany) és más községekbe, valamint a Pozsony (Bratislava) melletti ugyancsak magyar Püspökibe (Podunaj. Biskupice). Emellett arra is buzdított, hogy saját magunk is végezzünk helyszíni gyűjtéseket.

Mivel én a Zemplén megyei Málca (Malčice) szlovák községben születtem, s mivel ebben az időben a kétnyelvűség kérdése is foglalkoztatott, választásom az Ondava folyó jobb partján fekvő magyar–szlovák lakosságú Hardicsa (Hardište, ma Zeml. Hradište) községre esett. Hardicsa Töketerébéstől (Trebišov) délre és Garanytól (Garaň, ma Hraň) északra fekszik. Dél-Zemplén eme részén, Sátoraljaújhelytől északra, Hardicsán és Töketerében éltek még magyarok, de már a szlovákokkal vegyesen. Hardicsa vallási tekintetben is vegyes település volt: a reformátusok magyarok, míg a görög katolikusok szlovákok voltak. A lakosság földműveléssel foglalkozott. Hardicsára vonatkozólag vö.: „Lexicon... locorum...” (1773) – A. Petrov (1924) térképvázlata: „Hardicsa” – „madarský”; J. J. Korabinsky (1786): „ein ungr. Dorf...”; Fényes E. (1851): „... magyar–oroszlalu...”; 73 római, 305 g.kath, 738 ref., 16 zsidó lak., görög kath. és ref. anyatemlomok...”; Helységnevtár (1907): „... Lakos 1.187, Magyar, tót; görög (kath.), református, római katolikus...”

A helyszíni gyűjtést 1940 decemberében kezdtem el, s egyrészt nyelvjárási anyagot gyűjtöttem, másrészt a hardicsai népművészeti munkák iránt érdeklődtem. Alábbi dolgozatom az utóbbi kérdéskörhöz kapcsolódik.

2. A külső megfigyelőnek úgy tűnhet – írtam 1941-ben –, hogy Hardicsán nincs népművészet. A magyarázat abban rejlik, hogy a hardicsai magyarok népviselete – ellentétben a keletiszlovák községek lakóinak bőszenyás, díszített ruhadarabjaival – már polgárisodott, díszítés nélküli. A ládákban azonban előtűnnek a saját készítésű szövesek, a varások és a viseleti darabok.

A női kézimunkák főbb fajtái: a tődzés, a szövés és a varás.

A pamut színe az I. világháborúig egységes volt: a szöveseken vörös, a varásokon fekete. Csak ritkán tűnt fel a zöld vagy a kék, néha a sárga is. A világháborús évek nagy színpompát hoztak, mindenféle színt kezdtek használni (bordót, zöldet...), de a valóságnak megfelelően színeztek.

A tő d z s ('tűzés, tűzőltés') a „tűvel való egyszerű varrást” jelenti, két egymás mellé 2 mm távolságban szúrt laposöltésnek a neve (1. ábra). Mondják: az egyenős mestörkéhez szoktak tődzést tűzni; ez a mestörke be van tődzve. Egyik fajtája a behányás ('szegőltés'), amikor az ingvél vagy inguj gajérka ('kézelő') szélét fekete szál cró-sítja le.

A s z ö v é s elterjedt és kifejlett művészi munka. Az alapanyagot kenderből nyerik, amelynek feldolgozása a következő: a kendőrt elsőbe tilóják, törlik a köjűbe, megöcsölik

a zöcszlőfán ('rostfésű, héhel'), megágyazzák és fonnyák. A szövés lehet: kétnyomókás (parasztvászon), háromnyomókás és négynyüstös.

A szövésminták: *kockások*. Ez az alap, amelyet virágossal bővítenek. Kockák vannak a rojt mellett, önállóan láthatók az *abroszokon* (például Macsó néni hordótakaróján). Geometriai már maga a *hármás csík* is (2. ábra), amelyen s különösen a középsőn még most is megvan a kockákra való felosztás. A hármás csík belső mintái már virágosak, hasonlóképp az önálló *rózsas-* és *csillagsorok* mintái is virágosak, de még megtartják külső szögletes alakjukat. A minták alapja három párhuzamos csík, a hármás csík, amelyben egy-egy csík 3–7 cm széles, s ezek között 3–5 cm szabad tér van: a *vászon függye*. A szötes két végén más-más minták vannak. A hármás csíktól bizonyos távolságra csík alakban, de egymástól függetlenül *rózsák*, *virágok* és *csillagok* néven később még egy sort szöttek. Némely szötes közepén *koszoró* van (3. ábra), egy deltoid alakú minta, amelyben és amely körül rózsák, csillagok és virágok láthatók.

A *vászon* tiszta *fanalból*, tiszta *pamutból* és *vegyesből* készült. A régebbi szötes díszítésének pamutja mindig vörös volt, a hármás csík a *vászon* szélén helyezkedett el, s csak később szöttek a közepe felé is mintákat. Hardicsán *vaknyüstön* szönek, régebben 18-as pamutot használtak. A rojt mellett *kockákat* nyomón szöttek (4. ábra), a vörös pamut 1 cm, a fogazat 2 mm. Ez a minta Hardicsán elég gyakori. A hármás csík középső csíkján apró kockasor van elhelyezve, amelyre *rozmaringot* szönek rá. A szötes közepén, a két hármás csík között rózsasor, csík, rózsasor, csík és rózsasor szokott lenni.

A *parasztvászon*ból a *lepüddőt* (amikor meghal valaki, ebbe burkolják be), *gatyát*, *zsáskót*, *inget*... készítek.

Vörös pamutal díszítik: az *abroszt*, az *ágyleplepüddőt* ('ágytakaró és szüléskor ágyeltakaró lepedő'), a *kiskendőt* ('ételtakaró kendő'), *hajdkát* ('ezzel tekerték be az asszonyok kisgyermeküket és *magok körül bahajdkálóztak* ezzel'). Vörössel díszítették még a *sza-kácskendőt* (lakodalomra) és a *vőféjkendőt* (*rozmaringcsíkval*).

Régebben a *kiskendő* vászonra tiszta *fanal* volt, később tiszta pamut, esetleg vegyes. Régebben kétnyomókán szöttek (ez a *parasztvászon*; a *vászon függye* nem mintás). Később a kiskendő (és általában a szötesek) vászonyát 3 nyomókán ('lábitó') szöttek, ami már a *vászonon* mintákat eredményezett. Ilyen a *gyűszűcskés vászon*: *fejér pamutból és tiszta fanalból* (5. ábra). A kiskendő általános felépítése: *rojt*, *kockácskák*, *hármás csík*, középuitt *rózsák* ('csillagok'), *csík*, *rózsák*, esetleg *koszoró*. Ezután újból a hármás csík, kockácskák és rojt következik.

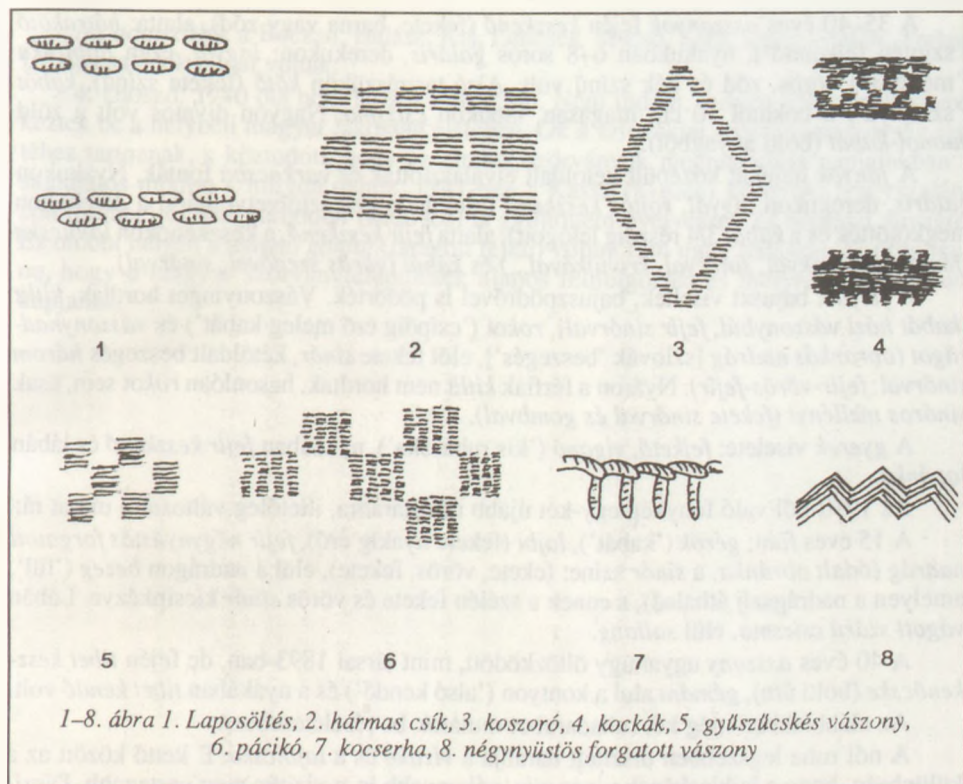
Az *abroszok* anyaga, fonala, mintáinak a szerkezete azonos a kiskendőével. Rendszerint *kétszélbe* van ('két széles') és középuitt *kötés* ('bolti csipke') fogja össze. Rajt 50 évvel azelőtt még nem volt a szötesek szélén, csak *szegés*. A *gyűszűcskés* és a *bokros kockák* mintájú abroszokat 1900, illetőleg 1918 után szöttek – a kockákat 1 cm *tiszta fanalból* és 1 cm *fejér pamutból*. A négynyüstös abroszon *pácikó* mintát láttam (6. ábra).

Az *ágyleplepüddő* mindenben megegyezik a kiskendővel és az abrosszal. Rendszerint *harmadfélszélbe* van ('három és fél széles'). Az *ágyleplepüddő* jobb széle, illetőleg jobb fele díszesebb.

A *varások* ('hímzések') ingváln, férfiingen, *vizitkén* ('könnyű női ujjas'), *lajbicskán* ('mellény') és más viseleti darabokon láthatók. A varásokhoz tiszta *fanalból*, pamutból vagy vegyesből *kétnyomókán* szőtt *vászonyt* használtak.

Az *ingvál* ('női ing') részei: *inggajér* ráncolással, *inguj gajérkával* és ráncolással, a *pecők*.

Az *ingváluj* a vállról ráncolással hajlik le, a csukló felett ér véget, miközben az alul bővebb ingválluj a gajérkára hajlik kis eséssel.

1–8. ábra 1. Laposöltés, 2. hármascsik, 3. koszoró, 4. kockák, 5. gyűszűcskés vászony, 6. pácikó, 7. kocserha, 8. négynyüstös forgatott vászony

A gajérka két egymáshoz varrott, körülbelül 5–8 cm széles vászonydarabból áll, melyen fekete varás van köröszkéből ('keresztöltés'). Az általános elrendezés: cak, mestörke (egyenes és görbe), tődzés, csík (tulajdonképpen varás rózsácskákkal és virágcsákkal), a vászony főggye és újból: csík, tődzés... Néha fodor is látható (hurkos díésből, 'huroköltés'), valamint krivujka (vö. szlovák 'görbe') és a csík után önnálóan még virágcsa. A gajérkán van még jukacska, azaz szatyíngheje és szatyíng 'keskeny kötőszalag'.

A pecők 'pálha' a női ingvál hónaljában levő ék alakú vászonbetoldás, mely a hónaljtól oldalt irányban halad, s feladata elkerülni azt, hogy az ing hónaljban szorítson. Ezen varás, csík és díszítések szoktak lenni: rózsácskák, rozsmaring, ablakcsa, mestörke fekete köröszkéből (2–3 cm széles).

A férfiing anyaga vászony. Varás csak az ingujgajérkán volt kocserha (vö. ukrán-ruszin 'szénvonó') formára feketével (7. ábra) és mestörke is. A varás módja: köröszke, három szálon vartak egy köröszkét. Az inguj vállban simán haladt le, könyökben kibővült, majd az alsó készszár felől szűkülni kezdett a gajérkáig.

3. A hardicsaiak régebbi népviseletét a talált ruhadarabok, valamint az 1893., 1895. és 1910. évekből származó családi tulajdonban lévő fényképek alapján fogom ismertetni.

A ruhák alapanyaga házi vászony volt, különösen a férfiaknál. Az asszonyoknál (az ingválait és a pendőit kivéve) az alapanyag már bolti holmi, de a díszítés azon hardicsai asszony, Lencsésné munkája.

Népviselet az 1893/95. évi fényképek alapján:

A 35–40 éves *asszonyok* fején *keszkenő* (fekete, barna vagy ződ), alatta: *hátrakötő* ('szintén fejkendő'), nyakukban 6–8 soros *galáris*, derekukon: *ingvál*, ezen *lajbicska* ('mellény') vörös, ződ és kék színű volt. Alsó testrészükön *kötő* (fekete színű), *kabát* ('szoknya') a bokától 10 cm magasan, lábukon *csizma*. Nagyon divatos volt a zöld *vatmol-kabát* (bolti anyagból).

A *jányok* hajukat középtű kétoldalt elválasztották és *varkocsba* fonták. Nyakukon *galáris*, derekukon *ingvál*, *rojtos keszkenő* (mellükön keresztülvetve hátul a derekukon megkötötték és a *kabát* 3/4 részéig lelógott), alatta *fejír keszkenő*, a keszkenőkön *lajbicska* (fényös gombokval, *sinórral*, *krivujkával*...) és *kabát* (vörös szegővel, *sinórral*).

A *férfiak* bajuszt viseltek, bajuszpödrővel is pödörték. Vászonyinget hordtak, *kitlit* (*kabát házi vászonyból*, *fejír sinórral*), *rokot* ('csípőig érő meleg kabát') és *vászonymadrágot* (*obránkás nadrág* [szlovák 'beszegés'], elől fekete *sinór*, kétoldalt beszegés *három sinórral*: *fejír-vörös-fejír*). Nyáron a férfiak *kitlit* nem hordtak, hasonlóan *rokot* sem, csak *sinóros mellényt* (fekete *sinórral* és *gombval*).

A gyerek viselete: *fejkető*, *viganó* ('kis ruhácska'), nyakában *fejír keszkenő* és lábán *topánka*.

Az 1910-ből való fénykép egy-két újabb ruhadarabra, illetőleg változatra mutat rá:

A 15 éves fiún: *gérok* ('kabát'), *lajbi* (fekete nyakig érő), *fejír négyynyüstös forgatott nadrág* (ódalt *obránka*, a *sinór* színe: fekete, vörös, fekete), elül a nadrágon *bezeg* ('fűl', amelyen a nadrágszűj áthalad), s ennek a szélén fekete és vörös *sinór* kicsipkézve. Lábán *vágott szárú csizma*, elül *sallang*.

A 40 éves *asszony* ugyanúgy öltözködött, mint társai 1893-ban, de fején *tibet keszkenőcske* (bolti áru), *gémánt* alul a kontyon ('alsó kendő') és a nyakában *tibet kendő* volt.

Az alábbiakban még két ruhadarabot mutatok be részletesebben:

A női ruha legszebben díszített darabja a *vizitke* és a *lajbicska*. E kettő között az a különbség, hogy a *lajbicskának* nincs ujjá, vékonyabb is, a *vizitke* meg vastagabb. Díszítésük egyforma, s ezért csak a vizitkét fogom ismertetni.

A *vizitke* testhezálló, mellben szűk ujjas, nyakig ér fel, szoros ujjá van, s a csípőtől lefelé 7–10 cm-es *fodorban* ér véget. Alapanyaga bolti holmi, rendszerint fekete, néha virágos. *Prém* ('bársony borítás') van a vizitke ujján lent, nyakán és végig a ruhadarab széléin; elnevezései: *báránka*, *prém* vagy *bársony* (barna *bársony szegős*). A prém mentén *ződ* (mindig ilyen) *sinór*, *bársony zupka* ('farkasfog' a szlovák *zub* 'fog' szóból; bolti virágos, barna színű *sejöm*) s ez után gazdag *sujtás*, *sinórozás* található *rojt*tal és 3–4 sor *gombval*. A *sinór* és a *sinórozás* a vizitke hátán is végigvonul. Megkülönböztetnek *kócskás-* és *borítékos sinórt*. A *sinórozás* néha *macskóra van kicifrítva*. A fiataloknál gyakori volt a *rezes sinór* és a *fényös gomb*. Hátul a fodron gatyamadzag tartja a *kakasfarkot*, hogy szépen állják. A kakasfarkok felett *szálöltések*ből *virágot* vagy *rózsát* varrtak ki *vörös* és *ződ* színben. A vizitkéket mind a helybeli Lencsésné varrta és díszítette.

A férfi ruhadarabok közül a *kitli* tűnik ki. Alapanyaga a házi *vászony*, négyynyüstön szövve. Hasonló szövésű a *négyynyüstös forgatott nadrág* is (málcai szlovák szó szerinti megfelelője: *na'racani dreflich na noha'ki*) (8. ábra). A *kitli vászn*ya, *sinórja* és *gombja* (kötött) fehér és mind ez a házi szövés és a házi munka eredményeképp jött létre. A nyakon és az ujjon kemény, 4 cm széles *ga'jiér* van átvarrásokkal. A hardicsaiak véleménye szerint a *kitli* készítése és kidolgozása a honvédkabátokon alapszik.

A férfiakat a hideg szél ellen a *guba* védte (ismertebb az *ungvári guba*, *ühejbe* 'Sátoraljaújhely' vették). A *guba* gyapjából készült, bokán felül érő ujjas, erősen vastag, külső felén fűrtös és szélén piros szegővel ellátott téli ruhadarab. A legnevezetesebb a faluban Tarbaj bácsi gubája. A völgy és mindegyik legény ilyenben ment az esküvőre, akármilyen meleg volt is.

Az *adatközlők* a Boczan, Halász, Kis, Lencsés, Macsó, Séra, Sipos, Stefán, Tarbaj, Urbán családok tagjai voltak.

4. Utószó. 1940 óta nem jártam Hardicsán. Nem tudom, milyen változások következtek be a helybéli magyar lakosság életében. Ők a szlovákiai szórványmagyarság tésztéhez tartoznak, s köztudott, hogy az etnikai szórványok megmaradása napjainkban – sajnálatos módon – milyen nehéz. 1941-ben a Kassa (Košice) környéki Nagyszalánc (Slanec) és Magyarbördön (Bidovce) is gyűjtöttem nyelvészeti és néprajzi anyagot. Ez utóbbi helyen a temető *gonfái* (faragott fejfái) voltak rám nagy hatással. Fontos lenne, hogy a magyar szórványtelepülések alapos feldolgozást és mélyreható elemzést kapjanak.

HALOTTAS SZOKÁSOK ÉS HIEDELMEK VISKEN

„Gyarló testünk porrá leszén,
mivel porból vétetett,
kit-kit vár a halál készen,
mert meghalni született.”

(A XI.II. zsoltár dallamára költött temetési énekből)

Az elmúlás olyan természeti törvény, amelyet az emberiség kénytelen elfogadni. Ezért minden kultúra egyik legfontosabb feladata, hogy felkészítse közössége tagjait a halál tényének elfogadására. Elfogadjuk a halált, de mivel az megismerhetetlen, a közösség egy-egy tagjának halálával krízisszituáció áll be. Ennek feloldására minden közösség, a viski reformátusság is használatban tart egy kollektív viselkedési programot: a halállal kapcsolatos szokásokat. Ezekről kérdeztem 1991 nyarán Visk (Viskova) lakosait.

Visk lakói a reformáció idején a nagyszombeni kereskedők közvetítésével korán felvették az új hitet. A többévszázados reformátusság erősen meghatározza halottas szokásaikat.

A halál előjelének tartják, ha a kutya „vonít”, a halálmadár, a „kuvikk” megszólal, vagy ha a fecske fészekrakás vagy -keresés közben nekirepül az ablaknak vagy berepül az ablakon. „Nem vagyak babinás, de lehet valami benne, mer a patkány is menekül a sijjedő hajórul, vagy a pókat se szabad megölni, mert vírt fog adni a tchén” – magyarázza az egyik asszony, és hozzáfűzi tréfásan: „Ha meg viszket az ember hasa, paphalál lesz.”

Az álmok is előrevelhetőnek várható eseményeket, változásokat. Így betegséget, halált is. Ha zavaros vízzel álmodnak, betegséget, ha tiszta vízzel, egészséget jelent. Ha sár, a gödörbeesés, de még a „krompépucolás” is bánatot jelent. A meszelés, a házépítés pedig halált vagy rosszat. „De nagyon rossz álmam vót. Fődeletes házba meszeltek, és Erzsi beteg is lőtt... Ha a ház összedül vagy kidül az ódala, az is halál.” Ha szövésről álmodik valaki, az is rosszat jelent, vagy ha álmában kiesik a foga és az fájdalommal jár, közeli hozzátartozó komoly betegségét jelenti, ugyanaz fájdalom nélkül: idegenét. A beteg álombeli tusakodása a rég meghalt hozzátartozókkal, vagy ha ezek hívják a beteget, a halál közelségét jelenti. „A régi házba teli vót az udvar níppele. Látom, hogy apám nígy kosarat visz magával, egyik kezén kettőt meg a másikan is kettőt. Rászoltam, hogy: hova viszi? Nígy testvérem halt meg utána.” „Egy másik álmamba egy nagy szíp zód mezőbe jártam, oszt az emberek döglett disznót vittek, és Mari néni meghótt reggére.” A történetnek folytatása is van: adatközlőm szomszédja, a fiatal Szabó József 1991 tavaszán hirtelen meghalt, és az asszonyok elmondták, hogy „Viola, a Józsi felesége elárulta, hogy Józsi álmába meglátogatta Mari néni, és azt mondta neki: Szabó, jötem utánad.”

Ugyancsak halálra következtettek abból, ha a kép magától leesett a falról.

Különösen akkor jóslták ezekből a jelekből a bekövetkezendő halált, ha beteg volt a háznál. A halál közelségét jelentette, ha a beteg őseivel viaskodott, azokkal tépelődött vagy az őt körülvevő tárgyakkal hadakozott: „Édesanyámnak mindig a telázi vót útba” – emlékezik informátorom.

A haldokló szenvedését imádkozással próbálják enyhíteni. Ezt az idősebb családtagok végzik. Úgy tartották, hogy akinek sok volt a bűne életében, az sokat szenved, és nehezen hal meg, „de ma a tapasztalat azt mutatja, hogy a jók többet szenvednek” –

hangzik a fiatalabbak vélekedése. Akkor is nehezen hal meg valaki, ha nem láthatja még egyszer a számára legkedvesebbeket. „Ilona néni se tudatt addig meghalni, míg a jánya, Magda, meg nem jött. Magda mégis elkísért.”

A haldokló mellett nem szabad sírni, mert azzal megnehezítik és meghosszabbítják a haldoklását. „Erzsi mikor ordított, Károly bátyám befogta a száját és kinyomta a házból, azt mondta: mer nem tud nyugodtan meghalni. Se nem íl, se nem hal.”

A nagybeteghez, haldoklóhoz, ha úgy kívánta, papot hívtak és úrvacsorát vett a beteg. Ez ma is így van, és a hozzátartozók kérésére a lelkész az istentisztelet után „könyörög” a beteg gyógyulásáért vagy a könnyítő halálért.

Úgy tartják, hogy a légzés megszűntével beáll a halál. „Nem lihel má, valaki pedig höreg egy nagyat” – mondják. Ekkor indul be egy, a hagyományos szokásokra épülő összeműködés, amelynek mozgatói a rokonság és a barátok, célja pedig a közvetlenül sújtottak tchermentesítése.

A halál beálltakor a család egyik idősebb tagja lefogja a halott szemét. Régebben, de még a közelmúltban is „píntz tőttek rá, ötkopekest, hogy ne pattanjon fel a szeme”. Majd felkötik az állát, „hogy ne maradjon táva”. A virrasztóra ezt a kötést levették. Valamikor ezeket a kellékeket használat után a koporsóba, a halott lábához rakták.

A tükröt letakarják fekete kendővel, de csak abban a szobában, ahol a halott van, mert „a tükrőben csunyan látszik vissza a halott, hogy valaki meg ne ijedjen”. „Sokak a ház minden tükrű letakarják, nem tudam mijr” – mondják. (Miután a halottat kiviszik a szobából, a tükrőről lekerül a lepel.) Ezután megmosdadják a halottat; ha férfi, meg is borotválják. Mosdóvizét olyan helyre öntik, ahol senki sem jár. Ezeket a teendőket a családtagok végzik. A múltban a halottmosóért és öltöztetőasszonyért küldték a rokoni vagy a jó ismerőst. Pikra nénire, Sütő Klári nénire és Tudósnéra emlékeznek a vaskick, akik ezzel foglalkoztak és pénzt, enni- és innivalót kaptak munkájukért.

Régen tüzet sem raktak a halottas házban, ma csak a halott közelében nem, hogy ne legyen melegben. Ha kicsi a lakás, inkább a szomszédban készítik el, ami étel szükségeltetik a torra.

Énekelni nem illet a halottas szobában, sem oda nem illő dolgokról beszélni: „Nem lehet minden tücsket-bogarat összehordani a halott mellett, mindenféle kolhozódágakat megbeszélni. A halottnak tiszteletet kell adni.”

Minél idősebb az ember, annál gyakrabban gondol a halálra. Többségük a saját halottas ruháját is előre elkészíti. Ha nagybeteg vagy haldokló van a családban, a közeli hozzátartozók titokban, hogy az érintett ne tudjon róla, előkészítik a szükséges ruházatot és halottas kellékeket, ne kelljen az utolsó percben kapkodni.

Szemfedőt ma is többen varrnak a községben, de a ruhát a férj, feleség, testvér, a legközelebbi hozzátartozó készíti elő. A halott leányt menyasszonyi ruhába öltöztetik most is, mint régen. A fiatalasszonyt világosabb ruhába, kendőt kötnek a fejére, az idősebbeket tiszta feketébe öltöztetik. A férfi feje fölé helyezik kalapját. A halott kezét – ha lehet – a hasára teszik, s bele zsebkendőt raknak, vagy két oldalt, egyenesre nyújtóztatva fekszik a kéz a test mellett.

A ravatalt a háznál régen az *elsőházb*an (tisztaszoba) csinálták meg. Általában a szoba hosszában, fejjel az ablaknak, lábbal a kijáratnak állítják fel. Rendszerint a nagy kihúzó asztalt letérítik *ágyelibe*valóval, hímzett (néha még rojtozott is) háziszőttessel. A halott lepedője alá gyaluforgácsot raknak, a feje alá pedig a szemfedő csipkéjével díszített, gyaluforgáccsal, vagy – az utóbbi időben szinte általánosan – viráglevéllel kitömött, fekete szalagos kispárna kerül. A koporsóba majd a legszebb párnát teszik a díszes kispárna alá, de leszegezése előtt a nagyot kiveszik, és a csipkéssel temetik el az elhunytat. A halottat a nem közeli hozzátartozók teszik fel a ravatalra. A ravatal alá ecetesvizet raknak, „hogy a halott fel ne fujódjon”.

Mikor mindennel elkészültek, akkor kinyitják a kaput, hogy bejöhessenek a halottlátogatók; a szobát és az udvart kivilágítják egész éjszakára.

Míg mindez készül, egy közeli rokon, régen férfirokon, intézi a hivatalos dolgokat, papnál, harangozónál, kántornál jár a szükséges adatokkal. A rokonságot annak fokának megfelelően értesítik a halálesetről. Meghúzzák a harangot. Először a református templomét, de a legtöbbször a római és görög katolikus templom harangját is. Az asszonyoknak három, a férfiaknak négy megszakítással kongatnak. A harangszó hallatán mindenki érdeklődik, így nagyon gyorsan megtudja a falu apraja-nagyja, ki az elhunyt. A temetésig aztán naponta háromszor harangoznak a halottnak. Minden családban van egy ezekre az intézkedésekre alkalmas rokon, aki személyesen jár el.

A halottat nem hagyják egyedül. Ebben rokonok, szomszédok, barátok segítenek. Sötétedéskor kezdődik a virrasztó, ahova senkit sem hírnak, mindenki jószántából megy és mindenkit szívesen látnak. Esetleg az elhunyt haragosát nem, de ezt sem nyilvánítják ki. A virrasztás tizenegyig vagy éjfélig tart, régen naplementétől kakasszóig tartott. Pokróccal letakart lócákat állítanak a szobákban és az udvaron is, mert sokan eljönnek. Tiszteletadás ez. Ilyenkor látszik, kit mennyire tartottak életében. A ravatal mellett csak a közeli hozzátartozók állnak: a fejnél a legközelebbiek. A halottnézők megállnak egy percre a ravatalnál és kimennek. A pap csak akkor jár virrasztani, ha számára is közeli a halott. A távoli ismerősök be sem mennek a halotthoz, inkább az udvaron üldögélnek. A virrasztóban az idősebb asszonyok és férfiak „diktálásra” (előmondásra) kéziratos gyász- és búcsúztató énekeket énekelnek, a többiek pedig a szomszédos helyiségekben és az udvaron beszélgetnek a halottról, cigarettáznak. A vége felé iddögálnak is, mert borral, pálinkával kínálják őket, leginkább a diktálókat és az éneklést magukra vállalókat. A legközelebbi hozzátartozók végig kitartanak: „Úgyis mi már többet nem találkozunk, azt az estét úgy is ki lehet bírni” – mondják. Akinek nincs ideje vagy nem szeret virrasztóba járni, *halottnéző*-be megy napközben. Ismerősök, barátok koszorút, virágot visznek, a távoliak csak benéznek. A halottlátogatókat nem szokás kikísérni. A köszönés is a szokásos. „Mint másko, úgy köszönnek. A közeli rokonak megcsókolják a gyászalót és részvétet fejeznek ki. De ez má várasias inkább. Mi nem szoktuk.”

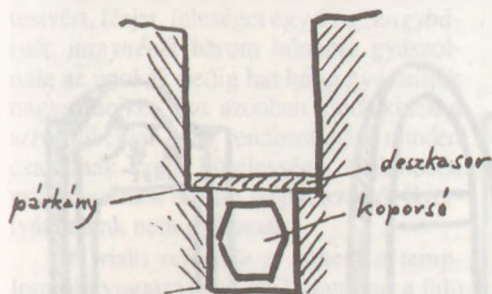
A virrasztóban beszélnek meg az ismerősök, rokonok a sírásással kapcsolatos tennivalókat. A sírt mindig a temetés napjának reggelén kezdik ásni, éjszakára sohasem készítik el. Nem fogadnak sírásót: rokonok, szomszédok és barátok szokták kiásni. A halottas házból enni- és innivalót visznek ki nekik a temetőbe. Egy sírásóra a régi időkben azért emlékeznek: Seres Károly bácsinak hívták.

A halottat a ravatalról a temetési szertartás előtt veszik le. A férfi kalapját kiveszik a koporsóból, csak a zsebkendőt hagyják a kezében. „Nagyon régen kenyeret, kalácsat és pójinkát is tettek mellé, hogy vigan menjen a másvilágra.” A koporsó felső részét erősebb szívű férfirokon szegezi le, még a lakásban. Az egyik oldalára a halott nevét, a másikra az életkorát írják. A „szemfedő” szépen elrendezve, a halott arcánál kihasítva elkíséri az elhunytat a sírba. „A halatt után nem szabad nagyon sírni, mer a halatt akko fuldaklik” – tartják az idősebbek.

A koporsót a nem közvetlen hozzátartozó férfiak lábbal előre viszik ki az udvarra, és elhelyezik az odakészített székre vagy asztalra, lábbal az utca kapu felé. Egyesek a koporsó kihozatala után azonnal bezárják rövid időre a szoba ajtaját, de magyarázatot nem tudtak rá adni.

A temetési szertartás az udvaron kezdődik. Előtte meghúzzák a harangot, „gyülekezőt” harangoznak. A harangszó elhalása jelenti a temetés kezdetét.

A koporsó fej felőli oldalán van az asztal két székekkel a pap és a kántor számára. A koporsó melletti csak a közeli hozzátartozó nők ülnek, a férfi családtagok állnak. Meghívják a fényképészt is, aki megörökíti a családtagokat a ravatalnál és az udvaron a koporsónál is.

1. kép. Padmalyos sír vázlatrajza

Mikor a háznál befejeződik a szertartás, megindul a temetőbe a gyászmenet. Elöl megy a pap a kántorral, majd csoportosan a férfiak. Ezután viszik a koporsót és utána megy a gyászoló család, majd a nők következnek.

A koporsót ma gyászkocsin szállítják, régen három rúdra téve vitte hat vívő. Ha fiatalkorút temettek, hat fehér ruhás lányt hívtak vívónek, később csak a fiúk vitték a koporsót. A temetőbe pedig „sor-falat” álltak: egyik oldalon a lányok tiszta fehérben, a másikon a fiúk; nyáron lobo-

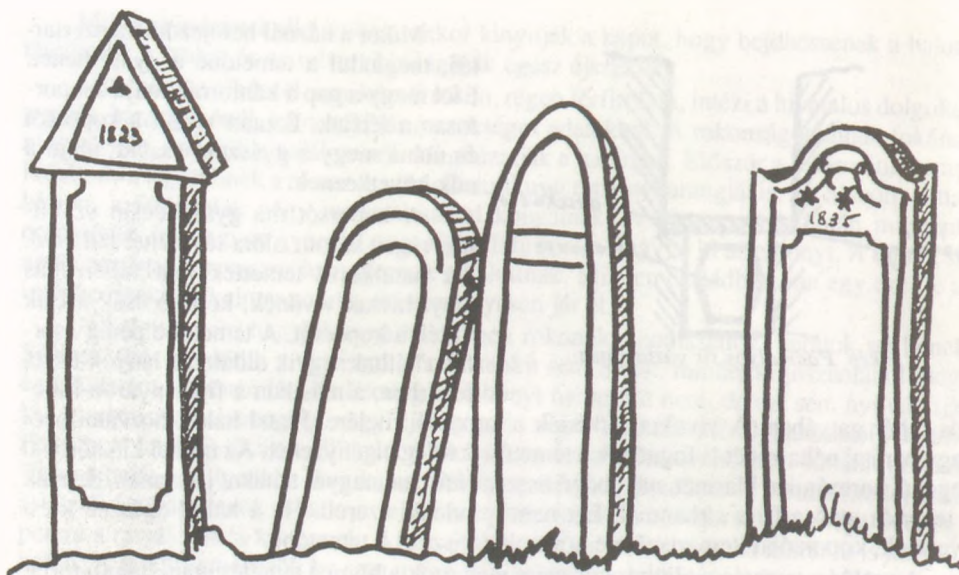
gós fehér gatyában. A vívóket felkérték a koporsó vitelére. Fiatal halott hozzátartozói vagy barátai néha zenét is fogadnak a temetésre: főleg cigányzenét. Az utóbbi kihalásával hegedű, harmónika, klarinét, nagybőgő összeállításban magyar nótákat játszanak, de csak a temetés után a friss sírhantnál. Ezt nem mindenki szereti. Ha a halott egészen kicsi gyermek, koporsóját keresztszüleje hóna alatt viszi ki a temetőbe.

A család a temetésre eljött rokonságot meg szokta hívni a temetés utáni halotti torra. Fánkot, töltött káposztát szokás adni és természetesen bort vagy pálinkát. Az is megесik, hogy a sok vendég a házba be se fér, hanem – ha jó az idő – az udvaron terítnek nekik. Ilyenkor nem szokás koccintani. Több helyen a halottnak is kitesznek egy poharat. A régi szerény tort, ahol csak egy darabka fehér házikenyérrel és egy kupica pálinkával kínáltak, felváltotta a többfogásos toros vacsora. A temetést mindig délután tartják, nyáron később, téli időben korábban. Régen a módosabb emberek temetésére meghívták a dalárdát is, őket is vendégül látták a toron.

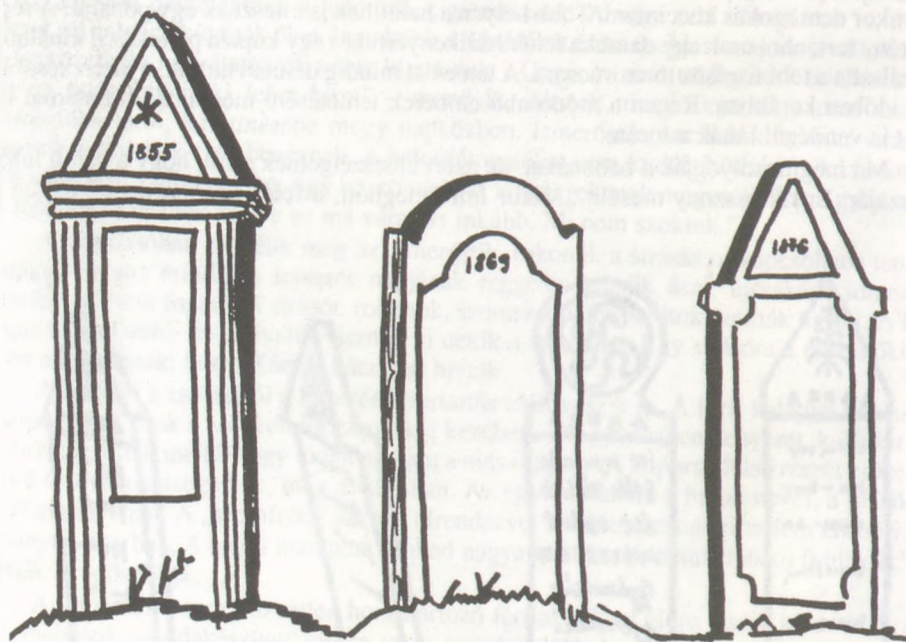
Ma megmosolyogják a babonákat, de azért elbeszélgetnek arról, hogy a halott lelke visszajár. Egyik asszony meséli: „Mikor Imre meghött, a felesége kihordta az edényt a

2. kép. Fejfaformák: 1. női, 2. férfi, 3–4. régi és új fejfák oldalnézete

3. kép. 19. századi kő sírjelek

4. kép. 19. századi kő sírjelek

pócra. Ecceresak nagy csörömpelíssel a pócrul minden kiburult, minden pozdorjára összetört.” Emma néni pedig álmában látta viszont elhunyt legény unokáját: „Nagyon szíp kisjány állt Laci mellett tiszta fehérbe, mintha angyal lött vón.”

A halottra való emlékezés formái a következők: rövid ima, gyászruha felöltése,

a mulatozástól való tartózkodás. Szülőt, testvért, férjet, feleséget egy évig, *nagybátyát, nagynénét* három hónapig gyászolnak, az unokák pedig hat hétig gyászolják nagyszüleiket. Ezt azonban kinck-kinck a szíve diktálja. A sír rendbentartása minden családnak szent kötelessége. Különösen mindenszentek napján szép a temető. Gyer tytát nálunk nem gyűjtanak.

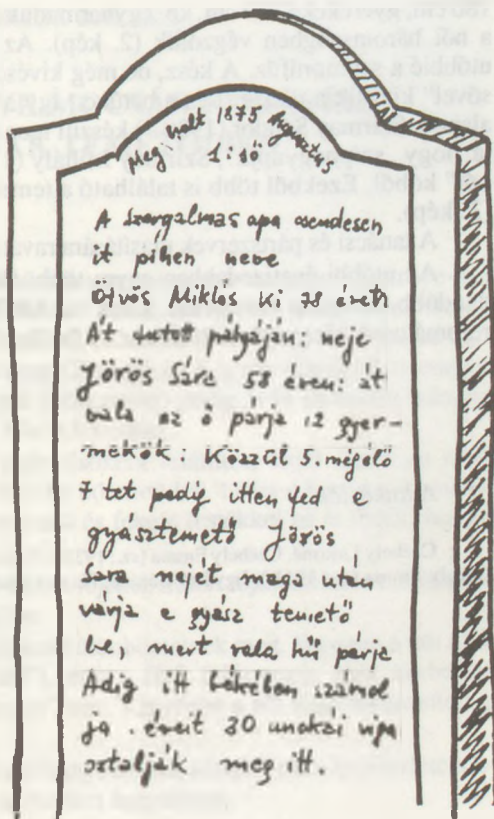
A viski református temető a templomtól nyugatra terül el. Valamikor a falu széle volt ez a terület, napjainkra már beépült. A múlt század elejétől használják, elődje a Nagy utcai Kiskola mellett volt. 1851-ben az egyház eladta a temető előtti telket 632 forintért Berec Mihálynak azzal a feltétellel, hogy ott a mindenkori tulajdonos síkátort tartson a temetőhöz. Ez a síkátor köti össze ma is a Hátulsó utcát a Temető utcával. 1871-ben, 1888-ban és 1923-ban újabb földeket vásárolt az egyház és bővítette a temetőt. 1901-ben lett először bekerítve, azóta a kerítést már többször felújították. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy a régi viskiek lelkészeiket a református templom padlózata alatti sírboltba és a cinterembe temették.)

A szovjet rendszer elvette a reformátusoktól a temetőt, bért fizetetteti érte, az állam köztemetőként kezelte. A harangszót fokozatosan betiltották, a temetések alkalmával az utcán való éneklést is. Az utóbbit nem is sikerült feleleveníteni. De az egyház tagjai nem törtek meg, igyekeztek a temetőt rendben tartani. Rendszeresen kaszálták kalákában, a szénát pedig átszállították a kolhoz mezejére. A hatvanas években a temető kerítése mentén a keleti, déli és nyugati oldalt fenyőfával ültették be. E magas zöld, élő kerítés öleli körül a halott viskiek faluját. Fenyő-, gyümölcs-, orgona-, szomórúfűzfák, számtalan fajta virág és díszcserje között alusszák örök álmukat.

A sírok egymás mellett, gyalogút helyet kihagyva sorakoznak az elhalálozás idejének sorrendjében. Ha lehetőség adódik, a családi hovatartozást is figyelembe veszik, kihagyva a családtagok sírhelyét, a reformátusaink mentalitását tükrözi az, hogy itt mindenkit el lehet temetni: az öngyilkosokat is és azokat, akiket más temető valamilyen oknál fogva nem fogad be.

A halottat fejfel északnyugat felé, arccal délkelet felé helyezik el. A sír méretei: 220 cm hosszú, 110 cm széles, 200 cm mély. A viskiek régen mindig a *bárkás* temetkezési módot alkalmazták: a bárka a koporsó méreteitől 5 cm-rel nagyobb, vastagabb deszkából készített láda, amely megvédi a koporsót a ránehezedő földtömeg összeroppantásától. A deszka árának emelkedésekor Szirmay Sándor által Ugocsából ellesett temetkezési mód honosodott meg. E szerint a sír aljától kb. 80 cm-re földperemet hagynak, erre helyezik a koporsót a föld súlyától megmentő deszkákat (1. kép).

A fejfákat tölgyből faragják, de előfordul más faanyag is. Magasságuk: felnőtteké

5. kép. Feliratos sírkő

180 cm, gyerekeké 120 cm, kb. egyharmaduk a földre kerül. A férfiak fejfája kör alakban, a női háromszögben végződik (2. kép). Az előbbi díszítése a „körtiállású” minta, az utóbbié a szomorúfűz. A kész, de még kivételten fejfát feketére festik, majd „metszővissével” kivésik a díszítést és a betűket. Így a festetlen betű szépen kirajzolódik a fekete alapon. Szirmay Sándor (1920–) készíti igen nagy gyakorlattal ma is a fejfákat. Elmondta, hogy „szípnagyapja”, Szirmay Mihály (1776–1872) faragott kő sírjeleket „súlyomkői” kőből. Ezekből több is található a temetőben, de a felírás már kivehetetlen rajtuk (3. kép).

A tanácsi és pártszervek utasítására ravatalozót építettek, de nemigen használja senki.

Az utóbbi évtizedekben egyre több, fából faragott viski fejfát cserélnek ki marandóbb márvány síremlékre. Csak az ABFRA rövidítés hirdeti valamennyire a viski reformátusok viszonyát a halálhoz: A Boldog Feltámadás Reménye Alatt.

Adatközlők

Czébely Lajosné, Czébely Emma (sz.: 1933.); Fodor Istvánné, Hecel Erzsébet (sz.: 1950.); Hecel Bálintné, Czébely Emma (sz.: 1911.); Ijgyártó Gézáné, Petrécis Jolán (sz.: 1920.); Szirmay Sándor (sz.: 1920.)

SÍRVERSEK A SZERNYE-MOCSÁR KÖRNYÉKI MAGYAR FALVAK TEMETŐIBEN

Kárpátalján, Beregszász és Munkács között van a ma már lecsapolt Szernye-mocsár.¹ A környező dombok szélére települt falvak közül Beregardó (Ardov, ma Beregszász része), Makkosjánosi (Ivanovka), Gát (Gaty), Dercen (Driszina), Fornos (Leszko-voje), Beregújfalu (Novoje Szelo), Nagyberg (Beregi) és Kígyós (Zmijevka) magyar település, Bárdfalva (Borodovka) és Makarja (Makarovo) pedig sváb és ruszin helység. A magyar falvak lakosságának nagyobbik fele református.

A református temetőkben a temetés után elsőként felállított sírjel általában fából faragott fejfa, melyet legfeljebb később vált fel a kő síremlék. Frissen kivágott kemény fából, általában tölgyfából készítik. Megperzselik és fekete festékkel be is festik, hogy a belevéselt felirat jól olvasható legyen.

Bár gyakoriak a családi sírok, minden halott fejéhez külön fejfát állítanak, általában a sír délnyugati–nyugatié–szaknyugati végébe.

Férfi és nő fejfát csak Beregen és Kígyóson különböztetnek meg. Beregen a női fejfa előlapja egyenes, hátul lekerekített („kendő”), míg a férfi fejfa teteje alatt körbefutó bemélyedés van, így fölötte kiemelkedő „kalap” lesz. Kígyóson a női fejfa lekerekített, a férfié négyyszögletes.

A fejfák felirata falvanként változó. Az elhunyt adatait illetően ott a legrészletesebbek, ahol sírverset is vésnek. Általában írott betűket használnak.

A SÍRVERSEK ELEMZÉSE

Sírverset ma már csak Gáton, Dercenben, Fornoson és Beregújfaluban írnak a fejfákra. Ardóban is felfedezhetünk – korhadtságuk miatt olvashatatlaná vált fejfákon – versfoszlányokat, s a sírvers valamikori meglétére utal egy jánosi adatközlő (Dudás Miklósné [1926]) is: „Ardóban szép hosszú sírverseket írtak.”

Gáton a faragók régi fejfákról vett verseket írnak, és figyelembe veszik a hozzátartozók kérését is. Fornoson és Dercenben is csak egy faragó van, az ő verseik is gyakran régi fejfákról származnak, de alkalomadtán maguk is írnak verset. Beregújfaluban viszont Molnár Balázs minden feliratot, sírverset maga szerz, bár gyakran ő is régi sírversek formuláit használja fel.

¹ A Szernye-mocsár környéki falvak fejfáiról lásd: *Borsos Balázs–Penckóferné Punykó Mária: Faragott fejfák a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben*, HOM Közlemények, 1991. Mindkét cikk egy 1990 szeptemberi és 1991 májusi terepmunkán alapul.

A tartalom

A sírvers² az elhunyt ill. a hozzátartozók búcsúját közvetíti. Az elhunyt búcsúzik:

*Jó szüleim, ne fájjon szívetek
Hogy ily korán el vállok tőletek
De Jézus hívott el, őhózzá sietek
Az Úr színe elé kézen fogva vezet.
Kedves szüleim, testvéreim,
Isten legyen veletek. (D/19)*

*Özvegyen életem le az életem,
Kevés volt az öröm ebben.
Kevés öröm, de hosszú élet.
Kedves gyermekeim,
Isten veletek! (F/22)*

Az elhunytól búcsúznak hozzátartozói:

*Múló az élet, ím szemléltetek,
Szomorú szívvel búsongva néztetek.
Itt férj, gyermekeid
Örök emléked megőrzik.
Könnyű legyen sírod hantja,
Békén pihenj meg alatta! (D/7)*

*Édesapa, lejárt földi életed útja,
Itt pályád megfutva.
Itt hagytad családot, a
Feleséged, édesanyádat,
Gyermekeidet és unokáidat.
Fáj szívünknek elmúlásod,
Aludd békén síri álmod. (F/30)*

Beregújfaluban minden esetben a megholt búcsúzik szeretteitől.

A sírversck kis hányada bibliai idézet:

*Mert tudom, /hogy az én/megváltóm/Él és
utoljára az én porom/felett megáll./*

(Jób. XIX. 25. vers. G/3)

*És hallék az ég/ből szöveget, amely/ezt
mondja vala/nekem. Írd meg, /Boldogok a
halottak mostantól fog/va, kik az Úrban/
halnak meg. Bizony ezt súgja/a lélek, mert
meg/nyugosznak az ő/fáradságaiktól./És az
ő cselekedeteik követik őket.*

(Jelenések. XIV. 13. vers. D/52)

2 A verseket, ha már leírt anyagból, vagy fejfákról gyűjtöttük, eredeti helyesírás és központosítás szerint közöljük. Tagolásuk, a könnyebb olvashatóság kedvéért a versmértéket, az ütemet követi. Csak ott követjük a fejfák tagolását, ahol a szöveg próza. A versidézetek mögötti szám az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Adattárában leltározott gyűjtemény egyes verseinek sor számát jelenti. (G = Gát, D = Dercen, F = Fornos, B = Beregújfalu)

Beregújfaluban egyetlen bibliai idézet sem található sírvers gyanánt.

Bár a sírversek szövege világi tartalmú, gyakori az Istenre, Jézus Krisztusra való utalás:

*Ha sírodnál megálunk,
A bánatól majdnem elmúlunk,
Ha az ígéret nem volna szent,
Hogy Krisztus majd mindenkit
megment.
(G/9)*

*Megért gabona voltam,
Aratásomat már vártam.
Az Úristen szent szava
Életemet elszólította.
Jézus lelkemet országába
befogadta.
(F/13)*

*Úr Jézus, hogy velem vagy,
Mindörökké áldalak,
Mert nehéz volt a földi életem.
Néha keserű a pálya,
De vár reám az Isten országa. (B/46)*

Talán itt említenénk meg, hogy van példa nagyon is világi tartalmú sírversre is. Egy beregújfalui kommunista fejfájára a bevésett ótágú csillag alá ez a vers került:

*Harcos életed fájaként(!)
Lobogjon elöttünk. (B/146)*

A vizsgált sírversek egy része (különösen a beregújfalui, mivel az a legrészletesebb) közli a halál okát, nemét, módját is:

*Veréb Béla volt a nevem
48 évet éltem.
Szerencsétlen volt a halálom
Jézusom megtalálom. (G/6)*
*Korán lejárt földi életed,
Víz oltá ki ifjú életed.
Szüle, testvér, hitves, gyermek
Mind síratnak és könnyeznek.
Fáj szívünknek elmúlásod,
Aludt békén síri álmod. (D/31)*

*Édesanyám, lejárt életed,
Amikor nem remélted.
Fiatalon ért a halál,
Pedig még beteg sem voltál.
A cikázó villámok tüze életedet kioltotta.
Kedves férjem, gyermekeim és szeretteim,
Nyugodjatok meg hát ezen. (F/24)*
*...Egy fájó szívű édesanyáé,
Ki fiát két napon át a munkából várta haza.
De midőn jött a hír, hogy fiát
Út közben érte a halál. (B/35)*

A sírvers minden esetben jelzi, ha öngyilkosság történt és magyarázatot is igyekszik találni a szörnyű tette: a sok gond, keserűség, bánat stb., s ezáltal mintegy fel is menti az elkövetőt:

*Ifjú, ugyan miért tetted,
 Hogy életed elvetted,
 Önmagadat kárhoztalva
 Kötél általi halálra.
 Földi gondok sokasága,
 Gyenge szíved ezt nem bírta.
 Életednek az lett vége,
 Kivágytál a temetőbe.
 Könnyű legyen a sírhantod,
 Mely eltakarja sírodat. (D/50)*

*Itt nyugszik.....
 Egy jó édesanya,
 Kinek keserűség, bánat
 Volt a földi élete.
 Szívét, lelkét emésztette,
 Önként szállt hideg síri ágyába,
 Nem az Isten akaratára. (B/62)*

A gyilkossággal szemben már szemérmesebben viselkednek. Elhallgatják a halál okát:

*Édesanya pihenj békén,
 Hűs sírodnak csendes keblén.
 Itt aki alussza hosszú mély álmát,
 Elnyeri mennyben érdemelt jutalmát.
 Kik szerették, kiket szeretett
 Örök emlékeit megőrizzük. (D/37)*
 (A veje úgy megverte, hogy belehalt.)

Esetleg céloznak a bekövetkezett halál okára, e célzást azonban csak az elhunythoz közelálló emberek értették. Ilyen, már-már nevető fejfákhoz sorolható az a (sajnos nagyon pongyolán fogalmazott) sírvers, amelyet Molnár Balázs annak az embernek a fejfájába vésott, akit a felesége késsel meggyilkolt:

*Ó, de szomorú a végzet,
 midőn feleségem mérgeskedett,
 így történt hát a halálom. (B/143)*

A beregújfalui sírvers szívesen részletezi a halál egyéb körülményeit is, például bekövetkeztének napját, ha az valamilyen jeles napra esik, a halál beálltának helyét stb.:

*Karácsony szent napján
 Kérte Jézus magához lelkemet,
 Mivel megszorította férjemet. (B/33)*

*Szörnyű órát ütött
 Pünkösd éjszakáján.
 Három ifjú vándor indul nagy bátorsággal,
 Út közben a halál ragadta meg őket,
 Roncshalommá törte testüket. (B/119)*

(Motor-balesetet szenvedtek, mind a hárman meghaltak. Az ő sírjukkal kezdték meg az Újtemetőt 1958 májusában.)

*Megkondul a falu harangja,
Mely a népet imára hívogatja.
E sírban nyugvó is elindult Isten házába,
De ő nem ért csak az ajtajába.
És élete utolsó pontjára. (B/28)*

Bár a feliratból minden esetben kitűnik, mennyit élt az ott nyugvó, a sírversek szerzői fontosnak tartják esetenként a versben is utalni az életkorra. Különösen akkor, ha az átlagosnál hosszabb, illetve rövidebb ideig tartott a földi élet.

*Kisgyermek, sokat szenvedtél te,
A földi lét örömeiből keveset veuél.
Kedves szüleim, ne sírjatok,
Köszönöm hál ápolásotok. (F/15)*

*Itt nyugszik
Ki életének deli szép korába
Tért e hideg síri ágyába. (B/5)*

A matuzsálemi életkor egyszer jutalomként, dicsőségként szerepel a sírfeliratokon, másszor a hosszú élet nyűgként, teherként jelenik meg, amikor már kívánt vendég a halál:

*Ó, Istenem, milyen boldog az oly ember,
Ki kegyelmedből hosszú életet nyer.
Mint ért gabona az ő csűrébe,
Úgy szállt ő is a sírba vénségére. (F/14)*

*Bizonyára, hogy a késő vénség
Többnyire csak unalom, betegség,
Sőt, ha szívét nyomja az özvegység,
Ha jő a halál, ez kedves vendég. (F/20)*

Nehéz életútja volt azoknak az asszonyoknak, akiknek férje soha nem tért vissza azután, hogy 1944 őszén a vidék magyar férfait munkatáborokba hurcolták. Burkoltan bár, de erre a „3 napi munkára” utalnak a következő, 1988-ban, ill. 1989-ben keletkezett sírversek:

*Ó, de fájt a szívem régen
Midőn jó férjemet a sors elhívta tőlem.
De kértem Istent, úgy vezéreljen engem,
Hogy két árva gyermekem felnevelhessem. (B/6)*

*Ó, de nehéz lett az életem,
Midőn jó férjemet elvitték tőlem.
Ki itt hagyott három árvát.
De Istenben bízva mindig reménykedtem,
Mert erős volt a hitem. (B/16)*

A sírversek tükrözik az itt élők hitét a túlvilágban, általában egy másik, nem földi életben, ahol újra találkozhatnak azok, akik szerették egymást. Ezért a versek hangulata a bánat, a gyász mellett is reménykedő, bizakodó:

*Nem sírunk, mert nem örök a válás,
Hiszük, hogy lesz viszontlátás. (G/5)*

*Kinek e rideg sírhant
Mindenét elfedezte már,
Kire ott a föld alatt
Hűpárjamár régóta vár,
Karjaiba vígan siet
És örömmel megy el innét. (D/5)*

*19 évi özvegység után
Nyugalomra tértem.
Ezzel bevégeztem immár földi életem.
Itt kellett hagynom szeretteim,
A temető kertben vár férjem,
Megyek tehát, őt felkeresem. (F/8)*

*Ó, mily nehéz lesz a válás,
De remélem, lesz a mennyben találkozás.
(B/105)*

Ugyancsak kifejezik e sírversek a feltámadásban való hitet:

*Szomorú özvegységem véghatárát már elértem,
Útolt az óra nékem, amelyben megszakadt életem.
Mit óhajtottam annyiszor
Most már csendesen aluszom.
Míg majd feltámaszt Jézusom. (D/8)*

*Pályafutásom ím elvégeztem,
Letett jutalmát add meg nékem.
Ítéletnapig ott lesz nyugvásom,
Ott vár reám csendes álmom. (F/19)*

*Ó, ember, bármily hosszú időn át
Légy e földnek vándora,
Isten szava az, hogy gyarló testünk
Térjen meg a föld porába.
És amikor jön a dicső feltámadás,
Jézussal együtt vár az örök boldogság. (B/63)*

A sírversek egy része üzenetet hordoz, figyelmezteti az élőket a földi élet véges voltára, az elmúlásra:

*Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok,
mely órában jön el a ti uratok. (G/11)*

*Bizonytalan itt életünk,
Sírba szálltunk, kik születünk.
Az órát bár nem tudhatjuk,
De mindenkor elvárhatjuk.*

*Kik ma egészségbe járnak,
Meg lehet holnap találnak
A halál tartományára,
A nyugalom hazájára. (D/34)*

*Elmentem töletek élve,
Hazajöttem holian.
Kedveseim, ilyen az emberi nem.
Ma van, és holnap nem.
Nincs senkinek felírva homlokára,
Mikor és hol jő el végórája. (F/12)*

*Ó, te váratlan halál,
Ki mindig a nyomunkba jár.
Kedves feleségemre és gyermekeimre
Mély gyászt hoztál. (B/92)*

Nemegyszer a búcsúversben a távozó kéréssel fordul az itamaradókhoz, vagy valamilyen jótanáccsal látja el hozzátartozóit. Leggyakrabban azt kéri, bízsanak Istenben, nyugodjanak bele a megváltoztathatatlanba:

*Hirtelen jött halálom,
Isten veled hű családom.
Higgyetek és reméljetek,
Isten nem hagy el titeket. (D/1)*

*Ifjú, kinek földi élted
Ért szomorú, gyászos véget,
Volt hited és reményed,
Hogy élsz még számos évet.
Reményed valóra nem vált,
Most a halál utadba állt.*

*Hullámzó habja a víznek
Vetett véget életednek.
Apám, anyám, testvéreim és szeretteim,
Nyugodjatok meg ezen! (F/37)*

*Ó, de szép volt életünk kezdete,
De szomorúan végződött az be.
Családomtól a távolba találtak reám.
De ha a sors úgy hozta, hogy
Oda kellett mennem,
Feleségem és két gyermekem,
Nyugodjatok bele! (B/10)*

Előfordul a kérések között a „ne sírjatok”, amely feltehetően arra a hiedelemre vezethető vissza, amely szerint a halott, akit siratnak, nem tud nyugodni, a könnyektől vizes a fekhelye:

*Ne sírjatok, hagyjatok pihenni,
Könyek nélkül is lehet emlékezni.
A sors nem hagyott veletek tovább lenni,
Nem volt orvosság meggyógyulni. (D/42)*

A beregújfalui sírversekben gyakran konkretizálódik a kérdés:

*Két gyermekem, kik most árván maradtok,
Mindig anyátokra gondoljatok!
Testvéreim, a két árvát el ne feledjétek! (B/8)*

*Ha sírba térek, ne feledkezzetek meg rólam!
Kártevője én senkinek sosem voltam.
Isten veled, kedves férjem, jó családom,
Jó testvérem, holtom után is éljetek békességben! (B/96)*

*Kire e sírhalom ráborul,
Nincs ott bánat, se fájdalom.
Én töletek végbúcsút veszek,
De jó apátok itt marad még veletek.
Még e földön él, gondját viseljétek! (B/26)*

A sírversek egy részében Istenhez fohászkodik az elhunyt, gondoskodjon a támasz nélkül maradt társról:

*Ó, te szomorú halál,
Néha oly helyen jársz,
Ahol reád senki se vár.
Te pedig, kedves feleségem,
Ki fájós szívvel
Két kis árvával itt maradtál,
Küldjön Isten hozzád vigasztalót! (B/83)*

Bár az elemzés során végig sírversről beszélünk, vajon nevezhetjük-e verseknek a fejfákra írt szövegeket? A derceni és fornoszi sírfeliratokat mindenképpen. Ezek szerzői beismerten segítségül hívják a régi fejfák, más temetők (Huszt, Beregszász, Csehszlovákia) egyes verseit, elzárt írásaik letisztultabbak, egységesebbek, szebbek, költőibbek a beregújfaluinál, ahol Molnár Balázs egyedül írja személyre szóló, aktualizált szövegeit. Gyakran azonban ezek is visszatérő formulákból épülnek fel:

*Úr Jézus, ha lelkem hozzád száll,
Fogadd el, hadd legyen veled örök dicsőségbe.*

*De Istenünk hívta végre
Hogy menjen hozzá örök pihenésre.*

Dercenben és Fornoszon a vers külön él, míg Beregújfaluban egybefolyik az elhunyt-ról közlendőnek vélt adatok felsorolásával, gyakran terjengőssé, dagályossá, erőltetetté válik.

A forma

A sírversek terjedelme változó. A legrövidebb kétsornyi (D/4). Általános a 4, 6, 8, ritka a 10 soros vers (D/34, F/16).

A tárgyalt sírversek többsége magyaros verselésű. A fejfára nem az ütem és a rím kívánalmait szerint írják a sorokat, hanem mindig annyi kerül egy sorba, amennyi kifer, figyelmen kívül hagyva mind a prozódia, mind az elvlasztás szabályait.

Szép példákat találunk az ősi kétütemű hatos, nyolcas verssorokra:

*Hosszú özvegységed lejárt,
Elérted a végső határt.
Tested pihen e sírhaniban,
Lelked örvend egy szebb honban.
Szeretteid nem felednek,
Hűen őrzik emlékedet. (D/2)*

*Elmúlt az aratás,
Csak a tarló maradt.
Kedves feleségem,
Immár magad maradsz. (F/4)*

Háromütemű verssorok is fellelhetők:

*Itt megszűnik a fájdalom, a kín,
Itt elfedez mindent a néma sír,
Addig amíg e szomorú élet
Sebeivel gyötri életünket,
Fájó szívvel mi is rád gondolunk
Nyugodj békén mi drága halottunk. (D/6)*

Az alábbi drceni vers négyütemű tizenkettes, ha elhagyjuk a ritmust megtörő DE kötőszót (bár a verstan megengedi a 13, esetleg 14 szótag előfordulását is):

*Korai haláloed megtörte lelkünket,
De szívünkben örökké élni fog emléked. (D/4)*

A beregújfalui sírversekben is fel-felcsillannak az ütemes sorok, de meg is bicsaklanak, a bőbeszédűség miatt egyenetlenné válnak mindannyiszor. A sírvers szerzőjénck érezhetően nem a „hogyan”, hanem a „mit” jelenti a fő szempontot. Ezt a ritmustörést figyelhetjük meg ebben a sírversben is:

*Hosszú volt e földi életem,
Jóban, rosszban részesítettem.
De várva vártam már e percet,
Hogy az áldott orvos,
Jézus eljöjjön értem. (B/4)*

A rímek közül leggyakrabban a páros rímmel találkozunk:

*Hosszú életem, özvegységem véget ért,
Csendes békés otthonba térek én.
Megtartottam hitem, igaz vallásomat,
Én Uram, Jézusom, add meg jutalmamat. (D/23)*

*Az öreg nő hanyatló élete
Olyan, mint hosszú nyári napnak szürkülete.
Mind a kettő nyugalomra inti,
A mennyből új nap virrad megint. (F/39)*

Előfordul a négyes rím is (D/42, F/37).

Kedvelt rím a keresztír:

*Ó, mily múlt ez az élet,
Ragad minket az idő.
Már újra ismét odalett
Közülünk egy jó szülő. (D/11)*

*Megtört testem, fáradt lelkem
Legyőzte már a halál.
Nekem most már el kell mennem,
A temető kertje vár. (F/41)*

(Megjegyzendő, hogy többször találkozunk a páros és keresztír keveredésével ugyanabban a versben. Például a D/11 is páros rímmel folytatódik.)

*Tekintsünk még utoljára
Elmúlt éle fojására
Ejtsük részvét könnyeket
Áldjuk jó Isteneinket.*

A félírre – amikor csak a páros sorok csengenek össze – is találunk példát:

*Könnyű legyen a sír hantja,
Mely sírodon elfedez,
Csendes szellő, amely alvó
Porod felett lengedez. (D/35)*

*Hosszú páros élet után
Eljött Jézus üzenete értem.
Ezt kívánta, menjek hozzá,
Mert oda már megértem. (B/27)*

Legszébbek a népdalainkkal rokonságot mutató, természeti kezdőssorral induló sír-versek:

*Kidőlt a nagy öreg tölgyfa,
Melynek enyhe árnyékában
Sok földi vándor megpihent.*

Üdvöt talált, nyugalmat lelt (XX) éveket éle,
Az Istent mindig dicsérte.
Boldogságát abban lelte,
Ha szent nevét hirdethette. (D/18)

Családi kert gonddal ápoli virága... (D/38)

Arra is van példa, hogy az egész vers népdalszerű:

Ó, de szép volt ez a rózsza kinyíló korába.
Rátalált egy legény, le is szakította.
Dédelgette, ápolgatta,
De mégis elhervadt a rózsza. (B/47)

A szóképek közül leggyakrabban a hasonlaltal találkozunk. Az emberi sorsot, eltűnket, halálunkat a természet törvényeihez hasonlítják a szerzők:

Csak egy rövid pillanat az ember ideje
Mint fűnek és virágnak elmúlik élete.
Zord szele a halálnak elhervasztja életünk,
De vígaszul addig is, Uram, te légy velünk. (D/39)

A dreceni és fornosí sírversekben visszatérő szép metafora a megért gabona és a „megért élet” aratása:

Hosszú életed napjai
Elfolytak, mint víz habjai.
Megért gabona módjára
Dőltél a halál karjába. (D/13)

A tárgyalt sírversek szimbólumai is a természetből, elsősorban a növényvilágból érkeznek. Leggyakrabban a bimbó, a kifeslett, illetve elhervadt rózsza jelképezi az életkort:

Ó, a halál milyen sötét
Elragadott idő elűt.
A bimbóból nem lett rózsza.
Jó szüleid bánatára
Mentél gyászos koporsódba. (D/49)

Szívesen alkalmaznak a sírversek szerzői megszemélyesítéseket, bár ezek többnyire nem egyediek, nem költőiek, inkább köznyelviek, s ezért közhelyesek is:

*Ó, a halál mily mostohán
Elragadott ideje korán. (D/43)*

*Hiába várunk, nem jössz többet vissza,
Könnyeinket e sírhalom issza. (D/44)*

*Zúgnak, búgnak a harangok,
Szívdobogva zokognak most. (B/51)*

A mondanivaló szemléletessé tételét szolgálják a lét-nemlét, az élet és a halál képeit kifejező ellentétek:

*A nap huny, gyász függ a világon,
De a sírba megnyugtató az álom. (D/40)*

*Fújhassa már gyenge szellő a síroknak virágát,
Nem érzed feleséged, gyermekeid bánatát. (B/22)*

Végezetül megállapítható, hogy a versek közül a több válogató rostán átment fornosi és dreceni szövegek a legszebbek. Gáton kevés a variáció és erősebben érvényesül a megrendelő hatása. A beregújfalui versek szintén formulákból állnak, de amiatt, hogy mindet a faragó maga szerzi, kevésbé letisztultak és mind rímben, mind ütemtartásban a fornosi, dreceni alatt maradnak.

HERRMANN ANTAL PÁLYÁZATA A HAZAI (KÜLÖNÖSEN AZ ERDÉLYRÉSZI) ETHNOGRAPHIA MAGÁNTANÁRÁVÁ KÉPESÍTÉSE ÜGYÉBEN (1898)

Néprajztudományunk tudománytörténeti sokszor méltatták már a Magyar Néprajzi Társaság, az egyetemi néprajzi oktatás, az idegennyelvű magyar néprajzi folyóiratok, a cigánykutatások, különösen Erdélyben az összehasonlító folklorisztikai és néprajzi vizsgálatok úttörőjének, Herrmann Antalnak (1851–1926) sokoldalú munkásságát. (Legutóbb a *Néprajzi Hírek* XVIII. [1989] 1–3. sz. 87–127. tett közzé igen gazdag adagyűjteményt.) Ez adott okot arra, hogy közzétegye Herrmann magántanári folyamódvanyának dokumentumát. Ez voltaképpen Márki Sándor és Halász Ingác kolozsvári egyetemi tanárok véleménye, egyszersmind pozitív javaslat arról, hogy az akkor kibontakozóban levő kolozsvári magyar egyetem magántanárként fogadja el a jelentkezést. Az írások nemcsak Herrmann munkásságát jellemzik, hanem pontos képet adnak a kor sokoldalú erdélyi néprajztudományi tevékenységéről is. A kar elfogadta Herrmann jelentkezését és próbaelőadás után habilitálta. Amikor az első világháború végén az egyetem Szegedre megy, így jut oda Herrmann is, aki folytatja egyetemi előadásait. Szegeden is halt meg.

Alább teljes terjedelmében közöljük a két írást. Megemlíti, hogy sok hivatkozással szerint 1897-ben lett a kolozsvári egyetem magántanára Herrmann. Az itteni irat szerint ez az állítás pontatlan. Herrmann már 1897-ben pályázott, ám ezt csak a következő évben bírálták el, így a magántanárság kezdete csak 1898 lehet.

I.

Tekintetes Kar!

Azokban a jelentésekben, melyeket 1874–1887 közt a Földrajzi Közleményekben hazánk leíróiról évenként tettem, többször nyílt alkalmam megemlékezni arról a munkásságról, melyet dr. *Herrmann* Antal a hazai ethnographia érdekében kifejtett. Ott közölt utolsó jelentésemben (1888., 224. lap) is fontos mozzanatnak tartottam ethnographiánk tekintetében, hogy 1887-ben Herrmann megindította „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” című folyóiratát s hogy a december 4-én Hunfalvy Pál elnöksége alatt tartott értekezlet, melyen szerencsés voltam részvenni, éppen az ő ösztönzésére mondta ki egy ethnographiai társaság megalakításának szükségét. „Kutatunk kell – mondta akkor – annak, a mit magyarságunknak inkább *érezünk*, mint ismerünk, az ősmultba, a történelem előtti idők homályába visszavezető nyomait, viszontagságos életünk folytán egymást kis változatossággal követő érintkezéseinknek nyelvünk tarka rétegeiben, népünk hite és gondolkozása módjában, érzelmei és szenvedélyei közvetlen nyilatkozatában, öröme és bánata sajátos hangjaiban, szokásaiban és erkölcsökben lecsapódott tanújeleit, röviden mindazt, a mit manap egy világforgalomba jött angol szóval folklórenak nevez és az ethnographia tágabb körébe utal a tudomány.”

Már említett folyóiratában nyíltan bevallotta, hogy a társulat alakítására az ösztönzést nagyérdemű tanáráról, dr. *Meltzl* Hugó kántársunktól nyerte, ki már régebben tervezett ilyesmit, s ki őt egyáltalában véve a hazai néprajz művelésére buzdította. Valóban szerettem volna, ha az utóbbi tíz-tizenegy év alatt kifejtett működéséről éppen ez a jeles kántársunk mond ítéletet, kitől az első buzdítást nyerte; őt azonban ettől talán éppen az a gyöngéd tekintet tartotta vissza, mely a mestert a tanítvánnyal szemben némiképp érdekelt félnek tüntetheti föl. Más illetékesebbek más okokból nem vállalkozhatván, hogy jelentést tegyenek *Herrmann* Antalnak a hazai ethnographiából magántanárárá való képesítése iránt beadott kérelméről, a dékán úr megbízásából én vállaltam

koztam, mint ki kezdettől fogva figyelemmel kísértem a folyamodónak az ethnographia terén sok év óta folytatott munkásságát.

Ez a munkásság különösen négy irányban jelentkezett; 1. a gyűjtésben, 2. a feldolgozásban, 3. a szerkesztésben, 4. a társulati életben s a vele járó izgatásban.

Mindanegy irányú működésére nézve jellemző, hogy ő az ethnographiát, melynek köre és tárgya még nincs teljesen megállapítva, a legtágabb értelemben veszi. Nemcsak a tulajdonképeni néprajzot (a nép életmódjának és szokásainak s a népélet tárgyainak külön és összehasonlító való leírását) érti alatta, hanem odasorolja egész terjedelmében a szóhagyományt, vagyis a folklort, továbbá a szoros értelemben vett ethnológiát és a nép lélektanát, azután – kivált demographiai részében – az anthropológiát, a prachistoria és palaeonthologia néprajzi elemeit, végül pedig – különösen amazokra való vonatkozásaiban – a sociológiát is.

Olyan tér az, a milyennek minden irányban való bejárására még csak nagyon kevesen indultak el; mert sokfelé osztva, senki sem szívesen forgácsolja el erejét; de erre a bejárásra mégis vállalkozniok kell azoknak, kiknek van hitök abban, hogy a különböző tudományok gyámkodása alól felszabadítva, az ethnographiát a maga így megjelölt egész körével, mint önálló tudányszakot ismertetethetik el.

Egész odaadással még csak két esztendő óta művelte Hermann az ethnographiát, midőn 1887–1888-ban már a német tudomány is nemcsak elismeréssel, hanem bizonyos lelkesedéssel is üdvözölte kezdeményezését. Ranke János, müncheni egyetemi tanár, akkor a német anthropologiai társaság főtitkára, lapjához, az *Ethnologische Mittheilungen*hez, szerencsét kívánt a magyar tudománynak, mert olyan térre lépett, melyen a németeket megelőzte s melyen minden más nemzetnek követnie kell őt. (*Correspondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 1888., 37–39. l. s. még egyszer 86. l.) A bécsi anthrop. társaság 1887. évi közgyűlésének elnöki megnyitójára kiemelve Hermann lapjának szigorúan tárgyias és tudományos szellemét, elösmerte, hogy az ethnologia előmozdítása tekintetében rendkívül fontos közlőnyt magyar vállalkozás teremtette meg. Az *Ausland kritika*s, Dr. Krauss Fr. S. valóságos ünnepnek tekintette azt a napot, melyen a közlemények első füzetét megkapta s azt az „osztrák-magyar” ethnographia vívmánya gyanánt üdvözölte. Virchow, Hellwald és mások előismerően nyilatkoztak róla, Leland pedig, a híres amerikai folklorista, ezt a „csodálatra méltó folyóiratot a maga nemében egész Európában legkiűndöbbsnek” nevezte. Mindez mennyire nem volt mulékony fellobbanás és az *Ethnologische Mittheilungen* kötetét évről-évre mily elismeréssel fogadta a külföldi tudományos világ, az egyes füzetekről írt magasztaló bírálatokon kívül eléggé bizonyítja, hogy a bécsi anthropologiai-társaság Hermannnt már 1890. június 2-án, a müncheni pedig 1895. január 25-én levelező taggá választotta. Tagja ezeken kívül a nemzetközi folklore-társaságnak is. Mindez az egész tudományos világ számára hozzáférhető német folyóirat szerkesztőjének és munkatársának szól.

Előismerésben *itt*hon sem volt épen hiány, Hermann működésének némely gyöngéje azonban mégis jobban szembeömlött. Kartársunk, Dr. Moldován Gergely például kimutatta (*Magyar-Román Szemle* 1895., 119–120. l.), hogy felült Marianescu Athanásznak, midőn ettől nemcsak közölt, hanem le is fordított egy Novac és Gruja című állítólagos román népéposzt, amely azonban hamisítványnak bizonyult be. A bottás annál feltűnőbb, mert a román akadémia kiadványaiban (VII. kötet, I. sorozat, 13., 75., 76., 145., 155., l.) maga Alexandri, a nagy költő utasította ezt az époszt a phantasmagoriák országába. Hermann azzal tette jóvá tévedését, hogy abba hagyta a közlést. Néhány más czikke is ki volt téve megtámadatlansáknak, különösen abból a szempontból, hogy a szóhagyományt maga vagy munkatársai helyenként az irodalmi ízlés szempontjából módosították; közléseitől azonban a jóhiszeműséget általában véve soha és senki sem tagadta meg; nekem legalább nincs róla tudomásom.

Mint gyűjtő, személyesen és munkatársai segítségével százakra, sőt – túlzás nélkül szólva – ezrekre menő hagyományt, szokást, jellemvonást stb. mentett meg az elkallódástól. Hónapokon át élt a cigányok közt, hogy, ösmerelességét megóva, ellesse minden jellemző sajátosságukat, különösen pedig az igazi cigányzenét kuttassa. *Wisloczki* Henrikkel össze is állított egy cigány népköltési gyűjteményt, melyet a Kisfaludy-Társaság elfogadott ugyan kiadásra, de azt még maig sem adta ki; valószínűleg azért, mert munkatársai ellenében az interpoláció kedvelésének, vagy épen a hangulatok és dalok utánzásának gyanúja kelt – itt-ott a lapokban is – számyra, s így a gyűjteményt mindenesetre nagyobb kritikával kell kiadni. Hermann számtalan apróbb cikkben foglalkozott a cigányokkal; némre fordította egyetemünk tiszteletbeli doktorának, József kir. herczeg ő fenségének cigány grammatikáját s a kereskedelemtügyi minisztérium rendeletéből egy hatalmas kötetben ő dolgozta föl az 1893. évi január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményeit és pedig, mint előszavában az orsz. statisztikai hivatal főnöke, *Jekelfalussy* József elősmeri, „buzgó tárgyszeretettel és nagy szakavatottsággal”. Művének a hazai művelődéstörténetben mindenkor alapvető érdemet fog tulajdonítani, valahányszor a cigányokkal kell foglalkoznia. A nemzetközi cigány-társaság őt tagúl, lapját pedig egyik közlőnyétől választotta.

Kis füzet, de tele van magvas gondolatokkal „*Alternatívák a rumén ethnológiához*” című tanulmánya is, mely néprajzi kutatások alapján igyekszik a történetírást a rumének számnázásának igen bonyolult kérdésében segítni; vagy inkább még csak fölhívja a figyelmet erre a szempontra, mert az általánosságok terén marad benne.

Sok becses ethnographiai czikke van saját német folyóiratán kívül a Magyar Néprajzi Társaság *Ethnographiájában* is, melyet másfél esztendőig Katona Lajossal együtt szerkesztett s melynek idáig megjelent mind a nyolcz kötetében sokat dolgozott. Mint a *Rudolf* trónörökös ő fenségétől megindított nagy népismerető vállalatnak (*Az Osztrák-Magyar Monarchia stb.*) néprajzi előadója ebbe is számos cikket írt, melyek közül

egyik-másik, pl. a *hienczekről* szóló, különlenyomatban is megjelent. Jellemző annyiban, hogy helyszíni kutatásai mellett Hermann egyúttal mekkora irodalmi apparátussal dolgozik.

Sok tekintetben Hermann érdeme, hogy az ezredéves kiállítás néprajzi része oly jelesen sikerült; s ha a néprajzi falunak beható leírása Dr. Jankó Jánosnak érdeme is, Hermann, mint a néprajzi csoport előadója, majd alelnöke és jury-tagja, nem egy tekintetben szintén feldolgozza az egybegyűjtött becses anyagot.

Legnagyobb szeretettel Erdély népcéltét kutatja. „A hegyek kultusza Erdély népeinél” című tanulmánya s eddigi, különösen a cigányok és oláhok közt eszközölt kutatásai arra indították az Erdélyrészi Kárpátgye-sületet, hogy őt bízva meg *Erdély ethnographiájának* megírásával. Sok előmunkálatát Hermann újabb kutatásokkal s a gyűjtött anyagnak Kolozsvárt egy néprajzi múzeumban való elhelyezésével akarja teljesebbé tenni.

Mint különben is az ország e részének szülőitét és neveltjét, főképp ez vitte rá, hogy a mennyiben az év minden szakában úgyis minden héten 3–4 napot kell töltenie fennföldünkön, budapesti lakos létére is egyetemünktől kérje, hogy az *általános és hazai* (különösen erdélyrészi *ethnographiából* magántanárként képesítessék. Erdély, mint folyamodásában ő maga mondja, különben is a néprajz klasszikus földje. Reméli s ösmerve az ő gyűjtő, kutató és igazító természetét, mi is remélhetjük, hogy itt tanítványokat talál, kik munkáját előmozdítják s majdan folytatják és hogy a néprajz ügye az ország e részében is lendületet nyer habitatioja következtében.

Én, tekintetes kar, nem terjeszkedem ki Hermann biographiájára, melyet önéletrajzán kívül Szinyeyi (Magyar Írók) és a Pallas Lexikona elég bőven ismertet; művei közül is csak a legszorosabban ide vonatkozókat említettem föl, a nélkül, hogy hibák, ellenmondások s más, oly nagy tevékenység mellett elég könnyen előfordulható gyarlóságok után böngésztem volna. Mint ezen a téren csak in virtutem obedienciae megjelent referens annál kevésbé akarhattam valamelyes kritikát mondani szinte lázas tevékenységgel folytatott munkásságáról. Azt hiszem, kapva kell kapnunk azon az alkalmon, hogy ezt a szokásaiban talán különcödő, de a hazában és külföldön elősmert nevű tudóst, a Magyar Néprajzi Társaság alapítóját és alelnökét, több külföldi anthrop. és néprajzi társaság levelező és tiszteletbeli tagját, ki tív év óta nemcsak a hazai, hanem az általános ethnographia terén is sok tekintetben alapvető munkásságot végez, necsak bevegjük, hanem egyúttal, mint nyereséget, örömmel is fogadjuk tudomány-egyetemünk magán tanárai közé. Itt kifejtett tanári működése alkalmat és ösztönt adna neki, hogy irodalmunkat és tudományosságunkat idővel az ethnographia kézikönyvével és nagyobb szabású ethnographiai tanulmányokkal ajándékozza meg.

Tisztelettel javaslom tehát, hogy a mennyiben dr. Hermann Antal az 1892. évi 45,520. számú habilitationalis szabályzat minden pontjának megfelel, őt, mint elősmert tudományosságú férfiút, a 22. §. értelmében a szóbeli értekezlet mellőzésével, *próbaelőadásra* bocsátani, s ennek alapján a maga részéről a tekintetes kar magántanárként képesíteni méltóztassék.

Kolozsvár, 1898. január 5.

Dr. Márki Sándor

II.

Dr. Hermann Antal budapesti állami pedagógiumi tanár azt a kérést intézi a tekintetes karhoz, hogy az általános és hazai (különösen az erdélyrészi) ethnographia magántanárként képesítse és hogy a habilitationalis szabályzat 22. §-a értelmében a szóbeli értekezlet és a próbaelőadás alól fölmentse.

Tehtetes Kar! Dr. Hermann Antal már több mint tíz esztendeje foglalkozik nagy sikerrel a hazai ethnographiával. 1887-ben indította meg az „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn” cz. folyóiratot, melynek eddig öt kötete jelent meg. E kitűnően szerkesztett folyóirat tartalma és irányzata nemcsak itthon talált méltatásra, hanem a külföld osztályon elősmérését is megszerezte a szerkesztő részére. Az ő buzgólkodásának köszönhető a Magyarországi néprajzi társaság megalakulása, melynek folyóiratát, az Ethnographiát, két éven át ő is szerkesztette. Az Ethnographia szolgálatára volt szentelve a „Kalotaszeg” cz. folyóirata is, mely a néprajzi tekintetben annyira érdekelt Kalotaszeg népének ismertetését tűzte ki céljául. Mindezekben s több más folyóiratban dr. Hermannnak számos cikke, fordítása, bírálata, ismertetése, néprajzi gyűjtésének sok becses eredménye jelent meg. Dolgozott ezen kívül külföldi ethnographia folyóiratokba, hazai napi és heti lapokba, az Osztrák-Magyar-Monarchia írásban és képből cz. vállalatba, melynek egyszersmind néprajzi szakelőadója s a német fordítás revisora, s buzditó, lelkesítő, ismertető cikkeinek se szere se száma. Nagyobb ethnographiai munkája egy van: „A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei”, mely 1895-ben az országos m. kir. statisztikai hivatal kiadásában jelent meg. Ez azonban valódi alapvető munka, melyet mindenkinek számba kell vennie, a ki ezután a cigányokkal foglalkozni akar. Kisebb e nemű munkái közül csak azokat említem meg, melyek egy és más tekintetben különösen kíválnak vagy a néprajzi hagyományokon alapulnak. Ilyenek: *A finn-ugor népek vízözön-mondái* (Ethnographia 1890.) és németül: *Die Flus-sagen der finnisch-ugrischen Völker* (Globus 63. köt.). *Újabb dalalékok a Szilágyi és Hajmási féle thénához* (Budapesti Szemle LV. köt. és Kisfaludy-Társaság Évtárlapjai XXI. köt.). *A hegyek kultusza Erdély népeinél* (különnyomat az „Erdély” 1893. évfolyamából). *Der volkstümliche Kalenderlaube in Ungarn* (különnyomat

a „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde” cz. folyóirat 1894. évfolyamából). A *hienczeokról* (különnyomat az „Osztrák-Magyar-Monarchia írásban és képben” 227. füzetéből). *Magyarország népességének ethnographiai alakulása* a Jekelfalussy-tól szerkesztett „Az ezeréves magyar állam és népe” cz. műben és németül *Die ethnographische Gestaltung der Bevölkerung Ungarns* cím alatt (az Ethnoligische Mittheilungen V. kötetében). Érdekes munkát végzett még József főherceg cigány nyelvtanának, továbbá magyar, román, rutén s egyéb népnyelvi hagyományoknak németre való fordításával is.

Sikeres néprajzi munkálkodását főleg külföldön méltányolták. Kiváló szakférfiak hízegő dicséretekkal halmozták el s a berlini, müncheni, bécsi anthropologiai társaságok tiszteleti taggá választották. Tagja a nemzetközi folklore-tanácsnak s ügyvivője a nemzetközi cigánytudós társaságnak. Dr. Hermann magántanári működése karunk számára csak nyereség volna, örömmel üdvözlöm folyamodását s tisztelettel bátorodom a tekintetes kamak ajánlani, hogy dr. Hermann Antalt képesítse magántanárrá s mint olyan férfit, a ki több tekintetben alapvető munkásságot fejtett ki, a habilitációs szabályzat 22. §-a alapján a szóbeli értekezlet elengedésével bocsássa *próbaelbáadásra*.

Kolozsvárott, 1898. jan. 8.

Dr. Halász Ignác

VASZIL LATTA EMLÉKÉNEK

I. 70 éve született Vaszil Latta

Vaszil Latta, a legnevesebb szlovákiai ruszin–ukrán nyelvész 1921. december 29-én született Pcsolina községben; fiatalon, 44 éves korában, 1965. június 27-én hunyt el.¹ Jelentős előtanulmányokat követően² a szlovákiai ruszin–ukrán nyelvjárások atlaszának elkészítését tűzte ki maga elé célul. A háromkötetesre tervezett atlaszhoz közel háromszáz községben – saját maga által összeállított, 2264 kérdést tartalmazó kérdőív alapján – tíz éven át gyűjtötte az adatokat. Az első kötetet meg is szerkesztette, s 1964-ben leadta a Szlovák Tudományos Akadémia Veda Kiadójának, amely úgymond nyomdai kapacitáshiány miatt azóta sem jelentette azt meg.

Vaszil Latta születésének hetvenedik évfordulójára készülve a szvidniki Ukrán Kultúra Múzeumában őrzött kéziratok alapján *Ivor Ripka*, *Zuzana Hanudel* és *Mirosláv Szopoliga* egy további kötetet szerkesztettek meg,³ melyet az 1991. november 27–29-én rendezett Latta emlékkonferencián kézbe is vehettek az előadók.⁴ Az atlasz hungarológiai szempontból is jelentős, mivel magyar nyelvjárásokkal közvetlen (marginális) kölcsönhatásban nem lévő ruszin–ukrán nyelvjárásokról, s az azokra gyakorolt magyar hatásról szemléletes híradással szolgál, kiegészítve *J. Dzendzelivszkij* és *P. Lizanec* kártpataljai ruszin–ukrán atlaszeit.

Vízválasztókban gazdag, 160 km hosszú, 5–45 km széles területen beszélt, rendkívül tagolt nyelvjárascsoportról van szó. A kereskedelmi és adminisztratív központok mind délebbre találhatók, és azok kivétel nélkül mind szlovák jellegűek. E hegyvidéki területen a népsűrűség viszonylag ritka: 30–50 fő. Az 50–60-as évek nyelvjárási állapotát tükröző atlasz kutatópont-hálózata ideális, hiszen gyakorlatilag minden ruszinok lakta települést felölel – a szerző kérdőívét 267 ruszin településen, továbbá ellenőrzés, összehasonlítás céljából 44 szlovákok lakta helységben kérdezte ki, így a kartografált kutatópontok száma 311. Ily módon, a regionális atlasz nemcsak a legnyugatabbra fekvő, az ukrán–szlovák–lengyel nyelvjárások érintkezési pontjain fekvő ukrán nyelvjárások tagozódásáról, sajátosságairól ad részletes és hű képet, hanem kiegészíti az ukrán, szlovák és lengyel nemzeti nyelvatlaszokat is.

- 1 Életről, munkásságáról ld. *Mikola Musinka*: Vaszil Petrovics Latta (1921–1965). Naukovij zbirnik Muzeju ukrajinszkoji kulturni v Szvidniku T. (1965. 9–19. *Zuzana Hanudel*: Vaszil Latta. Prjasiv, 1991.)
- 2 Helyhiány miatt tanulmányainak felsorolásától eltekintek, ezeket az érdeklődő összegyűjtve megtalálja: Naukovi Zapiszki 8–9. Prjasiv, 1979–1981 című kötetben.
- 3 Az atlasz bibliográfiai adatai *Vaszil Latta*: Atlasz ukrajinszkich hovoriv Szchidnoji Szlovaecsinii. Naukove is kartograficsne doopracjuvannja ta upo rjadkuvannja: *Zuzana Hanudel–Ivor Ripka–Miroslav Szopoliga*. Bratislava–Prjasiv, 1991.
- 4 *Pcsolina község népélete Mária Terézia korában (Adatok Vaszil Latta ősenek hétköznapijairól 1772) c. előadással* e sorok írója is résztvett a konferencián.

A 45 x 22 cm méretű, 552 oldalas atlasz szerkezeti egységei a következők: bevezető (5–7 oldal), rövidítések, jelek jegyzéke (123), kutatópontok jegyzéke (24–29), térképek tartalomjegyzéke (61–67), térképek (66–435), ezen belül: segédtérképek (69–70), fonetikai térképek (71–269), morfológiai térképek (270–393), lexikai térképek (394–435), összesítő térképek (435–472), nem kartografált anyagok (473–499 + 539–548), mutatók (500–538 + 549–552).

A továbbiakban az atlaszban megadott tematikus csoportokból a magyar eredetű elemeket sorolom fel, feltüntetve azt, hogy Latta az adott szót hány kutatóponton gyűjtötte fel, szükség esetén megadom a hungarizmus jelentését is. A Latta által adatolt hungarizmusok a ruszin nyelvbe történt hangtani, alaktani beilleszkedés során, a rendkívül nagy nyelvjárási tagoltság következtében érthető módon gyakran eltérően idomultak az átvevő nyelvjárások hang- és alaktani rendszeréhez, melynek következtében szóváltozatok nagy száma keletkezett; ezek feltüntetésétől itt eltekintek.

Élelmiszerek: *dohan* (az egész nyelvjárásterületen elterjedt – a továbbiakban: egész nyj.); *kočanina* 'kocsonya' (3 kutatóponton adatolva – a továbbiakban csak a számot adom meg); *langoš* 'krumplilángos' (10); *cipuysok* 'cipő' (1); *falatok* 'falat kenyér' (egész nyj.); *ratata* 'tojásrántotta' (20).

Edények: *valou* 'kút melletti vályú' (60); *valou* 'disznóvályú' (27); *koršou* 'vesszővel körbefont üvegedény' (11); *koršou* 'butélia' (20); *tepša* (18); *šerpen* 'serpenyő' (18); *kančou* (46).

Öltözék: *bočkori* (62); *čizmi* (38); *vygan* 'alsó női szoknya' (9); *gombik* (egész nyj.); *kalap* (124); *kefa* (egész nyj.).

Állatok: *gol'a* (2); *gunar* (15); *patkan* (74); *marha* (19); *šudou* 'süldő' (41); *čö-dör* (1).

Fogatolás, közlekedés: *korčoly* 'hosszú teherszán gerenda, deszka szállítására' (1); *sersan* 'lószerszám' (12); *katafij* 'kötőfék' (14); *kantar* (36); *tengel* (47); *hatižak* (6).

Mezőgazdasági szókincs: *čutka* 'kukorica csutka' (11); *šoška* (1); *kukorica* és *kenderica* egymást kiegészítve az egész nyelvterületen; *egres* (2); *sakast* 'gabona tárolására szolgáló épületterész'; *pelyvatartó* (1); *hajtiv* 'mezőőr' (19); *kereloj* 'mezőőr' (4); *balta* (6); *orek* 'földmértékegység. Eredetileg egy jobbágytelekhez tartozó terület' (43); *telek* 'uaz' (4); *maradyk* 'gabonakereszt' (28); *rakas* 'uaz' (10); *šaragly* 'saroglya' (38).

Építmények s részei: *kapur* 'csűrkapu' (3); *kapura* 'kapu' (55); *padlaš* (1); *mester-nica* 'mestergerenda' (51); *forgotaou* 'kilincs' (44); *garadicsi* (39); *badok* 'tetőpléh' (3); *lampaš* (egész nyj.).

Egyéb: *apa* (14); *balogar* 'balkezes ember' (12); *bajusi* (18); *valál* 'falú' (egész nyj.); *temetiv* 'temető' (20); *dögtemető* (22); *birou* (82); *šor* (1); *chasnovaty* 'használ' (egész nyj.); *chasen* 'haszon' (egész nyj.); *kurta* (53); *irka* 'füzet' (17); *serenča* 'szerencse' (27); *voškola* 'iskola' (39).

Az utóbbi évtizedben több, magyar néprajzi, nyelvészeti vonatkozásokat tartalmazó szlovákiai ruszin–ukrán kiadvány ismertetését olvashattuk a *HOM Közleményei Téka* rovatában.⁵ Az ott felsorolt hungarizmusok jól kiegészítik Latta atlaszának magyar eredetű adatait.

5 Vö. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 23 (1985), 26 (1989), 27 (1991) kötetek. Szerk.: Szabadfalvi József–Viga Gyula, a 27. kötetet: Rémiás Tibor–Viga Gyula. A kötetek Szlovákiai Téka rovatát Ujváry Zoltán szerkesztette.

II. *Pcsolina község népelete Mária Terézia korában*
(Adatok Vaszil Latta ősének hétköznapijaiból – 1772)

Mindenekelőtt néhány történeti-statisztikai adat Vaszil Latta – Pcsolinka patak völgyében fekvő – szülőfalujáról.⁶ A 18. századból 1712–20-ból, 1750-ből, 1778-ból, 1792-ből, majd a következő évszázadból 1806-ból állnak rendelkezésemre adatok.

A 17. század végétől a Rákóczi szabadságharc végéig tartó rendi háborúk, Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György stb. Habsburg-ellenes harcai, a Császár Péter-féle, a Tokaji Ferenc-féle felkelések során a község népessége megfogyatkozott. Szerepe lehetett ebben annak is, hogy a török kiűzése után a lakosság egy része az ország délibb, ritkábban lakott részeire – Dél-Zemplénbe, Borsodba, Abaújba, Szabolcsba húzódott le. A lakosság Alföldre történt költözéséről a későbbi időkben is vannak adatok.⁷ Mindenestre 1715-ben mindössze 15 háztartást találtak Pcsolinán az összeíró biztosok.⁸ Emellett azonban 52 házhely állt pusztán. 1720-ra 27-re nő a háztartások száma. A két összeírás között eltelt öt esztendő alatt nőtt a megművelt föld nagysága is.

	1715	1720
Háztartások száma	15	27
Szántóföld	108 köböl	322 köböl
Rét	36 kaszás	54 kaszás

A Rákóczi-szabadságharc leverése, a szatmári béke után, amikor békés évek, viszonylagos nyugalom, a termelőerők fejlődése jellemzi az egész országot, Pcsolina lakossága is folyamatosan növekszik. E növekedést nem zavarta meg egy-egy gyengébb termést hozó év sem, amelyről az egyházi könyvek bejegyzései adnak hírt.⁹

Olsavszky Mihály Emanuel munkácsi püspök 1750-ben végzett canonica visitatioja alkalmából¹⁰ 406 gyónásra való hívet írt össze Pcsolina parochiájában. A telkes gazdák 18 egész telket használtak. A forrás szól arról is, hogy a telkes gazdák mindegyike 4-4 véka (1 véka = 27–33 liter) zabot és 2-2 kenyert tartozott adni parochusának karácsony és húsvét ünnepére a falu parochusának, Mihail Vaszilovicznak. A zsellérek pedig kezük munkájával egy-egy napot szolgáltak a parochusnak évente. A templom jövedelmére a falu lakói évente 8 véka zabot vettek el. A gyónásra képes és gyónásra nem képes hívek Munkács egyházmegyei arányát ismerve¹¹ (2/3 + 1/3) a falu lakóinak lélekszámát 1750-ben 600–620 főre tehetjük. Olsavszky püspök pcsolinai egyházlátogatási jegyzőkönyvéből (protokoll) az is kitűnik, hogy a falu lakói rossz, kedvezőtlen természetföldrajzi körülmények között gazdálkodtak, lévén a zab az elvetett fő gabonanövény.

6 Előadásként elhangzott Szinnán 1991. november 28-án, a Vaszil Latta emlékkonferencián.

7 Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II. Bratislava, 1977. 377.

8 *Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720–21. Budapest. 1896. 178–189. 402.

9 *Panykevicz Iván*: Materiali do isztorijji movi pivdennokarpatszkich ukrajinciv. Naukovyj zbirnik Muzeju ukrajinszkoji kultury. 4/2. Prjasiv, 1970. 96–977.

10 *Hadzsaga Vaszilij*: Dodatki do isztorijji ruszinov i ruszkich cerkkev v buvs zsupi Zemplinszkoj. Naukovi Zapiszki Tovariszstva Proszvita 10. Uzsgorod 1934. 17–57, 98.

11 *Udvári István* (red.): A munkácsi görög katolikus püspökség lelkeszségeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990. 31.

Az első magyarországi népszámlálás (1784–87) során¹² a Csáky István gróf birtokában lévő Pcsolina községben 135 házban, 153 családban 948 lakost írtak össze. A férfiak száma ekkor: 503 fő (nő: 213, nőilen 290 fő); a nők száma: 445 fő. Katonapolitikai és egyéb okok miatt az összeírók külön regisztrálták a fiúkat, így 116 1–12 év közötti, és 33 13–17 év közötti fiút írtak össze. Az átlagos családnagyság a faluban meghaladta a 6 főt.

Egy 1792-es egyházi összeírás szerint a falu görög katolikus vallású lakosainak száma: 911.¹³ Az 1806. évi egyházmegyei konszkripció¹⁴ idején 862 görög katolikus vallású lakost írtak össze. Ebből gyónásra képes 600 fő, gyónásra nem képes (7–8 éven aluli) 262 fő. A kizárólagosan görög katolikusok által lakott faluban ekkor 174 házaspárt találunk. Az összeírás feltünteti azt is, hogy a faluban iskola nem működött, de katekizáció folyt, a templomi prédikációk, s a községi népgyűlések nyelve a ruszin nyelv volt. 1805-ben 3 házasságkötés, 25 születés és 17 elhalálozás történt a faluban. Mindkét fenti összeírás adatait Haladay József, pcsolinai parochus szolgáltatatta az egyházi felsőszé-geknek.

A magyarországi parasztnép életét, gazdálkodási viszonyait a jobbágyszabadítási-ig, 1848-ig meghatározó Mária Terézia-féle urbérrendezés¹⁵ előkészítéseként 1767–1774 között minden községbe és mezővárosba összeíró, rendező biztosok érkeztek. Pcsolinán 1772. szeptember 23-án jelentek meg e konszkriptorok. A falu előljáróinak, nevezetesen *Mihail Zsupan* bírónak és *Ivan Tatács, Jura Kusnyir, Stefan Lukenyko, Alekszij Hakos* esküdteknek *Csáky István* földesúr megbízottja jelenlétében 9 kérdést tettek fel. E kérdések arra vonatkoztak, hogy urbárium vagy contractus szerint teljesítik-e a község lakói a földesúrral szembeni kötelezettségeiket, vagy csak szokás szerint. Milyen hasznai és kárai vannak a közösségnek? Hogyan robotolnak? Gyalog vagy fogattal? Örökös vagy szabad mnetelű jobbágyok-é? stb. A központilag, Bécsben megfogalmazott kérdéseket és a rájuk adott, szlovák nyelvre lefordított pcsolinai válaszokat teljes terjedelemben közzéteszem, így ennek elemzésével itt tovább nem foglalkozom. (Szepes, Sáros, Ung megyékhez hasonlóan Zemplén megye ruszin községeiben is szlovák nyelven történt a parasztok bevallásainak lejegyzése. Ruszin bevallásokat csak Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéből ismerünk.) A 9 kérdőpontra adott paraszti válaszok lejegyzése után összeírták a falu lakói által használt belső telek és az úrbéres szántóföldek, valamint rétek nagyságát. Ekkor Pcsolinán 98 jobbágyot, 9 zsellért és 4 alzellért, összesen 111 háztartásfőt regisztráltak. Az 1787-es összeírás 157 családot mutat a községben. A két szám (111–157) összevetése alapján feltételezhetjük, hogy több család alkotott egy háztartást (apa és fia, idősebb és fiatalabb testvér stb.), vagy pedig azt kell feltételeznünk, hogy jelentős volt azoknak a száma, akik mentesek voltak az úrbéres költötségektől (pap, nemes, koreszmáros, cigány, zsidó, szolga stb.). A 111 háztartásfő nevét is tartalmazó összeírásban a pcsolinai jobbágyok között találjuk *Lata Ferenc* örökös jobbágyot, *Latta Vaszil* egyik őst. A keresztnév akaratlanul is eszünkbe juttatja *II. Rákóczi Ferenc* kultuszát a ruszinok körében.

Folkloristák és tárgyi néprajzzal foglalkozó etnográfusok segítségével jól rekonstruálható lenne, hogyan élt ekkor Latta Ferenc, hogyan teltek hétköznapijai és ünnepei: mit

12 *Danyi Dezső–Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).

13 *Bendász István* szíves adatközlése alapján.

14 Vö. 12. jegyzet.

15 Az urbérrendezésről ld. *Udvari István*: A Mária Terézia-féle urbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Szepességi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában. (Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie. Život ľudu v rusínskych obciach na Spiši v dobe panovania Márie Terézie.) Nyíregyháza, 1991.

énekelt, mesélt szűkebb családi körben vagy tágabb közösségén belül, mikor ünnepelt, mit imádkozott, hogyan mulatott, hogyan öltözködött, hogyan vitte vásárra a saját maga tenyésztett szarvasmarhát és juhot, fizetett-e utána áldomást, milyen volt háza, szekere, ekéje, hogyan házastotta ki fiait-lányait stb. Ezernyi kérdést kellene megválaszolni, hogy viszonylag teljes képet adjunk élete folyásáról. Erre itt és egyáltalán én ilyenre nem vállalkozhatom, csupán gazdálkodásáról szolgálatok adatokat, ezeket is csak egyetlen forrás alapján, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés dokumentumaira támaszkodva.¹⁶

Lata Vaszil őse 1772-ben 1/2 pozsonyi mérő *belső telken* (házhelyen) lakott, ami 300 négyszögölet tesz ki, ezen állt valószínűleg fából készült háza, marhaistállója, juh-hodálya. Az építkezéshez szükséges faanyagot a falu határában lévő erdőből a földesúr vagy tisztartója engedélyével hozhatott magának. Kertjében elképzelhetően néhány gyümölcsfa (szilva, körte) mellett főleg zöldségféle termelt, de egy részét még e viszonylag kicsi kertnek is minden bizonnyal kaszálóként használta. E *belső telek*hez 16 pozsonyi mérő szántóföld (mintegy 8 magyar hold) tartozott és 6 kaszás rét (mintegy 6 magyar hold). A hegyes, köves határban lévő sovány, terméketlen, agyagos szántóföldjét két nyomásban művelte, tehát egyik évben négy, a másikon szintén négy magyar holdat vetett. A szántást viszont két igavonó marhával végezhetette. Gyenge volt a rét is, mert második füvet, sarjút soha nem termelt. Lata Ferenc évenkénti újraosztás során jutott hozzá az említett szántóföldhöz. A kétnyomásban művelt határnak egyik részét a falu parlagon hagyta és legelőnek használta. A másik részből egy kisebb területet elkerítettek káposztásföldnek és len- vagy kenderföldnek, nagyobb részét pedig bevetették. A kedvezőtlen természetföldrajzi viszonyok miatt őszi gabonát nem, csak tavaszt vetettek, így tavaszi búzát, rozsot, kölest, esetleg árpát. A megtermelt vagy alföldi aratással megkeresett kevéske kenyérgabonát a Pcsolina-patakon megépített két urasági vízimalom egyikében helyben megőrölhette. Lata Ferenc egy időben szántott, vetett, aratott és kaszált falubelijével. A gabonaföldet és rétet a termés betakarítása után legelőnek hasznosították. Ha nem elégedett meg az urbáriális földek termésének mennyiségével, akkor irtásföldre igyekezett szert tenni, vagy más földet igyekezett bérelni, több terhet és munkát nyakába véve. Látjuk, az állattenyésztéshez Pcsolina határában viszonylag jó feltételek voltak. Bőven volt a falu határában legelő, kaszáló, a Pcsolinka-patak vizében pedig egészséges itatóvíz is. Az állami és megyei adókhoz és a földesúri árenda megfizetéséhez szükséges készpénzt a többi falubeli gazdához hasonlóan Lata Ferenc is jószágneveléssel (tehén-, ökör-, bika-, juhtenyésztéssel) teremte elő, mivel egyéb pénzkereseti lehetőség nem volt. Állatait Homonnán és Ungvárott értékesítette.

Milyen kötelezettségekkel tartozott földesurának Lata Ferenc? A válasz részletezése előtt szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Pcsolina község jobbágjai, más zempléni ruszin községekkel összevetve, viszonylag kedvező feltételek mellett teljesítették a földesúrral szembeni kötelezettségeiket, ugyanis ezeket *contractus* szabályozta. A termés kilencede, a természetbeni ajándékok (csirke, kacs, tojás zöldségfélék) s bizonyos robotmunkák megváltásaként a falu által fizetett 300 rajnai vagy német forint árendából Lata Ferenc fizette a reá eső 6 forintot, negyedévenként 1,5 forintnyi részletekben. A földesúri juhok megterhelő teleltetése fejében évi 1 rajnai forintot fizetett. Aratás idején, annak befejezéséig ő vagy családtagja, vagy esetleg egy általa felfogadott ember aratott a földesúri földeken, kaszálásra pedig két embert állított ki az uraságnak, egyiket ezek közül a szüretelésre kiállítandó munkás helyett. Lata Ferenc telke nagyságának arányában kivette részét a falu határában lévő 50 köblös urasági szántóföld felszántásában, zabbal történő bevetésében, learatásában, kicséplésében vagy nyomtatásában és a termés Ho-

16 Lelőhelye: Zemplén vármegye Levéltára. Acta urbarialia 1772. Pcsolina.

monnára történő fuvarozásában. Hasonlóképpen telke nagyságának arányában kivette részét a falu határában lévő 50 kaszás urasági rét lekaszálásában, a széna megforgatásában, begyűjtésében és az uradalmi központba, Homonnára történő leszállításában. Konkrét adatokkal szólva, Lata Ferenc egy kőből zabot vetett, aratott, s egy-egy székér szénát kaszált, s vitt Homonnára földesurának. Részt vett a falura kivetett fuvarozásban is. Zboj községből saját igaercjével vagy falubeli jecivel összefogva gerendát, szálfát, zsindelet, lécet szállított Homonnára. Konkrétan évente leszállított egy szálfát vagy két vékonyabb gerendát és 6000 zsindelet. Ez bizonyára két fuvarra tett ki.

Az úrbérrendezés némi könnyítést hozott a pcsolinai jobbágyok számára, csökkentek Lata Ferenc földesúri terhe is. 1848-ig, a jobbágyszabadításig egy-egy egésztelkes jobbágy heti egy nap iga vagy két nap gyalog, a házasszellér évi 18, a házatlan 12 nap gyalogrobottal tartozott szolgálni földesurának, aki a heti robotnapok számát csak az időnyomok néhány hetében kettőzhette meg. Tekintet nélkül a telek nagyságára, a jobbágy és a házasszellér is egyaránt évi egy forint pénzáddal tartozott földesurának. A házatlan szellér pénzádot nem fizetett urának. A jobbágy telkének minden termékéből, valamint a méhkasok, bárányok és gidák után kilenceddel tartozott a földesurának. Kilencedet kellett adni a telki földeken termelt kenderből és lenből is. A jobbágy a kilencedet készpénzen is megválthatta, illetve a kender- és lenkilencedet meghatározott mennyiségű fonással.

A teljes jobbágyok mindemellett meghatározott, apróbb természetbeni ajándékokat is kötelesek voltak szolgáltatni, egy-egy egész telek után: évi 1 icce vaj, 2 kappant, 2 csirkét, 12 tojást, 1 öl fát.

Mind ezeknek a terheknek a töredékétlen élő jobbágy a megfelelő arányos tört részét tartozott szolgáltatni, illetve megfizetni. Így tehát a fenti szolgáltatások mértékét és arányát a jobbágységek minősége pontosan megmutatja. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés egységesítette, egysíkúvá varázsolta az egész országban a korábban rendkívül változatos földesúr–jobbágy viszonyt. Az úrbérrendezés során regisztrált telki földalomány (szántóföld, rét) 1848-ban a jobbágyok birtokába került, ezt azok eladhatták, szerezhetek hozzá, mint ahogy szereztek hozzá Latta Vaszil ősei is.

Az úrbérrendezés kilenc kérdőpontjára adott válaszok:

Pcsolina (Cseh-Szlovákia: Pčoliné)

- I. Semmilyen írott urbáriumunk nincs.
- II. Három év óta az A. alatt bemutatott contractus szerint teljesítjük kötelezettségeinket. Azelőtt 250 magyar forint árendát fizettünk, ezt követően pedig 300 magyar forintot, ezenkívül a VI. pontban megjelölt robotot végeztük.
- III. Emlékeztünk óta árendát fizetünk az urunknak, a most érvényben lévő contractust megelőzően 300 magyar forintot, most pedig 300 német aranyat fizetünk.
- IV. *Haszonvételek:*
 1. A jószágnevelésre való széna megterem.
 2. Határunkban elegendő legelő van.
 3. Földjeinket két jószággal szánhatjuk.
 4. Számunkra és jószágaink számára ivóvíz van.
 5. Határunkban tilos erdő van, melyből urasági engedéllyel hozhatunk tűzi- és épületfát.
 6. Kertjeink és káposztásföldjeink vannak.
 7. Semmilyen dézsmát nem adunk.
 8. Határunkban két urasági malom van.

Károk

1. Határunk rossz, melyben az őszi vetés nem terem meg, csak a tavaszi. Határunk csak két mezőre oszlik.
2. A közelben semmilyen város sincs, ahol eladhatnánk házi termékeinket.
3. Sem fogattal, sem gyalogszerben nincs semmilyen pénzkereseti lehetőségünk.
- V. Falunkban egyetlen egésztelkes jobbágy sem található, csak fél- és negyedtelkesek. Egy negyedtelekre a két mezőbe 8 pozsonyi mérő vethető. A negyedtelkes jobbágy három kaszavágó rétet bír. Sarjút soha sem kaszálunk.
- VI. A contractus szerint bizonyos robotot jószággal, fogattal végzünk. Így deszkát, zsindelyt, és épületfát szállítunk minden évben Homonnára. Ezenkívül tartozunk az urunknak határunkban cirka 50 köböl zabot elvetni, megmunkálni és Homonnára szállítani. Ezenkívül cirka 50 kaszavágó urasági rétet megmunkálni, a szénát Homonnára szállítani. Minden negyedtelkes jobbágy ad egy aratót aratásra, egy kaszást kaszálásra, egyet pedig a szőlőmunkák végzése fejében. A zsellérek a falunak csak segítenek a robotmunkák végzésében.
- VII. Semmilyen termésből nem adunk kilencedet urunknak sem, semmilyen ajándékot vagy adományt. Az egész homonnai uradalomban szokásban van ellenben az urasági juhok telettetése. Így a juhok telettetése fejében évente 53 rénes forintot fizetünk.
- VIII. E faluban egyetlen üres telek sem található.
- IX. Mindannyian urunk örökös jobbágyainak valljuk magunkat.
Pcsolina, 1772. szeptember 23.

Vallomástevők:

Michael Zsupan bíró +
Joannes Tatics +
Georgius Kusnyir +
Stephanus Lukenyko +
Alexius Hakos +

Összeíró biztosok: Ludovicus Székely exmissus conscriptor mp. L. S.
Emericus Szentlélek exmissus conscriptor mp. L. S.

A. pont alatt:

SZERZŐDÉS

A pcsolinai alattvalók 1771-ben 300 rénes forint bért fizetnek és robotot adnak.

Pcsolina község boldogulására és épülésére, mint az előző évben, január 1-től december utolsó napjáig a lakosok negyedévenként pontosan és hiánytalanul 75 rénes forintot fizetnek az uradalom pénztárába. Emellett a következő munkát végzik: Zbojából különböző anyagokat szállítanak az uradalom központjába, megállapodás szerint. Kötelesek lesznek Zbojából az uradalom központjába saját fogatukkal, vagy összefogva 45 darab épületfa rönköt elszállítani, vagy ha erre nem lesz szükség, 1-1 faragatlan rönköt, vagy két-két vékonyabb gerendát, 30 ezer zsindelyt, 100 lécet vinni.

A megnevezett anyagok szállításához alkalmas szekereket a kívánt időben szabaddá teszik, és gondoskodnak azok kiállításáról.

Ha a megnevezett anyagot nem kell szállítani, olyan szekereket kötelesek kiállítani, amelyeken bármiféle kívánt anyag szállítható.

Kaszálásra, aratásra és szüretre, és másféle külső munkára, a szerződés előtti módon, ahogyan az urbáni-umban köteleztettek, vagy ahogyan az uradalmi gazdatiszt kívánja, fognak jámi. A község könnyebbségére a juhok legeltetését, mint a korábbi években, ezt követően is megválthatják.

A község a szerződésileg meghatározott fuvar és a fentebb említett munkák köteles elvégezni.

gróf Csáky István

A szerződés hitelességét, és az eredetivel mindenben egyező voltát Pcsolinán, 1772. szeptember 23-án igazolják:

Ludovicus Székely exmissus conscriptor
Emericus Szentlélek exmissus conscriptor

BURGENLAND MAGYAR ÖRÖKSÉGE

Tudományos tanácskozás a Felsőörségen. 1991. okt. 4–5.

Az Órvidéki Magyar Intézet újabb tudományos tanácskozást szervezett Felsőörsön (Oberwart) és Alsóörsön (Unterwart), Burgenland megalkulásának 70. évfordulóján. Az ausztriai ünnepegsorozat a Németújvár (Güssing) melletti gerersdorfi (Németszentgrót) szabadtéri múzeumban kezdődött szeptember 13-án, ahol a szombathelyi Savaria Múzeum bölcsőiből nyílt meg egy kiállítás, majd szeptember 22-én Kismartonban (Eisenstadt) folytatódott a rendezvények.

A felsőöri kontaktcentrum betonbunkerhez hasonlító épületében *Galambos Ferenc Iréneusz* köszöntötte a megjelenteket. Az alkalomhoz illelően több előadás foglalkozott Burgenland megalkulásával és Ausztria legfiatalabb tartományának első évtizedeivel. Jó volt hallgatni magyar fülnek *Dax Wolfgang*, a kismartoni parlament elnökének németül elhangzott elismerő előadását az egykori magyar közigazgatásról, amely szervesen továbbélt az osztrák területi átvétel után is (A burgenlandi közigazgatás magyar öröksége). Az egykori nyugat-magyarországi helynevek eredetéről és a magyar régészek kutatásairól hangzott el egy-egy előadás *Mollay Károly* professzor, ill. *Kaus Karl*, a kismartoni Landesmuseum régésze részéről. A nagyívű előadásban Bél Mátyástól kezdve Erdődy István, Rómer Flóris, Sötér Ákos, Bella Lajos, Szombathy József, a kismartoni múzeumot alapító borkereskedő Wolf Sándor és Franz Heger nevére és munkásságára tért ki az osztrák régész.

Burgenland létrejöttének történeti-politikai hátterét, a Lajta-Bánság és a szabadcsapatokat szervező, valamint az osztrák csendőrség burgenlandi bevonulását megakadályozó Prónay tevékenységét vizsgálta meg más-más (osztrák-magyar) szemszögből *Gerald Schlag*, a kismartoni Landesmuseum igazgatója, illetve az érdekes és figyelemre méltó statisztikai adatokat is említő *Zsiga Tibor* és a pozsonyi *Fogarassy László*.

Néprajzi szempontból *Gaal Károlynak*, a Bécsi Egyetem Néprajzi Tanszéke és az Európai

Etnológiai Intézete volt professzorának előadása ígérkezett érdekesnek „A burgenlandi viccek és Ausztria” címmel. Az előadását valóban viccel indította Gaál professzor: Mi a különbség egy burgenlandi esküvő és temetés között? Csupán csak az – hallottuk –, hogy a temetésen egy emberrel kevesebb rúg be ill. részegedik le. E fanyar és morbid vicc után inkább a burgenlandi, egykori nyugat-magyarországi népesség általános történeti-néprajzi kutatásainak quintessenciáját adta, hangsúlyozva azt a véleményt, hogy elsősorban az anyagi kultúra területén kevés az etnikai specifikusság, inkább a közös ökológiai-történeti adottság dominál. A történeti-emberi örökséget nem tartja nemzetiségi örökségnek. A vicceket sem a nemzetiségekhez kötötte, példaként bemutatva hasonló tartalmú távoli népek vicceit is. Előadása közben többször kihangsúlyozta, hogy a kultúra történeti változásait vizsgálja a néprajz, ezért ez a tudomány is történeti a sajátos módszereivel együtt, a történészek megkérdejelezési ellenére.

A német nyelvű felsőöri tanácskozási nap a szombathelyi levéltáros, *Tilcsik György* előadásának rövidített ismertetésével (Gottlieb August Wimmer és 1848-dokumentáció) és *Dujmovits Walter* németújvári földrajztanár vizsgálataival zárult, a száz évvel ezelőtti született sajátos nyugat-magyarországi, burgenlandi kisebbségi életet élő Dujmovits Istvánról. Dujmovits horvátnak született, magyar iskolába járt, felnőtt korában osztrák-német szépirodalmi munkásságot fejtett ki, majd öreg korában magyar barátokkal vette körül magát, és halála előtt ismét horvát anyanyelvén beszélgetett. *Dujmovits* visszaemlékezése nemcsak szép, megrendítő és meglevenedő példája volt az itt élő nemzetiségi létnek és népi kapcsolatoknak, hanem az egyfajta öntudatnak, „mi”-tudatnak, az itt élőknek a nemzetiségi hovatartozástól független, e kérdés fölél emelkedő, a mindennapokban egymásra utalt népcsoportok életének példáját is adta.

A tanácskozás második napja Alsóörsön magyar nyelven folytatódott *Ilerényi István* elő-

adásával (Vas vármegye keletkezése és történetének kutatása). Sajnos elmaradt *Bakay Kornél*, kőszegi múzeumigazgató közérdeklődésre számot tartó előadása az Órvidék és a székelyek kapcsolatáról. Ezzel szemben bőséges információ és beszámoló hangzott el a különböző erődítményekről, várakról, ezek pusztulásáról. (*Kiss Gábor* régész Szombathelyről az egykori gyepűszerkezet és a várak kapcsolatáról, *Marosi Endre* történész a burgenlandi várak szerepéről, *Juhász László* – akinek burgenlandi történeti útikalauza máig is az egyetlen átfogó munka erről a területről – az eltűnt várakról tartott előadást.)

Két előadás hangzott el Burgenland nemzetiségi kérdéséről *Blazovich Ágoston* bencésről, OSB Bécsből és *Éger Györgytől*. *Blazovich* a saját, horvát gyülekezetekben gyűjtött tapasztalatairól számolt be (Horvátok és magyarok Burgenlandban), *Éger* pedig a demográfiai adatokból levonható etnikai és vallási változásokra hívta fel a figyelmet az egykori kőszegi járás területéről.

Nagy vitát váltott ki *Ács Zoltán* provokatív előadása „A burgenlandi magyarok asszimilációjának szociálpszichológiai vizsgálata” címmel. A rendkívül szépen és gondnal felépített, irodalmilag is igényes előadás a fiatalon elhunyt Sozan Mihály munkásságára és eredményeire építve próbálta továbbvinni azokat a gondolatokat, amiket az amerikai kultúrantropológus felvetett. A magától értetődő igazságok és jelenségek mind a burgenlandi magyarság, mind az anyaország szémszögéből valóságok voltak, de a számonkérő hangnem nem szolgálta egymás segítését, mint arra az elnöklő *Szeberényi Lajos*, a

Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület elnöke rá is mutatott. A vitára pezsdülő tudományos tanácskozás végül *Sill Ába* (OFM provinciális, Szombathely) érdekes előadását hallgatta meg a burgenlandi magyar ferencesekről, *Barsi Ernőt* pedig a burgenlandi-nyugatmagyarországi nagyzeneszerzőkről és magyarságukról. A hangszerrel is szemléltetett előadás méltán aratott nagy elismerést; hasonlóan a nemes ügyért küzdő gyermekorvosok – *István Lajos* professzor és *Marasztó Endre* –, akik Batthyány-Strattmann László szellemi örökségéről és a vesebeteg gyerekek kezelésének sikereiről számolt be.

A sikeres tudományos tanácskozást, amelyen osztrák és magyar részről több politikus és kultúrnemzetiségi ügyekért felelős kormányhivatalnok is részt vett, *Galambos Iréneusz* OSB, alsóőri plébános előadása zárta a burgenlandi zarándokhelyek magyar vonatkozását feltárva. A mintegy 16 hagyományos burgenlandi búcsújáróhely mellett részletesen kitért a vasfüggöny lebontása után kialakuló újabbakra is, pl. Mönchhof (Barátudvar), Albertkázmerpuszta vagy Szt. Imre temploma Incen Hof és Rönök között.

A tudományos tanácskozás tiszteletére Felsőőrön felállították a „Kisebbségek a Dunamedencében, kisebbségek Magyarországon” című időszaki kiállítást, amely 40 tablón mutatta be térképek, összeírások, statisztikák, korabeli fotó- és metszetanyag felhasználásával a Kárpát-medencében élő nemzetiségek és etnikai kisebbségek történeti néprajzát, valamint az 1921 óta kisebbségben élő, határon túli magyarok életét. A kiállítást *Deáky Zita* és *Csoma Zsigmond* készítette.

MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM

Nytsz: B/KUL/436/Ha/92

OKIRAT

Néprajzi Látóhatár

című lap alapításáról

A Minisztertanács 117/1989. (XI. 22.) MT rendelete alapján
az időszaki lapot a Művelődési és Közoktatási Minisztérium
nyilvántartásba vette.

Alapító neve: Györffy István Néprajzi Egyesület
címe, telefonszáma: 4032. Debrecen, Egyetem tér. 1.
52-16666

Témaköre (tárgyköre): A lap a határon túli magyarság néprajzi...
munkáinak, eredményeinek kíván tudományos, koordináló...
fóruma lenni.

Szerkesztőség vezetőjének neve: dr. Viga Gyula
lakcíme, telefonszáma: 3501 Miskolc, Elek. T. u. 28. II. A.

Szerkesztőségének címe, telefonszáma:
3529. Miskolc, Görgey u. 28.

Kiadásért felelős neve: dr. Ujváry Zoltán
lakcíme, telefonszáma: 4023. Debrecen, Kálvin. tér. 13.

Kiadó neve: Györffy István Néprajzi Egyesület
címe, telefonszáma: 4032. Debrecen, Egyetem. tér. 1.
52-16666

Budapest, 19... 92. február 20.

ЗМІСТ

Уйвари Зольтан–Віга Дюла: Вступне слово редакторів	2
--	---

СТАТТЯ

Лиска Йозеф: Етнографічні дослідження угорців Словаччини (Результати та перспективи)	4
Надь Ольга: Ідеї й напрямки у дослідженні фольклору Трансільванії (Ерделю)	22
Фараго Йозеф: Угорські збирачі румунського фольклору (Замітки на полях книги Бели Кепеці)	34
Надь Йене: Традиція й новаторство в національних одягах	45
Чома Жігмонд: Діти-слуги та діти по обміну, вивчаючи інші мови у західних областях Карпатського басейну (3 ілюстрації)	54
Кесег Вілмош: Заглядання у цебер (Походження і семантика одного елементу повір'я Мезешегу)	70

ЗАПИСКА

Радуль Янош: Обходіння хотара у Кибеді та Шовараді в 1838 р.	81
Гарда Деже: Виробництво та поділ праці в дьєрдьовських селянських сім'ях	90
Шіллінг Іштван: Символіка мотивів одної архаїчної народної молитви	102
Еньєди Емеше: Надприродний світ у дьєрдьовських повір'ях	113
Катона Імре: Місце дравасегського фольклору в угорській народній традиції	125
Лабади Карой: Марта Вереш (Червена) – Легенда про етимологію імені	132
Чома Гергель: Про ворожіння молдавських угорців (1 ілюстрація)	139
Кирай Петер: Дані про етнографію села Гардича	143
Цебель Лайош: Похоронні звичаї та повір'я в селі Вишкове (5 ілюстрацій)	148
Пунько Марія–Боршош Балаж: Могильні вірші на кладовищах угорських сіл Сернє-мочарської околиці	155

ІСТОРІЯ НАУКИ, ХРОНІКА

Войт Вілмош: Конкурс Антала Геррманна в справі своєї габілітації угорської етнографії (особливо трансільванської)	167
Удвари Іштван: Пам'яті Василя Латти	171
Чома Жігмонд: Угорська спадщина Бургенланду. Наукова нарада в фелшеершезі (4–5 жовтня р. 1991.)	178

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Liszka, Jozsef</i> : Etnografska istraživanja Madjara u Slovačkoj (Rezultati i perspektive)	4
<i>Nagy, Olga</i> : Ideje, pravci u istraživanjima madjarskog folkloru u Erdelju	22
<i>Faragó, József</i> : Madjarski sakupljači rumunskog folkloru (Uz delo Bele Köpeczija) ...	34
<i>Nagy, Jenő</i> : Tradicija i novatorstvo u narodnoj nošnji	45
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Mogućnosti učenja stranih jezika u zapadnim delovima Karpatske kotline: razmena dece i sluga	54
<i>Keszeg, Vilmos</i> : Gledanje u vodu (Poreklo i semantika jednog verovanja iz Mezešega) ..	70

SAOPŠTENJA

<i>Ráduly, János</i> : Obilazak atara u Kibedu i Šovaradu 1838. godine	81
<i>Garda, Dezső</i> : Proizvodnja dobara i podela poslova u zemljoradničkim porodicama u Djerdjou	90
<i>Silling, István</i> : Sistem simboličkih motiva jedne apokrifne narodne molitve	102
<i>Enyedi, Emese</i> : Nadprirodni svet u verovanjima u Djerdjou	113
<i>Katona, Imre</i> : Mesto folkloru Madjara Dravskog trokuta (Baranja) u narodnoj tradiciji Madjara	125
<i>Lábadi, Károly</i> : Vereš Marta (Legenda o poreklu jednog geografskog imena iz Baranje)	132
<i>Csoma, Gergely</i> : O bajanjima Madjara u Moldvi	139
<i>Király, Péter</i> : Prilozi etnografiji Hardiče	143
<i>Czéhely, Lajos</i> : Običaji i verovanja vezani za smrt u Višku	148
<i>Penckőferré, Panykó, Mária-Borsos, Balázs</i> : Epitafi na madjarskim grobljima u okoline močvare Sérne	155

ISTORIJA ETNOGRAFIJE. HRONIKA

<i>Voigt, Vilmos</i> : Konkurs Antala Herrmanna za sticanje zvanja profesora domaće (naročito erdeljske) etnografije (1898)	167
<i>Udvary, István</i> : U spomen Vasilu Lati	171
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Madjarska narodna baština u Burgenlandu. Naučno savetovanje u Felšeersegu (4–5. oktobra 1991.)	178

SUMAR

STUDII

<i>Liszka, József</i> : Cercetările etnografice ale maghiarilor din Slovacia (rezultate și perspective)	4
<i>Nagy, Olga</i> : Idei și curente în cercetările folclorice maghiare din Ardeal	22
<i>Faragó, József</i> : Culegători maghiari ai folclorului român (La marginea lucrării lui Köpeczi Béla)	34
<i>Nagy, Jenő</i> : Tradiție și inovație în portul popular	45
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Copii și slugi dați în schimb pentru a învăța limbă străină, în părțile apusene ale Bazinului Carpaților (cu trei fotografii)	54
<i>Keszeg, Vilmos</i> : „Privirea în ciubăr” Originea și semantica unei credințe din regiunea cîmpiilor	70

COMUNICĂRI

<i>Ráduly, János</i> : „Umblet pe hotar” la Chibed și Sărăteni în 1838	81
<i>Garda, Dezső</i> : Producție și diviziunea muncii într-o familie de plugar din Giurgiu	90
<i>Silling, István</i> : Motivele sistemului simbolic ale unei rugăciuni populare arhaice	102
<i>Enyedi, Emese</i> : Lumea supranaturală în credințele din Girgiu	113
<i>Katona, Imre</i> : Locul folclorului din Drávaszög în tradițiile populare maghiare	125
<i>Lábadi, Károly</i> : Vörös Márta (O legendă etimologică de nume din Drávaszög)	132
<i>Csoma, Gergely</i> : Despre vrăjirile maghiarilor din Moldva (cu o fotografie)	139
<i>Király, Péter</i> : Date la etnografia din Hardicsa	143
<i>Czébely, Lajos</i> : Credințe și obiceiuri mortuare la Vis	148
<i>Penckőferné Pynykó, Mária-Borsos, Balázs</i> : Epitafuri în cimitirele din comunele din jurul regiunii Szernye-mocsár	155

ISTORIA ȘTIINȚEL CRONICA

<i>Voigt, Vilmos</i> : Concursul lui Herrmann Antal pentru calificarea de profesor particular al etnografiei din țară (mai ales din părțile ardelene)	167
<i>Udvari, István</i> : În memoria lui Vasil Latta	171
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Moștenirea maghiară din Burgenland. Consfătuire științifică la Felsőörség (4–5 octombrie 1991.)	178

ŠTUDIA

<i>Liszka, József</i> : Národopisný výskum Maďarov žijúcich na Slovensku (Výsledky a perspektívy)	4
<i>Nagy, Olga</i> : Idey a tendencie v maďarskom folklórnom výskume v Sedmohradsku	22
<i>Faragó, József</i> : Maďarský zberateľ rumunského folklóru (Na okraj diela Béla Kőpecziho)	34
<i>Nagy, Jenő</i> : Tradícia a novoty v ľudovom kroji	45
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Osvojenie si cudzieho jazyka – výmena detí a deti-služobníci na západných častiach Karpatskej kotliny	54
<i>Keszeg, Vilmos</i> : Dívania do džberu (Pôvod povery z oblasti Mezőség v Sedmohradsku a jej semantika)	70

SPRÁVY

<i>Ráduly, János</i> : Obchádzanie chotárov obcí Kibéd a Sóvárád v roku 1838	81
<i>Garda, Dezső</i> : Výroba a rozdeľovanie práce v sedliackej rodine v Gyergyove	90
<i>Silling, István</i> : Symbolný systém motívov jednej archaickej ľudovej modlitby	102
<i>Enyedi, Emese</i> : Obrazy nadprirodneho sveta v poverách z Gyergyova	113
<i>Katona, Imre</i> : Miesto folklóru z oblasti Drávaszög v maďarskej ľudovej tradícii	125
<i>Lábadi, Károly</i> : Vörös Márta (Povešť z oblasti Drávaszög)	132
<i>Csoma, Gergely</i> : O kúzelníctve Maďarov v Moldve	139
<i>Király, Péter</i> : Národopisné údaje z obce Hardicsa	143
<i>Czébely, Lajos</i> : Zvykoslovie a povery spájajúce sa s úmrtím z obce Visk	148
<i>Penckőferné Punykó, Mária-Borsos, Balázs</i> : Hrobové básne v cintorínoch maďarských obcí na okolí močiara Szernye	155

HISTÓRIA VEDY, KRONIKA

<i>Voigt, Vilmos</i> : Konkurz Antala Herrmanna vo veci súkromného docenta tuzemskej (zvláštne sedmohradskej) ethnographie (1898)	167
<i>Udvari, István</i> : Spomienka Vasilu Lattu	171
<i>Csoma, Zsigmond</i> : Maďarské dedičstvo v Burgenlande. Vedecká konferencia v Obertwarte (4–5. októbra 1991.)	178

INHALT

Vorwort der Schriftleiter	2
---------------------------------	---

STUDIEN

Liszka, József: Die ethnographische Forschung der slowakischen Ungarn (Ergebnisse und Perspektiven)	4
Nagy, Olga: Ideen, Tendenzen in der ungarischen Folklorforschung in Siebenbürgen	22
Faragó, József: Die ungarischen Sammler der rumänischen Folklor (Auf den Rande des Werks von Béla Köpeczi)	34
Nagy, Jenő: Tradition und Neuerung in der Volkstracht	45
Csoma, Zsigmond: Knecht- und Tauschkinder in den westlichen Gebieten des Karpatenbeckens, bei eine Fremdsprache lernen (3 Abb.)	54
Keszeg, Vilmos: Das „Indeneimergucken“. (Der Ursprung und die Semantik eines Aberglaubensmotivs in Mezőség)	70

MITTEILUNGEN

Ráduly, János: Der Flurumgang in Kibéd und Sóvárád im Jahre 1938	81
Garda, Dezső: Produktion und Arbeitsteilung in der Bauernfamilie in Gyergyó	90
Silling, István: Das Symbolsystem der Motive von einem archaischen Volksgebet	102
Enyedi, Emese: Die übernatürliche Welt in den Aberglauben von Gyergyó	113
Katona, Imre: Die Stelle der Folklor von Drávaszög in der ungarischen Volkstradition	125
Lábadi, Károly: Marta Vörös (Eine Sage mit Namensabstammung in Drávaszög)	132
Csoma, Gergely: Über die Zaubereien der Ungarn in Moldva (1 Abb.)	139
Király, Péter: Angaben zu der Volkskunde von Hardicsa	143
Czébely, Lajos: Todesbrauche und Aberglauben in Visk (5 Abb.)	148
Penckőferné Punykó, Mária-Borsod, Balázs: Epitaphe in den Friedhöfen der ungarischen Dörfer in der Szernye-Sumpfgegend	155

WISSENSCHAFTSHISTORIE, CHRONIK

Voigt, Vilmos: Die Bewerbung von Antal Herrmann in der Sache der Qualifikation zum Privatdozenten der einheimischen Ethnographie (1898)	167
Udvari, István: Zur Erinnerung von Latta Vaszil	171
Csoma, Zsigmond: Das ungarische Erde von Burgenland. Eine wissenschaftliche Tagung in Oberwart (4–5. Oktober 1991.)	178

A kiadásért felelős: a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

Készült: a Mozgáskorlátozottak

Piremon Kisvállalkozásának nyomdaiüzemében

Felelős vezető: DR. GERE KÁLMÁN vezérigazgató

Debrecen 1992.

HU ISSN 1215-8097

90-, ft

